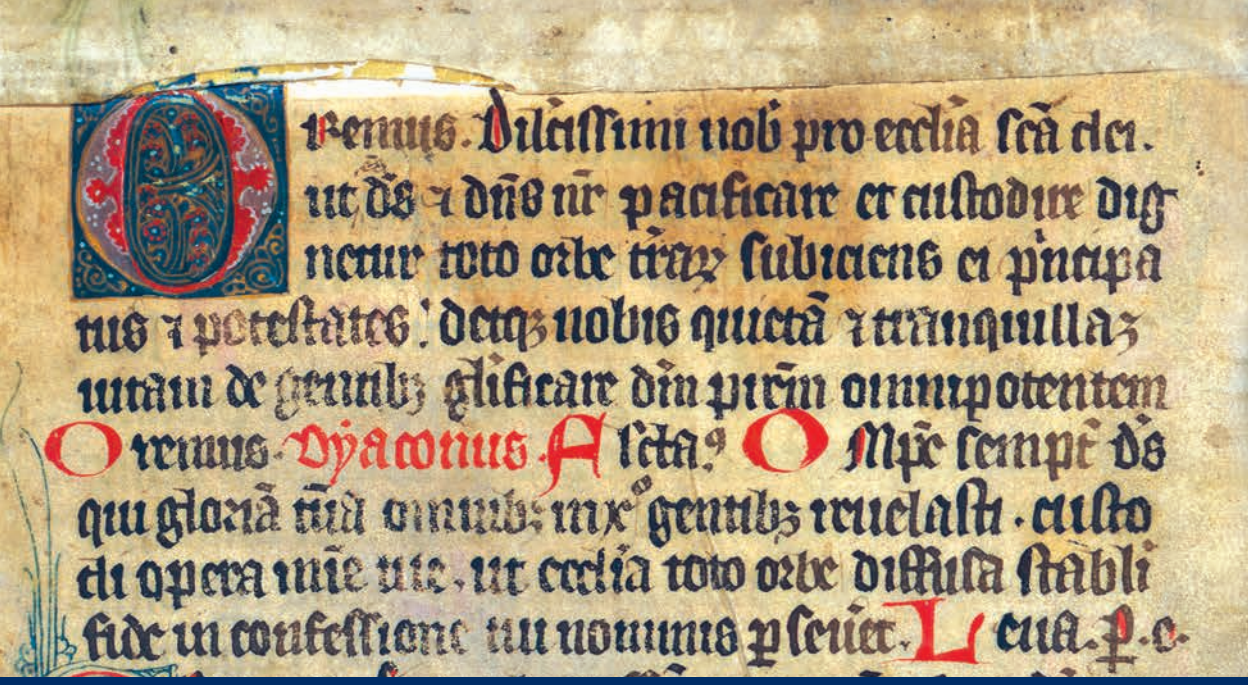

Nataša Golob

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti

Narodna in univerzitetna knjižnica

1. del

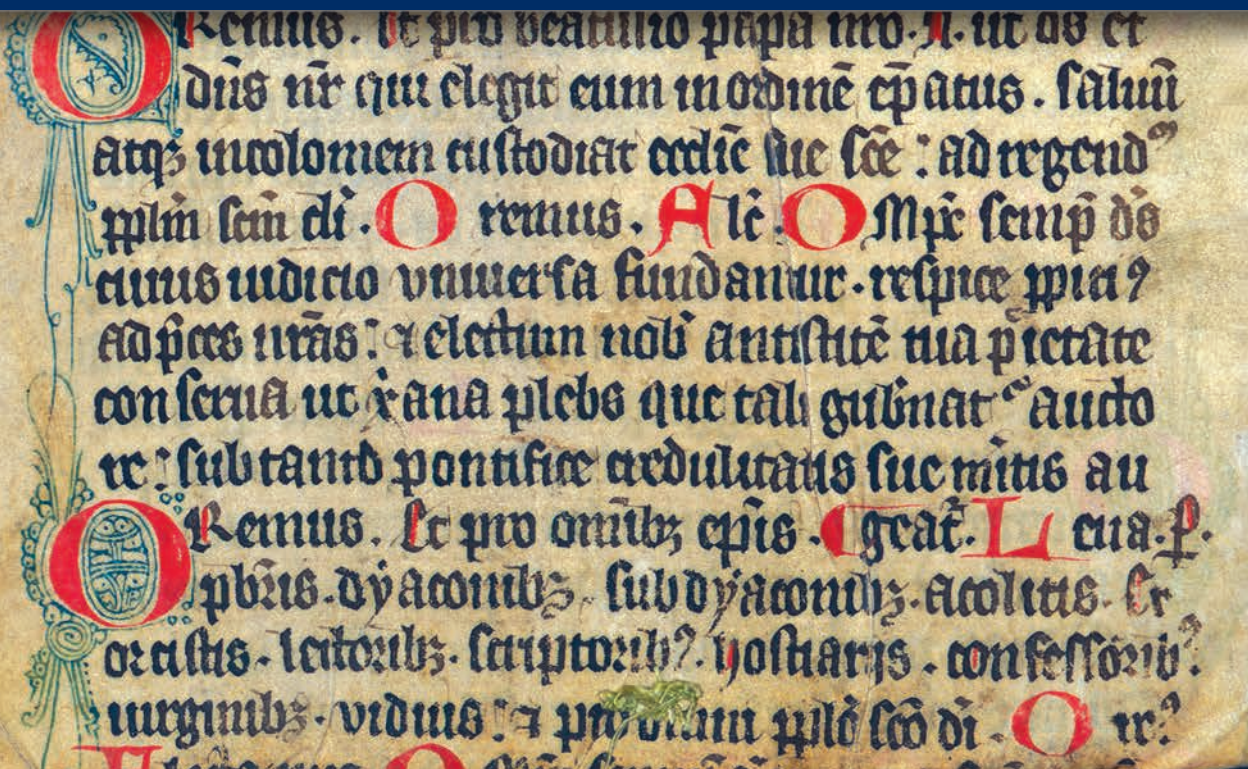

Manuscripta et fragmenta 02

Prvi zvezek kataloga srednjeveških rokopisov in fragmentov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani je prvi od predvidenih treh delov celote in hkrati njen najzanimivejši člen. Prinaša namreč pregled v strokovni literaturi še ne ustrezno katalogiziranih rokopisov in fragmentov, ki so bili odstranjeni iz različnih vezav. Delo je zastavljeno nadvse sistematično in temeljito. Vsebuje obsežno uvodno študijo, ki podaja historiat hranjenja in preučevanja rokopisne zapuščine v slovenskem prostoru, širšo problematiko preučevanja in katalogiziranja srednjeveških rokopisov ter pregled posameznih sklopov obravnavanega korpusa, pri čemer izpostavlja njihove tehnične in vsebinske značilnosti.

Iz recenzije dr. Matjaža Bizjaka

Pričujoči rokopis knjige Nataše Golob predstavlja pomemben prispevek k poznavanju srednjeveške rokopisne dediščine na Slovenskem. Avtorica nam odstira na videz nepomembne marginalnosti, ki pa nas pravilno zložene v mozaik opozarjajo na neprecenljivo bogastvo preteklosti, ki nas oplaja, bogati ter nas formira kot duhovna bitja. Knjiga je plod minucioznega dela, ki ne pozna bližnjic in zasilnih rešitev. Z njo Nataša Golob ponovno dokazuje svoje široko in poglobljeno znanje, ki si ga je pridobila v dolgoletni znanstveni karieri. Slovenska medievistika je s tem pridobila pomemben pripomoček, ki bo v prihodnje spodbudil in omogočil nadaljnje raziskave na polju umetnostne in kulturne zgodovine.

Iz recenzije dr. Janeza Mlinarja

Na naslovnici:
Misal. *Avstrijska šola, okoli 1400 (kat. 11).*
Foto: Narodna in univerzitetna knjižnica

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti
Narodna in univerzitetna knjižnica
1. del

Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti

Narodna in univerzitetna knjižnica

1. del

Nataša Golob

Ljubljana
2021

VSEBINA

Peter Štih
KNJIGI NA POT
7

IZHODIŠČNA POJASNILA
9

SEZNAM SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV
IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV
11

UVOD
19

KATALOG SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV
IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV
51

SEZNAM OSEBNIH IN KRAJEVNIH IMEN
239

SEZNAM NAVEDENIH ROKOPISOV
253

LITERATURA
259

SUMMARY
283

KNJIGI NA POT

Peter Štih

Leta 2018 je izšel prvi zvezek v seriji *Manuscripta et fragmenta*, ki jo izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V njem je prof. ddr. Nataša Golob, danes najboljša poznavalka rokopisnega gradiva v Sloveniji, sistematično evidentirala rokopisne fragmente, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Skromni ostanki nekdanjih srednjeveških kodeksov so potrdili, kar smo slutili, da je bilo v srednjeveških knjižnicah pri nas precej več knjig, kot smo jih poznali in z njimi se je razširil tudi vsebinski nabor del, ki so jih brali menihi in druga izobražena elita na Slovenskem. Obzorja duhovnega sveta, ki so bila poznana srednjeveškemu človeku pri nas, so se s tem dodatno razširila našemu védenju. Prvi zvezek je tako povsem upravičil, da smo v življenje priklicali novo serijo akademijskih publikacij *Manuscripta et fragmenta*.

Danes je pred nami njen drugi zvezek, ki prav tako na svojevrsten način razkriva duhovno bogastvo naše preteklosti in njeno vpetost v širše evropske kulturne tokove. V njem je kataloško obdelan prvi del rokopisov in fragmentov, ki jih hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Načrtovano je, da mu bosta sledila še dva dela, saj hrani naša osrednja knjižnica v svojem rokopisnem oddelku po količini in kvaliteti najpomembnejši korpus srednjeveških rokopisov in fragmentov pri nas. Zvezek bi moral iziti že lani, v letu 2020, pa to zaradi pandemije koronavirusa in dolgega zaprtja javnih institucij ni bilo mogoče. Avtorici, prof. ddr. Nataši Golob in vsem, ki so pomagali pri nastanku tega dela, se zato ob tej priložnosti še prav posebej zahvaljujem za vztrajnost in prizadevnost. Slovenska akademija znanosti in umetnosti je pričujoče delo izdala skupaj z Narodno in univerzitetno knjižnico.

IZHODIŠČNA POJASNILA

Priprava katalogov srednjeveških fragmentov in neobjavljenih srednjeveških rokopisov ni samo naloga, ki čaka, da bo opravljena: to je odpiranje vrat v srednji vek, čas, ki je za nekatere tako daleč in za druge tako blizu. Marsikaj je znanega o srednjeveških knjigah, ki so nastale v naših krajih ali pa so sem prišle pozneje, vendar je neposredni stik z vsako enoto, naj bo pergamentni drobec z nekaj vrsticami ali zajeten kodeks, nadvse vznemirljiv. S pogledom na material, vezavo, pisne medije, tip pisave, vsebine je vzpostavljen stik z materialnimi danostmi. Na drugi strani so vsebine, njihov izbor, sledovi bralcev in podatki o okolju, v katerem je nam izročeno delo vsaj nekaj časa bilo: v vsem je del nekdanjega življenja te knjižne zapuščine.

Pričujoči popis, ki je zaradi koronavirusne pandemije dokončan po nekaj večmesečnih prekinitvah, je predvidoma prvi zvezek od načrtovanih treh, saj Narodna in univerzitetna knjižnica hrani veliko tovrstnega gradiva. Sedaj so popisani samostojni fragmenti in tisti srednjeveški rokopisi, ki – tako kot fragmenti – niso bili zajeti v ustreznih katalogih. Tako kot leta 2018 objavljeni popis srednjeveških fragmentov in rokopisov iz zbirke Arhiva Republike Slovenije, je tudi ta knjižica namenjena samo rokopisnim spomenikom v latinični pisavi in do konca srednjega veka, torej do sredine 16. stoletja, enote pa so razvrščene po naraščajočih signaturnih številkah.

Pregledovanje, popisovanje in vse druge naloge so potekale v sodelovanju s kolegicami in kolegi Zbirke rokopisov in starih tiskov v Narodni in univerzitetni knjižnici. Veliko časa smo preživeli skupaj, dopolnjevali misli in spoznanja, razpravljali o problemih in jih reševali. Povezovalo nas je prijateljstvo in skupno zanimanje za neodkrite plati gradiva; sodelovanje z Marijanom Rupertom, Samom Kristanom, Sonjo Svoljšak in Matjažem Lulikom je potekalo ob sprotni izmenjavi vsestranskih informacij, zato je bilo delo prijetno in zastavljeni cilj dosegljiv. To so bili dragoceni in nepozabni dnevi.

Zahvaljujem se vsem drugim članom Narodne in univerzitetne knjižnice, ki so delo podprli in urejali tehnične naloge, v prvi vrsti ravnatelju, g. Viljemu Lebanu.

Za sleherno uspešno dokončano in natisnjeno publikacijo pa je potrebno sodelovanje prijateljev in strokovnjakov za take naloge. Kolegoma Janezu Mlinarju in Matjažu Bizjaku sem hvaležna za recenzentske preglede in nasvete, ki so izboljšali besedilo. Naglo je priskočila na pomoč prof. Špela Truden in prevedla povzetek, predvsem pa gre iskrena zahvala gospe Petri Vide Ogrin, ki je s svojo vsestransko pozornostjo poskrbela za natis, Jurij Jančič pa je gradivu dal klasično oblikovan videz.

Brez podpore akad. prof. dr. Petra Štiha, ki je pozdravil vsak napredek pri delu, pa zbirka »Manuscripta et fragmenta« ne bi nadaljevala svojega poslanstva. Nimam primernih besed, da bi izrazila hvaležnost za zavzetost, s katero je poskrbel za nastanek in nadaljevanje te zbirke.

SEZNAM SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV

1. Ms 22
Gradual za kartuzijanski red in trije fragmenti. Južna Francija ok. 1200, avstrijska roka po 1150, nemški knjižni slikar ok. 1230–1250, avstrijski rokopisnik 2. polovice 13. stoletja in južnonemški risar po 1466 51
I. Kartuzijanski gradual 53
II. Uvezana fragmenta 57
III. Ločeni fragment 58

2. Ms 1079, mapa 75
Sveto pismo. Avstrijska šola, 4. četrtina 13. stoletja 59

3. Ms 1079, mapa 76
Wirnt von Grafenberg: Wigalois. Bavarsko-avstrijsko delo, 2. polovica 13. stoletja 62

4. Ms 1553
Wolfram von Eschenbach: Parzival. Avstrijsko-bavarska tradicija, konec 13. stoletja 65

5.Ms 1757
Delni misal. Dunajsko delo, zgodnje 15. stoletje 68

6.Ms 1876
Tri skupine fragmentov. Nemške in avstrijske pisne šole, ok. 1424, 1463, ok. 1435–1450 73
I. Computus s koledarjem 74
II. Zbornik liturgičnih besedil in legenda sv. Barbare 75
III. Švabsko zrcalo, razlage evangelijev in legendarij 79

7. Ms 2000
Missale speciale za cerkev sv. Danijela v Zalogu. Nürnberg: Franciscus Preming z delavnico in Stuchsov mojster, 1481 84

8. Ms 2006
Alexander de Villa Dei: Doctrinale puerorum. Srednjeevropsko delo, ok. 1300 92

9.Ms 2007
Druga Ezrova knjiga. Češka, pozno 14. stoletje 94

10. Ms 2008
Misal. Praško-dunajski slog, 2. četrtina 15. stoletja 98

11. Ms 2009
Misal. Avstrijska šola, ok. 1400 100

12. Ms 2010
Vergilij: Georgica. Severnoitalijanska humanistična pisava, 2. četrtina 15. stoletja 103

13. Ms 2011
Navodila za molitve in nekatere zgodovinske notice. Bistra, 1412 in pozneje 106

14. Ms 2012
Legenda sv. Pelagije. Bistra (?), 1. polovica 14. stoletja 109

15. Ms 2013
Misal. Južnonemška pisna šola, 1. polovica 15. stoletja 111

16. Ms 2014
Nabožno besedilo (brevir?). Srednjeevropska pisava, zgodnje 14. stoletje 112

17. Ms 2015
Misal. Avstrijski slog (Kranjska ?), ok. 1400 114

18. Ms 2016
Gradual. Srednjeevropsko delo (Kranjska?), pred sredino 14. stoletja 117

19. Ms 2017
Gradual. Srednjeevropsko delo (Kranjska?), pred sredino 14. stoletja 118

20. Ms 2018
Gradual. Vzhodna Srednja Evropa, sredina 15. stoletja 122

21. Ms 2019
Gvido Aretinski: Micrologus in Prologus in antiphonarium. Srednje- ali nižjerenska pisna šola, 2. tretjina 12. stoletja 124

22. Ms 2020
Antifonal. Južnonemška pisna šola, zadnja tretjina 12. stoletja 128

23. Ms 2021
Glasbeni brevir. Srednjeitalijansko delo, po sredini 14. stoletja 130

24. Ms 2022
Gilles Binchois in neznani avtor(ji): sedem polifoničnih skladb. Franko-flamski notator in italijanski prepisovalec, ok. 1470 132

25. Ms 2023
Glasbena fragmenta. Italijanska roka, po 1500 137

26. Ms 2024
Misal. Augsburško delo, 3. tretjina 15. stoletja 138

27. Ms 2025
Misal. Južnonemška pisna šola, 1. polovica 15. stoletja 140

28. Ms 2026
Latinski slovar s pretežno naravoslovnimi vsebinami. Južnonemški prostor, ok. 1300 140

29. Ms 2027
Odlomki pravnih besedil. Severnoitalijanski prostor, 1427–1435 149

30. Ms 2028
Odlomki pravnih besedil. Severnoitalijanski prostor, 1427–1435 156

31. Ms 2029
Neugotovljeni besedili. Severnoitalijanski prostor (?), po 1500 161

32. Ms 2030
Albert Veliki: Komenetar k Aristotelovi Liber physicorum. Avstrijski prostor, 1. polovica 14. stoletja 162

33. Ms 2031
Odlomki iz kanonskega prava. Srednjeevropska pisna šola, pozno 14. stoletje 164

34. Ms 2032
Magister Damasus: Summa de ordine judiciario. Avstrijsko-nemški prostor, 2. četrtina 15. stoletja 166

35. Ms 2033
Slovarski fragmenti. Avstrijsko-nemški prostor, 2. četrtina 15. stoletja 170

36. Ms 2034
Utrakvistični liturgični rokopis. Češko delo, sredina 16. stoletja 174

37. Ms 2035
Gradual. Srednja Italija ali Rim, zadnja četrtina 15. stoletja 177

38. Ms 2036
Liber pontificalis. Severnoitalijansko delo, sredina 15. stoletja 178

39. Ms 2037
Tomaž Akvinski: Theologicae summae compendium (?).
Severno-italijanska šola, 14. stoletje 182

40.–44. Ms 2070–2074 [Ti 4057–4061]
Zbornik s prvotiski, rokopisnimi besedili od 2. polovice
15. stoletja do ok. 1500 in karolinškimi fragmenti,
pred 874. Južnonemške pisne šole 184

40. Ms 2070
Pravno besedilo (Iste est modus servandus etc.).
Nemška pisna šola, ok. 1500 188

41. Ms 2071
De arte notariatus. Nemška pisna šola, ok. 1500 189

42. Ms 2072
Johannes de Bononia (Johannes Andreae): Stilo romanae curiae.
Nemška pisna šola, 2. polovica 15. stoletja 191

43. Ms 2073
Primus modus vacantibus itd. Južnonemška pisna šola, ok. 1500 192

44. Ms 2074
Lekcionar škofa Ermenricha iz Ellwangna.
Reichenausko-sanktgallenski slog, pred 874 193

45. Ms 2075 [Ti 488]
Aristotel: Physica. Srednjeevropska pisna šola, zgodnje 16. stoletje 198

46.–48. Ms 2076–2078 [Ti 25532–25536]
Zbornik s prvotiski, rokopisnimi besedili in fragmentom misala iz 13. stoletja. Nemške in italijanske pisave od zgodnjega 16. stoletja dalje 203

46. Ms 2076
Misal. Salzburški slog (?), konec 13. stoletja 205

47. Ms 2077
Glosar. Nemško-avstrijska roka, zgodnje 16. stoletje 206

48. Ms 2078
Horacij: Carmen seculare. Nemško-avstrijska roka, zgodnje 16. stoletje 210

49.–54. Ms 2079–2084 [Ti 17485]
Zbornik pravnih del s prvotiskom in šestimi rokopisi. Severnoitalijanska prepisovalca; 8. september 1473 in Julianus, 22. september 1474 210

49. Ms 2079
De officio delegati. Julianus, pred 22. septembrom 1475 215

50. Ms 2080
Sequitur materia in penuria. Julianus, pred 22. septembrom 1475 216

51. Ms 2081
Lectura super glossam Johannis Andreae etc. Julianus, pred 22. septembrom 1475 217

52. Ms 2082
Lectura super glossam Johannis Andreae De arboris consanguinitatis etc. Julianus, 22. september 1475 218

53. Ms 2083
Solet non parua esse quod est apud canonistas et legistas etc.
Julianus, 22. september 1475 219

54. Ms 2084
Alexander de Neuo: Consilium. Italijanski prepisovalec,
8. september 1473 220

55.–63. Ms 2085–2093 [Ti 17110]
Zbornik s tiskanim pravnim delom in devetimi rokopisnimi enotami.
Srednjeevropske pisave, od 1430 dalje 222

55. Ms 2085
Besedila o volitvah papeža in pristojnostih, sklepi koncila v Baslu.
Basel (?), po 1450 224

56. Ms 2086
Zgodovinska beležka o kmečkem puntu na Slovenskem.
Kranjska, 1515 227

57. Ms 2087
Articuli de modo procedendi in hoc Sacro Consilio etc.
Nemško območje, pred 1450 228

58. Ms 2088
Hugo a S. Caro: Expositio missae.
Martinus Mercator de Monaco, 1430 230

59. Ms 2089
Casus reservati sicut constituit dominus Phylippus legatis; Heinrich iz Merseburga: 'Casus' k Summa super V libros Decretalium. Martinus Mercator de Monaco, 1430 232

60. Ms 2090

Antoninus Florentinus: Tractatus notabilis de excommunicationibus, suspensionibus interdictis, irregularitatibus et penis. Martinus Mercator de Monaco, 1430 in Martinus Chäuffel. 233

61. Ms 2091

Giovanni Caldrini: De interdicto ecclesiastico (summa abbreviata); Psevdo-Avguštin: Speculum mortuorum sive peccatoris. Južnonemška pisava (Chäuffel), ok. 1430 234

62. Ms 2092

Processus de canonicatu, de prebenda ac dignitate, et beneficio cedentis vel decedentis canonici vacantibus ... Srednjeevropska pisava, konec 15. stoletja 236

63. Ms 2093

Forma creandi palatinos. Kranjska, po 1683 238

UVOD

Trenutki iz zgodovine

Kmalu bo poteklo dvesto petdeset let od ustanovitve Licealne bukvarnice v Ljubljani, prednice sedanje Narodne in univerzitetne knjižnice. Med prvimi natančnimi popisovalci njene zgodovine je bil Jurij Kosmač,[1] ki je leta 1850 v Novicah kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči o zgodnjih korakih zapisal takole: »Po visocim ukazu vikšiga Dunajskiga dvorniga vradstva 10. grudna 1788 je bilo po navodu 4. veliciga travna in 22. kimovca 1782 zapovedano, bukve in rokopise vzdignjenih samostanov notranjiga Estrajha skupaj spraviti in popisati, da se ne raznesó in pogubé.« Uvertura njegovega zgodovinskega pregleda se je strnila okoli skrbi za rokopise in knjige, ki so od starejših časov do jožefinskih reform ustvarjale podobo kulturno in intelektualno čvrste pokrajine; te podobe pa cesarski Dunaj ni hotel zanemariti in je – potem, ko je poskrbel za izbor pomembnih rokopisnih in tiskanih enot, ki jih Dvorna knjižnica še ni premogla – zaukazal v Ljubljani ustvariti knjižno zbirko, katere temelj je tudi natančen popis. Kosmač je v nadaljevanju naštel razvoj dogodkov in zapisal, da je za to delo poprijel Franc Wilde, »tačasni učenik modroslovja in začasni vodja modroslovskih učeliš v Ljubljani… Pričel je bil s popisovanjem bukev, ktere so bile iz raznih na Kranjskem bivših samostanov (kloštrov) in druzih bukviš skupej spravljene, in je popisal zaporedama bukve naslednjih bukviš … Vsih skupej 19.415 zvezkov.« Zaradi tolikega števila knjižnih enot se je leta 1791 cesar Leopold II. odločil za ustanovitev licejske knjižnice. Tako Kosmač kot pozneje Peter pl. Radics sta veliko prostora odmerila starejšim samostanskim knjižnicam; slednji je zapisal, da so menihi po dela polnem dnevu radi počivali pri knjigah nabožne in posvetne vsebine, ki so jih njihovi sobratje umetelno izdelali. O tem da govori množica

1 Kosmač, C. k. licealna bukvarnica v Ljubljani, str. 94–95.

rokopisov, zaradi katerih je mogoče dokazati, da so bile pri nas že zelo zgodaj urejene knjižnice.[2]

Rokopisi so bili od prvih korakov osrednje deželne knjižnice pomemben, v narodnostnem, kulturnem in zgodovinskem pogledu mogoče celo najpomembnejši del gradiva. Ko je okrožni urad 5. junija 1789 Wildeju poslal pisno zahtevo, naj pošlje poročilo glede poteka dela, je ta v odgovor med drugim zapisal, da so bile knjige po ukinitvi Kmetijske družbe leta 1787 zanemarjene, da so jih načeli prah, plesen in trohnoba, da so jih pričeli postavljati kar poprek. Čeprav bi moral po nalogu nadrejenih svoje delo prekiniti, se je – ne da bi čakal na dovoljenje – najprej lotil urejanja fondov iz samostanskih knjižnic. Pri tem je bil Wilde dolžan spoštovati državna navodila o knjižnicah, to je Instrukcija, predpisana za vse univerzitetne in licejske knjižnice z dvornim dekretom, 30. aprila 1778.[3] »Instrukcija je veljala za vse dotedanje in novoustanovljene univerzitetne knjižnice na Dunaju, v Pragi, Gradcu, Innsbrucku, Krakowu in Lwowu ter licejske knjižnice v Linzu, Salzburgu, Olomoucu, Ljubljani, Gorici in Celovcu.«[4] Pravila delovanja, naloge in dolžnosti knjižničnih uradnikov in knjižnic kot ustanov, ključnih za razvoj dežel, so temeljila na nekaj stoletij razvijajočih se izkušnjah Dvorne knjižnice, kar je deželnim univerzitetnim in licejskim knjižnicam narekovalo tudi organizacijsko ureditev po vzoru dunajske. Naštete knjižnice res niso imele vseh oddelkov kot Dvorna; papirusna, gledališka in še kakšna druga zbirka je bila pač privilegij središča. A vse so imele oddelek, kjer so bili zbrani rokopisi od najstarejših dob do nedavno minulih dni. Od prvega do zadnjega rokopisa so zbirko sestavljali – in jo še vedno – unikati, vsak je en sam in neponovljiv. Te knjižnice so se oblikovale okrog najstarejše rokopisne dediščine, ki je bila od samega začetka »srčika knjižnice« in izvir za

2 Von Radics, Die k. k. Studienbibliothek in Laibach, str. 86: »… (die 'weißen Mönche')… ruhten in den wohnlichen Zellen ihrer Stifte vom vollbrachten Tagwercke gerne bei den geistlichen und weltlichen Büchern aus, die ihnen ihre Mitbrüder kunstvoll mit der Feder gefergtigt. Es bezeugt die Menge Handschriften, deren Zuständigkeit nach dem einen und dem anderen der genannten wir nachweißen können, daß auch bei uns frühzeitig eigens eingelegte Bibliotheken bestanden haben.« Leta 1903 je Radics del tega prispevka ponatisnil, preveden v slovenščino je izšel v reviji *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 1903, prim. str. 53.

3 Berčič, Avstrijska bibliotečna instrukcija, str. 281–289; besedilo dokumenta je v celoti prevedeno in objavljeno, str. 283–285.

4 Berčič, Avstrijska bibliotečna instrukcija, str. 285.

poznejše znanosti, »izvir aktivne kulturne politike«,[5] iz katere je izhajalo bistveno zavedanje o intelektualnem delovanju domače pokrajine in vseh drugih, bližnjih in daljnih, ki so bile z njo povezane skozi mnoga stoletja. Rokopisna zbirka je vselej bila nekaj posebnega, bila je deležna velikega spoštovanja in hkrati sorazmerno samostojna pri odločanju o nakupih in sprejemanju darov, posojanju, razstavljanju in – vsaj v Avstriji – so rokopisni oddelki vedno imeli dovolj sodelavcev s posebnim znanjem medievističnih disciplin, da raziskovalno in znanstveno delo ni nikoli zastalo ter da je sistematično zasnovano publiciranje teklo brez prekinitev.

Leta 1938 je Jože Glonar za Mladiko napisal članek o zakladih in pomenu knjižnice (ki je svoje ime iz najprej licejske in zatem studijske knjižnice z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani nadgradila ter postala Vseučiliška knjižnica);[6] z njim je želel povabiti k obisku in uporabi gradiva čim večje število obiskovalcev. Lep odstavek je namenil rokopisom ter naštel najpomembnejše od 9. stoletja dalje. V zborniku ob petdesetletnem jubileju NUK je Mihael Glavan, tedanji vodja Rokopisne zbirke,[7] zapisal, da je gradivo v preteklih dveh stoletjih naglo naraščalo. Po sekularizaciji samostanov se je zbirka bogatila z darovi in nakupi, fond pa je posebno narastel po letu 1945 z gradivom iz Federalnega zbirnega centra. Navedbe o številu enot ne zajemajo samo srednjeveškega rokopisnega gradiva, ampak vse: pred letom 1945 je bilo katalogiziranih 637 enot, v letih od 1946 do 1995 je število katalogiziranih enot naraslo na 995 in v tem času jih je bilo inventariziranih 2275. Od 1995 do 2019 so številke narasle: inventariziranih je bilo novih 977 enot, število katalogiziranih pa je naraslo na 2001 enoto.[8]

Srednjeveški rokopisni fond v NUK je največji v Sloveniji: poleg kodeksov, ki so pisani v latinici, hrani tudi glagolske, cirilske in hebrejske rokopise ter lepo število enot iz daljnih krajev; fragmenti so prav tako del tega fonda.

5 Mazal, Schatzkammer der Buchkunst, str. 41.

6 Glonar, Vseučiliška knjižnica v Ljubljani, str. 267.

7 Glavan, Slovenska rokopisna dediščina, str. 78–79.

8 »Rokopisno gradivo, ki prihaja v zbirko, v procesu obdelave spreminja svojo podobo oziroma dobi dokončno postavitveno številko šele, ko je katalogizirano. Njegovi naravi in tehnologiji obdelave je prirejeno tudi njegovo dvojno štetje: prvič ob inventarni ureditvi in drugič ob katalogizaciji.« Glavan, Slovenska rokopisna dediščina, str. 78–79. – Podatke za zadnja leta mi je posredoval Samo Kristan.

Tako kot velja za druge velike rokopisne zbirke, je tudi v tej dosti enot, ki so jih ustvarili rokopisniki iz naših krajev, veliko pa takih, ki so tukaj našle svojo polico, a so prišle od drugod.

Več sto rokopisnih fragmentov in neznanih rokopisnih enot

V številkah o inventariziranih in katalogiziranih enotah je tudi precej rokopisnih fragmentov, ki so kljub temu, da so pozornosti vredni dokumenti srednjeveškega kulturnega in intelektualnega življenja, obtičali ob strani. Spomnimo se, da so bili srednjeveški rokopisi predstavljeni javnosti prav pred enim stoletjem s prvimi študijami posameznih rokopisnih fondov v Zborniku za umetnostno zgodovino in zatem vsi znani rokopisi kot kulturna in večplastna celota z monografskim katalogom, ki sta ga sestavila Milko Kos in France Stelè.[9] Organsko nadaljevanje tega velikega dela sta dobrih dvajset let pozneje dopolnila Alfonz Gspan in Josip Badalić, ko sta dodala še popis in vsestransko opredelitev prvotiskov v Sloveniji.[10] V obeh knjigah so rokopisni fragmenti sicer marsikdaj navedeni kot dobro vidne knjigoveške makulature, vendar niso bili glavna tema omenjenih monografij, zato niso bili vključeni v posebno evidenco; opredelitve, ki so jih zapisali veliki poznavalci srednjeveške knjige, je po minulih desetletjih možno dopolniti.

Danosti, iz katerih smo izhajali pri načrtovanju kataloga srednjeveških rokopisnih fragmentov, so povezane z njihovim materialnim stanjem in vključenostjo v poznejše rokopisne ali tiskane knjižne enote. Fragmenti so vsekakor dokumenti svojih zgodovinskih okvirjev in nekdanjega kulturnega poslanstva, današnji precej okrnjen videz pa je vseeno zgovoren dokument bralne kulture, bibliofilstva, česar ne smemo prezreti in o tem na kratko govorim v nadaljevanju. Glede na sedanje védenje o prisotnih oz. znanih fragmentih v NUK se je izoblikoval predlog o kataloški ureditvi gradiva v tri večje skupine. To so: 1. fragmenti, ki so odstranjeni iz neke knjižne enote in so

9 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi*; katalog je izhajal po poglavjih v *Zborniku za umetnostno zgodovino* od leta 1921 dalje in je bila vsaka zbirka predstavljena kot zaokrožena enota. Monografija je izšla leta 1931.

10 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji;* knjiga je izšla leta 1957.

zato ločeni oz. samostojni, 2. taki, ki še vedno služijo kot prevleke platnic ali enoslojne platnice (to so platnice brez opore), 3. fragmenti, ki so notranji deli knjigoveške strukture in jih lahko vsaj uvrstimo v kataloški razvid, ne da bi razdirali obstoječe vezave. Na temelju starejših ocen in zaznamkov se je sprva zdelo, da je utemeljeno načrtovati dva kataloška zvezka, vendar je pretehtala misel o treh zvezkih. Potem ko je delo steklo, se je izkazalo, da je število enot, ki naj jih zajamejo katalogi, bistveno večje od pričakovanega, poleg tega smemo domnevati, da se bo do zaključka katalogov fond ugotovljenih enot še povečal. – Tako kot pri katalogu fragmentov in rokopisov iz Arhiva Republike Slovenije tudi tokrat niso v popis vključeni fragmenti prvotiskov, četudi so med njimi prvotiski na pergamentu in znameniti spomeniki kot denimo *Costerianum*.[11] Prav tako so upoštevani samo zapisi v latinični pisavi, ne oziraje se na jezik. In enako kot v katalogu enot iz ARS so tudi tukaj enote urejene po rastočih signaturah.

Med novimi, doslej nekatalogiziranimi rokopisi pomensko izstopa *Slavinski misal* (Ms 2000), ki je bil leta 2018 kupljen s podporo Ministrstva za kulturo. To je *missale speciale* z besedili, posebej namenjenimi liturgiji v Slavini in Zalogu, zato je neposreden dokaz lokalno izoblikovanega in izvajanega bogoslužja, ki ga je oglejska cerkev dovoljevala, rimska pa ne. V zgovornem kolofonu je zapisano, da je bila cena za naročeni kodeks pet zlatnikov in sedem soldov (kar je za naše kraje enkraten dokument ekonomsko-finančne zgodovine), omenja pa tudi tri »verodostojne osebe«, ki so bili Aleš Dornik, vikar v Slavini, Primož Stor in Matej, sin Gašperja iz Zaloga, ki so prevzeli ta rokopis na dan sv. Katarine leta 1481.

Prvič je širše predstavljen delni *Misal* (Ms 1757), ki je moral biti odlično delo iz dunajskih rokopisnih delavnic, ki so v zgodnjem 15. stoletju oskrbovale dvor in plemstvo z vrhunskimi stvaritvami.

Glavnino kataloških enot v tem zvezku predstavljajo rokopisni fragmenti, ki so bili odstranjeni iz/z različnih knjižnih enot in so sedaj samostojni listi ali skupine listov, pridruženi so tudi taki, ki bi jim rekli *membra disjecta*, torej rokopisni preostanki brez knjižnega bloka, in nalepljeni na kartonaste platnice še čakajo na konzervatorsko obravnavo (npr. Ms 2009).

11 Ti 11964; ta fragment je bil uporabljen kot knjigoveški material v drugem prvotisku (Matthaeus Silvaticus: *Liber pandectarum medicinae*, 1480). Glavan, *Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice*, str. 28 – 29; Svoljšak, Kratka predstavitev, str. 10–31.

Vendar pričujoči popis ne navaja samo takih samostojnih fragmentov: nekajkrat so v eni enoti z njimi povezani še drugi elementi rokopisa ali knjige, iz/s katere so bili vzeti in vsi skupaj sestavljajo zgodovino rokopisa ali knjige. Tako je bil ob restavriranju kartuzijanskega *Graduala* Ms 22 izpod prevleke hrbtišča odstranjen srednjeveški fragment z risbo, ki je razlog za uvrstitev v ta katalog. Ker pa je bila srednjeveška (pre)vezava rokopisa okrepljena še z dvema različnima fragmentoma, sta dobila mesto v tem katalogu in ne v tretjem zvezku, ki bo vseboval predvsem fragmente, ki še vedno služijo kot knjigoveške sestavine. Podobno širok značaj ima knjiga, ki je zbornik besedil, in sicer Ti 4057–4071: z notranjih strani platnic in iz veznikov nekaterih leg so odstranili in posebej zavarovali fragmente, ki so sedaj samostojni pergamentni kosi in tako nova rokopisna enota (Ms 2074). V navedenem zborniku pa so ob tiskanih besedih še štirje krajši rokopisi s pravnimi vsebinami, ki kot različice ali povzetki podpirajo prvotiske (Ms 2070–Ms 2073).

Naslov zbirke *Srednjeveški rokopisi in fragmenti / Manuscripta et fragmenta* je odprt za dopolnitve s popisom tistih rokopisnih enot, ki doslej niso bile kataloško opredeljene. In teh ni ravno malo, ob že omenjenem *Slavinskem misalu* in delnem *Misalu* (Ms 2000 in Ms 1757) se na naslednjih straneh zvrsti več popolnih ali delnih rokopisov ter v srednjem veku zapisanih tekstov, ki so uvezani skupaj s tiski (sedaj Ms 2070–Ms 2093). Nekatere knjižne enote so odsev takratnega dojemanje knjige kot celote, ki pod enimi platnicami ponuja vsebino v dveh oblikah zapisa in dikcijah različnih avtorjev. Naj kot primer navedem knjigo s signaturo Ti 488: traktatu o Aristotelovi *Fiziki* je privezan rokopis univerzitetnih predavanj o prav tej Aristotelovi knjigi. Od 2. polovice 15. stoletja dalje je povsod po Evropi najti številne knjižne enote s podobnim »dvojnim« značajem.

Rokopisni privezi so bili v Gspan-Badalićevem katalogu že navedeni in glede na zastavljeni okvir tudi predstavljeni: Ti 25532–25536 je prvovrstno presenečenje, ker je bila knjiga v novomeškem Frančiškanskem samostanu od zgodnjega 16. stoletja dalje in je z bogato komentiranimi tiski antične književnosti in z literarnoteoretičnimi spisi neposreden dokaz humanistične širine. V katalogu prvotiskov je navedena tudi že omenjena knjiga (Ti 488) z dvema interpretativnima pristopoma k Aristotelovi *Fiziki* (Ti 488) in privezom 125 listov z zapisi predavanj. Tem dokazilom o študijskih horizontih se pridružuje knjiga s signaturo Ti 17485, kjer je na koncu knjižnega bloka 45

gosto popisanih listov z besedili pravnih predavanj, med katerimi so posebej navedene interpretacije profesorja v Padovi, Alexandra de Nevo v letu 1475; ta knjiga je bila pred sekularizacijo v kartuziji Bistra. Opomba, ki jo je Jože Glonar v popisu starejših knjižnih enot iz samostana Stična namenil privezom za tiskanim pravnim delom *(De) Artis notariatus* (Ti 17110), nas privede do devetih rokopisnih enot iz povečini sredine 15. stoletja (Ms 2085–2093). Kar težko je reči, katero besedilo je najbolj vznemirljivo, vsekakor pa so zanimivi osebni podpisi kopistov.

Nekateri privezi so sicer kratka besedila, a so še vedno popolne vsebinske celote in so bili zaradi »skritosti« za natisnjenim volumnom v našem rokopisnem patrimoniju neupoštevani. Poleg zgodovinsko pomembnih sporočil (npr. izpisi iz protokolov baselskega koncila v Ti 17110) so v večjem številu zastopani zapisi univerzitetnih predavanj zlasti iz Padove in Dunaja. V celoti ohranjena predavanja so neposredni dokumenti strukturiranja univerzitetnih vsebin in pristopa posameznih profesorjev k izbranim temam. Kot privezi v prvotiskih in zgodnjih tiskih 16. stoletja ti rokopisi niso bili deležni primerne pozornosti in doslej menda niso bili vključeni v pregledne informacije o rasti in širini izobrazbe v osrednjem slovenskem prostoru. Zaradi vsebinske odličnosti in dokumentarne tehtnosti je bila umestna odločitev o njihovi vključitvi v katalog.

Sporočilnost podatkov

V opise posameznih spomenikov sem skušala zajeti čim več podatkov, ker se le tako približamo starejšim obdobjem in prvotnemu značaju fragmentov oz. rokopisov. Podroben seznam podatkov, ki sem jih želela izluščiti iz vsake enote, je zapisan v katalogu fragmentov iz Arhiva Republike Slovenije.[12] Tukaj naj na kratko ponovim, da med bistvene prvine spada osnovna signaturna predstavitev, opis izvora fragmenta in vloge v prvotni in poznejši rabi, opis materialnih lastnosti in kodikoloških podatkov, predstavitev vsebine in paleografskih potez; iniciale in podobne prvine so upoštevane, ker so zgovorni podatki o času in kraju nastanka. Vsi zbrani podatki ses-

12 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije*, str. 31 dalje.

tavljajo osnovo za umestitev fragmentov in rokopisov v okolje njihovega zgodovinskega življenja, za predstavitev kulturnega pomena, pa tudi za oris antropoloških vidikov. Bralec s peresom v roki je najbolj natančen pričevalec o gradivu, ki ga bere, in sporočevalec o svojem času: glose in komentarji so še ena plast v življenju rokopisnega izročila.

Vezave imajo pomembno mesto, ker dopolnjujejo pogled na zgodovino fragmenta, vendar se pogosto niso ohranili podatki, iz/s katerega tiskanega ali rokopisnega dela je bil pridobljen. Naj kot primer fragmenta, ki ni natančneje skriptorijsko opredeljen, a je dobil s podatki o vezavi sorazmerno zanesljivo podporo, imenujem znameniti odlomek iz dela Gvida Aretinskega (Ms 2019). Medtem ko datacija rokopisa ni bila problematična, je dejstvo, da je fragment ovijal platnice knjižice *Vita honesta sive virtutis etc.*, ki jo je napisal Hermann Scotten (s pravim imenom Hermann Ortmann), usmerilo iskanje v okolje, kjer bi to glasbenoteoretično delo utegnili prepisati. Avtor knjižice je bil profesor v Kölnu, tam so delo tudi natisnili in za ovitje platnic uporabili kos pergamenta iz razdrtega rokopisa, ta pa je nastal v samostanskem okolju v zahodnih krajih današnje Nemčije, v Porenju. Podatek o vezavi je podprl paleografski predlog in pomagal zožiti iskanje izvirnega skriptorija.

Dva lista s polifoničnimi skladbami Gillesa Binchoisa in drugih avtorjev (Ms 2022) sta bila vsaj v rabi na Dunaju, nalepljena sta bila na notranjo stran platnic kodeksa, ki kaže slog dunajskega knjigoveza Mojstra Matije (Ms 71). V tem primeru je vezava razkrila del zgodovine teh glasbenih stvaritev.

Mojster Matija oz. Meister Matthias je sicer imel svoj imenski pečatnik, a ga na platnicah Ms 71 ni uporabil; zato pa je Johannes Meigfoge odtisnil na platnice zbornika Ti 4057–4061 pečatnik, kjer je znotraj zvitega napisnega lista njegovo ime. Imenski pečatniki so bili svojevrstna mojstrova potrditev lastne odličnosti, v našem primeru pa vezava iz časa, ko je Meigfoge delal v Ellwangnu, namiguje, da je iz knjižnice pravkar ukinjenega samostana dobil pergamentne folije (poškodovanih ali nepotrebnih) rokopisov, med katerimi je bil imenitni karolinški lekcionar škofa Ermenricha iz Ellwangna. Tako so fragmenti rokopisa iz časa tik pred 874 in vezava iz časa po 1475 sestavili del zgodovine samostana in mesta Ellwangen.

V Gspan-Badalićevem katalogu prvotiskov je ob *Grško-latinskem slovarju* Giovannija Crastoneja iz leta 1499 zapisano, da ga je natisnil Aldo

Manutio v Benetkah in da so v vezavi pergamentni fragmenti z Vergilijevimi verzi. To je Ms 2010 in res gre za vrstice iz *Georgik,* prvotisk pa je vezal eden od knjigovezov v Aldovi bližini. Na to namiguje vzorec kvadratnega vozla, ki ga je najti na številnih okrašenih platnicah Aldovih tiskov.

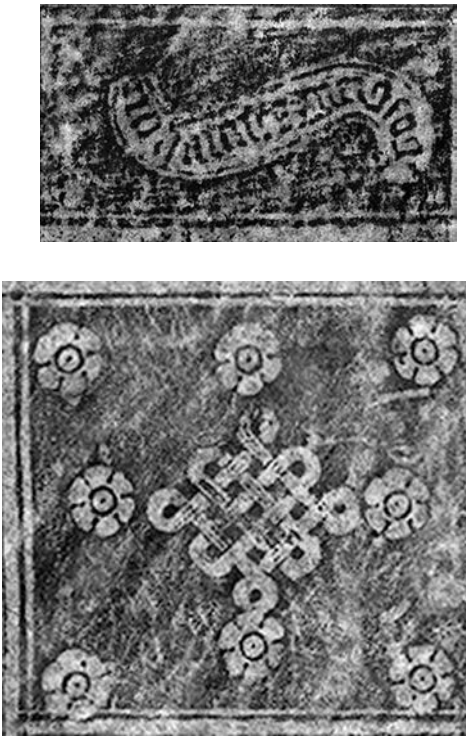

Slika 1: grafitni odtis Meigfogevega imenskega pečatnika in kvadratnega vozla, pečatnika iz beneške knjigoveznice

Podatek glede te beneške vezave je zanimiv ob pogledu na fragmente: zakaj so odlomki *Georgik* končali kot knjigoveška makulatura? Pisava, ki ji rečemo *humanistica semitextualis*, se je uveljavila za prepise beletrističnih del in po nekaj desetletjih naglega razcveta je bilo tržišče zasuto s prepisi klasičnih del: Padova, Bologna in Benetke so bile knjižne metropole, kjer je bilo tovrstnih del preveč in neprodane so – da so uporabili vsaj odličen pergament – odstopili knjigovezom oz. tiskarjem kot mnogostranskim

podjetnikom. Aldo Manutio je to nedvomno bil in njegova officina je imela pomembno vlogo v Benetkah in precej širšem prostoru.[13]

Istega leta so prav tako v Benetkah, v tiskarni Johannesa in Gregoriusa de Gregoriis, de Forlivio, natisnili knjigo z Justinijanovim *Civilnim (rimskim) pravom*, kjer so za makulature uporabili liste z odlomki iz dela o zgodovini papežev, *Liber pontificalis*. Besedilo v lepi knjižni humanistiki (*humanistica textualis*) se je znašlo v vezavi in zdi se, da je na razrez rokopisa vplivala prisotnost novejše različice: Bartolomeo Sacchi im. Platina (1421–1481), prefekt Vatikanske knjižnice, je leta 1474 ali 1475 dokončal svoj zapis zgodovine papežev, ki je bila kmalu zatem natisnjena, kje drugje kot v Benetkah.[14] Pred nami sta torej dva prvotiska iz leta 1499 iz dveh beneških tiskarn, a tisto leto je v mestu ob laguni delovalo nič manj kot sto tiskarskih oficin in za knjigoveške okrepitve so uporabili tudi krasno izdelane rokopise, ki so »živeli« le nekaj let. Tako kot ti dve deli, ki sta zaman čakali, da ju bo kdo kupil in jima dal prostor v svoji knjižnici, se je godilo mnogim rokopisom, ki so v severnoitalijanskih pokrajinah s številnimi rokopisnimi delavnicami trčili v čas cenejših tiskanih izdaj.

Rokopisov je bilo očitno celo preveč. Izkušnjo o razrezovanju rokopisov, ki so jih imeli v tirolskih gradovih, je mogoče prebrati v potovalnem priročniku: »… Najprej se je povsod razcvetela poezija, tako zelo, da bi drugod le stežka videli kaj podobnega … Zato ni nenavadno, da se je po vseh gradovih in pri vseh deželnih velikaših razširilo veselje do junaških pesnitev. Nastale so dragocene rokopisne zbirke, v katerih so bile nemške junaške pesnitve zapisane v najbolj prikupni obliki in so pomenile običajno domače branje. Najbolj osupljive knjižnice je bilo videti na gradovih Amras, Rungelstein in Annaberg v Vintschgauu.[15]… Tam je bilo najti najobsežnejše zbirke lirskih pesmi,[16] napisane v najkrasnejši pisavi na najfinejšem pergamentu v takih množinah, da so že v 15. stoletju pričeli vanje vezati sodnijske spise, kar je še vedno videti v arhivu mesta Meran.« – Tako je Beda Weber v letih 1837–1838

13 Pomembne podatke o delovanju knjižnega trga v Benetkah (od 17. maja 1484 do 23. januarja 1488) posreduje rokopis z naslovom *Zornale*, zdaj Benetke, Biblioteca Nazionale Marciana, MS Ital. XI, 45 (7439); http://15cbooktrade.ox.ac.uk/

14 Bartholomaeus Platina: *Liber de vita Christi ac pontificum omnium*. Venetii: Johannes de Colonia & Johannes Manthen, 11. 6. 1479. – ISTC ip00768000.

15 Danes gradovi Ambras, Runkelstein in Anneberg.

16 Uporabil je izraz *Minnelieder*.

opisal svoje doživetje usode, ki je zadela rokopise nemške viteške lirike, lepe srednjeveške stvaritve.[17] Morebiti so tudi fragmenti viteških pesnitev *Wigalois* Wirnta von Grafenberga (Ms 1079, mapa 76) in *Parzivala* Wolframa von Eschenbacha (Ms 1553) preostanki razdrtih pesniških del z grajskih polic.[18]

Nedvomno so knjigoveški postopki pri rabi fragmentov raznovrstni, a marsičesa o načinih pridobivanja pergamentnih folijev ne vemo. Ko odpremo delni *Misal* (Ms1757), je spredaj videti odtrgan prvi folij, na katerem je bila lepa iniciala, ob zadnji platnici pa ustavljeno delo pri razrezovanju sicer imenitnega liturgičnega rokopisa. Ostro rezilo je prerezalo vse vezice in šivalne niti, tako da je bilo mogoče vzeti iz starega knjižnega bloka sedaj povsem sproščene bifolije; razen luknjic, skozi katere je tekla šivalna nit, ni bilo na odvzetih pergamentnih bifolijih nobenih drugih poškodb. Nedokončan proces razdiranja rokopisa je redko videti.

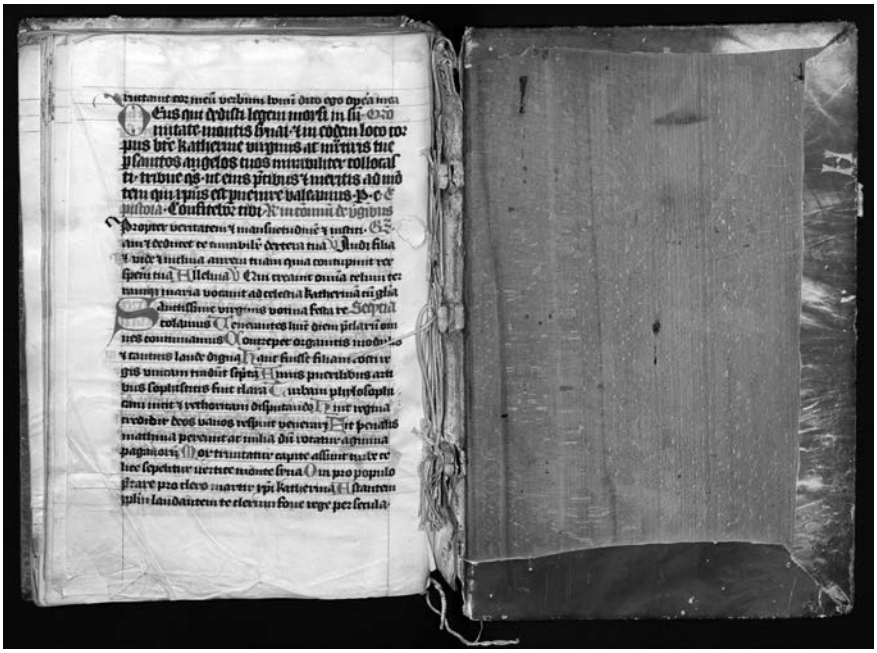

Slika 2: Prerezane šivalne niti in vezice ob hrbtni platnici Ms 1757

17 Schiewer, Ein Ris ich dar vme abe brach, str. 222.

18 *Parzival* je bil najbolj razširjena viteška pesnitev in je še danes 88 popolnih, delnih ali fragmentarno ohranjenih enot, *Wigalois* pa je na drugem mestu z 38 znanimi enotami.

Fragmenti so postali tudi material za platnice, bodisi enoslojne ali za prevleke čez leseno oz. kartonasto osnovo in tako uporabljeni rokopisni fragmenti bodo predstavljeni v naslednjem zvezku gradiva iz NUK. Že v zgodnjem 15. stoletju so pričeli rokopisom dajati platnice, ki so bile bistveno lažje od lesenih: več pergamentnih ali papirnih listov so zlepili in obrezali na zaželeno mero. Za naše kraje ne poznam podatka, ki bi postregel z imenom in časom knjigoveza, ki je poprijel za tak knjigoveški material, vendar je iz obravnavanih fragmentov očitno, da je tak postopek uporabljal eden od poznejših (ljubljanskih?) knjigovezov. Po vsem sodeč je v sorazmerno kratkem času ustregel naročniku/naročnikom z vezavo več knjižnih enot, ki kažejo enake značilnosti: iz izvrženih rokopisov je nabral sloj folijev, jih zlepil, obrezal, prepognil čez hrbtišče in nato z luknjačem – ne z rezilom ali britvijo – naredil luknje na mestih, kjer je vlekel šivalno nit. Kakršni koli podatki o knjigah, ki so imeli platnice iz teh fragmentov, bi bili zares dobrodošli, saj so fragmentne gruče (Ms 2026, 2027, 2030 in 2033) oropane svojega poprejšnjega okolja. Vsebine, zapisane na fragmentih, pa so dragocene in izjemne, a cenili jih bomo tudi take, kot izolirana sporočila visokih intelektualnih zahtev.

Pisave ostajajo odprto polje v iskanju pravilnega poimenovanja vsake specifične pisave. Želja, da bi vsaka pisava dobila svojo »etiketo«, je izraz sicer upravičenega prizadevanja, a konca teh raziskav ni mogoče pričakovati. Z novimi rokopisi in rokopisnimi fragmenti se pojavljajo tudi nove pisave in sedanja paleografska terminologija vsem primerom ne more ustreči.[19] Temu cilju je bil posvečen prvi kolokvij Mednarodnega komiteja za latinsko paleografijo (CIPL) davnega leta 1953.[20] Na prvi pogled skromna ugotovitev, da najboljšo pot zagotavlja skupni dogovor glede temeljne klasifikacije pisav in s tem usklajene terminologije, se je izkazala za najbolj modro. Omejila se je na knjižne pisave, ni pa širila svojih terminoloških vidikov na hibridne in kurzivne pisave.

19 Glede na prisotnost računalniško generiranih identifikacijskih programov (»digitalna paleografija«) se je dobro spomniti na besede Bernharda Bischoffa, da je paleografija »sposobnost opazovanja«: oko raziskovalca je zmožno zaznati osebni vložek kopista, kar uide strojni analizi črkovnih segmentov. Paul Canart je – izhajajoč iz izkušenj pri tisočih grških rokopisov – pripomogel k razmisleku, kje so meje paleografije (kot ene temeljnih metod v sklopu »arheologije knjige«). Canart, La paléographie, str. 176.

20 S tematskim jedrom *Nomenclature des écritures livresques*.

Starejših in novejših študij o razvoju tega ali onega pisnega sloga ni malo, vendar so nekatere objave ostale nepremakljivi mejniki: Bernhard Bischoff in Johanne Autenrieth sta ustvarila temelje za poznejše raziskave o karolinških rokopisih, skriptorijih in pisavah, razpravi sta vzora za metodologijo poznejših, gotskih in humanističnih pisav.[21] Kakor je Albert Derolez marsikje zapisal, so tipi pisav lahko terminološko poimenovani samo na temelju objektivnih kriterijev,[22] hkrati pa so humanistične pisave še bolj podvržene oblikovnemu drobljenju in subjektivnim potezam kot pisave starejših obdobij. Številni pišoči so vselej ustvarjali svoje individualne rešitve in pisave za različne rabe – liturgične in druge slavnostne, knjižnične in študijske, notarske in zasebne – so se stikale ne samo v delu enega rokodelca, ampak v širšem razponu. Tudi manjše oblikovne spremembe, včasih domislice, drugače rezana peresa itd. so sprožile nastanek novih črkovnih struktur ter povzročale za standardno klasifikacijo »nečiste« oblike. Vse to se vidi v fragmentih iz NUK.

Februarja 2020 se je na XXI. kolokviju CIPL z naslovom *L'émergence des écrits en langue vulgaire / The rise of vernacular writing*[23] pokazalo, da je moč sobivanja latinskega in govorjenega jezika za oblikovanje črk-besed-strani dosti intenzivnejša in pomembnejša, kot bi še pred nekaj desetletji mislili. Nekajkrat sem imela vtis, da predstavitev sestavljanja runskih pismenk z latinskimi črkami v južnonemških tekstih pojasnjuje tudi to in ono obliko v našem najstarejšem pisnem gradivu, natančneje v Brižinskih spomenikih. In hkrati so nekateri referati nakazali, da posamezne oblike črk, katerih si na fragmentih ne znam pojasniti, niso nujno odmik od ustaljene pisne forme, ampak ponovna vrnitev k arhetipskim znamenjem za glasove, kakršnih ni bilo najti v standardni latinski abecedi s 23 črkami, a jih je pisec govoril in je hotel glas, zvočno podobo, prenesti v zapisano znamenje.[24] In uporabil je znak,

21 Več o tem Overgaauw, Die Nomenklatur der gotischen Schriftarten, str. 100–106.

22 Derolez, The Nomenclature of Humanistic Scripts, str. 164: »As in the classification of Gothic scripts, it is essential that the various types should be based on the use of a few objectively defined letter forms considered typical, and that the indication of the level of execution (Formata, Libraria, Currens), which is difficult to establish on objective grounds, may be added to the type as a second category. This will avoid, as has been said, the application of different names to a script according to the speed or the care with which it has been executed.«

23 http://www.palaeographia.org/cipl/firenze/index.htm

24 V referatu z naslovom »Hildebrand, Otfrid, and Notker. German Language on its way into literacy« je Martin Schubert predstavil, da prvi spomeniki v živem jeziku seveda kažejo improvizacijo, ker

ki ga je poznal iz drugih virov, iz zapisov v govorjenem jeziku, uporabljenih v listinskem gradivu, v epigrafskih spomenikih – bodisi kamnitih ali mavčnih – in vrezanih v les ali kovino. Gledano s pozicije srednjeveškega zapisovalca ali bralca je zapis splošno dobro, ker je z njegovim dejanjem sporočilo izročeno beročim v danem časovnem toku in zapisano moramo sprejeti z van Eyckovim stališčem *als ich can*, kot izražanje ustvarjalnega napora, da svoje delo opravi tako dobro, kot le more; paleografija 21. stoletja pa mora poslušati njihove glasove in videti mora psiho osebe s peresom v roki.

Ob posameznih fragmentih (ki so po večini iz časa po 1200) sem se v predstavitvah pisav omejila na splošno poimenovanje, kakršnega dovoljuje npr. standardno delo Joachima Kirchnerja *Scriptura gothica libraria,* ki ga odlikuje dober izbor primerov knjižne gotice, bastarde in notule za srednjeevropski prostor in s tem tudi za naše kraje.[25] Vseeno pa je opozarjanje na generične značilnosti posameznih pisav nujno, zato sem opisala oblikovanje minimov, zaključke stebel, oblikovanje zank ali posameznih črk itd. V opombah navedeni primerjalni rokopisi se ne omejujejo samo na oblikovno skladnost, ampak hkrati povedo, s katerimi znanimi in reproduciranimi rokopisi so kulturno povezani ali celo v stiku.[26] Navedeni rokopisi s pisavami, ki kažejo sorodne poteze, so predvsem iz avstrijskih knjižnic, tudi južnonemških in čeških, italijanski prostor pa je bil že v visoki romaniki močno razplasten in v soglasju s kolegi sem se omejila na splošne opredelitve, ki pa so omejene na določujoče rokopisne oz. paleografske značilnosti iz krajev v srednji ali severni Italiji.

Paleografski atlasi so nepogrešljivi, le da praviloma temeljijo na knjižnih in knjižničnih pisavah (*littera textualis* in *littera libraria*): zaenkrat ni

je bilo treba potrebam govorjenega jezika prilagoditi sistem zapisovanja, ki ga je ponujala latinščina. Posebno problematični so bili samoglasniki: nemščina 9. stoletja jih je uporabljala / govorila več kot latinščina. Prelomno delo, *Evangelienwerk* Ottfrieda von Weissenburg (pozno 9. stoletje), je številne težave že prebrodilo. Povzetek: http://www.palaeographia-org/cipl/firenze/abstracts2020.htm

25 Kirchner, *Scriptura gothica*. Standardno delo Franza Steffensa (ki je sedaj zlahka dosegljivo tudi v digitalizirani obliki http://www.paleography.unifr.ch/steffens/tafeln_frm.htm) je s 125 izbranimi primeri pomembno pregledno delo, ki opozarja na vpliv notarskih pisav na knjižne, na mejne primere (npr. prehod iz minuskulne kurzive v knjižno minuskulo v predkarolinških zapisih itd.), vendar je izbor srednjeevropskih knjižnih pisav za čas med 1200 in 1520 preozek, da bi se ob posameznih fragmentih lahko sklicevala na izbrane pisne spomenike. Steffens, *Lateinische Paläographie*.

26 Včasih naletimo na zapis, ki daje vtis, da pripada temu ali onemu znanemu rokopisu in šele v neposredni primerjavi se izkaže, kaj je prav in kaj zgrešeno: ob fragmentu Ms 2020 me je prevzela podobnost z Ms 10 iz Stične, a ne gre za isto roko.

mogoče računati na skorajšnje objave katalogov kurzivnih pisav in tistih, ki so individualizirane zaradi namena (npr. osnutki z različnimi vsebinami). Prav pri teh se je izkazalo, da so neulovljive in slej ko prej so analize omejene na en rokopis ali na zaporedje pisnih izdelkov ene roke, in da je »nemogoče računati na to, da bi globalno razrešili« nastop, razširitev in oblike kurzivnih pisav, uporabljenih okrajšav itd.[27] Tudi v Italiji, kjer je bil vpliv humanistične kurzive velik in so črke ohranjale sorazmerno zaobljene oblike,[28] je najti pod vplivom pisav iz severnih dežel take, ki so blizu nemškim, ostreje pisanim črkovnim strukturam v kurzivnem tekstu. V okviru tega popisa fragmentov je tak primer Ms 2028, kjer so na 14 papirnih fragmentih odlomki pravnih besedil, zapisani med 1427 in 1435. Mislim, da se je s tem ohranil prepis po predlogi, ki je nastal v utečenem skriptorijskem okolju v bližini univerze (Padova ali Bologna) in je bila »bežeča kurziva« izbrana zaradi časovne stiske. V našem rokopisnem gradivu so ti listi osamljena fragmentna gruča: črke so na prvi pogled precej nametane, vendar je slog pisave vseskozi enakomeren in gre za delo zelo vešče roke. Nekatere črke imajo več oblik, so hibridne, imajo prvine bastarde, druge (npr. *a, m, n*) pa so oblikovane kot v humanistiki, kar v severnoitalijanskem okolju ni presenečenje. Dodati je treba, da so vmesni naslovi včasih napisani kot posnetki ožene gotske teksture, včasih kot okroglene majuskule in fantazijske verzalke, zapisane tudi v enklaviranih kompozicijah.[29] Daleč od tega, da bi pri teh pravnih odlomkih šlo za

27 Frenz, Gotische Gebrauchsschriften, str. 27. V tem članku tudi navaja nekaj v resnici nesrečnih primerov nerazumevanja okrajšav na kurzivno pisani predlogi: če je npr. beseda *racione* v abreviaturni obliki *rōē* razvezana v *Rome* itd., potem je očitno, da so individualno oblikovane okrajšave trd oreh. - Maria Careri je v prispevku o akcentih v okrajšavah navedla celovit pogled Armanda Petruccija na uporabo abbreviatur: »...(okrajšave ter) odločitev za pisanje in izbiro načinov je treba upoštevati kot fenomen grafične kulture ter ga raziskovati po posameznih obdobjih in posameznih območjih, poleg tega pa upoštevati razloge za odločitve ...« Besede Marie Careri (»La forma del titulus. Dal latino alle lingue romanze«) so zapisane v povzetku sprejetih referatov kolokvija CIPL v Firenzah od 19. do 22. februarja 2020. Gl. http://www.palaeographia-org/cipl/firenze/abstracts2020.htm

28 Tacenko, Zur Geschichte der deutschen Kursive, str. 357.

29 So podobne kot črke na šopu listov, ki je sedaj Ms 2027 in črke so ob identičnem papirju tudi eden od paleografsko-kodikoloških dokazil, da sta oba rokopisa – kljub različnim pisavam – nastala v eni delavnici. Če bi črke za vmesne naslove jemali povsem osamljeno, kot izstopajoč pojav sredi pravnih besedil, bi zgrešili oblikovne izvire, ki so lahko tako v vzročnih abecedah, ki jih je najti v slehernem pontifikalu ali v slovničnih delih, lahko so posnetki napisov na delih cerkva, na epitafih, nagrobnikih itd. Prim. Bernasconi Reusser, Handschriften und Inschriften, str. 339–356.

skicozni zapis, prav obratno, roki se tako rekoč ne pozna, da bi kadarkoli in kjerkoli prišlo do kopističnih zadreg ali utrujenosti. Tudi pretirana stilizacija kaligrafiranih naslovov zrcali sposobnost prepisovalca in likovno duhoviti naslovi so neverjeten kontrast toku kurzivnega besedila[30] – na eni strani stabilnost velikih, vsaj tri vrstice visokih črk za vmesne naslove, na drugi pa pajčevinasto razpredeno besedilo v svetli tinti.[31] Pripomniti velja, da se na robovih pojavljajo pripisi, ne vedno od iste roke in gre za različne bralce, a tiste pripise (npr. ključne besede), ki jih je dodala roka kopista, zaznamuje še korenitejše okrajševanje besed.

Približno sto let pozneje je nekdo, ki je v zgodnjem 16. stoletju v knjigo Ti 25532–25536 vpisal lastniški zaznamek novomeškega frančiškanskega samostana, prispeval množico pripisov, ki se prepletajo z natisnjenimi besedili. Njegova z bastardnimi prvinami pomešana kurziva je srednjeevropska, je izrazito nagnjena v desno, duktus je sunkovit, kar se najbolj pozna pri začetnicah, ki so že kar abstraktno pojmovane, močno odmaknjene od tradicije velikih črk: *D* je sestavljen iz dveh črt, ki se stikata pod ostrim kotom, in energičnega polkroga, na sredini je pika; *P* je (Andrejev) križ s kratkim polkrogom na desni, *S* je presta z dvema pikama, *C* je še najbolj podoben črki *L* s piko na sredini itd. Hibridizirana kurzivna pisava z bastardnimi prvinami je izraz povsem osebne poteze, tudi če je slogovno suverena, bi v tej osebi ne mogli prepoznati poklicnega prepisovalca, prej učenjaka, magistra ali sholarja, ki strastno glosira in komentira, predvsem zase ali zase in svoje sogovornike.[32] In njegova pisava se močno razlikuje od vseh dodatkov drugih bralcev, ki so pripise oblikovali vsak po svoje.

Sledovi njihovega branja so različni: skoraj ni tiskane strani, ki ne bi bila obdana in med vrsticami prepredena z njihovimi zapisi, vsi imajo

30 Tacenko, Zur Geschichte der deutschen Kursive, str. 359 ugotavlja podobno diahronost oblik za gradivo nemškega porekla.

31 Rizzo, Gli umanisti, i testi classici e le scritture maiuscule, str. 223 dalje. – Walter Koch, Epigraphisches zur 'Schedelschen Weltchronik', str. 365 dalje, pravi, da se po sredini 14. stoletja izkazuje neka nelagodnost v pisavah, ki imajo vlogo strukturiranja oz. razdeljevanja besedil. Gre za čas prehoda, ko se dotlej samostojne kapitale, humanistične minuskule in fraktura zbližajo ter ustvarjajo nove, hibridnosti naklonjene oblike črk.

32 Med izraze njegovega osebnega sloga štejem tudi okrajšave, ki se spreminjajo, ne da bi na to vplivala prostorska omejitev na pisni površini. Povezavo, ki je omogočila recepcijo takih pisav, je treba iskati v poznem 12. stoletju, ko so se v enem rokopisu znašli – slogovno gledano – romanski in gotsko pojmovani elementi.

izšolane, gladko tekoče pisave: to so podčrtavanja, številne *maniculae*, kazalke, ki kot križajoče se roke z ostro podaljšanimi kazalci vodijo pogled do pomembne misli ali besede;[33] bralci so ob strani zapisali ključne besede ali iz tiska izvlekli skupino bistvenih besed, dodali so kratke komentarje ali se ob posameznih imenih odločili za dodajanje imen sopovezanih mislecev (Aristotel, Cicero, sv. Pavel itd.), sem in tja je ob znamenitem avtorju dodana številka knjige, poglavja – skratka: citat na zunanji margini lahko vsebuje vse tisto, kar danes pišemo v opombe pod črto.[34] V obravnavanih rokopisih in fragmentih so te prvine dokaz natančnega branja, ki pa so jih spontano vpisali in tukaj meja med pripisano gloso in komentarjem ni strogo ločena.[35]

Če vzamemo celoto teh raznovrstnih pripisov k petim tiskom, potem je nesporno, da so bila (po osebni presoji) izbrana besedila razlog za pozorno in verjetno večkrat ponovljeno branje. To je razvidno iz več primerov, ko je ena roka napisala na eni strani sklicne besede z dvema različnima tintama in v različnih velikostih, kar je odlično dokazilo, da je med prvim in drugim branjem minilo nekaj časa. Interes za branje tiči v tekstih, ki so dela antičnih ali poznejših avtorjev o temah, ki se nanašajo na literarno zgodovino, zgodovino ter izobrazbo in ustvarjalnost; vsa natisnjena besedila je v celoti prebral edino sestavljalec glosarja, preostala peterica pa je vsebine izbirala selektivno. – Naslovi natisnjenih besedil nakazujejo, zakaj so bila tako zanimiva: *De patientia* Baptista Spagnuolija Mantuanija (1447–1516), člana karmeličanskega reda, sicer pa humanista in pesnika, je v tem sklopu edino besedilo, ki filozofsko-teološke postulate

33 *Manicula* se je menda pojavila šele v poznem karolinškem času, je pa pozneje postala pogosto uporabljena opozorilna risbica in se uspešno uveljavila v tiskani knjigi. Za začetke gl. Steinová, *Notam superponere studui*, str. 166.

34 To so občasne, študijske, zasebne glose, ki imajo povsem drugačno vlogo in obliko od standardnih, glosiranih besedil, ki so del znanstvenega aparata ter od vsega začetka dela predvidena vsebina. Občasne glose so povsem individualne in dobijo prostor v knjigah šele potem, ko so rokopisi ali tiski zapustili skriptorij ali tiskarno. Občasne glose vnašajo bralci, ki hočejo sebi in poznejšim bralcem ali svojim učencem pojasniti besedo, frazo, jih opozoriti na ekstenzijo pomenov. – Take primere kažejo ohranjene šolske knjige srednjeveških univerzitetnih profesorjev; Alan Cobban posreduje primer Johna Arundla, ki je bil leta 1424 profesor logike v Oxfordu, in ga predstavlja kot dobro ohranjen in analiziran primer študijske prakse v 15. stoletju. Cobban, *English university life*, str. 177–179.

35 Le pri študijskih besedilih iz severne Italije (Ms 2027) je jasno, da so prepisovalci sledili vzorčni knjigi, ko so predpisane ključne besede sproti vnesli v kartuše in oblačke in odstavek poudarili z obstransko zgrbančeno črto.

utemeljuje tudi s primeri iz antične književnosti in zgodovine. Naslednje je zgodovinsko delo Valerija Maksima (fl. 14–37) *Facta et dicta memorabilia*, ki je bilo s predstavitvijo dejanj in komentarjev znamenitih oseb vselej aktualno berilo o vzporednih (=predkrščanskih) moralnih in političnih odločitvah. Za latinsko Evropo je bil prevod didaktično-zgodovinskega dela *De legendis antiquorum libris, sive De liberalibus studiis,* ki ga je v grščini napisal Basilius Magnus (330–379), pomembna utemeljitev stališča, da je neizmerno pomembna vsestranska izobrazba, poznavanje vsebin in jezikov klasikov, struktur literarnih del in odprtja pogledov. Delo je izpod peresa enega velikih bizantinskih očetov in izraža Bazilijevo spoštovanje staršev, ki so mu dali možnost, da je prišel do temeljite izobrazbe in prav to je kot najvišjo dolžnost položil na srce mladini poznejših časov. Leonardo Bruni (1370–1444) je svoj prevod iz grščine v latinščino posvetil svojemu mentorju in podporniku, Colucciu Salutatiju (1331–1406), kar dokazuje interes humanistov za celovitost intelektualnega izročila. Prav nič drugače ni bilo z besedili Lucija Firmijana Laktancija (ok. 250–ok. 325), ki je poleg nalog svetovalca cesarja Konstantina Velikega napisal več del, v katerih razlaga krščanska stališča v obrambo pred rimskimi kritiki; res je najbolj znamenita razprava *Institutiones divinae*, a tudi *Elegiacum carmen de situ paradisi* … spada v ta veliki tok razprav o veri kot inherentni moralni kvaliteti, o stvarjenju, človekovi odgovornosti. Lorenz Rabe, ki je svoje ime po Celtisovem vzoru latiniziral v Laurentius Corvinus (1465–1527), spada med humaniste, ki so s komentarji k starejšim avtorjem ter jezikovnimi in teoretskimi razpravami vplivali na razmah humanistične misli severno od Alp: *Carminum structura* spada med nje. – Pripisi vseh bralcev so dokazilo o poglabljanju v vsebine, ki so jih pritegnile in so najbrž presegale okvire dotedanjega branja, zapisane glose pa govorijo o tem, kako so jih dojeli in v čem so prepoznali bistvena sporočila. Kot piko na i je treba dodati še rokopisno kopijo Horacijeve *Carmen seculare* z vsaj dvojnimi glosami in komentarji. Če našteta besedila vzamemo kot vsebinsko celoto, potem je očitno, da so posredovala teme, ki jih je humanizem 16. stoletja cenil, naj so bila izpod peresa antičnih avtorjev ali poznejših, ki so segli v predkrščanske paradigme. Ni pa mogoče odgovoriti, ali so vsebine našle tudi dejavni odmev, ki bi presegal osebno zanimanje bralca, četudi vsaka prebrana knjiga pusti sled in odzvanja v ljudeh, ki so bili v stiku z učenim bralcem.

Bralci oz. glosatorji so bili iz krogov severno od alpskega loka: to povedo pisave, ki so nadvse različno oblikovane bastarde: to so bastarda z zankami, kurzivna bastarda z zankami in številnimi okrajšavami, ostro koničena bastarda, ki je nagnjena v desno stran, knjižna gotica z bastardnimi vrinki, redko, a vendar se pojavi široka in zaobljena knjižna minuskula, medtem ko je predvsem zelo drobna minuskula namenjena argumentiranju prebranega; v dveh tipih kurzive je pisal samo sestavljalec glosarja.[36] Vsaj šest zavzetih bralcev ob eni knjigi, ki so s svojimi mislimi razširili, interpretirali dostopna besedila; za naše okolje je to zanimiv dokaz intelektualnega dojemanja humanističnih vsebin, je tako rekoč dokument osebnih kognitivnih pristopov. Povsem drugačen značaj (in vlogo) imajo bastardne pisave, ki so se izoblikovale v pisarnah visokega plemstva in so estetsko popolne, kaligrafirane in včasih kažejo poteze zgodnje frakture (Ms 2085, 2087, 2092).

V rokopisnem okolju je meja med pripisi včasih bežeča: glosa je lahko komentar ali pa tudi ne, kar je odvisno od strukture, obsega in cilja dodanih spoznanj, misli. Glavno besedilo je seveda predstavitev izbrane teme, ko pa imamo vzporedne, podrejene tekste, je njihova oblika odvisna od bralca, ki bo tekst vzel v roko.[37] Komentarji in glose lahko prevzemajo vlogo metatekstov, ki bralca vodijo do zaželenega mesta; kadar so na margini, so zapisani po volji bralca, so pa lahko z rdečilom v samo besedilo vnesene ključne besede, so argumenti, parafraze, vmesni naslovi in na samem začetku vrstice zapisane *lemmata* itd.[38] Vse to tvori nekakšen most med avtorjem in uporabnikom. Kakor pravi Louis Holtz, jih je treba videti kot sekundarno besedilo (sekundarno glede na avtorja, ki mu gre primarno mesto, bralec pa je sekundaren) in so lahko dodatki poznejšega časa, ki so kot vsebinski izvlečki namenjeni uporabniku.[39] Tak primer bi bil zajeten pravni priročnik z zapisi pravnih primerov in razlagami *Magistri Damasi Brocardica* (Ms 2032),

36 K zgodovini branja te knjige spada tudi nekaj lombard, dodanih v rdeči in rumeni tinti; po obliki so »nemškega tipa« z majhnimi dekorativnimi prvinami.

37 Poseg v obstoječe besedilo je avtograf bralca, ki se prilagodi zapisu, če pa avtor oblikuje svoje besedilo (kakor so npr. oblikovanje glosarja ali prepis in osebni komentarji k Horacijevi pesmi, Ms 2078) potem gre za avtorjevo odločitev o strukturi zapisa in je v celoti avtograf. Gl. Petrucci, Minuta, autografo, libro d'autore, str. 400–401.

38 Odličen primer so naslovi v fragmentih *Švabskega zrcala* (Ms 1876), ki obravnavajo pravne primere oz. dogodke: nam se zdijo nekoliko provokativni, a v 15. stoletju so bili zapisani kot razlaga primera, kako se rešiti iz nerodne situacije.

39 Holtz, Les manuscrits latins à gloses et à commentaires, str. 142.

kjer vmesni naslovi v rdečilu z razširjenim opozorilom že glosirajo osrednji pravni problem in pred razlago postopka izpostavijo ključne besede, jih podčrtajo, zapišejo v nekoliko večjih črkah. Dva fragmenta s členi iz *Švabskega zrcala* (Ms 1876) imata nad razlago pravnega postopka in razlogov *pro et contra* v rdečilu napisane naslove: Kadar ima ženska neporočenega moškega v svoji hiši ... O ustni izpovedi ... O obrambi v skrajni sili ... itd. Zakonik, ki je strukturiran z zaporednim razvojem pravnih dejanj, pomaga z vmesnimi naslovi k naglemu reševanju evidentnih situacij.

Vsebine, katerih sem se v zadnjih odstavkih že dotaknila, so pričevanja o bralnih interesih in potrebah. Nedvomno je njihova prisotnost več kot okrnjena, pa ne zato, ker so fragmenti kosci nekdanjih celot, ampak zato, ker nam manjka velik del drugih besedil, ki so bila ob njih, ki so jih brali in znanje sestavljali; sedaj znana besedila so bila samo en del v vsebinskem in jezikovnem mozaiku neke razdrte knjižne celote.

V sklopu popisanih del naj najprej omenim, da so odlomki svetopisemskih besedil pravzaprav redki. Iz zbirke kneza Antona Aleksandra Auersperga se je ohranilo enajst folijev iz Jozuetove knjige in Knjige sodnikov (Ms 1079, mapa 75), a je vprašanje, če niso bili zgolj kupljene imenitnosti za njegovo zbirko *rara et curiosa*. Razrezani foliji iz karolinškega *Lekcionarja škofa Ermenricha iz Ellwangna* so preostanki lepe liturgične knjige iz časa pred 874 (Ms 2074), pa tudi folij iz rokopisa velikih dimenzij – v Ms 22 je privezan folij z odlomkom iz *Pisma Galačanom* – je moral imeti v 12. stoletju pomembno mesto. Ker je bila *2. Ezrova knjiga* prevedena v češčino, je prisotnost prevoda toliko zanimivejša, tudi če vemo, da je na koncu svoje poti postal bifolij z ljubko inicialo samo ovitek neke knjige (Ms 2007).

Svetopisemski odlomki so sestavni del liturgičnih knjig in takih fragmentov ni malo. Med njimi so zanimivi deli *Graduala* (Ms 2016 in 2017), ki bi zaradi posebnosti svetniškega dela lahko nastal tudi na Kranjskem. Z *Misalom* za cerkev sv. Danijela v Zalogu pa je NUK pridobil pomemben spomenik naše liturgične zgodovine, ker so zapisana posebna, redka besedila, npr. besedila za mašo sv. Danijela. – V zbirki je nekaj listov, na katerih so zapisane svetniške legende in žal ni mogoče reči, ali je šlo prav za rokopisne legendarije ali ne. Odlomki teh besedil so zanimivi zaradi načina, kako tečejo vsebine: fragment, ki bi utegnil biti v rabi v kartuziji Bistra in vsebuje legendo

sv. Pelagije (Ms 2012), je v našem rokopisnem gradivu redkost. Na fragmentu rokopisa z različnimi vsebinami je sicer splošno znana legenda sv. Barbare (Ms 1876), vendar je zapisana v pripovedni strukturi, ki je zaenkrat ne moremo v celoti poistiti z nobeno natisnjeno različico, čeprav je vsaj v izhodišču blizu *Zlati legendi* Jakoba iz Voragine. V isti mapi so tudi odlomki drugih legend, sv. Marjete, sv. Petra in Pavla, sv. Jakoba, sv. Janeza itd. Izjemno zanimiv je tudi fragment utrakvističnega liturgičnega rokopisa (Ms 2034) v češkem jeziku, ki omenja mdr. Jana Husa; spričo velikih dimenzij je sedaj eden redkih dokumentov rokopisa za pomembno cerkveno skupnost.

Vsebine s sakralnim in profanim značajem se pogosto prelijejo iz enega, cerkvenega formaliziranega sveta v druge strukture; tako so papirni fragmenti, domnevno iz Bistre (Ms 2011), redek dokument o utripu v samostanu. Kot bi brali skrajšan zapisnik o več sestankih, se prepletajo navodila za pridige in molitve s podatki o dogodkih, ki jim je bil zapisovalec priča ali pa so se zgodili nedavno pred tem. – Precej enot spada med dokumente rimskega in kanonskega prava. Tudi če so starejše pravne tradicije urejale življenje v srednjeveških družbah, se je to istočasno odvijalo pod znamenjem nič več preprostih tradiranih sistemov, ampak učenih in zapletenih, ki so jih poučevali na univerzah (in nam najbližji sta bili v Padovi in Bologni). *Lex, ius, iustitia* so temeljniki pravne ureditve in moralnih obligacij za vse udeležene strani. Vseeno, kanonsko in civilno pravo sta se dostikrat znašla v konfliktih, zapletene sisteme so morali reševati tako mestni sodniki kot cerkveni.[40] Vendar rimsko pravo ni bilo univerzitetni predmet (zato je malo komentatorjev, npr. Eike von Repgow, 1180–1233, ali Poggio Bracciolini, 1380–1459), med ohranjenimi kratkimi rokopisnimi besedili pa je najti tudi navodila za oblikovanje in vodenje notariata, ki jih lahko štejemo za vpogled v potek vsakdanje prakse (Sign. Ti 4057–4061). To besedilo – in tudi druga, ki pripadajo cerkvenim zadevam – je izdelek južnonemškega kopista in je po tolikih stoletjih kakovostna informacija o praksi mestnih notariatov, kakršna bi se utegnila izvajati tudi v naših krajih. Že navedena fragmentna gruča *Summa Brocardica* oz. *Summa de ordine judiciario* Magistra Damasa (Ms 2032) je preostanek priročnika za pravne postopke v različnih zadevah in je škoda, da ni več mogoče ugotoviti, v čigavi lasti je bil

40 Prim. Clark, The Medieval Origins of Modern Legal Education, str. 653–719.

rokopis oz. kako je delo prišlo do nas. – Prav tako temelji omenjeno besedilo *Švabskega zrcala* (Ms 1876) na starejšem nemškem pravu, na kapitularijih, na *Lex Baiuvariorum*, *Lex Alamannorum* ter rimskem pravu; ohranjena obrezana papirna lista sicer nista del rokopisa, ki bi bil v rabi v naših krajih, vendar predstavljata doslej neznano verzijo tega pravnega kompendija.[41]

Zaenkrat ne vemo kaj prida o zgodnjem obdobju vpeljevanja rimskega prava oz. *Digest* v srednjeevropska sodišča, zato so fragmentne gruče, ki najbrž posredujejo nekakšna skripta v univerzitetna predavanja v severni Italiji (Ms 2027 in 2028), dopolnilo našega sedanjega védenja. Dosti natančnejše in obsežneje govori o procesu in strukturi predavanj na padovanski univerzi šest rokopisov (Ms 2079–2084), ki so se ohranili kot privezi k pomembnemu prvotisku o pravnih določilih Giovannija de' Andrea (pred 1291–1348), ki velja za zadnjega klasičnega učenjaka kanonskega prava. Najmanj dve predavanji sta »glose k besedilom d'Andreae« oz. so zapisi njegovih razlag kanonskega prava. Zadnji rokopis iz te knjižne enote je v kolofonu opredeljen kot zapis predavanja profesorja Alexandra de Nevo (Nievo, †1484). – Kot dokument prakse v procesnem pravu je zapisanih 35 primerov iz kanonskega prava (Ms 2092); besedilo je glede na izdelavo in obseg moralo predstavljati referenčno delo. Besedilo o ekskomunikaciji in suspendiranju ter preiskovalnih postopkih ni zapisano v visokem jeziku pravne stroke, je pa zraslo iz tedanjih razmer, ko je husitsko stališče dobilo različne regionalne akcente (Ms 2090). Besedilo o 92 pravnih primerih, ki ga je podpisal kopist Martinus Mercator de Monaco leta 1430, ima sekundarni naslov *Casus canonici* in ga lahko štejemo za priročnik, kako razrešiti dileme (Ms 2089). Samostojen sklop pravnih določil je Ms 2087, ki je v pretežni meri zapis sestankov in sklepov na baselskem koncilu, medtem ko Ms 2085 sporoča predvsem o procesu volitev papeža ter o pravicah in dolžnostih kardinalov.

Alexander de Villa Dei (1175–1250) je sedaj kot avtor didaktičnih del sicer cenjen, ker je prispeval k sistematičnemu učenju latinščine in so njegova besedila še vedno razširjena, na drugi strani pa velja za epigona, ki je povzel

41 V t.im. Repertoriju srednjeveških besedil v nemškem jeziku je vpisanih 310 evidentiranih kodeksov ali fragmentov *Švabskega zrcala*, ljubljanski še ni upoštevan; gl: https://handschriftencensus.de/werke/344. Temeljna literatura je delo: Ulrich-Dieter Oppitz: Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters, I-II, Köln – Wien: Böhlau 1990.

veliko poznoantične učenosti in ni dodal ničesar zares novega.[42] Vseeno, bil je izrazita ustvarjalna osebnost, pesnik, ki je učbenika za aritmetiko in slovnico zapisal v verzih.[43] Pri sestavljanju slovnice *Doctrinale puerorum*, napisane v leoninskih heksametrih, se je opiral na velika klasika, na Donata in Priscijana. Fragment, en sam folij njegove slovnice (Ms 2006) je uporabil Johannes Meigfoge v vezavi zbornika tiskanih in rokopisnih besedil, kar bi lahko pomenilo, da je rokopis dobil iz knjižnice ukinjenega samostana v Ellwangnu ali bližini.

Precej nepričakovano odkritje pomenijo trije fragmentni sklopi povsem različno zasnovanih glosarjev, leksikalnih in oz. slovarskih del: ne oziraje se na sedanjo okrnjenost dosti povedo o nekdanji uporabi. »Študij besedil je najmočnejše orodje, s katerim družbe, ki se zavedajo (pomena) literature, varujejo oz. ohranjajo svoj kulturni spomin. Okolji, ki sta vir take kulturne socializacije, sta pouk in študij. V zahodnoevropskem srednjem in novem veku so to šole in pozneje univerze, urejene glede na čas in okolje, na drugi strani pa oblike in postopki vsakokratnega individualnega učenja, kjer poteka intenzivno spoprijemanje z zapisanimi pričevanji kulturnega spomina.«[44] Vse tri fragmentne gruče glosarjev, ki jih hrani NUK (Ms 2026, Ms 2033 in Ms 2077), so zrcalo učenega okolja, ki je potrebovalo delovne pripomočke, slovarje, enciklopedije itd. Drugače kot preostanka slovarjev *Abavus maior* in *Liber glossarium*[45] iz poznega 12. stoletja,[46] ki sta domnevno imela mesto v Stični tudi za potrebe samostanske šole, je pri navedenih glosarskih sklopih iz poznega srednjega veka treba predvidevati, da so služili osebni rabi in ne javni, šolski; takim potrebam je v zgodnjem in visokem srednjem veku služilo predvsem delo Izidorja iz Sevilje.[47] Izvirna

42 Lhotsky, *Die Wiener Artistenfakultät*, str. 106.

43 Glei, Alexander de Villa Dei, str. 291–312.

44 Henkel, Glossierung und Texerschließung, str. 468.

45 Naslov, ki ga uporablja glosografija, je *Liber Glossarum*; v popisu fragmentov iz zbirke ARS je ohranjena oblika naslova, ki jo je zapisal najprej ljubljanski svetnik Vončina, nato pa Jože Šorn, Glossarienfragmente, str. 100–117. Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti. Arhiv Republike Slovenije*, str. 233.

46 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti. Arhiv Republike Slovenije*, str. 233–238.

47 Codoñer, Isidore de Séville, str. 57–77. X. knjiga *Etimologij* je namenjena problemu *differentiae*, ki postavlja v novo razmerje eno besedo glede na rabo, odtenke, stavčne zveze ter rabo pri različnih avtorjih, v različnih časih in krajih. Vse to je namreč mogoče ugotoviti pri strukturah tovrstnih besedil na fragmentih Ms 2026, 2033 in 2077 – avtorji so se očitno poglobili v Izidorjevo delo, saj je nespor-

Abavus maior[48] in *Liber Glossarum*[49] navajata po abecedi urejene besede, gre za priročnika, za katere so sestavljalci jemali izraze iz cerkvenih in posvetnih del vsaj od Cicerona in Vergilija dalje. Zlasti *Liber Glossarum* je bogat in obsežen leksikon, ki je s svojo strukturo in besednim zakladom vplival na poznejše sestavljalce tovrstnih kompendijev.[50] Vplival pa je tudi glede načela, kako zapisovati l*emmata*:[51] če so v karolinškem času zaradi varčevanja s pergamentom napisali eno geselsko besedo, ko bi jih morali glede na raznovrstnost pomenov in glede na variantne oblike zapisati večkrat, bi se temu v sredini 15. stoletja zaradi dostopnosti papirja lahko odrekli, vendar se je stara tradicija ohranila in še danes je enako veljavna.[52] Ms 2033 je namreč obsežen splošni glosar, ki je z več vrstic dolgimi razlagami presegel strnjenost tolmačenja iz starejših stoletij. Širina obravnav je objektiven pogled v mnoge vidike družbenega v 2. četrtini 15. stoletja.

V glosarju s pretežno naravoslovnimi *lemmata* (Ms 2026) pa je treba videti delo, ki je bilo povsem individualno sestavljeno in ker zaenkrat ni najti ne vzorčnega rokopisa ne kopij, lahko domnevamo, da je bilo znano v ožjem krogu oseb. Osredotočenost na besede, ki zaznamujejo materialnost in človekovo dejavnost, je presenetljiva, ker je tovrstno besedišče le malokdaj obravnavano s pozornostjo jezikoslovne prakse, ker je na teh fragmentih prisotna paleta jezikov, ki niso latinski, *lemmata* pa so prečrkovana in latinizirana. Zapisane besede so zaradi svojih izhodišč v keltskem, hebrejskem, arabskem, škotskem, saškem, luzitanskem itd. jeziku tako oddaljeni dokumenti lastnega jezikovnega razvoja, da jih je mogoče razumeti le zaradi razlag v latinščini.[53] Zdi se, da v slovarju oz. glosarju ni nobenega sklica

no, da je njegov zapis je zelo vplival na poznosrednjeveške kompilacije, znane kot *synonima;* str. 63.

48 Za regensburško in freisinško tradicijo *Abavus maior* gl.: Tiefenbach, Regensburger Glossenhandschriften, str. 1344 dalje.

49 *Abavus maior* je bil sestavljen pred 10. stoletjem; ker so *lemmata* vključene v *Glossarium Salomonis*, si je *Abavus maior* prislužil naslov zaradi domnevnega avtorstva sanktgallenskega opata Salomona III. († 919), kar se časovno ne izide. *Liber Glossarum* je še starejši: sestavili so ga v poznem 8. stoletju v Franciji.

50 McGeachy, The 'Glossarium Salomonis', str. 311.

51 V glosografiji srednjega veka je v rabi samostalnik *lemma* (n, pl. *lemmata*) za besedo ali frazo, ki je navedena v seznamu besed oz. je zapisana v glosarju, slovarju, leksikonu itd.

52 McGeachy, The 'Glossarium Salomonis', str. 314.

53 Z letnico 1415 je datiran večjezični seznam rastlin, *Liber de simplicibus Benedicti Rinij*: ob grških, latinskih, arabskih, nemških imenih so zapisana nekatera imena rastlin v slovenskem in hrvaškem jeziku. Rokopis hrani Biblioteca Marciana v Benetkah, Ms lat. VI.6, No. 59, Marcianus

na krščanske prvine. Huda poškodovanost fragmentov dovoljuje branje samo nekaterih lemmata in pripadajočih latinskih prevodov; več besed bi bilo mogoče nedvoumno ugotoviti in prepoznati ob ustrezni tehnični podpori zabrisanih, tako rekoč palimpsestno zaznanih besed: kakšen uvid v radovedno zbiranje besed bi tako dobili!

Prebrani utrinki nakazujejo, da gre za sklope, ki se povezujejo s številnimi pojmi, ki jim ne v Souterjevem ne v DuCangeovem glossariju ni najti razlage, podpore, napotila. Precej je geografskih pojmov: *Gaditana* je otok, na katerem je stalo mesto Gades, sedanji Cadiz*;* verjetno je *Keiro* ime egiptovskega mesta; *Sesanach* je keltska beseda za Sase; ime *Elambat* zveni kot območje iz indonezijskih daljav, *(La)Gomera* je še vedno ime enega od Kanarskih otokov, a nekaterih lokalitet ni mogoče identificirati. Danes je z imenom *Balloch* zaznamovan grad na Škotskem (in tamkajšnja gozdarska uprava), na fragmentu pa je ta lemma razložena z latinsko besedo *glandes*, želod. Ta prestop iz geografije v botaniko ni edini. Kakor je v kataloškem opisu navedeno, je precejšnje število besed, ki se nanašajo na rastlinstvo, in ponekod so razložene s pripombo, od kod je ta ali ona vrsta doma, npr. *Sesit est arbor in Egipto* itd. Pri opisih živali si lahko marsikdaj predstavljamo, da je njihovo imenovanje neposredno povezano s prehrano in več je besed, ki označujejo območje magičnega: *charos* je prstan, ki nosilcu omogoča razumeti tuje osebe, živali, rastline in po nekaterih tradicijskih sporočilih naj bi bil popisan z runami. Vmes so besede iz antičnih virov, npr. *Silen, Satyr*, presenetljivo je prebrati *Atuagalk i. aurielam musis*, kar nas pripelje do Stacijeve pesmi,[54] a to so redkosti. Nekatera gesla srečamo opremljena z nepričakovano pod-informacijo, recimo *Althea arbor est*: ker je *althea* ime za hibiskus, bi opis rastline v postavi drevesa pričakovali v besedilih o srednjeazijski vegetaciji.

Besede, ki označujejo predmete in opravila, je sicer najti v številnih srednjeveških tekstih,[55] a pred seboj imamo sestav, ki je nastal s posebnim namenom. Zdi se, da se je matični rokopis oblikoval ob branju literature

---

2548. Bezlaj, Liber de simplicibus Benedicti Rinij, str. 185–192. Hriberšek, Slovaropisje klasičnih jezikov, str. 77–87.

54 Gl. Publius Papinius Statius, *Sylvarum libri V*.

55 Spomnimo se na *Capitulare de villis*, *Regula S. Benedicti*, *Hortus deliciarum* itd.: kot primer so našteta nekatera besedila, ki imajo različne namene, v njih pa je med napotki najti tudi besede za rastline, živali, hrano, vodo, rokodelske veščine, opravila itd. Izhodišče je treba videti v aleksandrijskih jezikovnih in stvarnih leksikonih, gl. str. 140 dalje.

s posvetnimi vsebinami.[56] Ob besedah ni najti namiga, iz katerih del ali od katerih avtorjev je sestavljalec črpal besede, kakor je – v nadaljevanju poznoantične tradicije glosarjev – še najti v *Fragmentarium Bobiense*, omenjenem ob kataloški enoti. Ta glosar iz 5. stoletja, ki je prepisan po nekem poznoantičnem vzorčnem rokopisu, navaja ob besednih ali stavčnih lemmata Juvenala, Horaca, Lukana itd. ter njihova dela, verze, torej avtorje, pri katerih je sestavljalec našel snov za izpis. V Ms 2026 so med povsem neznanimi besedami tudi take, ki jih je latinščina 13. ali 14. stoletja sicer poznala, a samo z enoplastnim pomenom, tukaj pa so dodani novi vidiki in sinonimi te ali one besede. Sestavljalec izvirnega glosarja se je z zapisovanjem raznovrstnih pomenov in vključevanjem stavčnih zvez pokazal za jezikoslovno izobraženega in delo je lahko nastalo samo v knjižno bogatem okolju. A tudi prisotnost prepisa v okolju Ljubljane ali dežele Kranjske ni zanemarljiva: je knjigovez dobil te pergamentne folije iz kakšne plemiške ali samostanske knjižnice? Koga bi ta vsebina zanimala, kdo bi jo potreboval?[57]

56 Tehtna znanstvena dela in kompendiji posameznih disciplin so vsaj do zgodnjega 13. stoletja nastajali predvsem v samostanskem okolju ali pa so cerkvene knjižnice omogočale dostop do starejših vsebin. Z univerzami in vzponom izobrazbe v posvetnem okolju se je najbolj napredno znanstveno delo pričelo širiti izven cerkvenih ustanov. Naj v oris takratnega razmišljanja in delovanja navedem kot primer podobno vsebinsko raznovrstnega, a hkrati sočasnega slovarsko-enciklopedičnega del rokopis, znan kot *Lapidarij kralja Filipa* (po 1268). V njem je predstavljenih 80 kamnin (in dragih kamnov), ob tem pa so še drugi sklopi, ljubezenski bestiarij, v verze prelito astronomsko-astrološko delo, kjer je glavna protagonistka Luna itd. Variantni rokopis (hranjen v Bernu) ima dodanih pet listov z razlagami rastlin in več medicinsko-farmakopejskih besedil itd.; ta *Lapidarij* je znan v več prepisih in vedno je vsebinski koncept nekoliko drugačen, odvisen od prepisovalca in naročnika. Fery-Hue, La tradition manuscrite, str. 91 dalje.

57 V iskanju morebitne sledi tega oz. sorodnih glosarjev sem pregledala nekaj seznamov knjig, ki jih navajajo zapuščinski inventarji in za primer vzela popise knjig, ki so jih imeli posamezni člani družine Erberg v 18. stoletju. Številni zapuščinski popisi navajajo enote ne glede na to ali so rokopisi ali tiskane knjige, letnic pravzaprav ni*; Inventarium über Weilandt Herrn Johann Erberg* v letu 1716 navaja več kot 600 enot, hranjenih v Ljubljani in Dolu, kjer je več pravnih leksikonov, izstopa – verjetno Calepinov – *Dictionarium nominum proprium*. AS 309, zapuščinski inventarji, XII, E 22–24. – Za Wolfom Adamom Erbergom je leta 1754 ostalo kakih 400 enot, med njimi *Dictionarium Ciceronianum* Francesca Priscianeseja; AS 309, E 34. – V zapuščinskem popisu za Janezom Benjaminom Erbergom, datiranem 20. 12. 1759, je zanimiva knjiga Eberharda Happla *Thesaurus exoticorum* , ki razkriva skrivnostnost neevropskih kultur, njihove geografije, zgodovine in oseb, vendar ne pojasnjuje vsebin v obravnavani fragmentni gruči (knjiga je izšla leta 1688 v Hamburgu); AS 309, E 36. – Wolf Danijel Erberg je imel mnogo knjig, samo knjig je v velikem in folio formatu v zapuščinskem popisu z dne 23. 6. 1783 zapisanih kakih 260 naslovov, vseh knjig pa je bilo kakih 1100. – AS 304 Gr A I. 18 vsebuje seznam knjig, ki so bile v posesti Jožefa Kalasanca Erberga: *Verzeichnüß der Bücher in der Freiherrns Erbergischen Bibliothek im Jahre*

Preden je folije razrezal in zlepil v mehke platnice neke knjige, je bil glosar lepo rokopisno delo z znanstvenim značajem.

Tretji glosar, ki je kot Ms 2077 zapisan na privezanih listih pred knjižno enoto Ti 25532–25536, je nedvomno avtorsko delo: sestavil ga je prvi bralec petih tiskanih del (o čemer je zgoraj že zapisanih nekaj stavkov) in je glede na paleografske in materialne značilnosti nastal v zgodnjem 16. stoletju, verjetno v okolju novomeškega frančiškanskega samostana. Uporabil je 23 privezanih papirnih listov (mogoče je predvideval, da bo za vsako črko v latinski abecedi potreboval en list). Neznani sestavljalec glosarija je bil zelo izobražen in zapisane besede kažejo, kaj je opazil kot izraze, ki jih je dobro pomensko opredeliti ali dopolniti: glosarij je bil zasnovan iz osebnega zanimanja in njegove poglobitve v prebrana besedila. Nastal je kot enkratno dejanje zavzetega bralca in ostal je unikat, nedokončan in nikoli prepisan. Med najmanj 442 vpisi je najti npr. tiste latinske znane besede, ki so se v prebranih besedilih pojavile z dodatnimi pomeni (npr. *abdomen, aura, arbiter, asserire, consul* itd.), izpisane so besede, ki so nedvomno povezane z antičnim okoljem (*Circa, Adonis* itd.) in precej je besed, ki jih je antika, zlasti grška pozna antika prinesla v humanistični besednjak (npr. *arhimonia*, ki je grški glasbeni termin, ali *auriofodina*, ki je lahko zlatokop ali rastlina z rumeno obrobljenimi listi).

Tiskana dela, zvezana v tem zborniku in očitno osebno izbrana, so zaznamovana s humanističnimi poudarki; zanimanje za pravila v sestavi pesmi ga je privedlo do tega, da je ob Corvinovi pesmi ponekod zapisal oznake za metrum. Prav tako je prepis Horacijeve pesmi *De senectute* z mnogimi obstranskimi in medvrstičnimi komentarji in opozorili na druge avtorje zrcalo globokega zanimanja za klasične avtorje.

Antika je bila vseskozi prisotna; v filozofiji in interpretaciji sveta sta prevladovali Aristotelova in Platonova beseda, njuna besedila so bila izhodišče in središče mnogih razprav. Do sredine 13. stoletja so v njunem delu – pod vplivom neoplatonizma – poudarjali vse, kar jima je bilo skupno.[58] Med

1798. Popis je urejen po strokah, začenši s filologijo, kjer so tudi jezikoslovni slovarji, poseben razdelek je naslovljen *Alte Bücher. Bücher von 1450 bis 1520*, naslednji navaja bakroreze in tako rekoč na koncu knjige je seznam, naslovljen *Manuscripten*. Med navedenimi naslovi ni nobenega, ki bi se ujemal z vsebino in konceptom glosarja Ms 2033.

58 Tkacz, Albertus Magnus, str.735.

1250 in 1270 je Albert Veliki na novo opredelil Aristotelovo naravoslovje in filozofijo z željo, da razmeji prispevek oz. pristope Aristotela in Platona; ta namen je napovedal v uvodu k prvemu zvezku Aristotelove *Fizike*.[59] S prav tem delom sta povezani dve rokopisni enoti: iz sredine 14. stoletja je okrnjen bifolij z nekaj odstavki iz dela Alberta Velikega (Ms 2030), leta 1499 pa je bil natisnjen obsežen traktat *Collecta et excercitata in octo libros Physicorum Aristotelis*, življenjsko delo Friderica Sunzla (Ti 488).[60] Knjiga je bila v knjižnici stiškega samostana in k natisnjenemu besedilu je na koncu dodanih 125 rokopisnih strani, na katerih so zapisana predavanja o Aristotelovi *Fiziki* (Ms 2075). – Na zadnji strani je – sicer z napačno letnico[61] – zapisano, da je brata Gregorija iz Ljubljane (Gregorius de Laybaco), sicer profesa v Stični, poslal študirat na Dunaj opat Martin (v soglasju z vsemi samostanci). V tem sklopu je pomembno predvsem trdno dokazilo, da je bil okoli 1500 Stični dostopen Sunzlov traktat o Aristotelovi *Fiziki* in merodajni zapis tedanjih predavanj na dunajski univerzi.

Mogoče je preostanek severnoitalijanskega rokopisa *Liber pontificalis* redkost: po vsem sodeč gre za manj znano ali celo neznano verzijo zgodovinskega pregleda dejanj papežev in dogodkov v njihovem času, saj so osnovni tekst sčasoma širili z dodatki. Ta verzija zgodovine papežev ob svojem času sicer ni mogla imeti pretenzij, da bi vzdignila kritično zgodovinsko znanje, a je zaradi anekdotičnih razlag zanimiva. Danes pa ti fragmenti kažejo, kaj se je dogajalo na knjižnem trgu: v času nastanka je ta prepisana knjiga bila delo, ki naj bi služilo zanimanju kupcev in tukaj vidimo, da so v resnici lepa dela nastajala na zalogo, ki so jih – neprodana – razrezali za praktične potrebe.

Med drugimi znanstvenimi deli je *Micrologus* Gvidona Aretinskega (Ms 2019), ki je temeljni glasbenoteoretični dosežek visokega srednjega veka; bistvene prispevke je napisal ok. 1030 in z njim se je uveljavilo notno črtovje, ki je do konca 12. stoletja zavzelo pravzaprav vse evropske skriptorije.[62] Fragment je po zaslugi Jurija Snoja odlično predstavljen.[63]

59 Albertus Magnus, *Physica*, Liber 1, tractus 1, caput 1.

60 Fridericus Sunzel ali Suntzel ali Sunzell ali Sünzel ali Sintzel; včasih s pridevnikom Mosellanus (fl. ok. 1500, †1519), je bil profesor na univerzi v Ingolstadtu. Navedena knjiga je bila v letu 1499 natisnjena vsaj dvanajstkrat. http://worldcat.org/identities/viaf-84770806/

61 Gl. prevod in pojasnilo ob kataloški enoti, str. 201–202.

62 Deeming, Observations on the Habits, str. 38.

63 Snoj, Ljubljanski prepis traktatov Gvidona Aretinskega, str. 68–71.

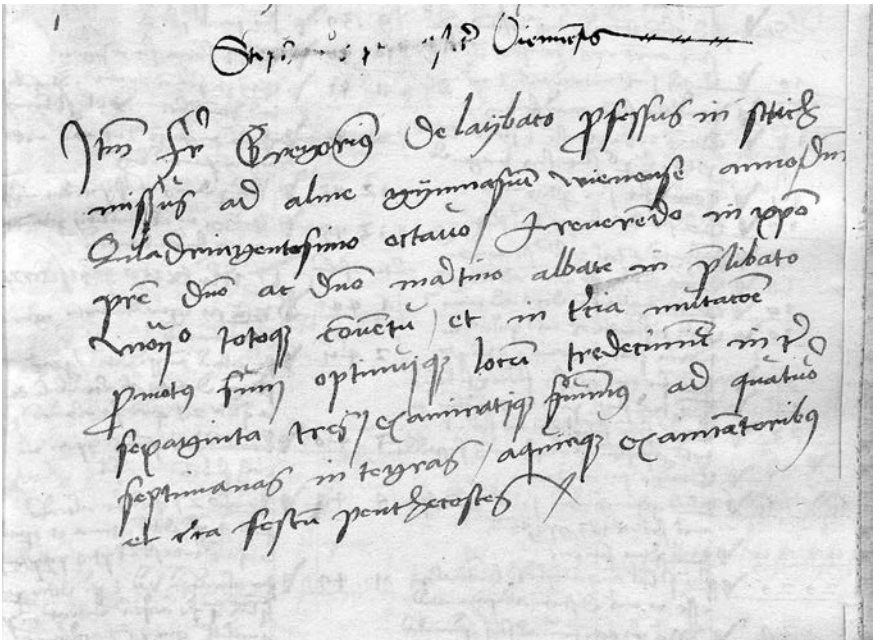

Slika 3: Zapis Gregorja iz Ljubljane, ki omenja uspešno opravljen izpit na dunajski univerzi (povečano)

Pričevanja o dvorni kulturi so – med ohranjenim gradivom – skromna. Vendar se ob fragmentnih gručah viteških romanov v verzih *Parzivala* Wolframa von Eschenbacha in *Wigaloisa* Wirnta von Grafenberg (Ms 1553 in 1079, mapa 76) takoj spomnimo na pesmi naših treh viteških lirikov, Žovneškega, Gornjegrajskega in Svibenskega.[64] Njihove pesmi je obvarovalo pozabe srečno naključje, ljubezen očeta in sina Manesse iz Züricha do lirike, ki sta se odločila za oblikovanje zbirke, imenitnega rokopisa, v katerem so besede izbranih pesnikov ostale žive. Fragmenti *Parzivala* in *Wigaloisa* sta po vsem sodeč iz tujine prineseni enoti; jemljem ju kot zastopnika tistih literarnih stvaritev, ki jim pretekla stoletja niso bila naklonjena in so se številni rokopisi porazgubili. Tovrstni fragmenti niso samo zgodovinska štafaža, opominjajo nas na pravilnejše vrednotenje kulturne višine v celoti in nas nagovarjajo, da se je treba spomniti tudi na odsotna literarna dela. –

64 Janko, Henkel, *Nemški viteški liriki s slovenskih tal.*

Med odlična sporočila o visoki kulturi tistih stoletij je treba šteti tudi dva para papirnih fragmentov z glasbenimi zapisi. Pri nas so ostali, ker so jih knjigovezi nalepili na platnice knjig, kupljenih v tujini. Gre za že omenjene fragmente melodij Gillesa Binchoisa in sodobnikov, ki so pozornosti vredni zaradi kontekstualnih prvin (zdaj Ms 2022 in 2023).

❧

V pričujočem popisu je obravnavanih 63 kataloških enot. Med njimi so kataloško prvič obravnavani naslednji rokopisi in delni rokopisi: en poseben misal (Ms 2000) in en delni misal (Ms 1757), malone popoln slovar s pretežno naravoslovnimi izrazi (Ms 2026) ter 21 različno dolgih rokopisov s pretežno pravnimi vsebinami, h katerim je treba pridružiti še zgodovinsko notico o kmečkih uporih leta 1515; to so tista sicer samostojna in v sebi zaokrožena rokopisna dela, ki so se kot privezi k tiskanim knjižnim blokom doslej izmuznili znanstveni javnosti ter ustreznemu vrednotenju. Največ pa je fragmentov na pergamentu in papirju: vseh kosov je 156. Nekajkrat gre za fragmentne gruče in so prežitki iste rokopisne celote, praviloma so foliji in/ali bifoliji, uporabljene za različne knjigoveške namene. Le izjemoma (tak je slovar s pretežno naravoslovnimi vsebinami, Ms 2026) se fragmenti sestavijo v sorazmerno popolno vsebinsko celoto, v preostalih primerih pa zapisi na folijih ne ustvarijo zaokroženih celot, med njimi zijajo tekstovni presledki.

Dobro je, kadar je mogoče ugotoviti avtorja fragmentarno ohranjene vsebine in tokrat obravnavane enote sporočajo sorazmerno veliko imen tistih oseb, ki so z rokopisom povezani kot prepisovalci, naročniki, lastniki oz. avtorski oblikovalci teksta. Vse osebe so sicer navedene v popisih kataloških enot, a naj jih tukaj povzamem.

Na fragmentu z legendo sv. Barbare (Ms 1876) se je v kolofonu kot prepisovalec imenoval župnik Michael Hauskericher iz kraja Tribeswinkl blizu Traiskirchna in dodal datum, 14. december 1463.

V kolofonu rokopisne enote Ms 2083, ki je privezana k prvotisku Ti 17485 (Benetke, 1477) s spisi znamenitega profesorja kanonskega prava Giovannija d'Andreae (1270/1275–1348), je na fol. 173v na koncu sestavka zapisano: *Domini Francisci Antonii de Doctoribus ex Padua doctoris utriusque*

iuris excellentissimi lectura huius arboris utriusque finit feliciter, anno 1474 quinto Kl. Septembris per eundem pronunciata. Scriptum per me Iulianum etc. 22. septembris 1475 Amen. – Če prav razumemo te besede, je kopist Julianus dokončal čistopis 22. septembra 1475, medtem ko je predavanje o obeh drevesih sorodstvenih razmerij teklo do 28. avgusta 1474. Giovanni d'Andrea je nekaj let predaval v Padovi, knjiga pa je bila – kakor je zapisano v Gspan-Badalićevi monografiji – nekaj let v kartuziji Bistra.

Že omenjena notica o šolanju Gregorija iz Ljubljane na Dunaju, vpisana v prvotisku Ti 488, je prispevek k pojasnjevanju zgodovine knjige in njenih bralcev.

Na fragmentu z Binchoisovimi melodijami je na vrhnjem robu delno ohranjeno njegovo ime, vendar je to zaznamek, ki je najbrž služil kot opora pri hranjenju ali uporabi notnih zapisov. Z imeni je najbogatejši *Slavinski misal* (Ms 2000): na koncu prepisanih misalnih besedil se je podpisal Franciscus Preming, ki je delo opravil, v zgodovinski notici glede naročila in nakupov pa so imenovani – kot zastopniki župnije sv. Danijela v Zalogu – še Aleš Dornik, takratni vikar v Slavini, Primož Stor in Matej, sin Gašperja iz Zaloga. – V Ms 2089 se je na koncu besedila podpisal Martinus Mercator de Monaco, torej poklicni pisar iz Münchna, v Ms 2090 pa Martinus Chäuffel, najbrž njegov sodelavec.

Imena niso samo prvine, ki jih vpišemo v seznam: če jih lahko povežemo z drugimi podatki iz obravnavanih rokopisov, se prozopografska pahljača odpre. Potem to ni več slepi in gluhi srednji vek. Marsikaterega podatka o teh osebah sicer ne bomo nikoli izvedeli, vendar je treba potrpežljivo vztrajati pri sestavljanju malenkosti in v njih prepoznati intelektualno odličnost. Ta na pogled ni tako očarljiva kot izvedbena imenitnost, saj gre za povsem različne cilje prepisovalcev in bralcev: besedila je treba prebrati in jih umestiti v zgodovinski lok med rokopisnike v skriptoriju ali ateljeju na eni strani in bralce na drugi.

Rokopis ali fragment rokopisa je celota mnogih podatkov in zato sem si pri sestavljanju podatkovne osnove oz. kataloških popisov želela, da upoštevam vse, kar je mogoče prepoznati. Karkoli bi prezrla ali opustila, bi lahko vodilo do napačne presoje. Rokopisi in vse, kar je z njimi povezano, so naša kašča spomina, ki jo moramo odpreti. Vanjo vstopiti in vzpostaviti dialog. Znanost pa bo v svojem naglem razvoju poskrbela, da bodo tukaj zapisani podatki dopolnjeni in popravljeni.

KATALOG SREDNJEVEŠKIH ROKOPISOV IN ROKOPISNIH FRAGMENTOV

1. Ms 22

Gradual za kartuzijanski red in trije fragmenti. Južna Francija ok. 1200, avstrijska roka po 1150, nemški knjižni slikar ok. 1230–1250, avstrijski rokopisnik 2. polovice 13. stoletja in južnonemški risar po 1466

Ms 22 je bil prvič podrobno predstavljen v Kos-Steletovem katalogu *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji* med tistimi enotami, za katere provenienca ni znana.[65] Na notranji strani sprednjega (pred)folija je zaznamek, ki potrjuje, da je bil kodeks vpisan v katalog ljubljanske licejke kot Ms 22 in da šteje 178 folijev; slednji podatek ni povsem točen. O starejši zgodovini ni nobenega natančnejšega poročila. Milko Kos je opozoril, da je bil – zaradi vpisa praznika sv. Mohorja in Fortunata – v nekem samostanu z območja oglejskega patriarhata ter hkrati zapisal, da nam je »misliti v prvi vrsti na kartuzijo v Bistri.« O svoji zgodovini največ pove rokopis sam: ker je kartuzijanski gradual južnofrancosko delo, bi lahko bil v posesti katere koli kartuzije pri nas, vendar ne prej kot proti koncu 15. stoletja. Vendar se je to zgodilo šele potem, ko je končal svojo ovinkasto pot, ki se je kmalu po 1200 pričela v nemških krajih (kjer so mu dodali slikarsko inicialo *A*) in se vsaj v 15. stoletju nadaljevala v avstrijskih lokacijah (kjer so ga prevezali).

Rokopis[66] šteje 177 pergamentnih folijev, ki so urejeni v 22 leg, šivane na tri dvojne vezice in te so vpeljane v kanale v deščicah. Kos navaja, da je

65 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi*, str. 118.

66 Ker je smoter te kataloške enote predstavitev dveh uvezanih in enega samostojnega fragmenta, je dodan opis rokopisa samega zaradi razlik glede na Kos-Steletov popis. Posamezni vidiki so bili po letu 1931 objavljeni: Snoj, *Zgodovina glasbe na Slovenskem I,* str. 45–46, 58, 62, 232; Šter, Koralni rokopisi slovenskih kartuzij, str. 190–191; Golob, *Manuscripta*, str. 190–193; Golob, *S črnilom in zlatom,* str. 112–114.

rokopis s konca 12. ali začetka 13. stoletja, vezava, ki ima lesene platnice prevlečene z rdeče pobarvanim pergamentom, pa da je sodobna ali ne dosti poznejša, kar ne drži. O prvi vezavi, verjetno ok. 1200, ne vemo ničesar; druga vezava je avstrijsko delo iz zadnje tretjine 15. stoletja, kar dokazuje uporaba risbe iz časa po 1466 za hrbtno okrepitev (gl. str. 58). Takrat je kodeks dobil sedanje lesene platnice (250 x 167 x 68 mm), ker je bil knjižni blok precej obrezan; ob tej priložnosti so čez nove lesene deščice (debele 09–10 mm) napeli temnorožnato usnje. Táko je bilo v 15. stoletju pogosto v rabi v notranjeavstrijskih deželah, gre za estetiko, ki nekoliko posnema odličnost vezav v škrlatni ali purpurni žamet oz. brokat. Restavratorski poseg ob koncu 20. stoletja je ohranil vse srednjeveške prvine, poskrbel za sanacijo mehanskih poškodb in dopolnitev manjkajoče usnjene prevleke v skladni tonaliteti, pred knjižnim blokom in za njim so novi spojni listi iz brezkislinskega papirja, kapitalske vezice na glavi in peti so spet usnjene,[67] dopolnjeni so manjkajoči kovinski gumbi na obeh platnicah in trakasto zapiralo. Kodeks sestavlja več prvin, ki niso poznejše od sredine 16. stoletja. To so: izvirni knjižni blok kartuzijanskega graduala, h kateremu so sredi 16. stoletja dodali nekaj folijev, kar so morali storiti zaradi diktata sklepov na tridentinskem koncilu in zahtevanih sprememb v liturgiji. Ob prevezavi (ne prej kot v zadnji tretjini 15. stoletja) je knjigovez dodal kot spojne folije za okrepljeno povezavo knjižnega bloka s platnicami dva večja rokopisna fragmenta ter čez vezice na hrbtišču nalepil fragment risbe osebe s knjigo v roki.

67 Izvirni usnjeni preplet je ohranjen ob kodeksu v predalu zaščitne škatle.

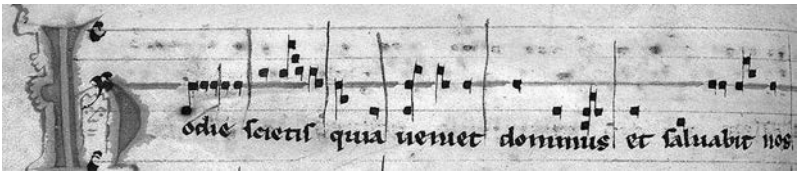

Sedaj meri knjižni blok 235 x 163 mm, ker je knjigovez v 15. stoletju blok precej obrezal. Zlasti na zgornjem robu so morale biti poškodbe precejšnje in bi sprva utegnil biti kakih 30 mm višji, saj so pogosto notne črte prav na rezu; zaradi obrezanih besed na zunanji margini pa ni dvoma, da je bil tudi nekoliko širši. Tako manjka okoli glasbenega polja ustrezno širok prosti rob in strani so videti težke.[68] – Pergament ni enakomerne kakovosti; prevladuje – v skladu z visokosrednjeveško tradicijo oz. francosko romaniko – kompakten pergament, vendar so vmes tudi zelo trdi foliji ali pa so skoraj svileno tenki (fol. 37). Razlike med mesno in dlakavo stranjo so očitne, na fol. 8v se jasno vidijo poteze z lunulo in plovcem, na več folijih je videti pomanjkljivosti, vreznine, luknje itd. Mestoma so ostali sledovi nitastih *signacula*, označkov liturgičnih vsebin.[69]

Sestavljen je pretežno iz kvaternijev in po Chroustovi formuli bi bila sestava naslednja: $(5 \times IV)^{40} + [I]^{41} + (11 \times IV)^{129} + III^{135} + (V–1)^{144} + (2 \times IV)^{160} + III^{166} + (IV–1)^{173} + II^{177}$. Folij 178, ki je bil vpisan tako v evidenco licejske knjižnice in v Kos-Steletov katalog, ni del knjižnega bloka, ampak fragment, ki je bil uporabljen kot knjigoveška okrepitev, torej je spojni folij med knjižnim blokom in hrbtno platnico.

Meritve zrcala ne odražajo izvirne podobe rokopisnih strani, kjer je praviloma 8 glasbenih enot oz. skupin notnih črt in pripadajočega

68 Deeming, Observations on the Habits, str. 38 dalje, uvodoma opozarja, da je (ok. 1200) moral notator oz. kopist glasbenega rokopisa slediti od začetka do konca bodisi osebnemu ali skriptorijskemu pravilu, da je za glasbeni rokopis zasnoval enovito podobo strani in s tem dosegel koherentnost celote. Najprej je moral predvideti količino potrebnega pergamenta, saj so glasbeni rokopisi zahtevali več prostora kot tekstovni in glasbeni rokopisi so praviloma zasnovani z dolgimi vrsticami in ne v več stolpcih (kar ne velja za brevirje in misale, kjer prevladuje govorjena beseda nad petjem). Zanimiva je ugotovitev, ki mogoče bolj velja za angleške kot za kontinentalne liturgične rokopise, da so začetni foliji (ali pogosto prva lega) dobili širše proste robove kot poznejši.
69 Na fol. 23, 27, 35, 159, 111.

besedila. Ena glasbena enota meri 22 mm, ima štiri črte (do fol. 4r so vse rdeče, potem je za F rdeča, preostale so črne) in podpisano besedilo, višina črk *a, e, o, m* itd. znaša 2,3 mm. Vbode je videti le na nekaterih folijih in vedno so si shemo zrcala pripravili potem, ko so bili bifoliji zloženi v lego; najpogosteje je vbode videti na spodnjem robu prvih folijev posamezne lege, z vbodi na zunanjem navpičnem robu so določali mesto samo rdečih (F) črt. Zrcalo, merjeno na fol. 1r, podaja naslednje vrednosti: v = 0 – 07 – 183 – 237 mm, š = 0 – 07 – 122 – 165 mm. – Pogled na kartuzijanske graduale iz istega časa pove, da je bil notranji rob zelo ozek tudi pri drugih, zato pa je zgornja margina skoraj tako široka kot zunanja, kar je prispevalo k lahkotnemu, odprtemu vtisu. – Na izvirno kartuzijansko paginacijo vzporednega zaznamovanja (na verso in recto strani) naletimo le na prvih dveh legah.

Gradual je pisalo več rok v skladnem slogu: črke so podobno oblikovane, so nekoliko ostrega, škatlastega videza, na zgornji črti se povezujejo in te vodoravnice so izrazit paleografski motiv: tako je nadvse značilna črka *a* s pogosto navpično postavljeno osnovno črto, kapljičasto potegnjenim trebuhom vse do zgornjega roba, kjer pa že teče vodoravna črta, včasih energično segajoča prek širine trebuha. Na splošno prevladuje ovalna stisnjenost črk pred okroglinami, ne le *c*, *o* in *e*, tudi *p* nima popolnega trebuha, ampak se na navpičnico prisloni v trikotnik spuščajoča se poteza, *g* ima zanko povsem zaprto in ob črki *r* se zgornja kljukica začne z ostrim nastavkom. *S-longa* ima grbino, *nizki s* je na koncu besede energično zvit, vendar ni zaprt in včasih se konča z lasno tenko potezo, ki se vibasto potegne daleč vstran. Stebla so nekoliko upognjena, kakor tudi minimi pri *i, m, n*. Črka *t* ne presega notranjega dvovrstičnega prostora, oblika *u/v* je odvisna od roke kopista – včasih sta navpični potezi rahlo upognjeni, drugikrat togi in črka učinkuje leseno. Od posameznih prepisovalcev je odvisno, ali so se zgornji serifi pri *b, h, l* končali s poševno ali ravno potezo, kakor je tudi posameznim rokam prepuščeno, ali se bodo črke znotraj besede povezale ali pa ohranjale vmesni prostor in ostale s tem ločene.

Da so kartuzijani ohranjali starejši pisni slog, je splošno znano: podobno oblikovano pisavo – zlasti škatlasto in ostro oblikovanje črke *a* – najdemo še po letu 1200. Vendar so v kartuzijanski prepisovalski tradiciji mejniki, na eni strani leto 1132, ko je plaz zravnal Grande Chartreuse in uničil samo-

stan s knjižnico vred;[70] tako lahko razvoju glasbene liturgije sledimo šele po tem letu, na drugi strani pa so glasbeni rokopisi proti koncu 12. stoletja opuščali akvitansko notacijo in se okoli 1200 odločali za kvadratno.[71] V Ms 22 je najti izključno kvadratno notacijo in je v večini značilnih lastnosti (pisava, notacija, iniciale) najtesneje povezana z gradualom iz kartuzije Le Reposoir;[72] rokopis je zdaj hranjen v Londonu[73] in prav tako ne vsebuje votivne maše za sveto Trojico (vpeljane 1222), kar pomeni, da sta se oba graduala oprla na rokopis starejše glasbene tradicije.

Oblikovanje inicial gre vštric z rokopisno estetiko 12. stoletja. Prav pogoste so male lombarde, ki ne presegajo 7 mm in so skromno okrašene: nekatere poteze so podvojene in dajo črki volumen, oblikovno pa so svobodne. Nekoliko večje (10–12 mm) so neokrašene rdeče lombarde, še višje so ožene rdeče lombarde s skromnim okrasom. Čeprav so protokadele med inicialami pomensko na najnižjem hierarhičnem mestu in namenjene verziklom, so zanimive tvorbe, ki nakazujejo razvoj: so svobodno oblikovane, ožene v koščičaste tvorbe in pogosto dopolnjene z rdečo potezo. Samostanski tradiciji asketskih redov 12. stoletja sledijo manjše dvobarvne iniciale, ki imajo v zunanjem ali notranjem polju drugobarvne okrase, polžaste zvitke, nagubane obrobne črte, polpalmetne liste ipd. Dve iniciali (fol. 2r in 9v) sta postali okvirja za narisane obraze. Večje enobarvne iniciale so poudarjene z dolgimi potezami serifov, z bunkami, s trilistnimi zaključki itd. Večje iniciale, bodisi eno- ali dvobarvne, imajo razprto telo (*Puer natus est*, 12v; *Resurrexi*, 90v; *In medio ecclesie*, 163r itd.). V tem pogledu se Ms 22 ne razlikuje od številnih rokopisov zlasti francoske kartuzijanske in cistercijanske provenience.

---

70 Cullin, Notation in Carthusian liturgical books, str. 177.

71 Cullin, Notation in Carthusian liturgical books, str. 185. Prim. Snoj, *Pisna podoba glasbe*, str. 58 in 62; Šter, Koralni rokopisi slovenskih kartuzij, str. 190: » ...notirana v enem od prototipov kvadratne notacije na štirih črtah«.

72 Ex libris: *Iste liber est domus repausatorum ordinis carthusiensis*, fol. 157r.

73 London, British Library, Add. 31384; Cullin, Notation in Carthusian liturgical books, str. 179 in sl. 5; http://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&ct=display&fn=search&doc=IAMS040-002023511&indx=2&recIds=IAMS040-002023511&recIdxs=1&elementId=1&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dscnt=2&scp.scps=scope%3A%28BL%29&frbg=&tab=local&dstmp=1600596172852&srt=rank&mode=Basic&dum=true&fromLogin=true&vl(freeText0)=carthusian%20gradual&vid=IAMS_VU2

Za iniciale so poleg črne tinte uporabili tudi rdečo, rumeno in zeleno. Medtem ko so barvne tinte kvalitetne, je pri črni prišlo do razlik, bodisi da je svetlejšega odtenka bodisi se ni dobro sprijela s pergamentom bodisi se razliva (fol. 70 ss.).

Na fol. 1r je slikarska iniciala *A(d te levavi*, 105 x 83 mm), ki se ne ujema s slogom kartuzijanskega knjižnega slikarstva ok. 1200, ampak je nekaj poznejši dodatek. *A* je široka črka zlataste barve pred modrim ozadjem, okoli iniciale se razpletajo preproste olistane vitice. Zdi se, da gre za slikarski dodatek, za katerega so se odločili v 2. četrtini 13. stoletja ob pomoči knjižnega slikarja iz južne Nemčije.[74]

Vsebino graduala je opredelil že Milko Kos in jo povzemam:[75] za vsebino od fol. 1r do 145r je zapisal, da so napisani oficiji za nedelje, praznike, glavne vigilije, postne dni itd. tekom cerkvenega leta; vmes so svetniški oficiji na praznike sv. Vincencija, sv. Agate in sv. Benedikta (fol. 22v–28r), na praznika sv. Marka ter sv. Filipa in Jakoba (fol. 103v–195v), na fol. 145r je praznik posvetitve cerkve ter prazniki od vigilije sv. Janeza Krstnika do sv. Andreja (do 168v). Sledijo oficiji o Mariji, *pro defunctis*, na praznik sv. Agneze in oficija za sredo in petek v septembrskem postu, ki sta v glavnem tekstu na fol. 136r označena kot izpuščena; na fol. 176r–177v so himne *Salve regina*, *Intret in conspecto tuo* itd., zapisane v 13. stoletju. Veliko je dopolnil in poznejše roke so pogosto skušale ujeti oblikovanje prvotne pisave.[76]

---

74 Prim. Klemm, *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts,* kat. 116, Psalter iz okolice Augsburga iz časa pred 1250, München, BSB, Clm 23203; kat. 124, Cistercijanski gradual iz samostana Kaisheim iz ok. 1220, München, BSB, Clm 7905; kat. 124, Psalter iz neopredeljenega švabskega samostana iz sredine 13. stoletja, München, BSB, Clm 19331 itd. Gl. Golob, *S črnilom in zlatom*, sl. str. 113.

75 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi*, str. 118.

76 Npr. 7r: *Con fortamini et iam;* 41r: *Domine non secundam peccata*; 46r: *Salvo levitorum*; 86v–87r: *Ego quasi agnus,* 103v: *de S. Gregorio*; 105v: *de s. Paschalis*; 145v: *S. Petrus et Marcellinus*; 146r: *in festo b. Barnabe, in festo s. Jacobi, officium ss. Gervasii et Prothasii*; 148 r: *in festo sanctorum Johannis et Pauli*; 151r: *Hermacore et Fortunati. Quere in vigilia omnium sanctorum*; 153r: *in festo s. Petri ad vincula* in še vsaj dvajset dodatnih vpisov, med drugim je na 160r vpisan praznik sv. Mavricija, ki je sicer bil zavetnik kartuzije v Jurkloštru – *Domus Vallis sancti Mauritii*. Kakor piše K. Šter, se ta praznik »redno pojavlja v skoraj vseh gradualih kartuzijanskega reda ne glede na provenienco.« Šter, Koralni rokopisi slovenskih kartuzij, str. 190–191. Veliko je tudi razur in popravkov.

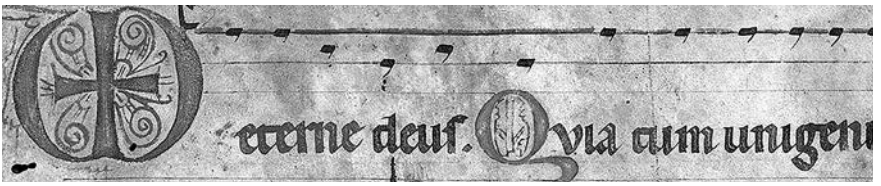

V poznem 15. stoletju so pred knjižni blok in za njim dodali pergamentna fragmenta, ki nista bila nalepljena, ampak sta varovala zunanje strani graduala.

I. Pred knjižnim blokom je fragment graduala, obrezan na dimenzije 236 x 177 mm in je ovit okoli prve lege. To je približno polovica folija, na vsaki strani je nepopolno vidnih po šest glasbenih enot, visokih 25 mm. – Rokopis je bil lepo delo, skrbno napisan in z mnogimi inicialami ter *nomina sacra* v zeleni in rdeči tinti. Razlike v temnih in lasnih potezah so precejšnje, vendar to ustvarja ritmizacijo, saj črke niso koničene. Loki so sicer oženi, vendar so obli, zato tudi črke ohranjajo »romansko« mehkobo; z odstavnimi potezami se povezujejo v besedne celote. Minimi so praviloma navpični, stebla *p, l, s-longa* itd. imajo raven zaključek, črka *a* ima eno oko, *c, e, o* so ovalne oblike, tak je tudi *g*, pri čemer gre zanka najprej energično na desno in se obrne poševno navzgor.

Zelene in rdeče iniciale so lepo proporcionirane in ohranjajo visokosrednjeveško estetiko sicer že minulega 12. stoletja. Večina jih je okrašenih s polžastim zvitkom ali z nekoliko valovito nitjo v kontrastni barvi. Edino zelena iniciala *Vere dignum* je nekoliko bogatejša: iz presečišča križa gredo v vse štiri smeri stožčasti, odprti izrastki s spiralnim vzorcem. Glede na pisavo in inicialni okras ter uporabo zelene in rdeče tinte, tako značilne za cistercijanske in kartuzijanske rokopise, je mogoče najti primerjalne rokopise med deli iz sredine in 2. polovice 13. stoletja (Mondsee, Regensburg).[77]

Na sprednji strani – prvotni recto strani – beremo besedilo od ... *sed libera nos a malo* do *Ut dum visibilit deum*, na hrbtni strani pa od ... *milicia celestis exercitus hymnum* do oznake *In purificatione*.

77 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 9, sl. 42 in posebej 43, ÖNB, Cod. 1939, rokopis iz Regensburga, ok. 1260/1270; kat. 10, samo sl. 47, ÖNB, Cod.1965, Regenburg, ok. 1260/1270; kat. 12, sl. 58, ÖNB, Cod. 1827, rokopis samostana Mondsee.

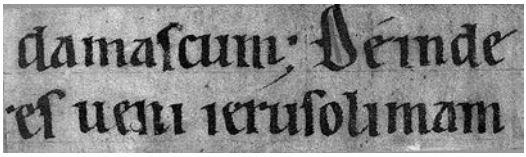

II. Za knjižnim blokom sta dva samostojna fragmenta, ovita okoli zadnje lege in odrezka se vidi med fol. 172 in 173. Vsak pergamentni kos je pripadal drugi rokopisni enoti. Tik ob knjižnem bloku je prazen list, na katerem je le 22 črt za besedilo, pred platnico pa je uvezan na pol prerezan folij, velik 235 x 88 mm. Videti je 20 vrstic (visokih 98 mm) z besedilom iz Pisma Galačanom (1:15–24):... *per gratiam suam* ... do ... *aliquando expug(nabat: et in me) clarificabant deum*.

To je del romanskega kodeksa, kjer pisava kaže na sredino 12. stoletja ali malo poznejši čas: črke so samostojne in čeprav imajo vse odstavno potezo, pogosto niso povezane v besede. Stavčne začetnice imajo okrasno rdečo črto in so nekoliko kaligrafirane, predvsem pa segajo čez malone vso vrstično višino. Besedilo zaznamuje oblost lokov na črkah *m, n,* oz. *u*, tudi lok na *visokem s* je kljub odprtosti vendarle polkrožno upognjen. Črka *a* ima zelo visoko potegnjen trebuh, naslonilna črta je skoraj navpična in se konča s kratko vodoravno črtico, *e* ima zelo majhno in visoko postavljeno oko, *g* ima nekoliko stisnjen, skorajda pravokoten trebuh, spodnja zanka pa je odprta, *i* nima ne pike ne črtice. Rokopise s primerljivim slogom pisave bi morali iskati med deli iz velikih samostanov: izjemna višina vrstic opozarja na korno rabo v večji skupnosti, na kar nakazujeta med drugimi rokopisa iz samostana Kremsmünster s skladno pisavo, ki sta deli iz samostanskega skriptorija.[78]

III. LOČENI FRAGMENT

Ob restavratorsko-konzervatorskem posegu se je izkazalo, da so za okrepitev hrbtišča uporabili pergamentni fragment z risbo.[79] Nepravilen pravokotnik

78 Fill, *Handschriften des Benediktinerstiftes Kremsmünster*; 1, CC (Codex Cremifanensis) 344, sl. 21, str. 448–449, zbornik različnih besedil, ok. 1150 ali pozneje; CC 35, sl. 25, str. 99–100, zbornik spisov Bernarda iz Clairvauxa, 2. polovica 12. stoletja.

79 Golob, *Manuscripta*, str. 190–193; Golob, *S črnilom in zlatom*, str. 172–173.

(147/157 x 64 mm) so prelepili čez vezice in tako so ostale temne prečne proge, sicer pa je risba tudi podatek o času druge srednjeveške vezave. Fragment bi lahko bil bodisi samostojna risba ali del neke skicirke ali zbirke likovnih vtisov, saj je za ustvarjanje pretehtane kompozicije potrebna risarska priprava, ki je tudi preskušanje risarske veščine.

Na presojno tenkem pergamentu je risba s tinto kostanjevorjavega odtenka: oseba s klobukom, odeta v široko ogrinjalo, ki se v več slojih spušča k tlom, drži v prekritih rokah knjigo, kar je pradavno znamenje spoštovanja knjig in posebej Svetega pisma. – Glede na pokrivalo in oblačilo bi smeli sklepati, da gre za preris dela kompozicije po kakšni srednje- ali severnoevropski predlogi: grafični listi, ki so bili v 15. stoletju zelo razširjeni, so vplivali na druge slikarske stvaritve. Domiselno in bogato drapiranje, koničasto položene gube in podobni detajli nakazujejo, da bi za vzor lahko bila tudi tiskana knjiga, npr. nizozemska lesorezna izdaja Visoke pesmi, pri čemer je precej podobnosti najti v izdajah iz leta 1460 in 1465.[80] Naslednji slogovni kazalec je postava te osebe: risba plečatega moškega z okroglim obrazom se od suhljatih nizozemskih likov razlikuje in v tem pogledu bi lažje našli podobne upodobitve oseb v avstrijsko-češkem okolju.

2. Ms 1079, mapa 75
Sveto pismo. Avstrijska šola, 4. četrtina 13. stoletja

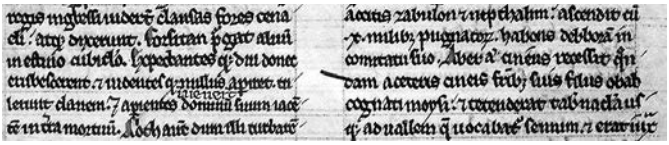

Iz posesti kneza Antona Alexandra von Auersperg oz. pl. Turjaškega (1806–1876) se je v NUK ohranilo nekaj fragmentov srednjeveških rokopisov, prevzetih od Federalnega zbirnega centra med 29. septembrom in 9. decembrom 1946, ni pa znano, kdo je bil neposredno pred tem lastnik teh del.

80 Gl. *Cantica canticorum*, ok. 1460, Città del Vaticano, BAV, Cod. Pal. Lat. 143, prim. Biblioteca Palatina (1986), sl. E 16.7; oz. *Cantica canticorum*, ok. 1465; Zürich, Zentralbibliothek, RP 102; Weber, *Zeichen der Zeit*, str. 32–33.

Enajst pergamentnih folijev[81] s svetopisemskimi besedili je bilo del iste Biblije: na prvih dveh folijih teče besedilo od 18. poglavja Jozuetove knjige [fol.1ra ...(*qui est terminus*) *illius ab oriente. Haec est possessio filiorum Benjamin* ... 18:20)] do fol. 2vb, kjer so besede v zadnji vrstici napisane besede iz 24. poglavja [... (*quae in Aegypto fecerim et habitastis) in solitudine multo tempore. Et introduxi vos ad* ... 24:7-8)]. Nato manjka en folij in se besedilo nadaljuje z 2. poglavjem Knjige sodnikov [... (*hoc fecistis quam) ob rem nolui delere eos a facie vestra*... 2:2-3)] in se nadaljuje do konca Knjige sodnikov [fol. 11vb ...*sed unusquisque quod sibi rectum videbatur, hoc faciebat. Explicit liber iudicum. Incipit liber Ruth*. 21:24]. Foliji 1–3 so prosti, so odrezani od lege; foliji 4–11 sestavljajo popoln kvaternij, ki je še vedno sešit, med folijema 7 in 8 je dobro ohranjena šivalna nitka.

Pergament je odličen, tenek in vseskozi enak, svetel, brez napak in madežev. Na vseh folijih je enako zrcalo: je dvostolpično, vbodi so narejeni na preganjeni legi, vendar vidimo le vbode na zgornjem in spodnjem robu, ne pa na vzdolžni margini. Prečne črte so potegnjene s svinčnikom, ki povečini ne tečejo prek sredinskega stolpca. Zrcalo je standardno: na zgornji margini sta posebej narisani prečni črti za naslov v živi margini in segata do skrajnih robov folija, enako tudi črti za prvo zgornjo in zadnjo spodnjo vrstico. Navpičnice praviloma ne segajo do robov folija. Zrcalo, izmerjeno na fol. 2r: v = 0 – 07 – 11 – 24 – 178 – 217 mm; š = 0 – 17 – 51 – 64 – 104 – 143 mm. Površina pisnega polja je 153 x 87 mm, stolpca sta široka po 40 mm, v vsakem je 50 vrstic besedila, visoke so 3,0 mm.

Za besedilo je uporabljena črna tinta, z rdečilom so zaznamovane začetnice stavkov, alineje, ki poudarijo tudi rimske številke poglavij, napisanih na notranjem ali zunanjem prostem robu, del naslovov in na koncu eksplicit Knjige sodnikov, napoved Rutine knjige in pod tem okrasno vrstično polnilo. V menjavi modre in rdeče tinte so številke poglavij in okrasne kartuše okoli njih, enako naslovi knjig (*IO SVE*, *IV DI*) in nitaste vejice na obeh straneh. Inicial ni.

Pisava je ožena knjižna gotica, vendar je večkrat zaslediti menjavo dveh rok. Prva roka je mojstrsko enakomerna, mirna in vtis teh stolpcev je rahlejši kot je videti pri odstavkih, kjer je sodelovala druga roka: tu so črke ožje

81 Oštevilčenje folijev je bilo zapisano po prevzemu v Narodno in univerzitetno knjižnico.

in tesno druga ob drugi, zato so ti odlomki temnejši, črke niso povsem poravnane. – Vodilna je prva roka, ki jo zaznamuje tudi več kinetike v duktusu, energično so potegnjene haste, zlasti v prvi zgornji vrstici in pri črkah, ki so na levem robu pisnega stolpca. To posebej pride do izraza pri črkah *d*, ki je uncijalen, in *v*: značilna je odločna poteza v levo, poteza se dviga, je precej dolga in tako nastaja vtis dinamičnega kaligrafiranja. Okrajšave niso pogoste in so standardizirane, na koncu vrstic so delilni znaki, sem in tja naglasna znamenja. Popravkov je malo.[82]

Črka *a* ima redkokdaj zgornji lok zaprt in dve očesi sta izjemi; zgornji lok se pogosto povezuje s predhodno črko, če je ta nizka (npr. *t, r*). Zgornje poteze so koničene: ne samo loki na *m* in *n*, tudi pri črkah *e* in *o* je prisotna ostrina. Če je črka *s* na koncu besede, je poteza na koncu odprta, sicer pa se ne stisne v osmico, čeprav se s kljunom dotakne prečno potegnjenega loka; *dolgi s* je visok, nima stalca, zato pa včasih grbino. Črke *b*, *h* in *l* imajo steblo zaključeno z ostro poševno potezo, ki jo dostikrat dopolnjuje dodatna nitasta črta, ki pada v levo stran. Za osebni paleografski slog prve roke je značilna črka *g:* zanka je iz sredinske pozicije pod okroglim trebuhom premaknjena v desno; zanka ima spodnji del »loka« raven, včasih je celo valovito zapisana in bila bi odprta, če se ne bi z lasno tenko potezo povezala z okroglino.[83]

Pisave takega paleografskega sloga bi našli v rokopisih iztekajočega se 13. stoletja; medtem ko so kmalu po 1250 navedene oblikovne značilnosti občasno že prisotne, vendar črke niso koničene, pa so okoli 1300 že prisotne visokogotske spremembe, predvsem črka *a* je zaprta v dve očesi. Zato je čas nastanka tega Svetega pisma okoli 1275–1290 najverjetnejši. Slog ni regionalno zelo ozko omejen, saj so prepisovalci potovali proti zahodu in bi lahko prišli do rokopisnih delavnic v Zürichu,[84] največ skupnih potez pa kažejo ti fragmenti z rokopisi iz nižjeavstrijskega, dunajskega okolja. Inicial, ki bi lahko bile dodaten vir informacij, na teh fragmentih ni.

---

82 *In rasura*: fol. 5va – dve vrstici, fol. 6va in b, več vrstic, na fol. 8rb je dve vrstici dolg dopis izpuščenih besed.

83 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* primeri: ÖNB, Cod. 586, kat. 15, sl. 61 (ne pa slika 62), verjetno avstrijsko delo, 4. četrtina 13. stoletja; Cod. 2483, kat. 21, sl. 72 (ne pa slika 73).

84 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I,* npr. ÖNB, Cod. 2708, kat. 19, sl. 70, zadnja četrtina 13. stoletja, preseneča vehementno zapisani *d,* a črke niso koničene.

3. Ms 1079, mapa 76
Wirnt von Grafenberg: Wigalois. Bavarsko-avstrijsko delo, 2. polovica 13. stoletja

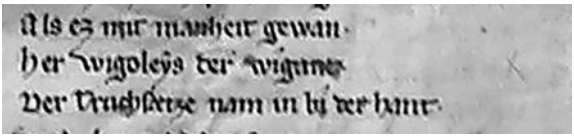

Dva pergamentna folija sta bila v posesti kneza Antona Alexandra von Auersperg oz. pl. Turjaškega (1806–1876) in do leta 1945 hranjena v Šrajbarjevem turnu.[85] NUK ju je leta 1946 prevzela od Federalnega zbirnega centra. Vsebino je prvi prepoznal germanist Dušan Ludvik, ki je bil po II. svetovni vojni bibliotekar v NUK, Anton Janko pa je prispeval prvo analizo in objavo teh fragmentov.[86] Na levem zgornjem robu I. fragmenta je z rdečilom napisana signatura *Ms 1079, št. 76* ter pečat Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

O zgodovini ne vemo tako rekoč ničesar, čeprav sta bila leta 1474 oba folija v posesti nekega Jakoba, ki je svoje ime (*Jacob*[9]) in letnico, obdano s škatlasto kartušo, zapisal na recto strani II. folija, letnica pa se ponovi tudi na spodnji margini I. folija, prav tako znotraj škatlaste kartuše.[87] Ni izključeno, da je dotični Jakob posedoval samo še fragmenta, ne pa rokopisa v celoti.[88]

Ljubljanska fragmenta *Wigaloisa* sta v evidenci nemških srednjeveških rokopisov (Marburger Repertorium) vpisana pod imenom Wirnta von Grafenberga s številko 2, skupaj s fragmentom, ki je sedaj v Državni knjižnici v Berlinu;[89] ta je znan že celo stoletje in je večkrat naveden v literarnozgodovinskih spisih.[90]

85 Janko, Zwei Wigalois-Fragmente, str. 3. V članku je zapisal ime »Wirnt von Gravenberc«, ki je ena od oblik avtorjevega imena in je bila v rabi v nekaterih starejših literarnozgodovinskih delih; sprejela sem obliko, ki jo uporablja *Verfasser-Lexikon*, za razvoj imena gl. vol. 10, stp. 1252–1267.
86 Janko, Zwei Wigalois-Fragmente, str. 3–15.
87 O makuliranju srednjeveških pesmaric v 15. stoletju, gl. Predgovor, str. 28.
88 Janko, Zwei Wigalois-Fragmente, str. 3.
89 Berlin, Staatsbibliothek, mgf 747; ohranjen je le zunanji stolpec enega lista. Prim. Degering, Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften (naveden je samo berlinski fragment); Kapteyn, Wigalois der Ritter (naveden je berlinski fragment); Hilgers, Materialien zur Überlieferung von Wirnts Wigalois, str. 231; Schiewer, Ein Ris ich dar vme abe brach, str. 248–252.
90 http://www.handschriftencensus.de/1138.

Pergament, pripravljen na klasičen, visokosrednjeveški način, je kompakten, vendar ni trd in se dobro prepogiba, I. folij je na robu zelo mehek, kar pomeni, da je bil odrezan od potrebušine; v celoti je sorazmerno žolte barve, temne lise so posledica razlitja tekočine. Bila sta preganjena – zato poprek teče guba – vendar sta solidno ohranjena. – Folija sta bila skupaj z navedenim berlinskim fragmentom del iste rokopisne celote; na njih ni najti nobenih znakov o drugotni rabi. Sta odtrgani polovici izvirnih bifolijev, zato je rob na nekdanjem vezniku neenakomeren. Na vsakem je besedilo zapisano v dveh stolpcih s 43 vrsticami z vrstično višino 5,7 mm. Malone v celoti je ohranjeno vertikalno pikiranje, prečne in navpične črte so potegnjene s tenkim peresom in nekoliko razredčeno tinto. Besedilo je urejeno v dva stolpca, zato so dimenzije zrcala (merjene na recto strani I. fragmenta) naslednje: v = 0 – 16 – 258 – 287 mm; š = 0 – 06 – 11 – 84 – 91 – 158 – 166 – 202 mm, pisno polje torej meri 242 x 160 mm. Prosti robovi so na obeh folijih približno enaki: zgornja margina meri 25 mm, spodnja 30 mm, notranja 06 mm, zunanja 37 mm. Izvirni kodeks ni bil bistveno večji.

Prvi fragment meri 287/291 x 188/202 mm; neenakomerne dimenzije je povzročilo raztrganje bifolija, saj gre poškodba skoraj do besedila, na zgornji strani je list obrezan s škarjami. Drugi fragment meri 287 x 198 mm; spodnji rob je zastrižen.

Pesnitev obsega v celoti približno 11.700 vrstic, na ljubljanskih fragmentih pa je na osmih stolpcih 344 vrstic. Na I. fragmentu teče besedilo na recto strani od 2948. do 3033. vrstice (*friste vnde behůte… do er sich liegende nicht vsstan*), na verso strani se nadaljuje od 3034. vrstice do 3119. (*daz lie er durch sîn ere … sît irz so flîzechlîche gert*). Besedilo na II. fragmentu govori o dogodkih, opisanih na recto strani od 3807. do 3892. vrstice (*vnd daz im gelîche … einen wîzen halsperch fůrte er an),* na verso strani gre besedilo dalje od 3893. vrstice do 3978. *(den bedahte ein grvener wafenroch … chvnden si iht mere*).

Jankova jezikovna analiza se ujema s paleografsko: opredelitev vokalizmov in konzonantizmov govori za zapis jezikovno razvojne faze, ki odgovarja poznemu 13. stoletju ali prehodu v 14.; bogato podprti jezikovnozgodovinski primeri se ujemajo s paleografskimi ugotovitvami Boža Otorepca.[91] Dodati bi kazalo »podatek«, ki ga posredujeta sama fragmenta:

91 Janko, Zwei Wigalois-Fragmente, str. 4.

prepisana sta bila po (vsaj oblikovno) starejši predlogi, saj so začetne črke v vsaki vrstici brez razmika povezane s preostalimi v verzu; to je razlika glede na tedaj splošno uveljavljeno izpostavitvijo začetne črke v zunanji stolpec. Govorimo o arhaizmu v prepisovanju literarnih, posebej pesniških besedil.[92]

Mnenje, da gre za južnonemški, bavarski dialekt, podpira tudi oblikovanje črk. Tako je *a* zapisan z velikim trebuhom in odprto poševnico, črka *g* ima lok odprt navzdol in poteza je malce valovita, nato pa je lok z lasno tenko diagonalo »zaprt« in povezan z okroglino. Črka *d* je uncijalna in steblo se kljukasto konča. Minimi *i, m, n, r* itd. se končajo z rahlo uvihnjeno nogo, ki bi se lahko na črti povezala z naslednjo besedo, vendar so črke praviloma samostojne. Črka *m* je prisotna tudi v starejši kombinirani obliki z ovalom, na katerega je prislonjena oz. oprta odprta noga. Če je *s* na koncu besede, se poteze ne zaprejo v osmico, *visoki s* pa se povezuje z različnimi naslednjimi črkami oz. se lok nasloni na zgornji del sosednje. Stebla (*b, h, l*) so na vrhu poševno rezana, ponekod imajo – kot poudarek – črtico navzdol, pri podvojitvi soglasnikov sta obe stebli enako visoki (*ll*). Medtem ko se *v* in *w* praviloma pričneta s kratko nastavno črtico na levi, pa je pri *W* na začetku vrstice in pri imenu *wigoleys der wigant* nastavek spremenjen v dvigajočo se valovnico.

Začetne črke v vrsticah so povečini zgolj povečane minuskule: *a, e, h* itd., nekatere pa imajo majuskulne lastnosti: *B, D, F, I, G, S, R*. Z velikim B je zapisana beseda *(gegn) Britanie* (verz 3096), v naslednji vrstici pa je ime (*chvnege) Artus* zapisano s povečano minuskulo. Tudi v zapisu (verz 3084) *chvneginne von persia* je *p* precej povečana črka, je tudi širša, a ni majuskula.

Glede na oblikovanje črk bi lahko opozorili na nekaj rokopisov, ki so iz dunajskega, gornjeavstrijskega ali južnonemškega okolja in so opredeljeni kot stvaritve iz sredine 13. stoletja ali kakšnega naslednjega desetletja.[93] Vsem je poleg skladne pisave skupno tudi to, da so z rdečo tinto narisane iniciale še podrejene romanizirani estetiki, ki je še dolgo določala vtis rokopisnih strani. Vtis, da je ljubljanski fragment Wigaloisa prepisan po starejši predlogi, podpirajo – poleg arhaiziranega zrcala – prav iniciale, ki

92 Raffaelli, La pagina e il testo, str. 1–2.

93 Primerjalni rokopisi: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 4, sl. 21, ÖNB, Cod. 876, teološko delo iz gornjeavstrijskega okolja, sredina 13. stoletja; kat. 20, sl. 71, ÖNB, Cod. 893, spisi sv. Avguština, Porenje (?), 2. polovica 13. stoletja; kat. 29, sl. 106, ÖNB, Cod. 965, teološki zbornik, Dunaj, 4. četrtina 13. stoletja; kat. 22, sl. 50, ÖNB, Cod. 1623, Petrus Alfonsi: Dialogi, Regensburg (?), 4. četrtina 13. stoletja.

v poznoromanskem slogu nakazujejo na predlogo iz zgodnjega 13. stoletja. Oblikovni arhaizem sicer ni moteč glede na knjižno gotico, v kateri je napisana pesnitev, vendar so iniciale s svojimi oblikami, polovičnimi bunkami na tem ali onem delu iniciale, s kombiniranim M in nekoliko fantazijskim H kot najbolj svojevoljnima inicialnima strukturama, pravzaprav vizualni priči knjižne estetike, ki je bila zelo živa v času, ko je Wirnt von Grafenberg napisal svoje delo (torej ok. 1215–1225).[94]

4. Ms 1553
Wolfram von Eschenbach: Parzival. Avstrijsko-bavarska tradicija, konec 13. stoletja

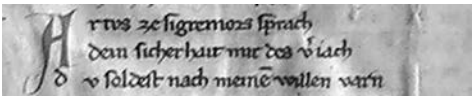

Pet pergamentih kosov von Eschenbachovega *Parzivala* je leta 1947 našel Dušan Ludvik;[95] bili so uporabljeni kot knjigoveške okrepitve v knjigi Antonia Musa Brasavolija *Examen omnium Syruporum*.[96] Knjiga je bila v lasti Baltazarja Radliča (1533–1579), imenovanega, a nikoli posvečenega ljubljanskega škofa.

Prvo daljšo razpravo je Parzivalovim odlomkom namenil Janez Stanonik,[97] ki je navedel Ludvikovo najdbo in sporočene podatke, predvsem se je ustavil ob verzih, ki so napisani na pergamentnih kosih, in so pomembno poglavje njegove literarnozgodovinske disertacije. V uvodni

94 Poleg navedenega M in H je na folijih še pet inicial, od tega je D v uncialni in majuskulni obliki. Iniciale so bile dodane potem, ko je bilo besedilo že na pergamentu: pri M(it) je iniciala dobila premalo prostora in sega čez črko i, pri večini drugih inicial pa se vidi, da je prepisovalec pustil prazno pravokotno polje po svojem premisleku in je zato razmik med inicialo in tekstom velik. Iniciale zavzemajo dve vrstici in so visoke 11–13 mm.

95 Ludvik se je podpisal na tukaj navedenem fragmentu št. 4: Dušan Ludvik, Lj(ubljana) 10.X. 1947. On je tudi fragmente inventariziral; ohranjena je stara kuverta z beležko inv. št. 99/50.

96 Ob tej priložnosti je Brasavolijeva knjiga dobila novejšo kartonasto, z okrasnim papirjem prevlečeno vezavo; Antonii Musae Brasavoli Ferrariensis: *Examen omnium syruporum, quorum publicus usus est: cum indice*. Venetiis: in aedibus Francisci Bindonei & Maphei Pasinei etc., 1540; knjiga je bila v lasti zdravnika Marka Gerbca. NUK IV F 8688 d 35.

97 Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva*, str. 9, 19–26.

študiji je zapisal, da je »celotni rokopis verjetno nastal nekje na Koroškem. Ni izključeno, da je prišel od tod cel v Ljubljano in da je bil nato tu uničen.« – V cenzusu rokopisov z nemškega govornega območja iz 13. in 14. stoletja, to je Marburger Repertorium, kjer so ljubljanski fragmenti trenutno pod tekočo številko 46,[98] in na spletni strani projekta v Baslu, kjer so ljubljanski fragmenti označeni s številko 60 in tradicijsko vejo *G,[99] so ob Ludvikovih in Stanonikovih podatkih navedeni novejši ter opredelitev, da gre tekstovno za bavarsko-salzburško varianto, pod vprašaj je postavljeno koroško poreklo in to je zapisano v oklepaju.[100] Stanonik je v uvodu napisal datacijo – konec 13. oz. začetek 14. stoletja – in ta je sedaj zožena na konec 13. stoletja.

Gre za tri majhne in dva večja fragmenta: ker je na fragmentu s sedanjo št. 4 ohranjena izvirna bibliotečna signatura iz časa katalogiziranja fondov licejske knjižnice, je nesporno, da je bila signatura 8688 zabeležena na notranji strani platnice. Iz tega sledi, da sta bila fragmenta 4 in 5 nalepljena na notranjo stran platnic, fragmenti 1–3 pa so služili za hrbtne okrepitve. Vsem je skupno naslednje: na vseh fragmentih so temnejše površine tam, kjer je bilo nanešeno knjigoveško lepilo, na drugi strani pa je pergament sorazmerno svetel in je skupaj z zapisom v izrazito temnorjavi tinti verjetno blizu prvotnemu videzu rokopisnih strani.

Videti je tenko risano zrcalo, ki pa ni nikjer popolno in zato so podatki okvirni. Besedilo je urejeno v dva stolpca, vsak je širok največ 65 mm, oba skupaj z vmesnim stolpcem (približno 10 mm) vred pa sta široka približno 140 mm; notranja margina meri približno 16 mm, zgornja vsaj 18, spodnja 28 in zunanja približno 30 mm. Širina prvotnega folija je bila 187–190 mm, ne vemo pa, koliko je meril po višini; ob primerjavi z drugimi rokopisi bi lahko menili, da je bil rokopisni folij visok približno 300 mm.[101]

Fragmenti so neenakomerno odrezani; njihove sedanje mere so naslednje:

98 http://www.handschriftencensus.de/1047

99 http://www.parzival.unibe.ch/hsverz.html

100 Gl. tudi Schirok, *Parzivalrezeption,* str. 55; Bonath, Lomnitzer, Verzeichnis der Fragment-Überlieferung, str. 143; Klein, Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften, str. 957.

101 Te meritve se razlikujejo od podatkov, navedenih v baselski podatkovni bazi, kjer piše, da je prvotni format meril najmanj 27 x 20 cm s pisnim poljem ok. 22,5 x 16 cm.

1. 39/42 x 61/63 mm; videti je 6 vrstic, v vsaki je približno 10 črk z začetka verza, na hrbtni strani pa največ 5 črk s konca vrstice; r: *da von iſt laide* .... 258, 6 dalje; v: začetek *wan... reit ein ... e wert* ....256, 29 dalje in se nadaljuje na fragmentu 2 r.
2. 48 x 64 mm; 7 vrstic, sicer pa je ohranjen sredinski prazni stolpec in do 20 črk na eni strani, enako na drugi; r: *er ſprach vrowe* ... 259, 15 dalje; v: zaključek vrstic: *wan... reit ein ... e wert* ....256, 29 dalje.
3. 43/47 x 54 mm; 6 vrstic, do 20 črk z začetkov verzov, ohranjena je notranja margina; r: zaključne besede verzov *er ſprach vrowe wær næm uns daz lebn* ... 259, 15 dalje; v: *do ſpracher liebev niftel mein* ... 255, 21 dalje.
4. 111 x 147 mm; 15 vrstic s popolno širino enega stolpca, z vmesnim stolpcem in skoraj popolno širno drugega stolpca; r levega stolpca: *einem plan zv dem er ſtraich...* 282, 11 dalje; r desnega stolpca: *dirre varwe truech geleichen leip*... 283, 20 dalje; v levega stolpca: *o balde daz er niht er giench*...284, 30 dalje, v desnega stolpac: *da mit chrenchet ſich mein wer* ...286, 9 dalje.
5. 144 x 115 mm; 24 vrstic s popolno širino enega stolpca, vmesnim praznim stolpcem, delom drugega ter zunanjo margino; r levega stolpca: ... *zeit erchant,* 284, 5 dalje, r desnega stolpca: *zer pavilvns tůr drsnch er in*... 285, 27 dalje; v levem stolpcu: *was man ievon im geſprach* ... 281, 17 dalje, v desnega stolpca: *do dacht er we...* 282, 26 dalje.[102]

Stanonik je posredoval paleografsko opredelitev, kjer pravi takole: »Pisava je knjižna gotska minuskula in kaže na drugo polovico 13. stol. A nastopa bodisi z dolgim zgornjim zavojem ali brez njega. Črtica na i je redka. Okrogli S je vedno v začetku verza, navadno tudi na koncu besede. V začetku in na sredini besede se sicer javlja dolgi s (ſ); izjemoma na koncu besede v: deſ 283,9; anfortaſ 286,10: waſ 282,25. Črka t ima značilno nizko obliko z dolgo prečno črto ... in se približuje obliki črke c. Ligature: æ za dolgi i-jev preglas na ā (novobav. »svetli a«), enkrat za prvotni e: wær, pron. Inter., 259,15, CR za or; FP za pp; afrikata kχ je vedno označena s ch. Značilna je pisava pf za bilabialno afrikato – na področju Kranjske je v tej dobi običajna

102 Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva*, str. 22–26: vsi odlomki so prepisani in opredeljeni z navedbo verzov.

pisava ph, kar dokazuje, da naš rokopis ni bil prepisan pri nas. Pogosti krajšavi sta: ⁸ za er; ē za en, em.«[103] – Dodati bi kazalo, da je raba črk *k, w* in *z* videti že dobro usvojena, v izpostavljenih črkah na začetkih verzov pa je edino *G* majuskulne oblike in trditve ni mogoče uporabljati v množinski obliki,[104] vse druge črke so namreč minuskule ali oblikovne kombinacije, ki jih poznamo vsaj tri stoletja. Glede začetnih, izpostavljenih črk, ki so zapisane v svojem stolpcu, naj spomnim, da je tako oblikovanje pesniških del srednji vek prevzel od antičnega standarda.[105]

Pisava je enakomerna in edino rdeče neokrašene iniciale, visoke približno dve vrstici, ustvarjajo kaligrafski ritem.

Stanonik na osnovi analize vokalizmov, konzonantizmov in primerjav z drugimi rokopisi s podobnimi dialektičnimi lastnostmi predlagal Koroško za prostor nastanka.[106]

5.Ms 1757
Delni misal. Dunajsko delo, zgodnje 15. stoletje

Antikvarno kupljeni *Misal*[107] je bil prvič predstavljen v zborniku *Petdeset let Narodne in univerzitetne knjižnice*, ko je Mihael Glavan ob orisu pomena rokopisne dediščine objavil posnetek prve ohranjene strani, to je fol. 2r.[108] Ob tem je navedel podatek, da je bil rokopis kupljen v Antikvariatu

103 Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva*, str. 20.
104 Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva*, str. 19 pravi: »Prve črke v verzu so od ostalega teksta odmaknjene v levo. Črke se tu oblikovno približujejo majuskuli.«
105 Raffaelli, La pagina e il testo, str. 3–24.
106 Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva*, str. 22.
107 Na fol. 2r zgoraj je s svinčnikom napisana izhodiščna cena (13.000.-); ob uvrstitvi v fond Narodne in univerzitetne knjižnice je rokopis dobil začasno signaturo inv. št. 31/78.
108 Glavan, Slovenska rokopisna dediščina, sl. na str. 79.

Cankarjeve založbe v Ljubljani 17. novembra 1977.[109] Dodatni podatki o provenienci niso znani.

Rokopis ima 46 folijev in v to številko je vštet tudi zaščitni folij med knjižnim blokom in lesenimi platnicami. Deščice so lepe, zdrave, brez slehernih napak, merijo 308 x 202 mm, prvotno hrbtišče je merilo približno 50 mm. Pergamentne lege so šivane na 3 dvojne galunske vezice, ki so vdelane v notranje kanale lesenih opor in so na svoje mesto pribite s 4–7 zelo tenkimi lesenimi žebljički. Ker so vezice na stiku s platnicama prerezane, je povezavo obdržalo na mestu močno lepilo. Prevleka iz karminasto-rožnatega usnja je spodobno ohranjena, zavihki so na notranji strani platnic neravni in ne segajo globlje od 45 mm. Prevleka je najbolj poškodovana na območju vezic na hrbtišču, poleg tega se je knjižni blok obesil na ohranjene šivalne niti, ker so se zaradi odstranitve vsaj 80 folijev povezave povsem podrle. Zaradi odvzetih folijev sta kapitala na glavi in peti prerezana, na peti se je ohranilo nekaj niti, s katerimi je bil kapital obšit, prerezane šivalne niti kažejo predvideno razdrtje *Misala* (glej str. 29). – Prevleka je gladka, brez okrasov; na vsaki platnici je bilo po pet okroglih, na vrhu ploščatih kovinskih distančnikov, sedaj so na vsaki platnici po štirje. Prav tako manjkata trakova za zapiranje in ostala sta trna na sprednji platnici.

Notranja stran platnic ni bila prekrita, knjižni blok je pred površinskimi poškodbami (drsanjem ob odprto lesno površino) sedaj samo spredaj zavarovan z obrezanim pismom na pergamentu, ki je uvit okoli prve lege. Vezava je verjetno drugotna, a o prvi vezavi ni nobenega zanesljivega sledu. Sedanja vezava je najbrž iz zadnje tretjine 15. stoletja;[110] upoštevati je treba, da je kot predfolij privezano pismo iz leta 1435 (veljavo je ohranilo nekaj desetletij), ki je pomembna oporna točka; vsekakor je zapisana letnica zanesljiva, datum je *ante quem non*, slog vezave pa govori za konec stoletja. Pismo je sedaj obrezano in meri 260 x 205 mm, tako da izvirni dokument ni v celoti ohranjen: pismo je poslal oglejski patriarh Ludwig von Teck (?–1439) in se nanaša na početje župnika Mogorowigerja v

109 Glavan, Slovenska rokopisna dediščina, str. 81.

110 Podobno vezavo vidimo na rokopisu NUK Ms 22 (gl. str. 52), kjer je pergamentni fragment z risbo iz časa ne pred 1466 podatek o nastanku vezave. V temnorožnato usnje so oblečene platnice številnih rokopisov v avstrijskem prostoru, do koder je segel vpliv salzburške nadškofije in umetnosti; nove prevleke v taki barvi so značilne za poznejša srednjeveška stoletja. Prim. katalog vezav: Vodopivec, *Vezave srednjeveških rokopisov*.

Podjuni.[111] Zapis je v odlični, visoko stilizirani bastardi s tendencami notarske humanistike, vmesni naslovi so v knjižni gotici.[112] – Na hrbtni strani tega pisma (sedaj fol. 1r) je v krepki zankasti bastardi nekaj skic za pridige, ki izhajajo iz Razodetja in Psalmov. Pisava pripada vsaj 3. četrtini 15. stoletja.

Knjižni blok (302 x 203 mm) je iz pergamenta, pripravljenega po klasičnem postopku: je čvrst, gibek, svetel, obojestransko lepo obdelan, tako da foliklov ni videti. Nekateri foliji kažejo, da so pridobljeni iz preostankov, ker so poševno odrezani, manjših dimenzij, imajo luknje, zaceljene poškodbe in bodisi poroženele ali mehke robove. Vseskozi je ohranjeno pikiranje na zunanji strani ter na vrhnjem in spodnjem robu folijev; pripravljeno je bilo na zloženi legi. Besedilo je urejeno v dveh stolpcih, ki imata 27 ali 28 vrstic, visokih 8,1 mm; mreža navpičnih in prečnih črt je napisana s tinto in zelo tenko rezanim peresom. Zrcalo da naslednje podatke: v = 0 – 24 – 252 – 302 mm, š = 0 – 23 – 91 – 105 – 172 – 203 mm. Pisno polje meri 226 x 148 mm.

Misal je močno okrnjen: v rokopisni delavnici je bil zasnovan kot klasičen kodeks, sestavljen iz kvaternijev in ev. kvinijev. Sedanja struktura je povsem spremenjena in po Chroustovi formuli bi sestavo leg zapisali: $(I–1)^{1}$ + $(2.IV–1)^{15}$ + $(V–2)^{23}$ + $(IV–1+1)^{31}$ + $(IV–1)^{38}$ + IV^{46}. Zaradi odstranjenih folijev tudi manjka vsebina. Misali podobnih velikosti imajo v celoti kakih 100/150 folijev, če so zasnovani s slikarskimi kompozicijami pa še precej več. Pri tem rokopisu so niti, s katerimi so bile šivane lege (od fol. 46 oz. od 7. lege dalje) na vezice prestrižene in manjkajo vse naslednje lege. Glede na preostanke niti manjka najmanj 10 leg, lahko pa tudi nekaj več. Sedaj se besedilo prične z:]*meus filius tuus dominus noster* ... in je molitev med oblačenjem duhovnika oz. škofa; konča pa s sekvenco za sv. Katarino *Sanctisssimae virginis votiva festa recolamus*.

Tako kot vsi misali, je tudi ta napisan v dveh velikostnih redih, ker pa gre v okviru tega fragmenta za eno roko, so lastnosti črk skladne, le da manjše črke delujejo zaradi spremenjene velikosti bolj okroglo. V vrstici višje knjižne gotice je približno 30 črk, v vrstici nižje pa 40–45. Obe pisavi zaznamuje

111 Vsebino pisma je v zgoščeni obliki zapisala Jasna Hrovat in povzetek je priložen rokopisu.
112 Na pismu je 37 vrstic z višino 4,8 mm; vmesni naslovi so *Sacrosanctus*, *Post quamquam* itd. Pismo je datirano: *habitationis nostre sub anno a nativitate 1435*.

veliko število lasno tenkih okrasnih potez, ki niso samo ravne niti, ampak so tudi zanke in loki, predvsem so del visokih stebel (*l, t*) in serifov. Stebla so po večini viličasto razcepljena, vendar usek ni enakomeren, včasih je poševnina izrazito nesimetrična, nad konicami so zanke ali pa stranske črtice. Za vse črke so značilna koničena temena, minimi so dosledno ravni, črke pogosto stojijo na rombičnih nastavkih, prav tako se številne črke pri dotiku z vodoravno črto v loku obrnejo proti naslednji črki. Spodnja stebla (*p, q*) se končajo ravno, brez serifa. Razmiki med besedami niso veliki, vendar ne otežujejo branja, ločila (pika, dvopičje) so na sredinski višini črk.

Na pogled so črke med sredinskima linijama enako visoke, vendar *a* praviloma sega čez njo, ima dve očesi in zgornje se zapre z lasno tenko potezo. *C* je napisan z dvema potezama in je podoben *nizkemu t*, medtem ko je *visoki t* mogoče zamenjati s črko *f*; kot *f* je videti tudi *visoki s,* le da nima izrazite prečke, samo grbino, *nizki s* je skoraj zaprt, se pa zgornji serif pogosto spremeni v kljunato podaljšano potezo. Tudi *u* in *n* sta zamenljivo podobna. Medtem ko je *e* na začetku besede ozek, se v sredinski postavitvi poveže z naslednjo črko in je podoben okroglemu *r*. *G* je zapisan kot šesterokotnik, ki ima odprto zanko z ravno zaključno potezo, *b* ima kratko steblo, *d* je dosledno uncijalen.

Zapis v odlični črni in rdeči tinti govori za brezhibno profesionalno delo. Stavčne začetnice so nekoliko kaligrafirane, poudarjene z dvojno linijo in rdečo potezo ali vsaj piko. V skladu s strukturo misala so številne lombarde, ki zaznamujejo začetke odlomkov. Na 46 folijih je brez števila enovrstičnih lombard, medtem ko je lombard, ki segajo čez dve vrstici ali več, 147. Lombarde so pravzaprav brez okrasa, poudarja jih le kakšna bunka ali polkrog, sicer pa se postavljajo s svojo strukturo, podaljšanimi serifi in podobnimi preprostimi olepšavami. Zlasti lombarde ob levi strani pisnega stolpca so izstopajoče velike, npr. I je lahko visok tudi 10 vrstic, skoraj 100 mm.

V tem delnem *Misalu* je tudi večje število črnih protokadelnih inicial, ki so dobile prostor predvsem v prvi zgornji vrstici na strani ali kot začetnice stavkov, če so na levem robu pisnega stolpca. Ker so črne, je meja med kaligrafsko poudarjeno stavčno začetnico in kadelno inicialo nejasna. Bogatejše imajo ponavljajoče se valovite poteze (npr. tri stebla za črko E, ki izzvenevajo v treh plapolajočih serifih), med starejše motive spadajo

nazobčana stebla, novejši pa so serifi, ki segajo v prostor kot zaporedja rombov, tako se serif črke P potegne daleč v levo in povsem atektonsko je na koncu obešen romb; v notranjem črkovnem polju so včasih tenke okrasne poteze, med njimi pa pike.

Izvirni fol. 1 je odtrgan in je ostal samo konček slikarske iniciale; ugotoviti je mogoče, da je bila iniciala pokrita s polnimi barvami, tudi s temnomodrimi in karminastimi nanosi. Na fol. 2r je naslednja, po velikosti manjša iniciala *P(uer natus est)*. Sama črkovna struktura je visoka 50 mm, z rastlinskimi izrastki vred meri 95 mm. Telo je pokrito z dvema odtenkoma zelene barve; svetlejša je za liste, ki imajo obliko širokih srčastih trokrpih šopov s koničastim vrhom, po njih so posute pike v oker barvi. Ozadje je v kromoksidnem odtenku. V notranjem polju iniciale je ozadje v okru, na katerem so v drugem odtenku vibaste veje. Oker je nekoliko svetleč, ker so pigmentom dodajali kovinski prah, da bi dosegli vtis imenitnosti. Celotna iniciala je obrobljena z rdečo črto, ob njej teče valovita oker črta. Listni čopi na zunanjih vogalih so v prevladujoče zelenih odtenkih.

Oblikovne lastnosti te iniciale nakazujejo čas in okolje, kjer bi ta *Misal* utegnil nastati. Pomembno izhodišče so iluminirani rokopisi, ki so v Pragi in na Dunaju – ter delavnicah, ki so ti dve rokopisni metropoli posnemali – proti koncu 14. stoletja in zgodnjem 15. vpeljali nekaj novosti. Predvsem gre za listne šopke na stikih dveh potez, ki so se iz čeških delavnic oz. rokopisov za kralja in cesarja Karla IV. Luksemburžana naglo razširili po avstrijskem prostoru,[113] ter za listna polnila (trikrpi listi s koničastimi vrhovi), ki niso običajna. Ti šopasti listi so vsekakor manj elegantni kot tisti, ki jih je najti v rokopisih za luksemburški in habsburški dvor.[114] Primerjave najdemo že pred letom 1390: listna dopolnila so mesnata in trikrpi listi s koničastimi zaključki so marsikod.[115] Dosti poprej se jim pridruži še

113 Podobno kompaktne listne šope je videti npr. v rokopisu z avstrijsko kroniko *Chroniken in fünf Pücher* Gregorja Hagna, Innsbruck, UB, Ms. 355, konec 14. stoletja, verjetno okoli 1394; Hermann posebej opozarja, da so nagrbančeni listi naslikani pod vplivom češke šole. Hermann, *Die illuminierten Handschriften in Tirol*, str. 173–152, sl. 69–70.

114 Dunaj, ÖNB, Cod. 2765, ok. 1385/1395, Dunaj, t. im. Hofminiatorenwerkstatt (Delavnica dvornih knjižnih slikarjev); Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 31 in številne ilustracije.

115 Gl.: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 28, sl. 132, 133 in kat. 29, sl. 136, oba volumna Dunaj, ÖNB, Cod. 2765, 1399 in ok. 1400, domnevno Dunaj. – Take listne fantazije je najti v rokopisih Heinricha Aurhayma za župnika v Kranju, Kolomana von Manswerd.

vibasta vejica znotraj inicialnega telesa, ki proti koncu 14. stoletja postane prefinjeno polnilo in ta oblikovni repertoar se v nekoliko enostavnejših rokopisih ohranja še v 20. letih.[116]

V isto okolje kaže tudi primerjava pisave in relevantni rokopisi se zgostijo v bližini dunajske dvorne delavnice; *Psalter z glosami Nikolaja iz Lire* je napisan prav tako v dveh velikostih stilizirane knjižne gotice, kar daje dobro primerjavo med obema rokopisoma glede estetike vzporedne prisotnosti velike in manjše pisave ter odnosa do cele strani. Ker pa je v dunajski dvorni delavnici sodelovalo več prepisovalcev in knjižnih slikarjev, naj opozorim na strani, ki jih je npr. na fol. 183r prispeval eden od kopistov: črke imajo enake značilnosti (npr. *a* in *g*), zaključki zgornjih stebel so podobno viličasti, veliko je lasno tenkih potez. Zdi se, da gre za istega prepisovalca pri dunajskem in ljubljanskem rokopisu: delavniško izhodišče je nesporno, ujema pa se tudi čas, zgodnje 15.stoletje.[117]

6.Ms 1876
Tri skupine fragmentov. Nemške in avstrijske pisne šole, ok. 1424, 1463, ok. 1435–1450

Ms 1876 je darilo zasebnega zbiralca in umetnika Ela Justina. To je skupina 17 fragmentov, ki so bili prvotno del knjižnih vezav, vendar ni podatka, od kod so bili vzeti. V evidenco NUK je bila enota uvrščena s podsignaturami *Mapa 11; VIII. 32: Zbirka rokopisov; VIII.32.1.: Fragmenti srednjeveških rokopisov iz vezav (17),* kakor je mogoče prebrati na mapi.

Prvotno so pripadali trem različnim rokopisom, zato ima vsaka skupina svoje kodikološke značilnosti; označujem jih z rimskimi številkami I. (4 fragmenti), II. (6 fragmentov) in III. (7 fragmentov).

116 Dunaj, ÖNB, Cod. 5390, dat. 1423, Dunaj; gl.: Hranitzky, Pirker-Aurenhammer, Rischpler, Roland, Schuler-Juckes, *Mitteleuropäische Schulen V*, kat. 54, sl. 280, Dunaj, ÖNB, Cod. 5005, ok. 1425, dunajsko delo, gl. tudi kat. 57, sl. 283.

117 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 33, sl. 182, Dunaj, ÖNB, Cod. 2783, začetek 15. stoletja, dunajsko delo, Dvorna delavnica.

Gre za skupino štirih papirnih fragmentov, ki so napisani na čvrstem papirju brez vodnega znaka. Vsak kos je približno polovica nekdanjega folija, ki je meril 280/290 x 200 mm.[118] Zrcalo je vsakikrat prilagojeno zahtevam celovitega poznosrednjeveškega koledarja, zato ni za vse strani enotne sheme. Vselej je narisano z lasno tenkimi potezami, vbode za črtne sheme je sicer najti, a pikiranje je bilo v oporo le pri ključnih črtah, npr. za ločnico med pisnim poljem in prostim robom, a potrebe so se spreminjale glede na tabele. Zaradi množice številčnih podatkov, ki jih je bilo potrebno vnesti na list, so vrstične višine nekoliko različne, vendar ne presegajo 6,6 mm. Prav tako se širine in višine margin prilagajajo tabelarnim potrebam.

1. 140 x 197 mm. Na recto strani je tabela za računanje prazničnih dni v letih 1439, 1458, 1477 in 1496, torej se v vsakem ciklu letnica premakne za 19 let.[119] To je lunarni cikel. Na verso strani je na zgornjem delu kratica KL (*kalendae*, 25 x 45 mm) za mesec april, zapisana z bledo zeleno tinto; na levi so zlata števila, sledijo nedeljska števila od a do g in zaporedje od prvega dne v mesecu dalje; posebej so vpisane ide; na desni so podatki, ki se nanašajo na zodiakalno znamenje, število dni glede na Veliko noč in Sončeve oktave. V svetniškem in prazničnem delu so naslednji vpisi: sv. Ambrož, sv. škof Perpetuus,[120] sv. papež Leon (II.), sv. Julijan,[121] sveta Tiburcij in Valerijan.

118 Videti je, da sta dva roba vseh fragmentov ostala nepoškodovana, dva sta pa prilagojena potrebam.

119 Prim. Beda Venerabilis, *De ratione Computi, cap. XVII: De continentia decemnovennalis*. Prim: http://monumenta.ch/latein/text.php?tabelle=Beda_Venerabilis&rumpfid=Beda%20Venerabilis,%20De%20Ratione%20Computi,%20%20%2017&nf=1 [dostop 22.8.2020]. – Prim. kritično in kolacionirano izdajo: Beda Venerabilis: *Chronica minora* (izd. Th. Mommsen). – *Computus* je termin, ki ga je vpeljal Beda leta 725 in bi lahko pomenil vsakovrstne matematične postopke, vendar ga je zaznamoval kot računsko metodo za določitev Velike noči z oznako *Computus paschalis*.

120 Sv. Perpetuus je bil čaščen v Aachnu in Toursu.

121 Sv. Julijan je bil škof v Le Mansu, sicer pa čaščen v Gentu, Paderbornu in v cistercijanskem redu.

2. 142 x 195 mm. Na recto strani je tabela za računanje prestopnih dni in praznikov v mesecih od januarja do vključno maja. Na verso strani je *ciclus solaris* za naslednja leta: 1424, 1448, 1456, 1504, 1532, 1560, 1588, 1616, 1644, 1652, 1700, 1728, 1746, 1784, 1812, 1840, 1869, 1896, 1924.
3. 140 x 197 mm. Na recto strani je spodnji del koledarja za mesec marec. Stran je urejena z enakimi podatkovnimi stolpci kot v mesecu aprilu. V svetniškem delu so naslednji vpisi: sv. Gertruda (Jedert) devica,[122] opat sv. Benedikt (iz Nursije), oznanjenje Mariji, škof sv. Rupert. Na verso strani je spodnji del tabele za računanje astronomskih pojavov in uskladitve s svetniškim koledarjem (*numeris kalendis*).
4. 141 x 195 mm. Na recto in verso strani sta tabeli, kjer je mogoče prebrati legende za *Dies superflui*, *dies adventis, dies pashe, dies pentecostes*, *Hebdomadae ad adventum* itd.

Gre za preostanke odlično izdelanega priročnika za izračun koledarskega datuma Velike noči. To je bilo mogoče storiti ob uskladitvi Lunarnih mesecev s Sončevim letom, torej je bil *computus* potreben priročnik zlasti v cerkvenem okolju. Ker so na koledarskih straneh za meseca marec in april vpisani le redki svetniki, je verjetno, da je bil rokopis pripravljen za trg in je čakal, da kupec vpiše svetnike, ki so bili zanj pomembni. Že vpisani pa nakazujejo okolje, kjer so jih po vsem sodeč pogosteje častili, to je zlasti srednje in spodnje Porenje ter belgijsko-nizozemski kraji: s temi podatki se približamo okolju, kjer je computus nastal, z najnižjo letnico za izračun Velike noči (1424) pa dobimo okvirni datum nastanka. – Bastarda, ki je v primerjavi s knjižno gotico zavzela rokopise, ki niso bili predvideni za liturgično rabo, zlasti znanstvene in leposlovne,[123] je lahko estetsko brezhiben dosežek. Na teh fragmentih prevladujejo številke, vendar so zapisi legend vodilnega rokopisnika skrbni, črke so enakomerne, pomočnik, ki je vnesel imena svetnikov za april, pa je imel nekaj težav.[124]

122 Sv. Gertruda iz Nivellesa.
123 Oblikovno zrelo bastardo je šele v poznem 15. stoletju najti tudi v rokopisih za liturgično rabo.
124 Prvi mojster je besedo *(Ruperti) episcopi* oblikoval brezhibno, pomočnik pa se je zelo trudil (*Perpetui episcopi*).

II. ZBORNIK LITURGIČNIH BESEDIL IN LEGENDA SV. BARBARE

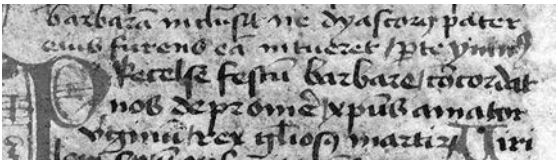

V II. mapi je šest polovičnih listov papirja, ki so po širini prerezani. So odlično ohranjeni, papir vseh fragmentov je čvrst, vendar brez vodnega znaka. Čeprav je po vsem sodeč šlo za zbornik več besedil, so fragmenti glede na kodikološke in paleografske lastnosti precej skladni. Besedilo je zapisano s skoraj črno tinto, tudi rdečilo je dobre kakovosti. Zapis v bastardi razkriva vsaj dve šolani roki, besedila pa so urejena na različnih zrcalih. Mestoma je najti vbode za navpične črte, ki jih pri narisu pisnega polja niso dosledno upoštevali. Na fragmentih je več inicial, katerih velikost in okras sta odvisna od pomena.

Bastarda vodilnega kopista, ki se je podpisal na koncu oficija za praznik sv. Barbare, je precej krepka in zbita, razlike med širokimi in tenkimi potezami skorajda ne pridejo do izraza, ker je bilo pero sorazmerno široko prirezano. Pisava je tekoča in vseskozi enakomerna. Črke so pokončne, tudi *dolgi s, f,* dvojni *l*, *b* z visoko postavljenim steblom se, ne oziraje se, kako visoko ali nizko segajo, ne upognejo. Zgornji loki so včasih odprti, drugič so na steblu iste črke kapljičaste ali trikotne zanke, *uncialni d* ima kratko, vendar izrazito hasto, *kratki s* je na koncu besede bodisi stisnjen ali pa spremenjen v osmičasto presto, *v* ima levo diagonalo precej izrazito, *a* je seveda z enim samim očesom, *g* je pogosto nagnjen na desno, *m, n* in *u* so zaporedje cikcakastih potez. Piscu se pozna, da je večkrat prekinjal svoje delo in zato so v končnem učinku odlomki besedila različno oblikovani. Med besedami so sem in tja loki; kadar uporablja prečno povezavo za okrajšave (posebej za *nomina sacra*), so loki sploščeni. Lombarde, ki spremljajo začetke odlomkov, so tudi njegovo delo, ker poteze z rdečilom prehajajo v rubrike. Zvečine so majhne in precej čokate, v nekaterih pa je z zankami in žarkasto razširjenimi potezami dosegel preproste poudarke. Njegov kolofon se glasi: *Istam hystoriam ob amorem sancte Barbare collegit*

dominus Michael Hauskericher[125] *plebanus in Tribeswinkl. Anno domini etc. 63⁰ finivit scribendo feria 4ta post Lucie 4or temporum*.[126] Prepisovalec je torej bil župnik v kraju nedaleč od Dunaja in delo je dokončal 14. decembra 1463.

Drugi prepisovalec (6r) sicer nima bistveno drugačne pisave, vendar se stebla *dolgega s*, črke *l*, stavčne začetnice *I* itd. upognejo in so nekoliko nagnjene na desno, nekatere črkovne povezave (st) so vizualno izrazitejše, a štejemo lahko, da je delal v enakem rokopisnem slogu kot Mihael Hauskericher.

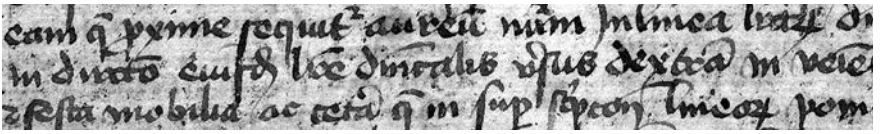

1. 145 x 195 mm. Spodnja polovica lista dovoljuje izmero spodnje margine (52 mm), zunanje (27 mm) in notranje (20/21 mm). Papir je sorazmerno poškodovan ob sredinskem rezu, manjka del papirja z besedilom in to je nekoliko bolj razmazano. Zapis je urejen v dveh stolpcih, vsak je širok približno 65 mm, vmesni stolpec pa 15/20 mm; videti je 21 vrstic z višino 4,2 mm. Pisava je na prvi pogled enakomerna, vendar je prepisovalec precej svobodno (ali v naglici) oblikoval in postavljal črke, kar se najbolje vidi pri steblih črk, (npr. l), ki so bodisi nagnjena na desno bodisi so pokončna, pa tudi pri tem, da se ponekod besedilo odmakne od osnovne črte ali pa postane zapis manjši. Na recto strani je najbolje ohranjeno besedilo 91. psalma ...*Dicet domino susceptor meus* ... in himna *De lucis ante terminum*. V besedilo je vključenih precej enovrstičnih lombard, ki so namenjene označevanju začetkov stavkov, pozornost bi zaslužila iniciala *P*, katere večina manjka, vendar gre okoli telesa obrobna črta, na kateri so postavljeni biseri, med katerimi so ostri trni. – Verso stran je prazna.
2. 145 x 197 mm. Zgornja polovica lista, ki je prav tako urejen v dva stolpca, zgornja margina meri 37 mm; tukaj je 29 vrstic in je pri vrstični višini 3,7

125 V listu je na tem mestu luknja in priimek bi se lahko glasil tudi Hauskircher.

126 Kolofon je transkribiral Franz Lackner, Dunaj, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, ki je tudi opozoril, da bi Tribeswinkl lahko bil sedanji Tribuswinkl, kraj blizu mesta Traiskirchen (okrožje Baden) v Nižji Avstriji. Za pomoč se mu iskreno zahvaljujem.

mm vtis pisnega polja težji, zgoščen. Kljub restavratorskemu posegu je ob sredinskem rezu ostala večja temna lisa od vlage, mehanske poškodbe pa segajo samo dve vrstici globoko. Na recto strani je suspenzivno zapisanih več molitev za različne praznike, npr. responsorij *Laudemus et superexaltemus*. – Na verso strani je legenda o sv. Barbari, označena z naslovom na zgornjem prostem robu. To je edina ohranjena svetniška legenda iz tega kodeksa in ostaja vprašanje, ali je bil rokopis sprva namenjen cerkvi z njenim patrocinijem. Legenda se prične s: *Tempore Maximiani imperatoris erat quidem Satrapas* ...; ta začetek je pogosto najti: uvod je dobesedno zapisan v kodeksu, kjer je tudi *Legenda aurea* Jacoba de Voragine,[127] vendar se nadaljevalni zapis v veljavnem besedilu *Zlate legende* ne ujema z besedilom na fragmentu.

3. 143 x 197 mm. Spodnja polovica lista z dvostolpičnim zrcalom, pri čemer meri spodnja margina (pod končanim besedilom brez upoštevanja dvovrstičnega dopisa) 52 mm, notranja 17 mm in zunanja 27 mm. Znotraj pisnega polja je 24 vrstic z vrstično višino 4,1 mm. Ob sredinskem rezu je do globine 8 vrstic prodrla vlaga in potemnila papir, tako da je tudi zapis delno poškodovan, na drugi strani pa je ob robu spodnje margine papir zatrgan in na sredini pisnega polja je luknja. Na obeh straneh teče besedilo legende sv. Barbare. Na koncu desnega stolpca je kolofon z zgoraj navedenim besedilom. – Poleg več manjših lombard brez okrasa ali samo s kakšno potezo, je na fragmentu videti inicialo *P*, ki v celoti, z nitastimi potezami vred, sega prek 15 vrstic in je prav tako delo župnika Hauskericherja.
4. 142 x 197 mm. Spodnja polovica lista, ki je ob prerezu poškodovana zaradi vlage; mere zrcala so enake kot pri fragmentu št. 3, ureditev v dveh pisnih stolpcih je nekoliko bolj zgoščena, ker so vrstice visoke samo 3,8 mm. Na verso strani je besedilo *Deus, qui diem discernis a nocte, actus nostros a tenebrarum distingue a caligine, ut semper* ... To so besede Gregorja Velikega, ki jih je najti v brevirju za jutranjice.[128] Spodnja polovica desnega stolpca je nepopisana.
5. 143 x 197 mm. Zgornja polovica lista; poškodbe zaradi vlage so vidne,

127 Prim. Oxford, Bodleian Library, Ms. Laud. Misc. 415 iz ok. 1294; sorazmerno skladnost je najti v redakciji, ki izvira iz cistercijanskega ženskega samostana Alzey v Nemčiji.

128 Sancti Gregorii Papae I, cognomenti Magni, *Opera omnia*, PL 78, stp. 204 (za jutranjice: *Liber sacramentorum cum variis praefationibus et supplementis*).

a niso prehude. Na verso strani je del besedila iz legende sv. Barbare, na recto strani pa so besedila iz antifonarja, npr. *Femur cingit gladio dum decurrit stadio mundi pelleus...* [129]

6. 143 x 195 mm. Na recto strani je besedilo zapisano v enem stolpcu (š = 0 – 20 – 167 – 195 mm) in tako zrcalo odstopa od sicer povsod uveljavljenega dvostolpičnega zrcala. Poleg tega so vrstice sorazmerno visoke (5,5 mm) in jih je samo 17. Na verso strani je besedilo v dveh stolpcih. – Na recto strani je besedilo, ki bi ga z lokalnimi variantami našli opredeljenega kot *De officiis ecclesiasticis*, na verso strani pa je zapis naslovljen *Completorium*.

III. ŠVABSKO ZRCALO, RAZLAGE EVANGELIJEV IN LEGENDARIJ

V III. mapi je sedem papirnih fragmentov, ki so bili razgrnjeni bifoliji, uporabljeni za okrepitve platnic. Vsi so delno poškodovani zaradi črvojedin in preperelosti na zunanjih robovih, kar je morala biti posledica vlage in hrambe v neugodnih pogojih. Noben nima izvirnih dimenzij, ker so bili obrezani na mere, da so se ujemali z velikostjo platnic. Na njih ni sledov lepila ali zavihanih robov (usnjenih ali papirnih).

Fragmenti pripadajo trem besedilnim sklopom, ki bi zaradi stičnih prvin v pisavah in lombardah lahko bili kodikološke enote v enem zborniku, torej rokopisu z različnimi vsebinami. Na njih je samo enkrat najti številko, ki bi utegnila pomeniti stran v kodeksu – a to je tudi edini fragment (št. 1) z ohranjeno zgornjo margino. Videti je, da sta dva prepisovalca določala ureditve besedil po svoje in zato se prepisi kljub vizualno bistveni podobnosti vendarle razlikujejo. – Gre za tri vsebinske sklope: fragmenta 1 in 2 vsebujeta odlomke iz Švabskega zrcala, 3 in 4 razlage k evangelijem, na fragmentih 5, 6 in 7 pa so zapisana svetniška življenja in gre za legendarij. Vsa besedila so v nemščini, napisana na papirju enake kakovosti, ki je glede na vodni znak iz časa med 1422 in 1444.

129 Prim. Bratislava, Slovenský národný archív, *Bratislavski antifonar IIb*, fol. 253v; Slovak Music Database 2012-2020; http://cantus.sk/image/6658 (dostop 24. 8. 2020).

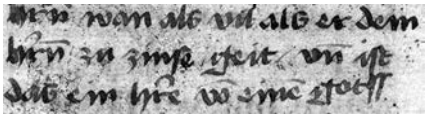

1. 304 x 202 mm. Papir je brez vodnega znaka. Bifolij je obrezan po višini, ohranili so se trije pisni stolpci in ozek rob četrtega; v celoti so se ohranile zgornja margina (20 mm), notranja (26 mm) in zunanja (22 mm). Na fragmentu št. 2 se je ohranila spodnja margina (58 mm), tako da lahko za to kodikološko enoto sestavimo naslednje podatke: izvirni folij oz. knjižni blok je meril približno 320/330 x 208/212 mm, besedilo je urejeno v dva stolpca, široka približno 73/75 mm, vmesni stolpec je širok 16 mm, vrstična višina je 6,8 mm. Po širini bi izmerili naslednje podatke: š = 0 – 26 – 98 – 117 – 186 – 208/212 mm. Na sredini zgornje margine enega od listov je z rdečilom napisana številka XVIII. Zrcalo je narisano s svinčnikom, vendar ni videti vbodov za prečne črte. Črnilo je precej temnega odtenka, a ni posebno dobre kakovosti, ker so površine pisnih stolpcev potemnele zaradi nečistoč v tinti. Besedilo v nemščini je pisano v bastardi, ki je precej koničena, a to je značilnost osebnega duktusa kopista, ta pa ostaja ves čas enakomeren. Črke so pokončne, stebla *dolgega s* in *f* imajo sicer jasno potezo, značilno na bastardo, a glede višine ne izstopajo, končni *nizki s* nastopa v dveh oblikah, kot potlačena minuskula ali kot B, ki spominja na poznejši »ostri s«, *h* ima kratko steblo in lok se konča pod črto s spodvito zanko, *uncialni d* nima izstopajoče haste, *g* ima zanko, zapisano v dveh potezah pod ostrim kotom, črke *m, n, u, v, w* so zapisane s približno enako dinamiko, *a* ima eno samo oko, *e* je izpisan z eno potezo, *r* je videti kot kratka poševna črtica, ki ji je dodana kratka kljukica na desni, *z* pa spominja na številko tri, ki se konča pod črto. Rubrike in lombarde so zapisane z rdečilom, stavčne začetnice poudarja okrasna črtica. Lombarde so skromne, kompozicijsko ozke, visoke dve vrstici in pravzaprav brez okrasa. Na 1. fragmentu je 27 vrstic, visokih 6,8 mm. Vsebino nekaterih poglavij iz Švabskega zrcala razkrivajo nepoškodovane rubrike; te, ki so ohranjene, se nanašajo na pravna določila, nanašajoča se na ženske: *Der einer frawen cygten lewt geit: und ist das man eimer frawen geit eyitn leyt …; Wie frawen vor gerichte schullen klagen …; Wer vor mund nicht habn schol: alle die uneleich geporn*

sind die zu der eemacht gegriffen habent …; Wie sich ein man lett phandn fur sein haus: Es soll dem man …[130]

2. 304 x 206 mm. Tudi ta bifolij je obrezan po višini, tako da manjka zgornji del besedila. Zanj veljajo enake kodikološke in paleografske ugotovitve kot pri 1. fragmentu, vendar je videti le 19 vrstic z višino 8,3 mm. Gre za isti vsebinski sklop, ohranjeni sta dve rubriki (ena ima celo vrstično polnilo iz pik ter je podčrtana s serifom lombarde U, ki se razteza čez vso širino stolpca: *Der uber sat fert: schwer unrecten weg…; Wo von frawn vormund musten haben: Und kommt ein man den pan …*

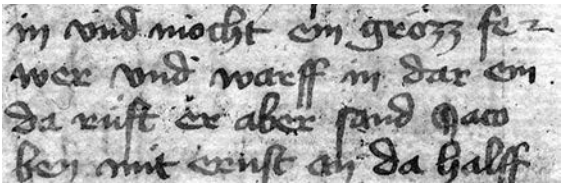

3. 320 x 218 mm. Papir je precej poškodovan; vodni znak volovska glava z enostebelnim nastavkom za šestlistni cvet, ki raste iz sredine ravno oblikovanega temena, je bil izdelan med leti 1422 in 1444.[131] List je zgoraj poševno odrezan sredi ene vrhnjih vrstic; v stolpcu, širokem približno 6,3 mm, je videti 34–36 vrstic z višino 5,9 mm. Tinta je bleda, v sivkastorjavem odtenku, z rdečilom so poudarjene stavčne začetnice, vmes je enovrstična lombarda *d* v uncijalni obliki. Kakor je pisava vešča in enakomerna bastarda s pentljami in je videti, da je zapis brez napak, je dodajanje rdečih poudarkov nemarno in liste so obračali, preden se je utegnila posušiti rdeča tinta s šest vrstic velike lombarde (*L*?). Črke z izrazitimi stebli [*visoki s*, dvojni *f* (halff), *p* z močno potezo navzdol] so

130 Lista posredujeta besedilo iz Švabskega zrcala in se v dobršni meri ujemata z različico, zapisano v rokopisu Karlsruhe, Landesbibliothek, Cod. Donaueschingen 738 z odlomkom na fol. 113v. Odlomka o nastopu ženske kot tožnice pa v tej evidenci ni mogoče najti. Podatke je posredoval Jürgen Wolf, Institut für Deutsche Philologie des Mittelalters im Fachbereich 09 der Philipps-Universität, Marburg. Besedilo primerjalnega rokopisa je dostopno na: http://www.deutschestextarchiv.de/rem/?d=M339-G1.xml. Kolegu se za podatke iskreno zahvaljujem.

131 Volovska glava, rogovi so obrnjeni navznoter, ušesa so ovalna, gobec je širok in brez nozdrvi, cvetno steblo se dviga z ravnega temena: gl. Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen II*., skupina XII, kat. št. 288: München 1422; kat. št. 310: Lienz 1435; kat. št. 285: Aalen, Dinkelsbühl, Innsbruck, Nördlingen, Nürnberg, Rothenburg, 1436– 44.

povsem pokončne, izgubljajo pa del svoje vizualne vtisnosti, ker so zanke na *b, h, l* enako visoke; okroglost potez pride do izraza ob črki *g*, ker se lok elipsasto zaokroži in dotakne zgornje okrogline. – Besedilo teče brez odstavkov in na fragmentu je skrajšan odlomek iz Geneze (pogl. 27 dalje), ki govori o Jakobu.

4. 320 x 218 mm. Tudi na tem papirju je videti vodni znak volovske glave s šestlistnim cvetom na enojnem steblu, kakor pri št. 3. Zgoraj je verjetno odrezana ena vrstica, spodaj ne manjka nobena. V stolpcih je 30–34 vrstic, visokih od 6,2–6,6 mm; zgoščenost vrstic niha, ker je prepisovalec zgnetel besedilo, da ga je lahko končal v desnem stolpcu, sicer pa besedilo vnovič odlikuje zelo enakomerna bastarda z zankami, le da so črke nekoliko manjše in zato so vrstice stisnjene. Besedilo je napisano s srednjesivo tinto, vmes je nelepa lombarda *n* v minuskulni obliki. – Odlomki tečejo *in continuo* in govorijo o sv. Janezu.

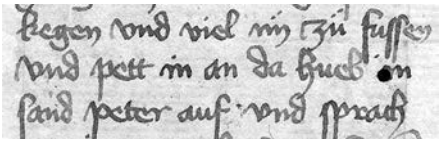

5. 320 x 220 mm. Fragmenti 5, 6 in 7 pripadajo eni kodikološki enoti in na vseh so odlomki iz svetniških legend. Pri vseh je videti enak vodni znak, to je volovska glava z dvostebelnim nastavkom za večlistni cvet.[132] Na razgrnjenih bifolijih je zaradi obrezanosti videti le sredinska stolpca, katerih širina nekoliko niha med 6,4 in 6,7 mm. Enakomerno, čeprav ne povsem natančno so urejene strani, v prid zaključenemu stavku je prepisovalec zapisal kakšno vrstico pod spodnjo črto zrcala. Na fragmentu št. 5 je 34 vrstic, visokih 6,5 mm. Tinta je skoraj enakega odtenka kot na fragmentih 3 in 4, pa tudi pisava se zvečine ujema z duktusom roke, ki je zapisala besedilo na fragmentih 3 in 4. Vnovič je mogoče reči, da se znotraj prepisa poteza le malo spreminja: opaziti je, da je črka *g* napisana z

132 Volovska glava ima navzven zasukana rogova, ušesa so koničasta (kot rombi), cvet ima štiri ali osem listov in je na vrhu dvostebelnega nastavka. Gl. Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen II*., skupina XIII, kat. št. 291: Nürnberg 1435; kat. št. 171: Rothenburg, Thorn (Torun), Weilau 1445–1450.

odprto zanko, ki je bodisi ravna in nekoliko pridvignjena bodisi valovita; *h* ima bodisi spodvito potezo z okrogline navzdol (enako *m* na koncu besede) ali pa se neha na črti; stebla *f, l, s-longa* so bodisi pri eno- bodisi dvojnem črkovanju povečini enako visoka in vedno navpična, se pa zgodi, da se *visoki s* prilagodi zraven stoječi črki *p* in se z njo oblikovno zbliža. Enojni in dvojni *v* se pričenjata s kljukasto zanko na levi, *b, d, h* imajo izrazito pentljo, *r* je oblikovan tako, da ga je mogoče zamenjati za *x*, črka *t* sicer sega čez sredinsko črto, le da ni tako visok kot *s-longa*, *a* je kurzivne oblike. Črke *m, n* in *h* se – kadar so na koncu besede – končajo s spodvito potezo. – Sodeloval je še en pisar, ki je dodal rubriko in iniciale: njegova pisava je nekoliko ostrejša, koničena in bolj odločna kot za preostalo besedilo. Lahko bi bil prepisovalec besedil na fragmentih 1 in 2, čeprav se oblikovanje črk za rubrikacijo nekoliko razlikuje od standardnega besedila. – Enovrstični lombardi *s* in *d* sta skromni, enake kakovosti kot lombarde na fragmentih 3 in 4, tudi velika, šest vrstic visoka iniciala *S* ni umetniški dosežek. Diagonalna linija je razdeljena z dekorativnim vzorcem, v obeh notranjih poljih je obris nazobčanega lista pred črtkanim ozadjem. – Na vseh treh fragmentih se je ohranil del legendarija, ki obsega dele legend več svetnikov. – Rubriki *Von sand Margret* sledi 17 vrstic legende sv. Marjete, tudi to besedilo je v nemščini. Nad to rubriko se izteče legenda sv. Pavla, katere večji del je na drugi strani lista. Poleg tega je na drugi polovici bifolija (recto in verso) del legende sv. Petra.

6. 320 x 220 mm. Fragment je del iste kodikološke enote kot fragmenta 5 in 7; besedilo je zapisano nekoliko bolj zgoščeno, ker je na strani 35 vrstic z višino 5,9 mm. – Z rubrikama *Von sand Christoffen* in *Von sand Jacob* sta označeni njuni legendi. Nad legendo sv. Jakoba se izteče legenda sv. Marije Magdalene, Jakobova pa se nadaljuje na obrnjenem listu, pod katero je legenda sv. Krištofa. – Na listu sta dve sorazmerno veliki iniciali skromne kakovosti. Iniciala *C(hristoffen)* je visoka 6 vrstic in je pred ozadjem: kvadrat meri 36 x 30 mm in je preprosta površina iz manjših kvadratov s križnim vzorcem. Iniciala *S(and Jacob)* je visoka skoraj 5 vrstic in ima telo razdeljeno z belim nazobčanim vzorcem, notranje inicialno polje je brez polnil.
7. 320 x 220 mm. Tudi ta fragment je poškodovan zaradi črvojedin in posledic neprimerne hrambe. Strani so enako urejene kot pri fragmentu

št. 5: vrstic je 35 in visoke so 6,2 mm. – Pred legendo *Von Sand Paulus* se izteče legenda sv. Petra, ki se nadaljuje na hrbtni strani lista. Dve enovrstični lombardi *A* sta skromna dosežka, iniciala *S(and)* je visoka 20 x 12 mm in ima dve polnili, ki se vračata k precej starejšim motivom palmete z obojestransko posutimi biseri.

7. Ms 2000
Missale speciale za cerkev sv. Danijela v Zalogu. Nürnberg: Franciscus Preming z delavnico in Stuchsov mojster, 1481

Pergamentni *Misal* je bil antikvarno kupljen leta 2018 s podporo Ministrstva za kulturo.[133] Njegovo zgodovino lahko delno rekonstruiramo: zastopniki Slavine in Zaloga so ga naročili v Nürnbergu za cerkev sv. Danijela v Zalogu in prevzeli 25. novembra 1481; najpozneje proti koncu 19. stoletja je prešel v zasebno last; počečkano je ime, ki bi se lahko glasilo: *Li(bro) ..è (di) Antonio de Zacco (Zecco)*. Zraven je signatura *Nr. 5*, ki se nanaša na neznani katalog, zgoraj je zapisana številka *54*, spodaj pa *CE / CO / m*. Lastništva zaenkrat niso natančneje opredeljena.

Kodeks ima lesene platnice (308 x 206 x 40 mm), ki so nekaj milimetrov večje od knjižnega bloka, prevlečene s kostanjevorjavim usnjem;[134] na sprednji in hrbtni platnici so pečatniki enako urejeni in si od zunanjega roba sledijo okvirji z značilnim pečatnikom z glavičem (Kopfstempelmuster),[135] s štirislojnimi centralnosimetričnimi cvetovi ter osrednjim poljem (196 x 87 mm), kjer upognjene vibe tvorijo kapljičasta polja, v katerih je odtisnjen motiv šopka s storžem in cvetovi plavic. To je značilen nürnberški krasilni

133 O poteh rokopisa vemo za čas po 1982 nekaj več: Alja Košak je objavila članek, da je bil rokopis 7. decembra 1982 ponujen na dražbi pri Sothebyju, kupil pa ga je (neimenovani) antikvariat iz Connecticuta, ker je bila cena za nakup s strani NUK previsoka kljub podpori Ljubljanske banke. Rokopis je potem prešel v zbirko Bergendal v Torontu, na novi dražbi ga je kupil antikvarist dr. Anton Kovač iz Münchna, od njega pa Ministrstvo za kulturo Slovenije in Narodna in univerzitetna knjižnica. – Košak, Številka 60 v Sothebyjevem katalogu; Pope, *One hundred and twenty-five manuscripts*, Ms 40: Liber Missalis Ritus patriarchinus, s. p.; Smolik, Latinski rokopisni misal, str. 51–62.

134 Ob nedavnem restavriranju so hrbtišče prekrili s kosom novega in neokrašenega usnja.

135 Pregledno: Mazal, Gotische Einbände mit Kopfstempeldekoration, str. 473–481; o vpeljavi pečatnikov z glavičem: Laurin, Material aus steirischen Bibliotheken, str. 303.

slog,[136] dopolnjujejo ga rombasti vogalniki iz prešane pločevine in sredinski romb, prav tako ornamentalno oblikovan. Na robovih vogalnikov tečeta napisa *maria hillf* in *amen,* ki se ponovita na kovinskih delih zapiral, vendar so izvirni samo deli spodnjega zapirala.[137]

Vezava je bila restavrirana, na sprednji platnici so ostali sledovi vreznin oz. vsekanin, ki so sedaj sanirane. Ostali so sledovi črvojedin, na notranji strani platnic je videti preostanke lepila, ker je bil spojni list nalepljen, odstranjen pa je bil vsaj pred koncem 19. stoletja, ko je kodeks prešel v zasebno last in so na les zapisali signature in druge notice. Spojni list ob hrbtni platnici je dvignjen in se vidijo kosi usnja, s katerimi so prekrili mesta z vpeljanimi vezicami.

Knjižni blok je povezan s platnicami prek štirih galunskih vezic, ki so pritrjene na zunanji strani deščic, pod usnjeno prevleko. Pergamentni foliji so svetli, nekoliko žametastega otipa; niso niti posebno tenki niti gibki, vendar brez posebnih (zaceljenih) poškodb. Poznejših poškodb je malo; gre za sledove razlite tekočine (fol. LIIII, LXXXII, LXXXIII), na koncu je folij slabše kakovosti (LXXXVIII). Vse poškodbe so na zunanjih robovih in ne motijo besedila. Sicer je sedaj ohranjeni knjižni blok dobro očuvan, ni niti sledov prstov, ki bi obračali liste.

Sedaj ima 78 folijev, ki z manjšimi odstopanji merijo 294 x 197 mm, vendar jih deset manjka. Izvirna foliacija na sredini zgornje margine je zapisana v rimskih številkah z zaporedjem (I)- XXII ter XLI-LXXXVI. Moderna foliacija, zapisana s svinčnikom teče od 23–78, in na folijih je dvojno štetje od izvirnega L (50 oz. modernega 40) do LXXXVI (86 oz. modernega 78). Znotraj knjižnega bloka manjka deset folijev in Marijan Smolik je zapisal: »Koledar je navadno v rokopisih in tiskanih misalih na prvih listih, v našem pa je na treh listih šele po mašah za praznike od božiča do vnebohoda: listi so oštevilčeni tekoče od I do XXII, na katerem je začetek koledarja. Lista 23 in 24 s koledarjem nista numerirana, prav tako ne tistih šest, na katerih je napisan kanon. Na naslednjih so maše v čast svetnikom in ker prvi list zaradi naslikane inicialke ni oštevilčen, ostaja

136 Najbolj se je razširil z vezavami nürnberškega tiskarja in trgovca Antona Kobergerja.

137 Prodajalec je povedal, da so manjkajoče kovinske vogalnike in sredinske rozete dopolnili z antikvarno kupljenimi kosi, vendar ni opredelil, kateri deli so bili nadomeščeni. Restavriranje s pomočjo delov, vzetih z drugih rokopisov, zamegljuje zgodovinsko resničnost.

vprašanje, zakaj ima naslednji list številko 41. Vsebina manjkajočih desetih listov ostaja uganka, pa naj manjkajo pred kanonom (kanadska razlaga) ali za njim.«[138] – Odrezana sta tudi dva folija na začetku (eden je bil spojni list, drugi pa bi lahko predstavljal »naslovni« ali »zaščitni« list) in manjka tudi folij z upodobitvijo križanja pred kanonskim delom.

Posamezne lege, ki so predvsem kvaterniji, so zaznamovane z reklamanti. Sedanji sestav bi bil po Chroustovi formuli naslednji: $(3 \times IV)^{24} + III^{30} + (6 \times IV)^{78}$, s tem da je bil zadnji folij zadnje lege prvotno spojni list. Foliji so bili izvirno knjigoveško obrezani (vsaj 5 mm, ker manjka del reklamantov), ohranjeni so označki (*signacula*) iz rjavega usnja. V kodeksu so tri različna zrcala, pripravljena vedno na že preganjene lege in črtna mreža je napisana z razredčeno tinto. Največji del folijev je namenjen mašnemu besedilu; zapisano je v dveh stolpcih: v = 0 – 31 – 230 – 294 mm, š = 0 – 20 – 80 – 94 – 155 – 297 mm; na standardnih straneh je 25 vrstic z višino 7,8 mm. Dvostolpično zrcalo je prilagojeno tudi koledarskemu delu, le da sta stolpca višja, do 264 mm. Zrcalo za kanonski del je enostolpično;[139] v = 0 37 – 228 – 298 mm, š = 0 – 25 – 160 – 220 mm; tukaj je 16 vrstic z višino 13,1 mm. Posebna zrcala so na koncu, ker gre za dodana mašna besedila (77r–77v) in za zaključno poročilo o nakupu leta 1481 (78r), kjer je 23 vrstic z višino 8,2 mm.

Besedila je napisalo več rok; tako lahko govorimo o kolektivnem delu, ker je bil rokopis dokončan potem, ko so bile vpisane še posebne slovesnosti, opravljeno delo pa je bilo plačano na dan sv. Katarine (25. novembra). Na spodnjem robu fol. 75v se je podpisal Franciscus Preming in je edini od rokopisnikov, ki je sporočil svoje ime. V razvidih nürnberških rokopisnikov ga ni najti, bi pa lahko bil eden od članov tedaj uspešne zlatarske družine.

V kodeksu je videti različne pisave in s tega vidika je tudi dokument uporabe in odlične stilistike različnih pisav v okviru enega, sočasno potekajočega dela. Sodelovale so najmanj štiri osebe, lahko tudi šest, pa jih zaradi menjave tipa pisave ne moremo posebej opredeliti.

138 Smolik, Latinski rokopisni misal, str. 59.
139 Izmerjeno na fol. 26r.

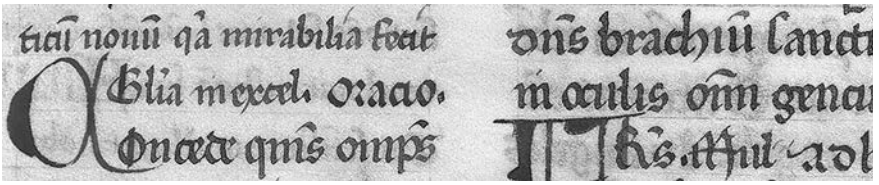

Preming je pisal v nekoliko zaobljeni knjižni gotici (verjetno po izboru naročnikov) tekste 1r–21r, rdeče (standardne oz. s strani rimske kurije predpisane) praznike 22r–24v, mogoče (!) kanonska besedila 25r–30v (ker je oblikovanje črk spremenjeno), vsekakor pa besedila 31r–75v. V mašnem delu so besedila v dveh velikostnih redih na enakem zrcalu. To besedilo je vseskozi preprosto za branje, ker se črke znotraj besed povezujejo, med katerimi je dovolj prostora. Opazne so mehko speljane »nogice«, ki se v kratkem loku privihnjejo navzgor, stebla so ravna, le za spoznanje mehka v svoji sredini, včasih imajo zaključno črtico, loki *dolgega s* in *f* niso izrazito polkrožni, so precej odprti. Črka *a* nima zaprtega zgornjega očesa, steblo uncijalnega *d* je privihnjeno navzgor, zanka črke *g* je zaprta in okrogla, pri podvojitvah črk (*ll*, *ss*) je druga črka višja.

Pisava mašnega kanona je *textualis quadrata*, z rombi na temenu in peti črk, notranji deli črk *o, b, u, n, m, p* itd. so popolni pravokotniki. Iz gornjih stebel (*b, h, l* itd.) se v levo stran dvigujejo lasno tenke črte in poudarjajo vlogo kaligrafiranja najpomembnejšega dela *Misala*.

Pisar, ki je vnašal s črno tinto dodatne praznike v koledar, je pisavo skušal prilagoditi Premingovi, vendar je imel drugačne pogoje (nižje vrstice) in črke so bolj okrogle; začetnice imen so kaligafirane, njegovo roko vidimo na fol. 22r–24v. Opazna je razlika s korektorjem, ki je ligaturo *st* zapisal koničasto, *nizki r* je v treh različicah, stebla so včasih viličasta itd.

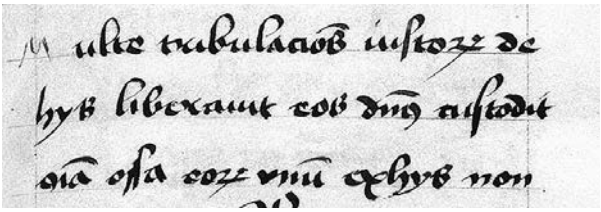

Mašno besedilo za sv. Janeza in Pavla na fol. 76r–76v je zapisano v južnonemški bastardi in sicer v dveh tipih; poleg tega, da gre za težave s

pisalom, sta vendarle prisotni dve roki. Prvi pisec je imel pisavo nagnjeno v desno, zapis ima svetlo-temno strukturirane besede, *b* in *l* imata pentljo, t je približno tako visok kot *m*, *d* pa ima gladko steblo na levo. Drugi pisec ima pokončno pisavo, zapis je enakomerno gost, ni kontrasta med tenkimi in debelimi potezami, *b* ima praviloma ravno steblo, tudi *l* je mnogokrat raven, *h* pa ima zanko. V besedilu so na praznih mestih zaznamovane iniciale, ki bi jih bilo potrebno dodati v odličnejši pisavi in verjetno v rdečilu. Prepis tega teksta ni dokončan; ustavi se sredi stavka.

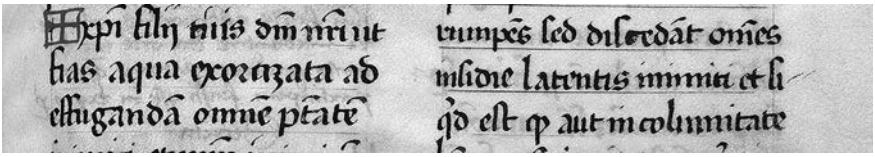

Pisava za besedilo *Exorcismus aque* (blagoslov vode) na fol. 77r–77v je podobna Premingovi pisavi, vendar so končni *okrogli s* višji od besede, zanke črke *g* so za spoznanje odprte, *st* je prek loka povezan kot klasična ligatura, črke *f, l, s-longa* imajo grbino, stebla l*, h, b* imajo nakazan viličast razcep; molitev (zadnjih 9 vrstic) je zapisala nova roka.

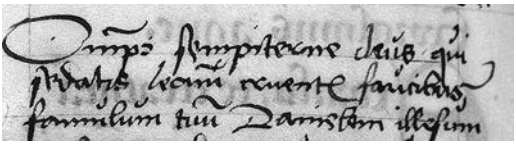

V vešči zgodnje humanistični kurzivi so tri krajša besedila za sv. Danijela v desnem stolpcu 77v; ostaja odprto, ali so ta besedila nastala v Premingovi delavnici, ker pisave ni mogoče primerjati z nobeno drugo v kodeksu.

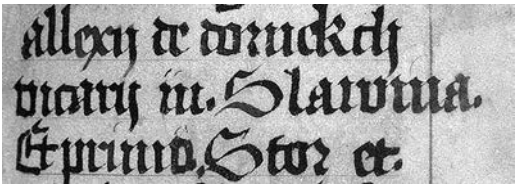

Fol. 78r: neznana roka, sicer vešča, ne pa verzirana, je v *textualis quadrata* zapisala zgodovinsko notico o naročilu in nakupu rokopisa. Začetek se ponovi (mogoče zaradi neskladij pri nareku): od zapisane letnice v prvi vrstici se besedilo nadaljuje do omembe goda sv. Katarine, nato pride do obsežnejše razure. Po eni prazni vrstici se besedilo še enkrat prične in izteče v 17. vrstici. Nekatere besede so za spoznanje vegaste in črke niso enakomerne širine. Črke imajo uvihnjene nogice, zato pa so zgoraj rombaste kvadrangule; črka *o* je pravzaprav škatlasta in tako kot *n, u*, »okrogli« deli *p, d, g* itd. ne izraža šesterostranične strukture, črka *k* (*Katherine*, *dorveckch*) sega prek sredinske črte in ima izstopajočo zgornjo zanko, nekatera stebla imajo viličast razcep, druga pa ne. Zgodovinska notica se bere takole: *Anno domini milesimo quadragintesimo* (sic!) *octuagesimo primo emptus est liber iste in die sancte Katherine* [razura in prosta vrstica]. *Anno domini milesimo quadrigentesimo octuagesimo primo Emptus est liber iste in die sancte Katherine Tempore domini allexii de Dorvekch vicarii in Slawina. Et primo Stor et Matheo filio Caspar de salog victricum ibidem. Et coram fide dignis personis pro ducatis quinque et solidis septem de bonis ecclesie sancti danielis in salog. Et cetera.*

Vse pisave so pogoste v naboru južnonemških pisav v 2. polovici 15. stoletja, zlasti tiste, ki pripadajo tipu knjižne gotice, ker je ta bila ob času nastanka tega kodeksa že tako rekoč standardizirana za liturgične kodekse.

Rubrike in iniciale so narisane s kakovostnim rdečilom; slogovno se ujemajo s prakso južnonemških rokopisnih šol v večjem delu 15. stoletja. Tako so napisani paragrafi, vrstična polnila, krizmoni, *nomina sacra* (*vere dignum*), oznake za sekvence (slednice), blagoslove, berila, verze, psalme itd. (psalmi so navedeni suspenzivno). Z rdečo tinto so napisane številne enovrstične lombarde, tistih, ki so visoke dve vrstici ali več, pa je vsaj 256. Iniciale so po obliki lombarde, ki so pogosto široke, vendar v notranjih poljih nimajo okrasa, edini fantazijski dodatki so niti, ki se potegnejo iz vogalov v sesvitkane vozle.

Za posvetitev oltarja (*Terribilis est locus*, 18r) je nitasta iniciala v temnozeleni in rožnati tinti, poleg tega je sedem slikarskih inicial: na fol. 1r (*Dominus*), 4r (*Puer natus*), 10v (*Resurrex*i), 13v (*Spiritus domini*), 25r (*Te igitur*), 31r (*Michi autem… de sanctis*) in 52v (*Michi autem … in commune*).

Vse slikarske iniciale določa približno enako velik okvir (48/50 x 48/50 mm, izjema je večji kanonski T, kjer okvir meri 58 x 63 mm). Tako kot je

bilo v južnonemškem prostoru običajno oz. všečno, so okvirji okoli inicial videti kot dvobarvna stopnjevana obroba. Notranja površina je pokrita z zlato folijo in okrašena s puncami. Iniciale so v skladu s časom naslikane kot krepke strukture, katerih telesa napolnjuje vzorec zvitih listov. Iz okvirja poganjajo ena ali dve listno-cvetlični veji ali ravno stebelce.

Cvetovi (nagelj, modra kobulja, zlato okroglo polje – zlatica ali pogačica, fantazijski cvet z vretenastim pestičem, plavica itd.) so vpleteni v tenke vibaste izrastke, ki nosijo bohotno razprte liste. Listni zaključki in nasičene barve (temnomodra, temnozelena, peščena, rožnata) spominjajo na slikarska določila v delavnici Johannesa Bämlerja iz Augsburga.[140]

Vendar gre za slikarja, ki ga pri nas poznamo pod zasilnim imenom Stuchsov mojster, ker je dosti sodeloval z nürnberškim tiskarjem Georgom Stuchsom, sicer pa je poslikal tudi rokopisna dela. Zlagoma je spremenil obliko listov in namesto scefranih listnih zaključkov risal gladke. Tako kot drugod je tudi tukaj značilno, da je v telesa slikarskih inicial umestil polnilo iz zobčasth listov, zanj je tudi značilen barvni stik oranžne in rožnate barve. Njegove slikarske dodatke lahko spremljamo približno 30 let, v slovenskih zbirkah pa so iniciale v več rokopisih in prvotiskih, ki jih hranijo NUK (fragmenti za vezave Aldrovandejevih zvezkov), Frančiškanski samostan v Kamniku (*Postile k Pentatevhu Nikolaja iz Lire*), NŠAM (*Salzburški brevir* itd.).[141]

Vsebinsko je kodeks prav tako posebnost v našem okolju: to ni *missale plenum*, niti ni običajna mašna knjiga, kakršne so potrebovale župnije v oglejskem patriarhatu. Kot je zapisal M. Smolik, je kodeks sicer urejen po predpisanem zaporedju, vendar manjkajo mnoga besedila, ki so jih brali na vse dneve v letu. Zato pa so v njem besedila, ki so bila posebej namenjena liturgiji v Slavini in Zalogu.[142] Je torej *missale speciale*, liturgično delo, ki nima vseh običajno potrebnih mašnih besedil, ampak samo tista, ki so bila v rabi v neki cerkvi. Za liturgijo sv. Danijela pri nas v resnici nimamo nobene druge mašne knjige. Nedvomno je s stališča liturgične zgodovine pomemben in zanimiv spomenik, ker bi smeli soditi, da so *collectae s. Danieli*, besedila za mašo sv. Janeza in Pavla posebej naročili. To je neposreden

140 Golob, *Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine*, str. 116–126.
141 Golob, *S črnilom in zlatom*, zlasti str. 226 dalje.
142 Smolik, Latinski rokopisni misal, str. 59–60.

dokaz lokalno izoblikovanega in prakticiranega bogoslužja, ki ga je oglejska cerkev še dovoljevala, rimska pa ne. Posebnost je tudi prepis (iz pontifikala vzetega) obrazca za blagoslov vode, ki se spet ujema z oglejskim obredjem. Tovrstna dokazila o bogoslužnih specifičnostih niso pogosta.

Misali po obredju oglejskega patriarhata so postali redkost, ker je leta 1451 patriarhat klecnil pod vojaško in politično močjo Benetk, sto let pozneje je tridentinski koncil predpisal rimski misal in prepovedal starejše liturgične tradicije, prav tako je ukinil čaščenje lokalno pomembnih svetnikov. Popoln seznam vsebin, ki so v misalu za cerkev sv. Danijela, navaja v vsebinsko-liturgični analizi Marijan Smolik: 1r–21v: Maše za praznike od božiča do Telovega, posvetitev cerkve, *Gloria*, variante Marijine maše, *Credo,* hvalospevi *(Praefatio),* 22r–24v: Koledar, 25r–28r: Mašni kanon, 28v: *Libera nos,* 29r: *Agnus Dei,* 31r–52v: Svetniški prazniki in godovi, 53r–75v: Mašne prošnje, 76r–76v: Maša za sv. Janeza in Pavla, 77r–77v: Blagoslov vode, 77v: *Collecta S. Danieli,* 78r: Zapis o nakupu misala.

Naročilo je lahko izviralo iz individualne pobude ali po prizadevanju ter finančnem sodelovanju več vernikov. V vsakem primeru je zaradi navajanja višine plačila (pet zlatnikov in sedem soldov) zgovoren tudi kot dokument ekonomsko-finančne zgodovine, saj so rokopisi redko podprti s podatki o cenah.

Med dokumenti, ki govorijo o oblikovanju slovenskega jezika, so zapisi osebnih in ledinskih imen pomembni tudi z nacionalnega, etničnega vidika. Znotraj latinsko zapisanega dokumenta lahko preberemo imena treh »verodostojnih« oseb (Aleš Dornik vikar v Slavini, Primož Stor in Matej, sin Gašperja iz Zaloga) in dveh krajev (Slavina, Zalog), ki so nedvomno slovenska. Na tem mestu se ne spuščam v podrobnosti, ali je nemški zapisovalec znal vse dobro in pravilno zapisati, a slovensko izhodišče osebnih in krajevnih imen ni vprašljivo.

8. Ms 2006
Alexander de Villa Dei: Doctrinale puerorum. Srednjeevropsko delo, ok. 1300

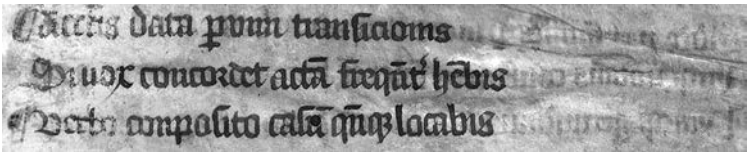

Za prekritje notranje strani zbornika, ki je hranjen pod signaturo Ti 4057–4061 (gl. kat. št. 40–44), so uporabili fragment rokopisa z odlomki iz dela *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei.[143] Pergamentni fragment so preganili čez rob hrbtišča in nalepili na notranjo stran lesene platnice, zaradi lepila je površina na eni strani temnejša. Zavihki (usnjene) prevleke so imeli precej neenakomerne robove (zgornji rob do 20 mm, spodnji 17–21 mm, zunanji približno 20 mm). Notranja stran, ki ni bila nalepljena, je sorazmerno dobro ohranjena in videti je pergament zelo svetle tonalitete, odlične izdelave, ki je površinsko gladek; druga stran pa je zaradi izpostavljenosti mehanskim poškodbam precej obdrsana, zaradi fizične odstranitve s prevleke platnic pa je izginilo nekaj besed.

Ohranjen je obrezan bifolij; dobro je viden samo folij z besedilom, pergamentni kos na drugi strani veznika je ozek, ker je odrezan še sredi notranje margine. Knjigovez Johannes Meigfoge je ta ozek kos pergamenta položil tako, da je pregib prvotnega veznika naslonil na rob knjižnega bloka in je s preostankom pokril hrbtišče leg novo zvezane knjige. Fragment so po višini obrezali: besedilo je sedaj postavljeno visoko v zgornji in globoko v spodnji rob, vendar je v celoti ohranjeno in s tem izvirna višina pisnega polja. Sedaj je fragment visok 187 mm, širina do prvotnega veznika znaša 124 mm, celotna širina fragmenta je 145 mm. Na strani je po 26 vrstic z višino 6,5 mm, sledov pikiranja ni, prav tako ni najti potez za strukturo zrcala, na fragmentu ni nobenega drugega kodikološkega elementa.

Doctrinale oz. *Doctrinale puerorum* Alexandra de Villa Dei je slovnično delo, napisano v verzni obliki (v leoninskih heksametrih), zato je zrcalo

143 Starejši vpis: Inv. št. 16/86, mapa 3.

določeno samo z levo naslonitvijo, vendar je pri pripravi kodeksa bilo upoštevano naslonilo na obeh straneh folija (torej se položaj vrstic na recto in verso strani ujema). Postavitev sledi vsebini in tedanji didaktični praksi: nova slovnična pravila so zapisana tako, da je prva črka novega pravila ali stavka zapisana z zamikom v levo (»viseče«), če se pravilo nadaljuje v naslednji vrstici oz. naslednjih vrsticah, so te vrstice umaknjene. Če so vse prve črke v posamezni vrstici poudarjene z rdečo potezo, pa so začetnice novih stavkov oz. določil posebej oblikovane: so večje, širše, nekoliko kaligrafirane in pomembnejše imajo dodani dve poševni črtici – nekakšno zapomnilno znamenje.

Dimenzije pisnega polja, veljavnega za *Doctrinale*, je mogoče ugotoviti zaradi presojnosti pergamenta; meri 163 x 98 mm. Izvirno širino je ohranila le notranja margina: meri 12 mm in na približno tako dimenzijo so obrezali tudi zgornjo, spodnjo in zunanjo margino. Meritve dajo glede na sedanje nepopolno in obrezano zrcalo naslednje vrednosti: v = 0 – 12 – 175 – 187 mm; š = 0 – 14 – 112 – 124 mm.

Na fragmentu so ostale tudi knjigoveške vreznice v vezniku, vendar le do višine 152 mm, ker je spodnji del veznika zaradi obrabe v pregibu povsem uničen.

Za besedilo je prepisovalec uporabil temnorjavo tinto, z rdečilom so poudarjene začetnice v posameznih vrsticah. Edina iniciala *A(blativorum)* je čez dve vrstici segajoča lombarda, ki je širša kot visoka (12 x 15 mm, z repi vred meri 28 x 30 mm) in je preprosto delo, brez okrasja, samo s posnetim desnim steblom in kapljičasto odebelitvijo na levi nogi.

Odlomek pripada 8. poglavju v II. delu *Doctrinala*; besedilo se prične na recto strani in teče od 1236 vrstice dalje: [*albet; nuda pedes*[144];] *mulier redimita capillos. Multotiens verbum fert significata duorum* … in se na dnu stolpca izteče z: … *bonus ardet amorem. Quae sine persona sunt atque gerundia iungis*.[145] Na notranji, bolje ohranjeni verso strani se besedilo nadaljuje: *si tamen a verbo, quod transeat, illa creabis: Mat(t)heum legitur; psalmos erat ante legendum* … V spodnji vrstici, ki jo zaznamuje rdeča lombarda A, se besedilo glasi: *Ablativorum regimen subiungitur istis*.[146]

144 Teh treh besed ni mogoče prebrati, ker je pergament zguban, tinta pa je oddrsana.
145 Tudi ta vrstica je slabo vidna.
146 Preverjeno po: Reichling, *Das Doctrinale*, verzi 1235 – 1288, str. 80–83.

Glede na paleografske danosti bi fragment lahko datirali okoli 1300; ožjega okolja kopista sicer ni mogoče določiti, vseeno pa oblikovanje črk kaže proti Salzburgu in južni Nemčiji.[147] Ni izključeno, da gre za kopista, ki je nekatere starejše črkovne oblike, priučene v svojih šolskih letih (npr. *g* z ravno in odprto potezo, brez zanke) ohranjal v poznejšem delovnem obdobju, kar ustvarja vtis slogovne večplastnosti. Lepa in skrbno oblikovana knjižna gotica (in tudi kakovosten pergament) pove, da ta izvod *Doctrinala* ni bil preprosta šolska knjiga. Za čas iztekajočega se 13. stoletja in zgodnje 14. bi govorilo oblikovanje črke *a*, ki ima še vedno eno oko, črka *g* nima sklenjene zanke, ampak je poteza odprta in sorazmerno horizontalna, *s-longa* se praviloma ne konča z lokom, ampak je odprta proti desni z ravno linijo, *e* ima majhno oko, minimi črke *i* so praviloma ravni, prav tako noge *m* in *n*.[148] Črka *r* je napisana v dveh oblikah, kot okrogli r in prislonjeni r (prim. *transicionis* in v naslednji vrstici *concordat*).

Pergament kaže na več mestih poškodbe zaradi črvojedin; postopek čiščenja in restavriranja je bil končan 3. maja 2010. Fragment je napet v okvir iz brezkislinske lepenke.

9.Ms 2007
Druga Ezrova knjiga. Češka, pozno 14. stoletje

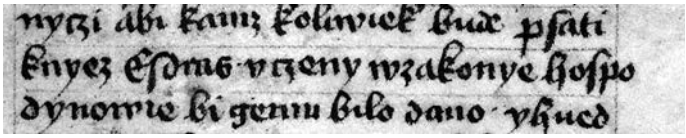

Pergamentni fragment[149] je služil kot ovitek knjige; leta 1948 ga je našel germanist Dušan Ludvik, poprejšnje lastništvo ni znano. Domneva, da je bila knjiga z ovitkom tega fragmenta sprva v neki samostanski knjižnici in je ob sekularizaciji prešla v licejsko knjižnico, je sprejemljiva, ker so slovenski samostani vzdrževali stike s češkimi, v času husitskih preganjanj

147 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen, I. (ca. 1250 – 1350)*, kat. 29, sl. 106, Dunaj, ÖNB, Cod. 965, dunajsko delo, 3. četrtina 13. stoletja.
148 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen, I. (ca. 1250 – 1350)*, kat. 56, sl. 176–180, Dunaj, ÖNB, Cod. 435, rokopis iz Salzburga, ok. 1310.
149 Starejši vpis: Inv. št. 16/86.

pa so prebeglim menihom nudili zavetje.[150] Glede na pozno 14. stoletje, ko je ta apokrifna svetopisemska knjiga nastala, pa bi kazalo razmisliti tudi o drugih poteh, po katerih je fragment prišel na Kranjsko. Možnosti ni malo: predvsem je treba upoštevati skupno kulturno in intelektualno okolje, poti mnogih znanja željnih do leta 1348 ustanovljene univerze v Pragi, odreči se ne smemo niti misli, da so prisotnosti fragmenta pri nas botrovale dinastične povezave in interesi plemstva. Kakor nam povedo drugi fragmenti, ki so končali kot ovitki na knjigah z različnimi vsebinami, imamo marsikdaj opraviti s knjižnimi nakupi v oddaljenih krajih.

Bifolij[151] je bil po širini delno in po višini izrazito obrezan, vogali so prirejeni za zavihke čez platnice nosilne knjige. Po sledovih pregibov je mogoče ugotoviti, da je bil hrbet knjige debel približno 57 mm, platnice so merile 194 x 145 mm; po robovih sodeč so bile lesene, debele približno 10 mm, ni pa videti, da bi bil kot ovitek prilepljen na lesene deščice. V fragmentu sta po dve vreznini na vsaki strani, skozi katere so pretaknili zavezovalne trakove. Sedaj je restavratorsko očiščen in poravnan.

Sredinske mere neenakomerno obrezanega bifolija so 238 x 428 mm. V celoti je ohranjena širina notranje margine (35 mm), verjetno sta nepoškodovani zgornja (27 mm) in ena zunanja margina (52 mm), medtem ko je bifolij na spodnjem robu obrezan tako globoko, da manjka tudi nekaj vrstic besedila, ne le celotna spodnja margina; ta bi – primerjalno z drugimi podatki – merila 55–70 mm. Besedilo so napisali v dveh stolpcih; vsak je širok dobrih 60 mm, medstolpični prostor pa 18 mm; pisno polje je bilo potemtakem široko približno 130 mm. Prvotne dimenzije kodeksa z Ezrovo knjigo bi utegnile biti približno 320/330 mm x 225/227 mm.

Razvidni so vbodi, ki so določali mesto navpičnic pri narisu zrcala; za prečno potekajoče črte ni najti ustreznega zaporedja vbodov na zunanji margini. Zrcalo ni povsod enako dosledno narisano; medtem ko so jasno vidne navpičnice, ki omejujejo pisno širino v stolpcih, pa so prečne črte slabo vidne. Poleg tega je na vertikali nekdanjega veznika najti knjigoveške vreznice za potek šivalne vrvice.

Besedilo je napisano s skoraj črno tinto dobre kakovosti, rdečilo je uporabljeno za naslov *Druhe knyhi Ezdrowy* na sredini zgornje margine ter za

150 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi*, str. 46–47.
151 Prvi opis: Golob, *Manuscripta*, str. 187–188, sl. na str. 186 in 189.

rubrike na začetkih posameznih odlomkov. Rdečilo, ki so ga uporabili za lombarde oz. nitast okras okoli njih, je v dveh odtenkih, kar pomeni, da je florator oz. knjižni slikar imel svoje tinte, tudi modra tinta je v dveh odtenkih.

Začetek vsakega odlomka poudarja tri vrstice visoka lombarda (v = 13/15 mm); to so črke A (3x), I (4x) in P (2x). Pri sedmih lombardah je telo izpisano z rdečo ali modro barvo, dve iniciali I pa imata zlato telo iz zlatega lističa, zalikanega na mavčno osnovo. Nitasti repi, ki se širijo ob robovih pisnih stolpcev, segajo 85–90 mm od zgornjega ali spodnjega stalca (približno 18 vrstic). Pričnejo se kot snopi iz treh ali štirih vzporednih niti, ki so v bližini lombarde posuti z gostim nizom biserov, v prostor pa mrgolijo čopi vibastih končičev. Vsi nitasti (fleuronnirani) okrasi so narisani v enakem vzorcu, ob iniciali so vedno trije ali štirje kupčki sesvedranih niti;[152] z oddaljenostjo od lombarde se nitasti šopi počasi redčijo in na koncu se ena sama nit izteče v poprek izpisanih valovitih potezah. – Ob rdečih in zlatih lombardah je nitast okras v modri barvi, ob modrih lombardah pa je izrisan z rdečilom.

Na začetku 2. Ezrove knjige je slikarska iniciala U, obdana s svetlozelenim okvirjem, tako da sega čez 6 vrstic (27 x 32 mm). Lombarda ima telo modre barve, polnilo iz zvitih lističev je osvetljeno oz. osenčeno, tako da daje vtis voluminoznosti. Za njo je zlato, s puncami pokrito ozadje – zlat listič je položen čez blazinasto pridvignjeno mavčno osnovo. Knjižni slikar je enajstkrat vtisnil punco z vzorcem petlistnega cveta. Ta vzorec je bil pogost,[153] poznamo ga v različnih velikostih in z manjšimi oblikovnimi spremembami, je pa regionalno značilen in ga vidimo tudi v najbolj uglednih rokopisnih delih v poznem 14. stoletju.[154] Ne lombard z nitastim okrasom ne slikarskih inicial ni mogoče podrobneje opredeliti: preprost slikarski okras nima avtorsko specifičnega značaja, ta se pokaže samo pri izrazitih umetniških dosežkih.

152 Ujema se s fleuronnéejem v več rokopisih iz zadnjih desetletij 14. stoletja, npr. *Biblija za Purkarta Strnada z Janovic*, ok. 1385, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, Cod. 156; gl. Jenni, Theisen, *Mitteleuropäische Schulen, III,* upoštevati je dobro tudi rokopise iz kartuzije Smichov, Dunaj, ÖNB, Dunaj, ÖNB, Cod. 1842, 2760, 2761 itd.

153 Frinta, *Punched decoration*, str. 430 – 467 je v katalogu navedel več kot 150 različic petlistnega cveta.

154 Frinta, *Punched decoration*: po velikosti in obliki enake punce s kataloško oznako kat. Kb2a je videti v *Brevirju za Jana z Roudnic,* Praga, Knihovna Národního muzea, XIIII C1; v *Vaclavovi Bibliji*, IV. volumen, Dunaj, ÖNB, Cod. 2761; v *Misalu za Vaclava z Radeč*, Praga, Knihovna Metropolitní kapituly u Sv. Vita, P 5.

Vse besedilo je prepisano v enakomerni gotski bastardi, ki kaže na dobro izurjenega, poklicnega prepisovalca; bastarda se je kot povezovalna pisava med knjižno gotico in kurzivno pisavo v 2. polovici 14. stoletja šele uveljavljala, najprej v pomembnih pisarnah in potemtakem bi mogli domnevati, da gre za osebo, ki bi lahko delala v pisarni kralja Karla IV.,[155] saj je dvor v Pragi sprejel bastardo nekaj desetletij prej kot dvor na Dunaju. V času Karla IV. in Sigismunda Luksemburškega je bastarda pridobila poteze zrelega in zato tudi estetsko zaokroženega sloga, čeprav je ohranila nekatere kurzivne značilnosti: tako npr. poteze *dolgega f* in *dolgega s* segajo pod črto, zanke so nad *b*, *h*, *k* in *l*, pa tudi nad črko *d*, sicer pa je *a* že zapisan z enim očesom.

Za natančnejšo opredelitev besedila na fragmentu se je treba vrniti v čas, ko je bil napisan. V dobrih 500 letih je v češkem jeziku nastalo več prevodov Svetega pisma in jezikovne razlike so precejšnje. Nedvomno pa se pričenja z besedami, ki ustrezajo uvodnim verzom iz starozavezne knjige, ki jo sedaj poznamo kot 1. Ezrovo knjigo in se v sodobni češčini glasijo: »Léta prvního Cýra krále Perského, aby se naplnila řeč Hospodinova skrze ústa Jeremiášova, vzbudil Hospodin ducha Cýrova krále Perského ...«. Ne moremo spregledati, da je zapis »...w genizalemie hospoduv aobietuwal beranea ...«, ki ga beremo od 3. vrstice dalje[156] blizu slovenskemu prevodu 1. poglavja v 1. Ezrovi knjigi, ki govori o vzpostavitvi bogosložja v Jeruzalemu in se prične s Kirovim dovoljenjem za vrnitev: »V prvem letu perzijskega kralja Kira je Gospod ... «. Tudi iniciala U oz. V je stik v prepoznavi besedila. Vendar je na fragmentu svetopisemsko besedilo v precej skrajšani obliki; v rdečilu so napisane rubrike za 24 knjig, kolikor je seštevek poglavij dveh knjig, ki jih danes ločimo kot Ezrovo in Nehemijevo. – 1. Ezrova knjiga spada med devterokanonične knjige. Naslov 2. Ezrova knjiga je nasledek poimenovanja v *Septuaginti* in Hieronimovi *Vulgati*, kjer je Nehemijeva knjiga označena kot 2. Ezrova knjiga in srednjeveški prevodi, ki izhajajo iz dostopnih tradicij, niso dosledni. Ne smemo tudi pozabiti, da je del nenatančnosti pripisati povezovanju z različnimi nalogami, ki jih je imel pisec in duhovnik Ezra v Jeruzalemu pri načelu spoštovanja Tore med

155 Pátková, *Česká středověká paleografie,* str. 178; Schneider, *Paläographie und Handschriftenkunde*, str. 65 dalje.

156 Prvi dve nista čitljivi zaradi poškodb na pregibu.

judovskim ljudstvom.[157] Pod njegovim imenom so namreč objavili spise iz dosti poznejšega čas (opominjanja in apokaliptična vídenja).

10. Ms 2008
Misal. Praško-dunajski slog, 2. četrtina 15. stoletja

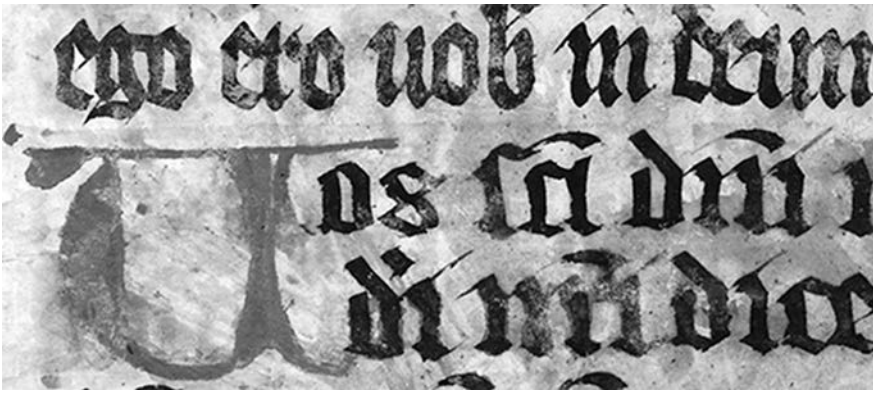

Fragment[158] je bil uporabljen kot ovitek rokopisa iz leta 1639, sedaj NUK, Ms 247.[159] Rokopis je sedaj prevezan;[160] to je del folija, ki je obrezan tako, da se je prilegal rokopisu, katerega platnice so merile 197 x 156 mm, hrbtišče pa 14 mm. Platnice so bile debele 3-4 mm z ostro rezanimi robovi. Vogali so diagonalno prirezani, na delu, ki je tekel čez hrbtišče, so velike luknje in odtrganine. Pergamentni folij je precej naguban bodisi zaradi nekdanje vlage v okolju ali zaradi lepila. Zato je notranja površina temnejša, tako črna kot rdeča tinta sta mestoma poškodovani. Očiščen in poravnan je, prekrit z brezkislinsko folijo, vložen v konzervatorsko mapo.

157 Več: https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/esra-schriften-ausserbiblische-at/ch/fbb21326b293eea326603d106053baf1/ (dostop 22.6.2021).

158 Starejši vpis: Inv. št. 12/97, mapa 1, št. 1.

159 Datirano fol. 124v: *Dietavit Viennae 1639 R. P. Eustachius Paganus [Soc. Jesu?] Quaestio L. de Substantia angelorum.* 124 listov, provenienca ni izpričana. Rokopis Ms 247 ni srednjeveški, zato ni naveden v Kos-Steletovem katalogu.

160 Ob prevezavi so bili listi dopolnjeni: vsak list je dobil nov veznik, ker je bil papir v pregibu povsem uničen. Sedanje mere so spremenjene, listi so širši; prvotno so merili približno 194 x 154 mm. Nove platnice so iz gladkega usnja rumenkastega odtenka.

Fragment je vegasto ukrojen; razgrnjen meri v celoti največ 261 x 235 mm (mere širine nihajo od 224–235 mm); medtem ko je ena od navpičnih margin zožena na približno 20 mm, je spodnja margina verjetno ohranjena v celoti in meri 63 mm. Videti je spodnji del folija z 18 vrsticami in, ker je besedilo v psalteriali z vrstično višino 17 mm, je utemeljena domneva, da je bil pergamentni folij sprva bistveno večji.

Uporabljena je črna tinta, ki pušča rumenkast soj okoli črk. Vse stavčne začetnice so zapisane kot lombarde: 15 je enovrstičnih v rdeči tinti (14–15 mm), 3 so dvovrstične tudi v rdeči tinti (30–32 mm), ena lombarda je modra. Oblikovno niso posebno kakovostne, vendar nobena ne zaznamuje pomembnega odlomka.

Pisava je lepa knjižna gotica. Na fragmentu sta dva tipa: za berila iz Izaijeve knjige in knjige Modrosti je uporabljena prominentna kvadratna knjižna gotica, za odlomke iz Ezekijela in Jeremije pa ožena in mehko upognjena pisava, za katero so uporabili tudi izraz *textura elegans*. Črke so v obeh primerih enako visoke, vendar učinkuje gotica tipa *textura quadrata* večje in zelo strogo. Tukaj izstopa oblika črk, ki jih določa prostor pravokotnika. Črke *i, l, m, n, t* itd. so postavljene na neizrazite rombe; ti se z vogali včasih povežejo s sosednjo črko, ne pa vedno. Rombi so pogosto podaljšani, poševna poteza na nogi je ritmično usklajena s spodnjimi poševnicami črk *c, e, o,* ritmizacija se izraža pri dvojnem *l*, kjer je drugi vedno nekoliko višji, zgornja zanka *e* je blizu zgornjemu delu črke *s*. Mali *t* sega čez rob pisne višine in prečka ni pretirana, *f* in še bolj *dolgi s* sta precej višja in za lokom se poteza skorajda prelomi v odebeljeno navpičnico na zgornjem delu. Značilna je črka *a*: vrhnje, nekoliko manjše oko, se zapre z lasno tenko potezo. Črki *p* in *q* se končata z ravnim steblom, brez zaključne poteze, *r* nastopa v obeh oblikah, *g* ima pravokotno telo in odprto zanko, *d* je vedno uncijalne oblike. Tilde so praviloma nekoliko navzdol upognjene, četudi je vmes kakšna vodoravna. Besedilo v tem tipu teksture se na sprednji strani prične z odlomkom iz Izaije: *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini*...[161] in tudi konča s citatom iz te knjige: *Omnes qui viderint eos*...[162]. Na hrbtni strani je besedilo vzeto iz Modrosti

161 Izaija, 61: 6.
162 Izaija, 61: 9.

in teče od : (*et red)didit iustis mercedem laborum suorum, et deduxit illos in via mirabili...* [163] do: ... *dilectione acquiescent illi, quoniam donum et pax est electis ejus*.[164]

Lasno tenke poteze, ki so mišljene kot recitativni oz. zapeti poudarki, so zapisane samo pri odlomku iz Ezekijela, ki se prične z ...*meis non ambulaverunt et iudicia mea*[165] in odlomku iz Jeremije, ki se konča z ...*et eritis mihi in populum. Et ego ero vobis in Deum*...[166] Takoj je opaziti mehak značaj črk, ki se izraža posebej pri upognjenih steblih črk *i, m, n, l,* pri spodvitih potezah črke *h*, plapolajoči obliki okrajšave *per-* itd. V primerjavi s kvadratno gotico je sedaj črka *a* dobila upognjeno naslonilno črto, iz katere gre pod kotom poteza za zgornje oko in tudi ta je upognjena. V opisovanju potez, kako so zgrajene črke v enem in drugem delu rokopisa, bi skorajda ne mogli uporabiti različnih izrazov, pa vendar je rezultat povsem drugačen. Obe pisavi sta prisotni v avstrijsko-češkem okolju, zlasti je treba poudariti kakovostni vrh okoli Mojstra Mihaela, ki je delal za plemstvo.[167]

11. Ms 2009
Misal. Avstrijska šola, ok. 1400

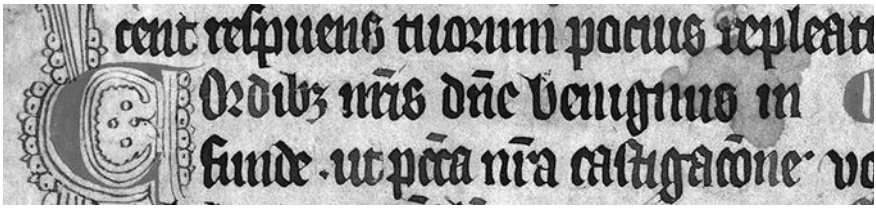

Dva delno obrezana bifolija sta nalepljena na kartonaste platnice;[168] 24. februarja 1982 jih je podaril dr. Jože Žužek, žal ni sporočila, katera knjiga je bila zavarovana s pergamentnima bifolijema gotskega misala. Na notra-

163 Knjiga modrosti, 10: 17.
164 Knjiga modrosti, 3: 9.
165 Ezekijel, 20: 13.
166 Jeremija, 30: 22.
167 Prim. Hranitzky et al., *Mitteleuropäische Schulen V*, ÖNB, Cod. 23*, Grammatik, kat. 8, Melk, Dunaj ali okolica, ok. 1446/1447, sl. 104–107.
168 Starejša evidenčna oznaka: Ms 15/86.

nji strani platnic ni nobenega zgodovinskega vpisa, na hrbtu, ki je precej raztrgan, pa je konček lističa nekdanje knjižnice in neki oznaki namenjena poteza s črnim tušem.

Pergamentna površina je solidno ohranjena in razen zmerne nečistoče ni nobenih poškodb. Čez vsako platnico je razgrnjen en bifolij, ki je prikrojen na ustrezne dimenzije; opora je kartonasta, hrbet pa je polkrožno oblikovan (pribl. 35 mm) in je brez podloge. Vsaka platnica meri 356 x 221 mm, knjigo se je zavezovalo z dvema svilenima trakovoma travnato zelene barve, ki sta sedaj malone v celoti odrezana.

Bifolija sta precej globoko zavihana; fragment na sprednji platnici meri 415 x 297 mm, na hrbtni pa 400 x 263 mm. S sestavljanjem teh podatkov lahko ugotovimo, da je prvotni kodeks meril 308/310 x 223/225 mm, pri čemer je zgornja margina 45 mm, spodnja 50 mm, notranja 28 mm in zunanja (vsaj) 46 mm. Besedilo je v enem stolpcu, na strani je 25 vrstic, visokih 8,8 mm. Pisno polje meri 213 x 150 mm. Robovi folijev so zavihani in zato ni mogoče ugotoviti, ali so se ohranili vbodi za naris zrcala, videti ni ne navpičnih ne prečnih črt.

Misal je izdelek odličnega prepisovalca, poleg odličnega pergamenta so kakovostne tudi uporabljene tinte (črna, rdeča in modra) ter prekrivne barve za slikarsko inicialo (modra, žolta, peščena, bela). Na obeh platnicah je 34 enovrstičnih lombard (v = 9–11 mm), tri večje rdeče lombarde z modrim nitastim okrasom na sprednji platnici, na hrbtni pa sta dve in na vrhu strani je slikarska iniciala *O(remus)*. Vseh pet fleuronniranih inicial je v enotnem slogu; stasito telo črke ima v notranjem inicialnem polju vešče narisan vzorec, ki je nezahteven, oz. je bil splošno razširjen. Vzdolž pisnega stolpca se razpredajo nitasti končiči, ki so vselej dolgi približno 100 mm. Pri določanju časovne opredelitve je v najboljšo oporo motiv biserne obrobe, kjer imajo tesno stisnjeni biseri v sredini »oko«, torej piko ali krožec, med njimi pa so trnasti izrastki. Take obrobe so nadvse pogoste v avstrijskem in češkem prostoru po sredini 14. stoletja in jih pogosto najdemo do 2. četrtine 15. stoletja.[169] Prav tako je ob večjih lombardah pogosto najti spiralni ali polžasti motiv ob vogalih zunanjega inicialnega polja, od koder se razpredajo nitasti šopi.

169 Primer poznejšega, zrelega sloga: Dunaj, ÖNB, Cod. 2295, mogoče Esztergom, predvidoma ok. 1425. Theisen, *Mitteleuropäische Schulen VI,* kat. 83, sl. 523, 526.

Za suvereno narisan nitast okras smemo reči, da je delo poklicnega rokopisnika; posamezne prvine in tudi vtis celote bi lahko primerjali s številnimi inicialami oz. kodeksi, ki jih najdemo v velikih rokopisnih središčih, npr. v dunajskem ali praškem okolju od poznega 14. stoletja dalje in nato še več desetletij: motiv bisernih nizov z očesi in trnatimi izrastki bi srečevali do sredine 15. stoletja.[170] Na fragmentu je lepo izdelana slikarska iniciala *O(remus*, 32 x 30 mm). Postavljena pred temnomodro polje, v vogalih med oblino črke O in okvirjem so preproste polžasto zvite nitke v rumeni barvi. Telo iniciale je razdeljeno z vzorcem polkrožnih rozet, ki ga obdaja bela poteza, in je pobarvano v drap in živordeči barvi. Rob razprtine ni raven, ampak »ščetkast«. Obod je delno obrobljen z rumeno potezo (ki naj bi bil iluzija zlata), sredinsko polje pa je poprek razdeljeno s črtami, vzorec, ki spominja na vejice, posutimi z rdečkastimi cvetovi. To je precej individualno zasnovana kompozicija, ki skupaj z motnimi, monotonimi barvami in ščetkastim robom predstavlja reminiscence na knjižno slikarstvo poznega 14. stoletja na Dunaju in bližnjih krajih, to je t. im. *Randleistenstil* oz. slog obrobnih letvic.[171]

Besedila so predvsem iz mašnega propria za velikonočni čas; knjižna gotica, ki je vse bolj ostajala pridržana za liturgične rokopise in naslovne rubrike, je lepo izpisana; še po nekaj desetletjih nadaljuje slog starejše elegance izpred sredine 14. stoletja. Celoto zaznamuje enakomernost, vtis lahkotnosti, ki temelji na majhni razliki med temnimi, širokimi potezami in lasno tenkimi, zato je vtis enakomeren in zračen. Tako kot pri Ms 2015 in 2017 je treba opozoriti na sorodnost s knjižno gotico v liturgičnih rokopisih iz širšega avstrijskega prostora in posebej na rokopise, ki so zaradi samostanskih oz.

170 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 50, sl. 267: mogoče iz kartuzije Mauerbach, ÖNB, Cod. 1305, rokopis je uvrščen med dela iz 2. polovice 14. stoletja; kat. 77, sl. 335 in 336: besedilo je prepisal italijanski kopist, iniciale pa so avstrijsko delo 2. polovice 14. stoletja, ÖNB, Cod. 1441; kat. 78, sl. 337 in 338: srednjeevropsko delo, ÖNB, Cod. 2426, 3. četrtina 14. stoletja. Kot poznejša, a oblikovno sorodna dela prim. Hranitzky et al., *Mitteleuropäische Schulen V*, kat. 151, sl. 543: Dunaj (?), ok. 1440/1450, ÖNB, Cod. 4626; zlasti zaradi vsebinskih ozirov je odprta možnost, da je rokopis nastal tudi v Melku; kat. 159, sl. 568 in 569: Dunaj, ok. 1445, ÖNB, Cod. 4448; kat. 136, sl.498 in 499: Dunaj, sredina 15. stoletja, ÖNB, Cod. 5382; kat. 146, sl. 521: Dunaj, 1447, ÖNB, Cod. 4793.

171 Haidinger, *Verborgene Schönheit*, str. 28–31; za primerljive slikarske iniciale gl.: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II* (Text), 129–131; (Tafel- und Registerband), kat. 23, sl. 122: Dunaj, ÖNB, Cod. 1401, verjetno 1375 ali 1376; kat. 24, sl. 123 in 124: verjetno Dunajsko Novo mesto, ÖNB, Cod. 1790, ok. 1385; tudi iniciala z biserno obrobo se ujema z ljubljanskima fragmentoma.

redovnih povezav (npr. Klosterneuburg in Heiligenkreuz) širili svoj slog tudi pri nas. Kljub oženju so notranja polja *o, p, g* šesterokotna, in prevladuje vtis zaobljenosti – naklonjenost do mehko zaključenih lokov je bila v Avstriji dolgo prisotna.[172] Črke imajo odstavne črtice, vendar niso čvrsto povezane. Minimi in stebla so pogosto nekoliko usločeni in drugikrat učinkujejo škatlasti; serifi na *b, h, l* itd. so na vrhu razprti in je kljun izrazitejši proti levi strani; črka *a* ima samo eno oko; trebuh črke *p* je škatlast in napisan tako, da teče prek vertikale, spuščena stebla nimajo serifa. – Primerjalni rokopisi so iz avstrijskih krajev in so iz 2. polovice 14. stoletja.[173]

12. Ms 2010
Vergilij: Georgica. Severnoitalijanska humanistična pisava, 2. četrtina 15. stoletja

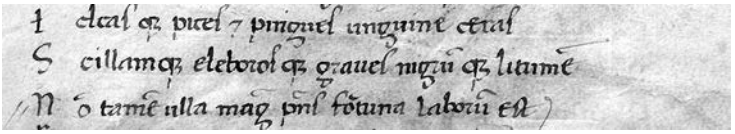

V Gspan-Badalićevem katalogu prvotiskov je kot kataloška številka 223 naveden volumen z več leksikalnimi in gramatikalnimi deli; na prvem mestu je *Grško-latinski slovar* Giovannija Crastoneja.[174] Ker je bilo za natis tega dela potrebnih več naborov grških črk, ne preseneča, da je naročilo prevzel Aldo Manutio v Benetkah, vezava pa je delo enega od tedanjih knjigovezov, najbrž iz njegove bližine.[175] Knjigovezovega imena ni mogoče določiti, ker je več rokodelcev uporabljalo enake knjigoveške pečatnike; na polusnjeni vezavi te knjige je najbolj izrazit motiv vkomponiran v skoraj kvadratna polja (po

172 Mazal, Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften, str. 2–3.

173 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II,* kat. 127, sl. 418: Salzburg, ÖNB, Cod. 925, 2. polovica 14. stoletja.

174 Starejša evidenčna oznaka: Inv. št. 11/85. – Johannes Crastonus: *Lexicon Graeco-Latinus. Cum additionibus Scipioni Fortiguerrae et Marci Musuru*. [Accedunt]: Johannes Philiponus: *Collectio vocum quae variato accentu mutant significationem*. – Ammonius Alexandrinus Grammaticus: *De differentia affinium vocabulorum*. – *Voces ad rem militarem pertinentes*. – *Index latino-graecus*. Venetiis, Aldus Manutius, Romanus, XII. 1497. – V nadaljevanju so navedene številke referenčnih del za prvotiske ter signatura: NUK 6002 II. F b.

175 Federici, Zanetti, How many Aldine Binderies were there?, str. 123–161.

štiri na sprednji in hrbtni platnici, 60 x 57 mm): to je kvadratni vozel, ki ga ustvarja pretikajoči se trak, okoli katerega so šestlistni cvetovi, okvir pa zapolnjuje vibast trak s trokrpimi listi (gl. sl. str. 27).[176] Vezava je restavrirana: usnje, ki pokriva hrbtišče in malone polovico sprednje in hrbtne platnice, je skoraj črno, leseni opori sta novi. Knjiga je šivana prek treh dvojnih vezic in to je tudi razlog za izreze na rokopisnih fragmentih, ki sta bila nalepljena čez hrbet in delno na platnico; fragmenti so restavratorsko očiščeni in poravnani.

Gspan-Badaličev katalog omenja prav te pergamentne fragmente[177] in o njih pravi takole: »... Pergamentni kosi (latinski heksametri, Vergil? Humanistika). Na naslovnem listu zapisek: *Translatus ex Episcopatu Labacensi*; torej je primerek iz gornjegrajske knjižnice ...«[178]

V eni mapi so:

1. V kuverti shranjeni ostanki nitk z izvirne vezave, katerih se drži pergamentni košček (40 x 17 mm), ki je preostanek nekega glasbenega odlomka. Videti je štiri rdeče notne črte in nekaj 7 mm visokih črk v knjižni gotici nemškega tipa;
2. in 3. sta pergamentna fragmenta z besedilom Vergilijevih *Georgik*, ki sta oblikovana glede na knjigoveške zahteve in sta dela bifolija;
4. manjši fragment iz istega pergamentnega rokopisa.

Ti fragmenti kažejo značilnosti beneških rokopisnih delavnic in so delo 2. četrtine 15. stoletja.[179]

Uporabljeni pergament je kakovosten, svetel in razporejenost foliklov pove, da je ovčji. Glede zrcala bo ostalo nekaj nedorečenosti: videti je slepe navpičnice ob levi strani stolpcev,[180] prečne črte so potegnili s svetlim in tenkim svinčnikom hkrati za oba folija in se v vezniku ne prekinejo. Vbodov za zrcalno mrežo ni najti. Na večjih fragmentih so ohranjene zgornja mar-

176 Federici, Zanetti, How many Aldine Binderies were there? Enaki pečatniki so reproducirani na sl. 2, 3, 7, 8, 9, 10, 15, 22, 23.

177 Starejša evidenca: Inv. št. 11/85.

178 Gspan, Badalić: *Inkunabule v Sloveniji*, str. 329.

179 Za opredelitev časa in kraja prepisa sem hvaležna Stefanu Zamponiju, Dipartimento di Storia, Archeologija, Geografia, Arte, Spettacolo; Università degli studi di Firenze, ki mi je podatke sporočil v osebnem pismu 27. septembra 2020.

180 O izpostavljanju prve črke v vrstici gl. Raffaelli, La pagina e il testo, str. 1–4.

gina (20–25 mm), notranja (21 mm) in zunanja (38 mm), na najmanjšem pa spodnja (vsaj 25 mm). Širina enega folija je 143 mm; verzi *Georgik* so pisani v dolgih vrsticah in tako je pisno polje široko največ 85 mm. Oba bifolija sta prikrojena glede na knjigoveške potrebe po višini, zato je predlog, da je prvotni kodeks pred razrezom meril približno 200/220 x 140/150 mm, zasnovan na primerjavi z drugimi sočasnimi rokopisi. Vrstična višina 5,5 mm je skupaj z lepo humanistično pisavo – *humanistica semitextualis* – razlog za domnevo, da je šlo za pretehtano izdelan rokopis, ne oziraje se, ali je bil izdelek narejen za prosti trg ali po osebnem naročilu.

Razgrnjena bifolija merita v širino 284 oz. 285 mm; od zgornjega roba navzdol sta v višini 38 oz. 42 mm ohranjena v celoti – ta del je bil nalepljen na hrbtišče. Nato sledijo po tri pravokotne zareze na spodnjem robu, ki so objele izbokline ob dvojnih vezicah, vdelanih v lesene opore,[181] ta del je bil nalepljen na platnico in nato prekrit s papirjem. Oba fragmenta sta precej poškodovana na vogalih, ki so prekrivali stik platnic s hrbtiščem; pergament je preperel zaradi izpostavljenosti vlagi. – Najmanjši fragment je nepravilnih oblik in se ob pretežno pravokotni obliki nadaljuje z ozkim trakom, meri 31 x 55/63. Na njem je 7 vrstic besedila, uporabili so srednjerjavo tinto.

Oblikovanje Vergilijevih verzov sledi tradiciji prepisovanja pesniških del klasične antike, torej je na začetku vrstice izpostavljena začetnica; dostikrat je ločena od nadaljevanja besedila z dvojno vertikalno potezo, le da tukaj sheme zrcala ni videti. Na levo umaknjene iniciale so bile vsaj do konca karolinškega obdobja verzalke,[182] potem so postale pogostejše minuskule, hibridne črke in mednje so vključevali tudi okrajšane predpone (zapisane z enim znakom – *per, quid* ipd.), zaimke, vzklicnice itd. Oblikovno je delo svobodno: če se v predhodni vrstici stavek konča, je izpostavljena začetna črka majuskula, če pa se en stavek razvija čez več vrstic, potem je na začetku vrstice minuskula.

Fragmenti kažejo tip pisave, ki jo opredeljujemo kot *humanistica semitextualis*, ker so črke po oblikah bližje knjižni kot kurzivni humanistiki. Prepoznamo dve roki, ki pa se ne razlikujeta dosti; razlika je vidna predvsem v pokončni oz. nekoliko nagnjeni postavitvi črk. Večinoma sta zapisovala

181 Federici, Zanetti, How many Aldine Binderies were there?, sl. 20.

182 Raffaelli se ukvarja zlasti s funkcijo dvojnih navpičnic v smislu omejevanja v oblikovanju besedila in poudarjanja odličnosti, ki se povezuje z eleganco antičnih rokopisov. Raffaelli, La pagina e il testo, posebej od str. 3 dalje.

enake oblike, npr. *a* z enim očesom in brez podaljšane naslonilne črte, stebla nad prečno črto ali pod njo so ravna, brez serifov (*b, d, f, p*), zgornja stebla ne segajo pod vodoravno črto. *Visoki s* je precej strmo segel in se usločil v ozko zanko, na črti pa se je noga uvihnila navzgor, a odstavna poteza ni segla do naslednje črke. To je čas, ko imajo nekatere črke dve veljavni obliki, npr. *g* nastopa z dvema oblikama zank – bodisi z lepim ovalom, ki je tradicija gotike, ali z zanko, ki se prične s sunkovito potezo v levo stran in tak zapis je pogosteje najti v italijanskih kurzivnih pisavah. *Okrogel r* je odprt na desni strani itd.[183] Črke so znotraj besede bodisi samostojne bodisi se zaradi podaljšanih odstavnih potez povezujejo v gruče. To je glede duktusa zapisovanja hitrejša in pomanjšana varianta knjižne humanistike; vsi elementi so zaradi jasnosti blizu pisavi, ki jo opredeljujemo tudi kot *humanistica libraria*.[184]

Verzi so iz III. knjige Vergilijevih *Georgik* (*P. Vergilii Maronis Georgicon Liber tertius*); identificirala jih je Jasna Hrovat.[185] Na fragmentih se besedilo prične v 90. vrstici (... *Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae*) in konča v 540 (... *nunc interque canes et circum tecta uagantur*).

13. Ms 2011
Navodila za molitve in nekatere zgodovinske notice. Bistra, 1412 in pozneje

Na ovitku s tremi očiščenimi in restavriranimi fragmenti je zaznamek, da so mogoče bili spojni listi in v oklepaju piše »pergament, papir« – gre za dve papirni poli in en obrezan pergamentni bifolij.[186] Pomembna je informacija: » Papirna fragmenta sta bila kot bifolija vzeta iz vezave Ms 2«,

183 Derolez, The Nomenclature of Humanistic Scripts, na str. 168 omenja pisavo, ki jo označuje kot *humanistica cursiva formata*, a je niso uporabljali za literarna dela, zato pa za »uglednejše« notarske zapise.

184 Derolez, The Nomenclature of Humanistic Scripts, str. 167.

185 Ker je na fragmentih mogoče prebrati verze iz osmih stolpcev v III. knjigi, so navedbe razdrobljene in okrnjene tudi glede na zareze v fragmentih. Gre za naslednje verze: 90–93, 94–98 (nepopolno), 100–105, 106–109 (nepopolno), 116–118, 119–124 (nepopolno), 125–130, 131–134 (nepopolno), 441–443, 444–448 (nepopolno), 449–453, 454–458 (nepopolno), 459–465 (nepopolno), 466–473, 474–478, 479–481 (nepopolno), 532–533 (nepopolno), 534–540 (nepopolno). Vse verze je opredelila Jasna Hrovat.

186 Starejša evidenca: Inv. št. 12/97, mapa 2, št. 2 a. Za fragment pergamentnega bifolija gl. Ms 2012.

ki je kodeks z delom Avrelija Avguština *O božjem mestu*. Platnice namreč merijo 531 x 361 mm, vsi fragmenti pa so precej manjših dimenzij in brez tega podatka bi težko predvideli, da so bili fragmenti uporabljeni kot knjigoveške makulature za prav ta rokopis. Kakor sporoča kolofon, zapisan v velikih zlatih in srebrnih črkah na notranji strani sprednje platnice, je rokopis leta 1347 naročil in podaril samostanu Herman (1329–1352), prior kartuzije Bistra. Takrat je rokopis moral biti oplatničen, saj odličnih del niso puščali nezaščitenih. France Stelè, ki je prvi namenil temu rokopisu obsežnejši opis,[187] je med drugim zapisal, da je kodeks vezan v »sočasne monumentalne platnice«.[188] Prav ti fragmenti, odstranjeni s platnic, dokazujejo, da je sedanja vezava bržčas druga in je v osnovi delo poznega 15., morebiti zgodnjega 16. stoletja:[189] na enem od papirnih fragmentov je namreč zapisana letnica 1412, torej je fragment vsaj 65 let mlajši od datuma dokončanja kodeksa. Kakor so po navadi storili, so za knjigoveške makulature uporabili staro rokopisno, v glavnem spisovno gradivo, ki je čez nekaj desetletij izgubilo svoj dokumentarni ali pravni pomen.

Papirna fragmenta sta bila kot bifolija uporabljena v prvotno različnih kodikoloških enotah. Ko so ju vzeli iz vezave Ms 2, sta bila oba zelo poškodovana: lista sta zaradi črvojedin preluknjana na stotinah točk, zaradi vlage in klimatskih sprememb v velikem delu preperela, tako da manjka pri prvem fragmentu dobra polovica vse površine, pri drugem pa več kot ena tretjina, velike luknje so sredi besedil ali pa je pisno polje razcefrano v več kosov. V restavratorskem postopku sta bila očiščena in na manjkajočih delih zaceljena z dolito celulozno snovjo. Vodnih znakov ni najti.

Na obeh fragmentih so zapisi več rok; besedila so pisana v različnih odtenkih rjave tinte. Skupna jim je tudi odločitev za bastardo, ki je posebej v samostanih (s sedanjega avstrijskega ozemlja) ob koncu 14. stoletja sicer poenostavila svoj repertoar črk, odrekla se je pretiranim kurzivnim prvinam, hkrati pa se srečujemo z množico individualno zaznamovanih pisav. Čeprav je posredno datiran samo 2. fragment, so besedila na obeh iz približno istega časa.

187 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, str. 58–60.

188 Kos, Stelè, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, str. 58.

189 Golob, *Manuscripta*, str. 96–101; na str. 97–98 je kratek predlog glede zgodovine vezave tega kodeksa.

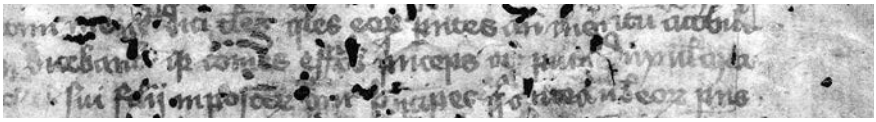

1. Sprva je bil bifolij, vendar je ohranjena tako rekoč le ena polovica. Razgrnjen meri v celoti 221 x 278 mm in to so sedanje dimenzije, glede na pregib pa je mogoče reči, da je poprej meril folij (in s tem rokopis) vsaj 221 x 148 mm. Pisno polje meri 175 x 103 mm, na strani je 35 vrstic (36. je vidna le z nekaj črkami), visokih 5,0 mm. Pikiranja ni, zrcalo je enostolpično, obakraj pisnega polja sta navpičnici, ki zamejujeta površino. Besedilo je napisano le na eni polovici papirnega lista, ki ga zaradi poškodb ni mogoče prebrati, tudi predlog, da gre za zapis o cerkvenih zadevah, je osnovan na nekaterih besedah.
   Po videzu je zapis »svetel«, razlike med debelejšimi in lasnimi potezami tako rekoč ne obstajajo, delno lahko to pripišemo svetli barvi tinte. Avstrijski rokopisi s konca 14. stoletja in iz prvih desetletij 15. stoletja kažejo odsotnost kontrastiranja potez in besedila učinkujejo zelo izenačeno.[190] Tako je tudi tukaj videti, da so poteze dolgega *s* in *f* zdrsnile pod spodnjo črto, na vrhu nimajo loka, ampak se končajo s kljukasto strešico, *a* je preprosto, nekoliko rombasto izpisan, tudi *g* ima kot romb zapisan trebuh in sunkovito, odprto zanko, *r* je odprt kot bi bil črka v.

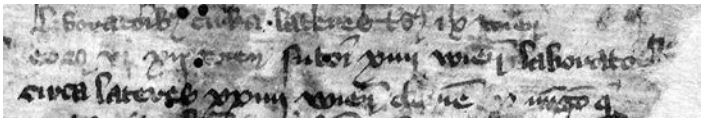

2. List meri približno 300 x 230 mm in je enojni list, ki je bil preganjen in sredinsko sešit v notes; ta je torej meril 300 x 115 mm. Notesi, beležnice so bili uporabni in vredni hranjenja le nekaj let; fragment nima zrcala, pisni stolpci so različno visoki in štejejo do 53 vrstic, širine so poljubne, vendar izkoriščajo skoraj vso širino razpoložljivega papirja, zapisi si sledijo brez posebnih ločil ali zaznamkov.

190 Mazal, Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften, str. 11.

Na fragmentu je videti vsaj štiri različne pisave, vse spretne, izurjene. Odličnost se kaže v enakomernosti črk, čeprav gre za naglo zapisane stavke. Izstopata dve pisavi z lepo okrogljenimi potezami, z visokimi in odprtimi loki, a razen uncialnega *d* so zanke bolj nakazane kot izpisane. Gre za priporočila glede molitev za posamezne svetnike, nekatera imena so povezana s tedanjimi dogodki (*Marcellus et duo abbates*);[191] na odtrganem koščku papirja je mogoče prebrati *Anno M° C°C°C°C°XII° in vigilia epi(scopi)*, kar je okvirna letnica tega zapisa.

Prevladujoča pisava je bastarda,[192] vmes je nekaj vrstic v knjižni kurzivi.

14. Ms 2012
Legenda sv. Pelagije. Bistra (?), 1. polovica 14. stoletja

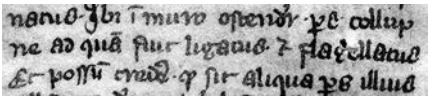

V ovitku z dvema papirnima fragmentoma, ki sta bila v platnicah Ms 2 uporabljena kot knjigoveško gradivo, je bil še tretji, pergamentni.[193] Gre za knjigoveško obrezan bifolij; na razgrnjeni površini so trije stolpci besedila in del četrtega. V celoti meri fragment 216 x 292 mm, dimenzije enega folija pa so 216 x 157 mm. Bifolij je močno poškodovan: manjka skoraj vsa spodnja margina in razen sredinskega dela je zaradi vlage potemnel, zato je besedilo zabrisano. Tako meri spodnja margina le na eni točki 19 mm, kar je manj od izvirnih dimenzij, isto velja za zunanjo, ki je očitno obstrižena (meri 16 mm); zgornja margina je v celoti ohranjena (17 mm), enako notranja (14 mm). Zrcalo lahko izmerimo le na enem foliju, a so meritve zaradi poškodb samo orientacijske: v = 0 – 20 – 192 – 216 mm; š = 0 – 14 – 72 – 78 – 141 – 157 mm. Širina posameznega pisnega stolpca je približno 57 mm, pisno polje pa meri 172 x 127 mm. Na fragmentu je

191 Ni mogoče ugotoviti, da bi bile navedene osebe povezane z življenjem v kartuziji Bistra, vsaj v monografiji Jožeta Mlinariča Kartuzija Bistra ni odgovarjajoče navedbe.

192 Za primerjavo gl. Kirchner, tab. 58 in str. 73: reproducirana je stran iz rokopisa Graz, UB, Cod. 633, ki je datiran 1450; zapis Johannesa Sendlbergka in zapis na 2. fragmentu iz Bistre kaže skladno – ne pa tudi identično – pisavo. Graški rokopis je iz knjižnice samostana Sankt Lambrecht.

193 Prvotna evidenca: Inv. št. 12/97.

42 vrstic, visokih približno 4,0 mm; narisane so sicer navpične naslonilne črte, prečne pa ne, zato je zapis nekoliko neenakomern.

Za prepis so uporabili temno rjavo tinto, ob odlomkih je ostal prazen prostor za inicialo, ki je niso vnesli in tudi sicer niso nobenega detajla dopolnili z rdečilom. Bastarda brez zank ohranja nekatere prvine knjižne gotice in v tem zlitem slogu je čutiti veliko osebnih odločitev glede oblikovanja črk. Ponekod so poteze mehčane, steblo črke *l* je včasih nekoliko upognjeno, a ne vedno. Črka *a* ima dve očesi, kakor je značilno za knjižno gotico že od poznega 13. stoletja dalje; *s-longa* in *f* segata daleč pod črto ter z izrazitimi okljuki prehajata proti bastardi (brez zank). Stebla *b, l* so ravna in nimajo razcepljenih vrhov, podvojeni *l* je napisan z enako visokimi črtami, loki na *m, n, u* so mehki in bližje zapoznelemu toku iz romanike kot oglatosti gotske teksture in o koničenju vrhov ni sledu; *g* ima zaprto zanko, ki tudi spominja na starejšo linijo. *Nizek s* na koncu besede je sklenjen in po obliki blizu črki, ki jo paleografska literatura navaja kot »Rücken-s«, ki jo Gumbert[194] in za njim Bischoff[195] povezujejo z delom v kartuzijanskem okolju. Vendar celotni duktus ne kaže, da bi to besedilo nastalo v 15. stoletju (spomnimo se, da je kartuzijanska rokopisna tradicija nekoliko zaostajala za splošnim razvojem), čeprav je povezava z rokopisom iz kartuzije Bistra mikavna. – Primerjave z rokopisi iz nam bližjega avstrijskega prostora in povezave z avstrijskimi samostani (kartuzije Gaming, Mauerbach, cistercijanski samostani Heiligenkreuz itd.) so slogovno dosti bližje in so tudi naravno okolje za rokopisno tradicijo v notranjeavstrijskih deželah, kamor je Kranjska spadala. Ker iz slovenskih provenienc ni nobenega vzporednega rokopisa, lahko opozorim na bližino rokopisov iz krajev med Salzburgom in Dunajem[196] ter možnosti dotoka vzorčnih rokopisov in ustvarjalcev k nam.

Besedilo je namenjeno legendi sv. Pelagije in na jasnejših mestih je dobro berljiv odlomek njenega pogovora s diakonom Jakobom (ki je zapisal njeno življenje), odlomek o Kristusovi žrtvi in pokopu Pelagije, torej beremo

194 Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, str. 242.

195 Bischoff, *Paléographie*, str. 159.

196 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 51, sl. 166 (in ne 167), ÖNB, Cod. 1599, rokopis iz Heiligenkreuza, datiran 1299; kat. 54, sl. 173, ÖNB, Cod. 2420, domnevno iz Salzburga, ok. 1300, kat. 150, sl. 454, ÖNB, Cod. 2162, domnevno dunajsko delo, datiran 1348; ta rokopis kaže zrelejše oblikovanje črk kot fragment iz Bistre.

odlomke iz zadnjih dni njenega življenja. To legendo je v latinščino prevedel Evstohij; je splošno dostopna v okvirih cistercijanske redovne literature in v kolacionirani obliki v *Patrologiji latini*, vendar se – ob enakem poteku zgodbe – besedili na fragmentu iz Bistre in v *Patrologiji latini* razlikujeta.[197]

15. Ms 2013
Misal. Južnonemška pisna šola, 1. polovica 15. stoletja

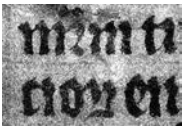

Na ovitku mape je zapisano, da so štirje fragmenti[198] vzeti iz knjige *Quadriga pastoralis*,[199] ki jo je avtor, Luys de la Puente, spisal kot oporo pri dušnopastirskem delu, izhajajočem iz koncepta sv. Avguština o značaju štirih kardinalnih kreposti.

Pergament je zelo potemnel, mogoče so vsi odrezki istega folija. Glede na potek srednjeveškega besedila so odrezani navpično in tako je v posamezni vrstici videti nekaj črk, štiri ali pet. S pomočjo rubrik kot *ps.* ali *[l]ib. sapiē* se je mogoče prepričati, da gre za liturgično delo. Edina trdna opora, ki jo posredujejo meritve, je višina vrstic. Črke v rubrikah so nekoliko večje od besedila, zapisanega s temnorjavo tinto, vrstice so visoke približno 8,0–8,2 mm. Skupaj s pisavo in malone nespoznavnimi lombardami (zaradi materialnih lastnosti, zlasti slabe modre tinte) je precej verjetno, da so ti fragmenti bili del istega *Misala,* opisanega kot Ms 2025.

1. Fragment meri 73 x 26 mm, po višini je 8 vrstic; na recto strani je videti s tenkim peresom zarisano levo naslonilo. Stavčna začetnica *Q* ima okrasno piko z rdečilom.

197 *Patrologia latina, 73*, *Vita sanctae Pelagiae*, stp. 663–672.
198 Starejša evidenca: Inv. št. 12/97, mapa 2, št. 3.
199 Luys de la Puente: *Quadriga pastoralis, quâ ad Deum et proximum per SS. Missae sacrificium, et officium divinum atque administrationem, sacramenti confessionis et curam spiritualem moribundorum: zelator animarrum parochus pro officii sui ratione excurrit, compendiosa agendorum methodum adornata*, Colonia Agrippina: Typis Joann. Bapt. Hacque, 1671. NUK, sign. 24170.

2. 73 x 24 mm; na robu, ki je bil ob peti hrbta, so ostanki svetlozelene in rjave prejice za kapitalski obšiv. Pod zadnjo vrstico besedila je prazno polje, del spodnje margine, visoke vsaj 4,3 mm. Fragmenta sta zelo majhna (25 x 19 in 23 x 20 mm) in ne posredujeta nobenih dodatnih podatkov.
3. Besedilo je napisano v knjižni gotici 15. stoletja, kakršna je prevladovala v južnonemškem in avstrijskem prostoru: črka *a* še ni zaprta v dve očesi, se pa zgornji lok zelo sklanja, *dolgi s* in *f* imata loke precej odprte, *e* je ozek in na vrhu koničen, *uncialni d* ima kratko in ravno hasto, steblo pri črki *b* se konča z upognjenim serifom – vendar vseh črk ni najti. Pomemben slogovni element so minimi, ki so v sredini nekoliko ožemi in včasih malce upognjeni,

16. Ms 2014
Nabožno besedilo (brevir?). Srednjeevropska pisava, zgodnje 14. stoletje

V prvotni kuverti je 14 papirnih in pergamentnih koščkov, uporabljenih za knjigoveške okrepitve;[200] ker ni dodatnih zaznamkov, so bili najbrž vsi odstranjeni iz ene knjige. – Njihov izvor ni enoten: gre za 4 glagolske fragmente[201] in 8 latinskih ali nepopisanih fragmentov, ki so odrezki iz istega kodeksa, v mapo sta vključena še dva kartonasta kosa nekih platnic. V nadaljevanju so opisi namenjeni le fragmentom v latinični pisavi; značilnosti pisave in vsebine so zbrane z vseh fragmentov, a so navedene pod zaporedno številko 1.

200 Starejša evidenca: Inv. št. 12/97 (13/75), mapa 2, št. 7.
201 Ti so sedaj prestavljeni v zbirko glagolskih fragmentov in šele bodo kodikološko in vsebinsko opredeljeni. Osnovni podatki teh glagolskih fragmentov, ki so vsi pripadali enemu rokopisu so: 1. 28 x 31 mm, 6 vrstic, visokih po 2,3 mm; 2. 34 x 31 mm, 3 vrstice, zgornja margina meri 23 mm; 3. obstrižen pravokotnik, do 131 x 75 mm, 4. fragment nepravilnih oblik, do 70 x 43 mm.

1. 124 x 70 mm. Tenek ovčji pergament je bil popisan na obeh straneh, vendar je ena povsem sprana, pa tudi sicer je fragment precej poškodovan, velik del površine pokriva temnorjava lisa. Bil je del kodeksa z dvostolpičnim zrcalom, in skupaj s podatki, ki jih posredujejo še fragmenti št. 6, 7, 8 in 9, lahko sestavimo približen vtis o izvirnem kodeksu. Zgornja margina je bila visoka 12 mm, notranja 16 mm, spodnja 27 mm, zunanja pa 29–31 mm. Na strani sta bila dva pisna stolpca, eden je bil širok 35–40 mm, vmesni prazen stolpec je bil širok 6–7 mm. Iz tega je mogoče sklepati, da je bil rokopis širok približno 120–130 mm. – Pisava je gladko tekoča v kurzivo prehajajoča knjižna gotica z mnogimi okrajšavami. Črka *a* ima precej visoko potegnjeno naslonilno črto, *f* in *s-longa* segata malo pod črto, *b* ima ravno steblo, *d* je uncijalne oblike, noge pri *i, m, n, u* se nekoliko uvihnejo in črke se zvečine povezujejo v besede. *O* in *e* sta precej ozka, koničenje pa ni izrazito, *g* ima v oster trikotnik zaprto zanko. Pisava je sicer enakomerna in kaže na veščega prepisovalca,[202] a zaradi slabe ohranjenosti podrobnejša opredelitev ni mogoča.
   Knjižna gotica je na meji kurzivnega oblikovanja, marsikje je imenovana kot polkurziva.[203] Za zapis je uporabljena temnorjava tinta, ki je pogosto zbledela do nespoznavnosti; odstavek je zaznamovan z rdečim znamenjem, stavčne začetnice so poudarjene z rdečo potezo. Kakor je razbrati iz redkih čitljivih besednih povezav, je besedilo nabožno (brevir?).[204] – Na fragmentu št. 1 je na spodnji margini ostalo nekaj vbodov s koščkom nitke, torej je šlo za okrepitev pri kapitalskem obšivu. Oba stolpca sta prerezana in tako nobena vrstica ni popolna; videti je 32 vrstic, visokih 3,6 mm, črke pa so zelo majhne, visoke približno 1,2 mm.
2. Nepravilno odrezan pergamentni trak, visok 20 mm, po širini 55 in 70 mm. Videti je delček zgornje vrstice; je iz istega rokopisa kot fragment št. 1.
3. Nepravilno odrezan kos pergamenta, nepopisan. Visok je 20 mm, po širini meri 60 in 70 mm. Je del istega rokopisa kot fragment št. 1.

---

202 Primerjavo dajejo nekateri avstrijski rokopisi, npr. Fingernagel , Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 39, sl. 138 (ne 137), ÖNB, Cod. 393, domnevno nižjeavstrijsko delo iz ok. 1300.
203 Razloge za različna poimenovanja in prehodne variate kratko, a natančno razloži Schneider, Paläographie und Handschriftenkunde, str. 55 dalje.
204 Npr. *Quia vadi ad* ... je odlomek iz evangelija po sv. Janezu (16: 5-6); ... *audientes fidem ... in Christo Jesu*... je odlomek iz Pisma Kološanom (1).

4. Nepravilno odrezan kos pergament pergamenta, visok do 20 mm, po dolžini 92 in 100 mm. Fragment je odrezan tako, da sta ohranjeni zgornja in notranja margina, besede so slabo čitljive. Je del istega rokopisa kot fragment št. 1.
5. Pravokotnik 122/126 x 73 mm, na eni strani je besedilo sprano, na drugi je 30 vrstic, ki so prerezane po sredini stolpcev. Je del istega rokopisa kot fragment št. 1.
6. Pokončno odrezan fragment nepravilnih oblik: 116/122 x 29/32 mm, ohranjena je 29 mm široka zunanja margina, besedilo je skoraj v celoti odstriženo, videti je največ štiri črke v posamezni vrstici.
7. Tudi pokončno odrezan fragment nepravilnih oblik: 102/126 x 33/35 mm; zunanja margina meri 31 mm in je videti tri ali štiri črke v posamezni vrstici.
8. Kos pergamenta, ki je bil nalepljen na platnice, je prazen: 125 x 70 mm; na enem vogalu je ostal pergamentni trak (16 x 24 mm), ki je bil vdelan v platnico kot opora za kapitalski obšiv; na njem je nekaj besed v pisavi 18. stoletja. Na nekdanji notranji strani so ostali sledovi knjigoveškega noža, ki je odrezal nepotrebno usnje s prevleke.
9. Pergamentni folij, s katerim so zavarovali knjižni blok, 124 x 72. Na eni strani je nekaj spranih črk, druga stran je prazna.
10. Tenek in nepregiben kos kartona, ki je nedvomno bil ena od platnic nekega kodeksa. Meri 130 x 72 mm, vanj sta vdeti dve pergamentni vezici. Karton je enostransko prazen, na drugi strani je videti odtis besedila; črke so podobne knjižni gotici s tukaj opisanih fragmentov.

17. Ms 2015
Misal. Avstrijski slog (Kranjska ?), ok. 1400

V skupni mapi je bil shranjen ozek pergamentni fragment z nevmami, sedaj Ms 2016, in kartonaste platnice, prelepljene z dvema delnima bifolijema.[205] Katalogizator je zapisal, da gre za rokopisne fragmente, uporabljene za vezavo knjige Janeza Ludvika Schönlebna *Carniola antiqua et nova*. Knjiga je bila natisnjena leta 1681, vezava je sočasna ali nekoliko poznejša.[206]

205 Gradivo je bilo evidentirano s skupno oznako: Inv. št. 12/97, mapa 1, št. 3 (32/78).
206 Dodatni podatki o prvem zvezku Schönlebnove knjige, NUK 6619, so vključeni v opis Ms 2017.

Na tenke in trde kartonaste platnice – razgrnjene merijo 233 x 354 mm, hrbet je okroglen – sta prilepljena bifolija, ki se na hrbtu prekrivata. Na sredini hrbtišča je na praznem marginalnem polju hrbtnega bifolija napisano *Carniola antiqua et nova 2*, pod njo je signatura *XV Z*, s širokim peresom in črnim tušem napisane črke so velike od 45–65 mm. Na notranji strani, na prekrivnem papirju so poznejši knjižnični zaznamki. Na sprednji platnici piše: *XII. T. a. q. 12. 2392 Fa. 10. R 3*; na hrbtni pa *Pe/72* in zraven vrednostna ocena *300.-*. Platnici sta imeli zavezovalne trakove na dveh mestih.

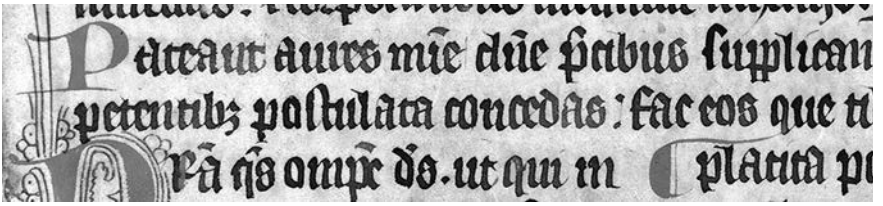

Bifolija sta primerno ohranjena; videti je štiri strani z besedilom, ki je napisano v enem stolpcu, pisno polje meri približno 216 x 145 mm, prvotni folij je meril 298 x 216 mm. Mere prostih robov so naslednje: zgornji meri približno 28 mm, notranji 26 mm, spodnji 64 mm, zunanji 45 mm. Bifoliji so nalepljeni tako, da se margine precej prekrivajo in so zavihane na notranjo stran platnic. Bifolij s sprednje platnice meri približno 420 x 314 mm, s hrbtne pa 425 x 301 mm. Na vsaki strani je 25 vrstic besedila, visoke so 8,7 mm; narisa zrcala ni videti. Pergament je čvrst in svetel, drugotnih poškodb ni utrpel; zrcalo je enako kot pri kat. enoti Ms 2009.

Za besedilo so uporabili kakovostno temnorjavo tinto, dobra je tudi rdeča, uporabljena za liturgične oznake in obvezne odlomke, za stavčne odmike, poteze v stavčnih začetnicah in lombarde: 24 je enovrstičnih, ki so visoke 7–9 mm, dve in tri vrstice visokih inicial je šest,[207] visokih do 28 mm, izjema je F zaradi navpičnega stebla, ki je ob pisnem stolpcu. Z nitastimi obrobami in izrastki pa se zunanje inicialno polje poviša tudi na 120 mm.

207 *Fiat dominus, quaesumus per gratiam tuam* … (7 vrstic, 62 mm); *Quaesumus omnipotens Deus familiam tuam* … (3 vrstice, 28 mm); *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut in tua protectione confidimus* … (3 vrstice, 29 mm); *Deus, qui ineffabilibus mundum renovas sacramentis* … (2 vrstici, 17 mm); *Deus qui hanc sacratissimam noctem* … (3 vrstice, 27 mm).

Medtem ko je znotraj enovrstičnih inicial najti samo nazobčano črto ali podobne, preproste vijuge, so v večjih inicialah notranja polja obdana z vsaj dvema obrobnima črtama ali prav številnimi. Samo polje je razdeljeno, bodisi z osmičasto zanko v dve listni polovici bodisi v navpični ali prečni polovici, kjer se gnetejo listi (podobni hrastovim), vejice z brsti ali rozete, napolnjene z biseri. Na zunanjem robu inicial tečejo dve ali tri obrobne črte, na njih pa se vrstijo gosto postavljeni biseri s piko na sredini in zobci med njimi; obroba se včasih dvigne v plitek polkrog ali obdaja skupine treh biserov. Šopi niti, ki se potegnejo vzdolž pisnega polja, se razprejo in končajo brez kljukastih ali serpentinastih okrasov. – V širšem avstrijskem okolju je od sredine 14. stoletja pogosto uporabljen nitast in preprostejši risarski inicialni okras obvladovalo nekaj tokov. V našem primeru je nekaj usmerjevalnih detajlov, najprej zaporedje biserov s piko na sredini in zobci med njimi: rokopisi iz krajev in samostanov od Koroške do Dunaja[208] in proti Češki se ponašajo s takimi inicialami, pri tem pa je treba reči, da se sčasoma ta vzorec še bolj zgosti in ostane dolgo časa splošno sprejet motiv; enako pomembno je razpredanje nitastih izrastkov in proti prehodu iz 14. v 15. stoletje namiguje veselje do okrasne ritmizacije na zunanjem inicialnem polju, ko skupini nekaj biserov sledi izboklina, poudarjena s piko na sredini.

Pisava je lepa knjižna gotica (tekstura) in je v vseh pogledih blizu odličnim prepisovalcem iz zgodnjega 15. stoletja, omeniti velja skladnost z razvojem knjižne gotice v nižjeavstrijskem okolju, zaradi stikov s samostani in cerkvenim vrhom na Kranjskem naj opozorim na rokopise iz dveh velikih samostanov blizu Dunaja, to sta Klosterneuburg in Heiligenkreuz. Črke so sorazmerno ozke in se med seboj povezujejo z odstavnimi potezami, vendar iz tega ne nastane težko berljiva verižica. Vtis rahle zaobljenosti in s tem mehkobe je prisoten, vseeno pa imajo črke povečini nekoliko zašiljene vrhnje dele svojih nekdanjih oblin, ki v zaporedju delujejo kot strešice. Notranja polja so videti kot ozki šesterokotniki (*o, c*, to velja tudi za uncijalni *d*) ali pravokotniki (*u, m, n* itd.). Zgornja poteza črke *a* je le redkokdaj ostala odprta, praviloma se je že dotaknila spodnjega trebuha

208 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 50, sl. 267, Dunaj, ÖNB, Cod. 1305, Gaming, 2. polovica 14. stoletja; kat. 61, sl. 295, Dunaj, ÖNB, Cod. 5130, Koroška, ok. 1375; kat. 94, sl. 364, Dunaj, ÖNB, Cod. 2144, Dunaj ali Klosterneuburg ali Dunajsko Novo mesto, 1404.

in se zaprla v manjše gornje oko, pri tem je poteza nekoliko privihnjena. Črke *p, q* in *h* so škatlasto oblikovane, spuščena stebla nimajo zaključnega serifa, *dolgi s, f* in *l* imajo praviloma spodvito steblo, *okrogli* s na koncu besede pa je že osmičasto ali prestasto zvit. *C* in *e* sta ozka, malone enako oblikovana, seveda ima *e* izrazito poševno potekajočo prečno črto. Pri visokih steblih (*b, l*) se kažejo poteze viličastega cepljenja, ki bodo postale značilne v naslednjih desetletjih. V celoti pisava izraža odlično raven zrele teksture, na temelju primerjalnih besedil pa je mogoče predlagati kopista, šolanega v avstrijski tradiciji s konca 14. ali zgodnjega 15. stoletja.[209]

18. Ms 2016
Gradual. Srednjeevropsko delo (Kranjska?), pred sredino 14. stoletja

V ovitku s starejšo evidenčno oznako Inv. št. 12/97, mapa 1, št. 13 je ob kartonastih platnicah, prelepljenih z dvema delnima bifolijema (zdaj Ms 2017), tudi ozek pergamentni fragment z nevmami in zraven je pojasnilo: »Rokopisi so material za vezavo knjige: Janez Ludvik Schönleben, Carniola antiqua et nova, 1681. Rokopis je fragment nekega misala, izvira najbrž iz 15. stoletja. Rokopis z neumami pa je starejši in izvira lahko celo iz 11. ali 12. stoletja.«

209 Za primerjavo tega razvojnega toka naj najprej omenim kodeks *Annales Mellicenses cum continuatione Claustroneoburgensi et Sancrucensi*, ki je datiran in za obravnavano stopnjo teksture so merodajni vpisi z letnico 1308; Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 539 (fol. 104v). Prim. Mazal, Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften, str. 2, sl. 1. V celoti pa je treba iskati vzporedne rokopise s tako razvito stopnjo knjižne gotice med rokopisi ok. 1400 ali pozneje: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 57, sl. 205, 206, Dunaj, ÖNB, Cod. 1184, Dunaj? zgodnje 15. stoletje; kat. 34, sl. 194 in ne 195, Dunaj, ÖNB, Cod. 381, Dunaj, 1402; v le malo spremenjeni pisavi se knjižna gotica kaže v dunajskem okolju tudi v 2. tretjini 15. stoletja.

Fragmenti so pripadali vezavi drugega volumna navedene Schönlebnove knjige, ki ima na hrbtišču signaturo *XV Z*. Ista signatura je zapisana tudi na prvem volumnu, ovitem v bifolija *Graduala* in ta je opisan kot Ms 2017. Ker je knjigovez presodil, da je treba okrepiti mesta na hrbtišču, kjer so zareze za šivanje, je vzel trakasto odrezan kos pergamenta, ki je bil del omenjenega gradualnega rokopisa. Ta trak meri po višini do 280 mm in je bil preganjen ob glavi in peti (hrbet Schönlebnove knjige je visok 233 mm), po širini pa meri 36/42 mm. Na njem vidimo – na recto strani – steblo neke lombarde, visoke 26 mm;[210] na verso strani pa nekaj nediastematskih nevm s konca glasbene vrstice in tri minuskule.

Tradicija in oblika nediastematskih nevm je najbrž zapeljala katalogizatorja, da je predlagal 11. ali 12. stoletje. Prav take nevme se pojavijo na dveh bifolijih omenjenega *Graduala*, v katerega je ovit prvi zvezek Schönlebnove knjige, pa tudi ohranjene tri minuskulne črke se ujemajo s pisavo: minimi so postavljeni na »mehke« rombe in *e* ima visoko postavljeno prečno črtico. Tudi za ta fragment velja, da je bil napisan pred sredino 14. stoletja in prav tako predlog, da bi lahko bilo domače delo.

19. Ms 2017
Gradual. Srednjeevropsko delo (Kranjska?), pred sredino 14. stoletja

Pergamentna bifolija sta bila nalepljena na kartonaste platnice knjige Janeza Ludvika Schönlebna *Carniola antiqua et nova* itd.[211] Bila sta del graduala iz 14. stoletja, napisanega na trdem, močnem pergamentu, ki je bil prvotno svetle, malone bele barve, kakor je videti na notranji strani zavihov. To je glede barvnega odtenka pergamenta edino izvirno ohranjeno polje, ker je preostali del zunanje površine bifolijev ostal nekoliko temnejši zaradi

210 Lahko je steblo za črki B ali D, ker gre s pete navzgor malce upognjena poteza.

211 Starejši evidenčni vpisi: Inv. št. 32/78 in 33/78, pozneje Inv. št. 11/97, mapa 2, fragment 7. – Janez Ludvik Schönleben: *Carniola antiqua et nova: antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gotthica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica, nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca: sive inclyti Ducatiis Carnioliae annales sacro-prophani. Ab urbe condita ad notram usque aetatem per annorum seriem chronographice digesti in duos tomos* … Labaci: sumpt. & typis Joann. Baptistae Mayr, 1680–1681. Za popis vezave drugega zvezka Schönlebnove knjige gl. Ms 2015.

prahu in nečistoč med rokovanjem, na notranji strani pa je površina žolta zaradi sledov lepila.

Bifolija sta ovijala prvi zvezek Schönlebnove knjige, signatura *XV Z* na hrbtišču je napisana s črnim tušem.[212] Signatura je sedaj razdeljena med oba bifolija, na vezavi – nad in pod signaturo *XV Z* - so prostoročni bibliotečni zapisi; na zgornjem delu hrbtišča piše *Carniola Antiqua et Nova*, pod signaturo pa *Sch//leben. Tomus I.* En bifolij je ostal prilepljen na kartonasti hrbtni platnici,[213] drugi je snet s sprednje platnice, zavihi so poravnani, razprti. Platnica meri 340 x 237 mm; notranja stran je prelepljena s papirjem, kamor so pozneje napisali bibliotečno oznako *Pe/27 250*. Knjigovez je za platnice uporabil trd in tenek karton. Poleg tega je očitno presodil, da je površina razgrnjenega bifolija občutljiva v predelu nekdanjega veznika; srednjeveški knjigovez je po rokodelski tradiciji zarezal v veznik na petih mestih, skozi katera je tekla knjigoveška nit. To mesto je podložil s trakom, odrezanim z nekega gradualnega folija v velikosti 42 x 298 mm.

Oba sta prikrojena na dimenzije platnic in tako prvi meri 398 x 304 mm, drugi pa 385 x 295 mm. Knjižni blok pa je meril najmanj 298/301 x 210/218 mm. Zanesljivi podatki so le trije: površina pisnega polja (225 x 155 mm), na katerem je 25 vrstic besedila z vrstično višino 8,9–9,1 mm. Pikiranja ni najti, s svinčnikom je zarisan obod, prečne črte so vidne le ponekod. Na obeh fragmentih so zareze za zavezovalna trakova.

Besedilo je napisano s kakovostno temnorjavo tinto, tudi rdečilo je kvalitetno. Prepisovalec je pisal v srednjeevropski knjižni gotici, kakršna je bila v rabi v 1. polovici in sredini 14. stoletja. Rokopis bi lahko nastal na Kranjskem (kar podpira vsebina svetniškega dela), saj je bila taka pisava

212 Poteze so debele 7–9 mm, višina posamezne črke je 54–65 mm, obeh vrstic skupaj (ker so črke podpisane) pa 140 mm.
213 Prim. s popisom Ms 2016.

splošno uporabljana v širšem avstrijskem prostoru.[214] Črke so ožene in iz ovalnega *o* prehajajo v šesterostranično obliko, to velja tudi za črki *c* in *e* ter za okroglene dele posameznih črk, npr. *p*, ki je poleg tega bolj kot ne oglat in na spodnji liniji preseka navpično potezo. Tudi uncijalni *d* je praviloma zapisan z nekoliko oglatim trebuhom. Značilna je oblika črke *a*, ki je zaprta v dve očesi, zgornji lok pa je precej visok; *s-corta* je praviloma zapisana osmičasto, zato pa ima *s-longa* precej odprt lok. Črka *g* ima zaprto trapezasto ali ovalno zanko. Praviloma sta črki *s* in *t* povezani z lokom, značilni, četudi ne dosledno zapisani so vrhovi stebel *b, l, t* z občasno viličastimi razcepi ali pa daljši, na levo plapolajoč serif. Črke *f, n, m* itd. imajo včasih ravno zaključene minime, drugikrat jih tenka poteza povezuje z naslednjo črko, vsekakor ne stojijo na kvadrangulah, ampak je kopist nastavil »mehke« rombe. Pristavne in odstavne črtice so pogoste, vendar niso pravilo in zato besede niso oblikovane kot trdno povezano zaporedje črk, vendar je z vsaka beseda ločena od druge z razmikom.

Rubrike so napisane z rdečilom; gre za isto roko, vendar za pozneje vstavljene vpise, zato so male črke oblikovno enake, vendar za spoznanje višje od osnovnega besedila. Razlika pa je v oblikovanju začetnic: če so v glasbenem delu začetnice črne lombarde, okrogle in s kakšnim nitastim ornamentom, imajo v rdečilu napisane liturgične oznake svojevrstne začetnice, saj jih določajo pretirane oblike, npr. oglat trebuh začetnice G, trikotno oblikovan D, tudi B ima spodnjo okroglino pretirano poudarjeno.

Na obeh folijih so stavčne začetnice, napisane s črnilom, visoke 5–9 mm. Po osnovni obliki so lombarde, ki imajo obline precej široke, strukturo pa poudarjeno z rdečo potezo ali piko. Vmes so nekoliko fantazijske iniciale, ki kažejo tudi poznoromanski likovni besednjak, kakršnega srečamo celo v precej starejših kaligrafiranih inicialah rokopisov iz Stične, dokončanih že v zadnji tretjini 12. stoletja.[215] V samih inicialah ali okoli njih je preprost nitast okras: ušesasta vijuga, vibasta spirala, polovična rozeta, skupek mehurčkov itd., vendar v tem ni mogoče prepoznati ne

214 Prim.: Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 98, sl. 300, 316, Dunaj, ÖNB, Cod. 1772, Češka, dat. 1316; kat. 127, sl. 401 in 402, Dunaj, ÖNB, Cod. 1203, St. Pölten, 1341; v tradicionalnih okoljih vztraja mehko pojmovanje knjižne gotice še dalj časa (prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen II*, kat. 59, sl. 288, Dunaj, ÖNB, Cod. 1866, mogoče iz Žičke kartuzije, 3. četrtina 14. stoletja), v rokopisno živahnih središči pa postaja trša.

215 Npr. NUK, Ms 35; gl. Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, sl. 15.

časovno ne krajevno posebnega sloga, so pa usklajene s splošnim pojmovanjem rokopisne strani. Večje lombarde so dosledno rdeče; manjše so visoke približno 17 mm, kadar stojijo ob levem naslonilu, se noga spusti vzdolž pisnega polja in merijo tudi 70 mm (A, I). Strukturna izhodišča so različna (klasična majuskula, uncijala, fantazijske kombinacije: npr. T, sestavljen iz dveh valovnic).

Janez Höfler je v članku o starejših glasbenih rokopisih in rokopisnih fragmentih, ki jih je najti na Gorenjskem, predstavil posebnosti oglejskega in južnonemškega svetniškega sanktorala za župnijsko (in ne samostansko) rabo ter objavil stran iz fragmenta *Graduala*, ki ga hrani Frančiškanski samostan v Kamniku.[216] Članek je tudi natančna analiza svetniškega dela, ker je v samostanski knjižnici v Kamniku 12 folijev in to je največja skupina listov iz tega rokopisa.[217] Jurij Snoj je navedel leta 1997 znano število vseh folijev in sicer 20,[218] kateremu lahko dodamo še bifolija iz zbirke NUK, tako da je vseh sedaj znanih folijev 24. To je ena največjih »fragmentnih gruč«,[219] ki ustvarja sorazmerno zanesljiv vtis o prvotnem kodeksu.

Zgolj pogled na fragmenta iz NUK, kjer vidimo besedilo, nediastematske nevme, nekaj neokrašenih lombard (z reminiscencami na estetiko romanskih kodeksov) in s skromnim nitastim dodatkom izboljšane manjše začetnice, napeljuje na misel, da gre za delo, ki je nastalo še sredino 14. stoletja. Na fragmentih iz Frančiškanskega samostana v Kamniku pa je nekaj inicial, ki imajo drugobarven nitast okras, z gostimi bisernimi obrobami in ostrimi, trnastim izrastki med njimi, s skupinami brstov, ki so prenapolnili notranja inicialna polja, z dolgimi nitastimi šopi, ki bodisi v ravni ali nekoliko žličasti potezi segajo daleč stran od iniciale itd. To je rokopisna ornamentika, ki bi jo v rokopisih, odmaknjenih od najbolj naprednih slikarskih ateljejev, pred 1330 težko našli. Iniciale z okrasom in besedilo razkrivajo zaporedno delo dveh

216 Höfler, Gorenjski prispevki, str. 91–92.

217 Höfler, Gorenjski prispevki, str. 95–96.

218 Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, str. 26–28, sl. na str. 27. Snoj tudi navaja, da so se (njemu znani fragmenti) ohranili kot »knjigoveški pergamentni zalepki na platnicah tiskanih knjig: na Schönlebnovih tiskih iz začetka osemdesetih let 17. stoletja, na nekem beneškem tisku iz 1679 in na platnicah drugih neidentificiranih knjig.« Prav tako opozarja na rokodelsko prakso, ki izkazuje delo enega knjigoveza.

219 Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije*, str. 42; uporabila sem kalkiran izraz »fragmentni klaster.«

rokopisnih mojstrov. Ugotovitev, da besedilo (in nevme) pripadajo drugačni slogovni plasti kot slikarski okras, ni nenavadna. V tem primeru bi kazalo upoštevati prepisovalca nekoliko starejše šole (ki bi lahko imel pred seboj nekaj desetletij starejšo glasbeno-besedilno predlogo ter se je trudil s skromnim nitastim polnilom v majhnih lombardah) in floratorja, ki je poznal novosti v knjižnem slikarstvu in je s suverenim zamahom iniciale spremenil v pašo za oči. Zato je kot čas nastanka teh dveh fragmentov mogoče predlagati leta pred sredino 14. stoletja.

20. Ms 2018
Gradual. Vzhodna Srednja Evropa, sredina 15. stoletja

Fragment[220] je ovijal platnice italijansko-slovenskega slovarja Alasia da Sommaripa;[221] ta je po restavratorskem posegu prevlečen v rumenkasto usnje, se zavezuje z dvema bombažnima trakovoma, kakor se je tudi poprej[222] in zunanje mere so sedaj 97 x 67 x 17 mm. V 17. stoletju so za ovitek tega

220 Prvotni vpis: Inv. št. 11/97, mapa 1, fragment 2.

221 Gregorio Alasia da Sommaripa, *Vocabolario Italiano, e Schiauo. Che contiene vna breue instruttione per apprendere facilmente detta lingua Schiaua, le lor ordinarie salutationi, con vn ragionamento famigliare per li viandanti. Aggiuntoui anco in fine il Pater noster, l'Aue Maria, il Credo, i Precetti di Dio, e della S. Chiesa, con alcune lodi spirituali solite a cantarsi da questi popoli nelle maggiori solennità dell'anno. In Udine, MDCVII* [1607], v kolofonu podatek: In Vdine. Appreso Gio. Battista Natolini. NUK, R 0 6828.

222 Knjiga ima sedaj oštevilčenih 111 listov; na notranji strani hrbtne platnice je zaznamek s svinčnikom: »Primerek ima 111 listov (brez dodatka). Stara foliacija, Ramovševa, ima napako (2 x št. 29). Foliiral 22. III. 1961 A. Gspan«. Druga roka je dodala: »Restavrirano v knjigoveznici NUK 15. X. 1951«.

drobnega slovarja potrebovali samo del folija kornega glasbenega rokopisa. Razgrnjen fragment meri v celoti 138 x 190 mm, pri čemer so bili zavihi (13–15 mm) prosti, ne prelepljeni. Izvirne platnice so bile iz sorazmerno debelega kartona (3,5–4 mm).

Pergament je sicer kakovosten, vendar je na zunanji strani ostal temen, na hrbtišču pa precej poškodovan; zlasti robovi prehoda hrbtišča v platnico so uničeni. Predrtine na stikih hrbtišča in na spodnjih vogalih so zalepljene. Notranja stran je bolje ohranjena.

Za ovitek so uporabili zgornji del folija velikega kornega kodeksa, tako da že mere zgornje margine (41 mm) in zunanje (67 mm) povedo, da je šlo za kodeks, ki je služil liturgiji v župnijski ali samostanski cerkvi. Ohranjeni so deli treh notnih črtovij s pripadajočim besedilom; ena glasbena enota meri 34 mm, vse štiri črte so potegnjene z rdečilom, ki je dobre kakovosti, temnorjava tinta za besedilo pa je vsaj na zunanji strani – mogoče tudi zaradi vpliva svetlobe, ne samo obrabe – skoraj povsem zbledela.

Melodija je pisana v metenski notaciji III., besedilo pa v gotski teksturi, kjer kvadrangule niso izrazite, zlasti spodnje so videti kot nastavki peresa in ne prvina v strukturi črke. Odstavne poteze so nitasto tenke, na stikih med dvema potezama šinejo kvišku v diagonalni črti, včasih povezujejo sosednji črki. Pri črkah *i, n, m* je zadnja poteza videti kot nastavek za stik z naslednjo črko; *t* sega le malo nad srednjo višino in prečka se dotika zaporedne črke. Visoka stebla (*b, l*) so na vrhu viličasto razcepljena. Črka ima *a* dve očesi, *okrogli s* pa je sklenjen v osmico, medtem ko ima *visoki s* nekoliko valovito oblikovan lok. *O* je šesterostranične oblike in osnovni motiv okrogline se ponavlja pri *c, p, g* itd. *E* ima zgoraj širši lok kot spodaj, zanka pri črki *g* je odprta, vendar se dvigne do pisne črte. Kadar je *r* sredi besede, je sestavljen iz dveh rombov, na koncu besede ima klasično strukturo.

Na zunanji strani je preostanek velike in kompaktne lombarde (verjetno *P*, ohranjeno je samo steblo, v = 33 mm). Na notranji pa je kadelna iniciala *U*; visoka je 30 mm in pod serifom je videti obraz. V profilu upodobljen moški, zasukan v levo; je bolj kot ne karikirana oseba z mandeljastim očesom, nad katerim so lasje, ki se spredaj prevesijo v čopek z biserom na koncu. Serif iniciale je hkrati ploska baretka, ki pokriva lase. Grbast nos in pod njim priprta usta z dvema vrstama zob dajeta osebi hkrati humoren in karikiran značaj. Okroglina črke učinkuje kot visok ovratnik. To je čas

antropomorfizacije inicial. – Polje med vertikalama iniciale je dekorativno zapolnjeno s črtkanjem. Na skrajni desni je zaporedje petih velikih biserov s piko na sredini. Črkovna struktura se na stikih dveh potez obogati s pentljastim motivom, ki bi lahko bil tudi cvet.

Zelo majhen fragment s slabo čitljivim besedilom je mogoče opredeliti le v splošnem. Omeniti je treba Mojstra Mihaela, ki je iz Bratislave prišel na Dunaj; z njim je bilo povezanih več rokopisnih veščakov, tudi prepisovalcev; eden med njimi je delal z njim okoli 1445 in pisava se ne razlikuje dosti od te na fragmentu.[223] Podoben slog pisave je mogoče najti tudi v širšem prostoru od Prage do Salzburga tudi nekaj desetletij poprej.[224] Groteskni profil ob kadeli pomaga pri opredeljevanju časa, ni pa v oporo za določanje kraja nastanka, ker je slogovno povprečen in ne razkriva avtorsko individualizirane poteze.

21. Ms 2019
Gvido Aretinski: Micrologus in Prologus in antiphonarium. Srednje- ali nižjerenska pisna šola, 2. tretjina 12. stoletja

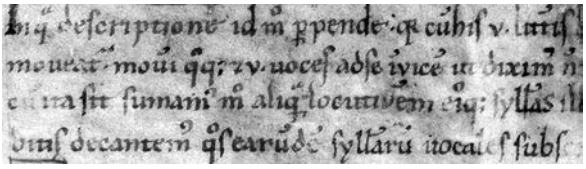

Fragment[225] je ovijal knjigo *Vita honesta sive virtutis etc.*, ki jo je napisal Hermann Scotten (s pravim imenom Hermann Ortmann, fl. 1520–1535).[226] Knjižica je sedaj prevezana v nekoliko rumenkasto usnje, tako da je ponovljena stara vezava z dvema zunanjima vezicama. Pobožno besedilo

223 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln*, Graz UB, Cod. 128, kat. 61, str. 442–444, sl. 220–224.

224 Beier, *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln*, Graz UB, Cod. 472, kat. 14, str. 57–59, sl. 75.

225 Starejši vpis: Inv. št. 11/97, mapa 1, fragment št. 1.

226 *Vita honesta, sive virtvtis: Qvomodo qvisque vivere debeat, omni aetate, omni tempore et qvolibet loco, erga Deum et Homines. Authore Hermanno Schoten, Hesso. Cui novissime adjecimus institvtionem christiani hominis per Adrianum Balnadum Aphorismis digestam*. Coloniae: Apud Joannem Gymnicum, Anno M.D.LXXVII; NUK 4725.

je bilo namenjeno osebnemu branju, zato je tiskana knjiga majhna: knjižni blok meri 115 x 71 x 10 mm.

Na fragmentu so odlomki iz dveh razprav Gvida Aretinskega, glasbenoteoretična spisa sta bila namenjena osebam, ki so se z vprašanji glasbe poglobljeno ukvarjale; ti dve besedili vsebujeta napotila za študij in prenos glasbenih struktur v ustvarjanje in izvedbo.

Razgrnjen fragment z odprtimi zavihi meri 141/147 x 203/208 mm; obrezan je na mere, ki so ustrezale majhnim dimenzijam nabožne knjižice. Kakor je zlasti na zavihkih videti, je to preostanek rokopisa na pergamentu, ki je še povsem v skladu s poznoromanskim rokodelstvom: je svetel, nekoliko rumenkast, vendar je sedaj precej trd, nepregiben. Prepisovalec je imel na razpolago kakovostno temnorjavo tinto, enako rdečilo, ki ga je uporabil za poudarek stavčnih začetnic, za oblikovanje glasbenih shem in notne črte, te so tudi rumene.

Zrcala ni videti, nikjer ni vbodov, prav tako lahko o prvotnem videzu rokopisa zapišemo le nekaj opazk. Ker gre za enostransko obrezan bifolij, so ena zunanja in obe notranji margini skorajda nepoškodovani (25 in 10/11 mm), spodnja margina je skoraj v celoti odstrižena, na zgornjem robu pa manjkajo tudi vrstice. Vseeno rokopis ni bil velik, po višini najbrž ni presegal 180 mm, širino folija od roba do veznika pa lahko izmerimo in to je 122 mm, zato je besedilo zapisano enem stolpcu – kar ustreza tudi značaju glasbenih rokopisov – in širina pisnega polja je 85–88 mm. Sedaj je mogoče prešteti 28 vrstic na stran, vrstična višina je 4,8–5,0 mm. Glede na dolžino vreznic bi lahko rekli, da je ta fragment sprva bil zunanji bifolij v rokopisni legi.

Gvido Aretinski oz. Guido d'Arezzo ali Guido Aretinus (991/992–post 1033) je bil vpliven glasbeni teoretik in ohranjeni spisi so pomembni, četudi med njimi ni avtografa. Kakor je v podrobni študiji dokazal Jurij Snoj,[227] je besedilo ljubljanskega fragmenta še najbližje verziji, ki se je ohranila v Wolfenbüttlu, Herzog-August Bibliothek.[228] Ta rokopis je nastal v 11. stoletju, v Wolfenbüttel pa je prešel iz knjižnice augsburškega samostana sv.

227 Snoj, Ljubljanski prepis traktatov Gvidona Aretinskega, str. 63–71. Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, str. 63 –66. Snoj, Pompe, *Pisna podoba*, str. 29–30, 63, 66, 234, sl. na str. 64.

228 Wolfenbüttel, Herzog-August Bibliothek, Cod. Guelf. 334 Gud. Lat. Podatki so navedeni v : Milchsack, *Die lateinischen Handschriften*, str. 250–251. http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=334-gud-lat&catalog=Milchsack

Ulrika in Afre.[229] Da se je v rokopisu ohranil augsburški lastniški zaznamek, je razveseljivo, vendar ni izjemno, medtem ko na fragmentih le redkokdaj najdemo zapis, lastniški dokument, ki dokazuje izvor fragmenta oz. poprejšnjega rokopisa. Prav zato velja opozoriti, da je ljubljanski fragment ovil platnice knjige, ki je bila natisnjena leta 1577 v Kölnu (kjer je bil Hermann Scotten več desetletij univerzitetni profesor in dekan artistične fakultete). Tudi zaradi povezanosti njegove življenjske poti s Kölnom je verjetno, da je v Ljubljani hranjen fragment rokopisa, ki je nastal v nekem skriptorijskem okolju ob Renu, kjer so stali številni samostani.

K tej domnevi navaja predvsem tip pisave: v samostanih pod vplivom belgijsko-nižjerenskega rokopisnega razvoja se je že v zgodnjem 12. stoletju pričel oblikovati poševno-ovalni slog, ter zlagoma zorel v knjižno gotico. Na tem fragmentu sta besedilo zapisali dve roki, enako šolani, z velikim znanjem (ni razur), a različnih estetskih nastavkov in kinetik. Prva roka[230] je prispevala besedilo, ki ga je videti na recto in verso strani folija, ki je ohranil vso prvotno širino. Nesporno je kakovost zapisa izjemna: črke so za spoznanje višje in vitkejše kot črke druge roke, v črkah je prisotna gibkost, *l* je malce valovit, *s-longa* je zvit v levo tudi na spodnjem delu, spodnje steblo črke *p* zatrepeta proti svojemu izteku in se serpentinasto prelomi, ko je v spodnji vrsti (*antyphonarium*). Temu prepisovalcu je bilo ljubo podaljševati poteze pod črto in se je tako približal kopistični svobodi, da je posamezno črko ali celotno besedilo preselil v okolje nekakšnega prepleta.[231] Drugi prepisovalec, ki mu sledimo na notranji strani ovitka oz. na tistem delu 17. poglavja *Mikrologa*, kjer govori o prenašanju glasovne strukture v glasbo (zato sta vključeni shemi s samoglasniki in zlogi), je bolj racionalen in črke se podrejajo jasnosti besedila: njegov zapis ima manj valovitih stebel, črke so nižje, učinkujejo bolj kompaktno, čeprav so nekoliko nagnjene na desno.[232]

Vseeno so jima paleografske značilnosti skupne. Tako je tipična črka *o* že nagnjena in ovalne oblike, enako *c*. Črka *a* ima eno, precej veliko oko, *e* je sorazmerno pokončen, prečka se večkrat zaključi z navzdol obrnjeno

229 Na predlistu je zapisano lastništvo starejše biblioteke: *Liber S(an)ctorum Vdalrici et Affre Augusta*. To ne dokazuje, da bi rokopis nastal v Augsburgu.

230 Gl. Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, sl. na str. 64.

231 Podobne domislice so uresničili tudi rokopisniki iz Stične, posebej prepisovalec rokopisa NUK Ms 3.

232 Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, sl. na str. 65.

odstavno linijo; kadar je znotraj besede, se *e* s podaljšano prečno črto povezuje z naslednjo črko. Črka *g* ima poševno in neveliko zanko, črki *q* in *p* se končata brez zaključne prečne črte na spuščenem steblu, *r* je praviloma minuskulne oblike. *S-longa* ima večkrat nekoliko ožen lok (ki je vseeno polkrožen) in se spusti pod črto, v obliki verzalnega *S* se pojavi na koncu besede (*neceſſitaS, vocaleS*), kakor je na koncu besed tudi verzalni *M* (*litteraM*, *secunduM*). Visok in nizek je tudi *T*, *d* je v uncijalni in minuskulni obliki, črka *i* ter minimi pri črkah *m* in *n* so pogosto ravni, a se drugikrat prav tako končajo z majhnim odstavnim okljukom. Tudi *u* je lahko polkrožno izpeljan, ali pa je na levi strani koničasto nadaljevanje poteze.

Pisava kaže izrazito izpiljenost poševno-ovalnega sloga, v spomin se vtisne uvihnjenost stebel pod črto, njihovo manierirano oblikovanje z zalomljenimi ali pretirano dolgimi potezami, pa seveda značilnosti črk *a, g, e, r*. – V sredini 12. stoletja je bila v večini samostanskih skriptorijev vse do mozanskih in burgundskih krajev zasidrana poznoromanska karolina. Poševno-ovalni slog pa se je takrat že uveljavil v nekaterih umetniško in kulturno vodilnih samostanih ob Renu, ki so bili povezani. Kot primer te usmeritve je vredno upoštevati npr. rokopise iz skriptorija pri Sv. Pavlinu v Trierju, kjer je najti enako oblikovano črko *a*, drobne zanke pri črki *g*, *s-longa*, ki je sloko uvihnjen kot violinski ključ, stopničasto padajoča spodnja stebla itd.[233] – Iskanje sorodno oblikovanega besedila v Kölnu ni bilo uspešno: rokopisi iz različnih mestnih skriptorijev kažejo od ok. 1130 dalje sicer podobne poteze posameznih črk (npr. usločenost s-longa, zanke na g, postavitev minimov itd.), a črke so širše in celotne strani so videti »težje«. Vzdolž Rena pa – brez natančnega imenovanja samostanov – nastajajo rokopisi, kjer so črke ožje in »plapolajo«.[234]

Vsebino je s fragmenta natančno prepisal Jurij Snoj in ga v celoti objavil;[235] besedilo *Microloga*, ki je napisano na prerezanem foliju, je mogoče brati od 6. vrstice 17. poglavja:]*Perpende igitur quia sicut* … do 38. vrstice,

233 Trier, Bibliothek des Priesterseminars, Hs 1; gl. Plotzek, Zur rheinischen Buchmalerei, str. 312, sl. 14 na str. 311.

234 Primeri rokopisov iz kölnskih skriptorijev: *Friedrichov lekcionar*, Köln ok. 1130, Dom Hs. 59; Gregor Veliki, *Moralia in Iob*, Zahodna Nemčija pred 1150, Dom Hs 84; in primer iz neimenovanega porenskega skriptorija: Gregor Veliki: *Pisma*, Porenje(?), pred 1150, Dom Hs 95; itd. Plotzek: *Glaube und Wissen*, kat. 30, str. 187–191; kat. 33, str. 196–201; kat. 35, str. 205–209.

235 Snoj, Ljubljanski prepis traktatov Gvidona Aretinskega, str. 68–71.

napisane na drugi strani folija: ...*ac pro diversitate gentium ac mentium quod huic displicet ab illo amplecitur.*[– *Prologus in antiphonarium*, ki je napisan na foliju, vidnem v vsej širini, beremo od 8. do 56. vrstice: *Perlecto enim solo psalterio*... do: *Duos enim colores ponimus croceum scilicet et rubeum*.

22. Ms 2020
Antifonal. Južnonemška pisna šola, zadnja tretjina 12. stoletja

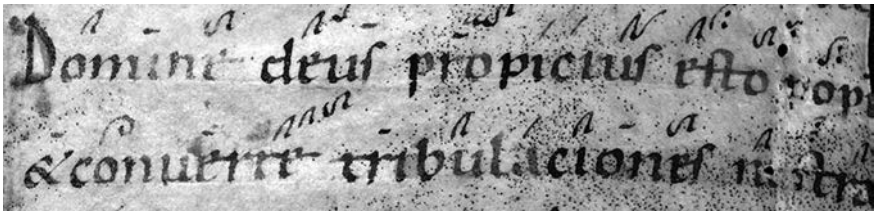

Fragment[236] je bil ovit okoli Berckensenove knjige z načeli salernitanske medicine *Conservandae bonae valetudinis*, ki je izšla leta 1577 (NUK 22209).[237] Knjiga je majhnega formata: knjižni blok meri 96 x 66 x 26 mm, sedanje, torej nove platnice so nekoliko večje. Utegnila bi biti žepni priročnik.

Če so fragment ovili okoli knjige v poznem 16. stoletju, je bila spričo reform in številnih tiskov vloga poznoromanskega antifonala že presežena. Gre za del rokopisa, ki je na prvi pogled videti kot del nekega rokopisa iz cistercijanskega samostana Stična, vendar kljub paleografski bližini ni mogoče reči, da je delo prepisovalca rokopisa NUK Ms 10,[238] s katerim ga povezuje največ skupnih lastnosti. Pravo okolje bi lahko iskali med južnonemškimi samostani od Bodenskega jezera do Frankovskega. To nakazujejo tudi druge okoliščine: Johannes Curius Berckensem, torej avtor knjige, okoli katere

236 Starejša evidenca: Inv. št. 11/97, mapa 1, fragment 3.
237 *Conservandae bonae valetudinis praecepta longe saluberrima, Regi Angliae quondam à Doctoribus Scholae Salernitanae versibus conscripta ... per Ioannem Curionem Berckensem, celeberrime Erphordianae Reipublicae medicum physicum* ... Lugduni: Apud Ioannem Lertout, M.D.LXXVII. – Knjiga je bila obilo v rabi, številne misli in celi odstavki so podčrtani; kateri knjižnici pripada stara signatura *No. 9* na notranji strani predlista, ni mogoče ugotoviti. – Sedaj je knjiga vezana v gladko usnje nekoliko rumenkastega odtenka.
238 Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, sl. 44.

je ovit fragment, je namreč bil profesor v Erfurtu in njegova dela so bila v nemškem prostoru razširjena.

Pergament je kakovosten in na zavihkih se je ohranila izvirna svetla tonaliteta, ki jo pogosto vidimo v monastičnih rokopisih iz romanskega časa. Folij je sedaj očiščen in poravnan, vendar restavratorsko-konzervatorski postopek ni mogel odpraviti vseh nečistoč. Na zunanji strani je precej poškodovan in ni mogoče prečitati vsega besedila. Z odprtimi zavihi meri približno 215 x 127 mm; zaradi majhnih dimenzij knjige je bilo treba besedilo zelo obrezati. Na notranji strani ovitka so se ohranili začetki vrstic, na drugi, zunanji strani pa končni del. Vsega skupaj je na fragmentu 14 vrstic (in nekaj besed iz 15. vrstice) z višino 13,2 mm zaradi vmes napisanih nevm. To so poleg sledov slepih prečnih črt edini razvidni kodikološki podatki.

Besedilo in nevme so zapisali z enako črno-rjavo tinto, vendar je pero za notacijo tenko prirezano, pa tudi kinetika roke je pri pisanju notnih znakov drugačna kot pri besedilu, zato ostaja odprto, ali ne vidimo prispevkov dveh rokopisnikov, notatorja in prepisovalca besedila. Slednji ni imel za svoje delo dobrega peresa, ker je hitro zmanjkovalo tinte in so besede postajale svetlejše, potem pa je v nadaljevanju zapis spet temen. Za besedilo je bilo potrebno tudi rdečilo; z njim so zapisane liturgične oznake in vsaka stavčna začetnica ima dekorativno potezo, bodisi kot črto, ki spremlja strukturo začetnice ali kot polnilo notranjega polja (npr. H). – Pisava je poznoromanska karolinška minuskula, vendar ne kaže lastnosti poševnoovalnega sloga, čeprav sta minuskulna *o* in *c* nekoliko ožana, zato pa sta *O* in *Q* na začetku stavka koščičasto oblikovana. Črka *a* ima eno samo oko, ki se drži malce nagnjene naslonilne črtice, katere vrh se sicer uvihne navzdol, vendar se ne zapre v gornje, manjše oko. Črki *b* in *d* imata pokončni stebli, ki sta na vrhu poševno zaključeni; *f* in *s-longa* stojita na osnovni črti, *s* ima na zgornjem delu majhno odebelitev. Minuskulni *e* je le izjemoma rahlo ovalen in prečna črta je visoko postavljena, *g* ima na desni »rilček«, zanka pa je odprta. Kadar je *t* znotraj besede, je nizek, v ligaturi *st* je visok. Medtem ko je *r* v besedi ravno postavljen, ga na koncu besede zaznamuje plapolajoča črtica. Pogosta je tenka spodnja odstavna poteza (*e, a, i, d, m, n, u*), a zaradi tega črke niso trdno povezane.

Odlomek je identificiral Jurij Snoj kot del gregorijanskega korala;[239] na nekdanji zunanji strani sledimo pod napisom *Matutinae Laudae* odlomku z začetkom ... *mi[s]erere mei Domine refugium* ... in se v spodnji vrstici konča z besedami *Hymnum cantare*... Gre za del 131. psalma. Na notranji strani pa se besedilo bere od ... [*Repleatur os meum] laude et hymnum dicam* ter se konča s ... *propter gloriam nominis t[ui domine libera nos]*...

23. Ms 2021
Glasbeni brevir. Srednjeitalijansko delo, po sredini 14. stoletja

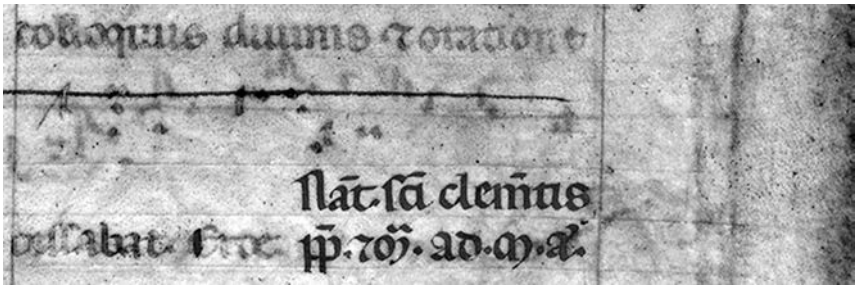

Pergamentni folij[240] je bil uporabljen za ovitek platnic knjige *Devotioni per la Congregatione della Santissimma Conversione di GIESÙ* etc.[241] Knjižne platnice prve vezave so merile 202 x 144 x 22 mm; na površini sprednje platnice je ostalo svetlejše polje, ker ga je pokrivala etiketa v velikosti 73 x 73 mm.

Folij je bil iztrgan iz rokopisa, ne pa odrezan; zato se ga drži neenakomerno velik kos pergamenta z druge strani veznika. V mapo je priložen košček pergamentnega traku (110 x 7,3 mm); je površinsko temen in se

239 Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, str. 11.
240 Starejša evidenca: Inv. št. 11/97, mapa 2, fragment št. 5.
241 *Devotioni per Congregatione della Santissima Conversione di GIESÙ, MARIA, e GIOSEPPE, canonicamente instituta in GORITIA nella Chiesa del Collegio Cesareo della Compagnia di Giesù dalla Liberalità dell' Illustrissima Signora, Signora Rachaella Coronina, Lib. Bar. di Prebacina, & Gradiscutta, nata Grabitia* ... In Vdine, per Nicolo Schiratti. MDCLVII. – Na spodnjem robu naslovnega lista je lastnoročno zapisan ex dono: *M. Friderico Loc. Ian: Et ab hoc offertur Venerabilis Patri Josepho Vicario Dignus in Valle Jocosa*. Sedaj je knjižni blok toliko obrezan, da je naslovni list preganjen. NUK, sign. 9505.

komajda razloči, da gre za poznoromansko-zgodnjegotsko minuskulo nemškega tipa.

Fragment meri v celoti 315 x 220/226 mm, en folij pa 315 x 207 mm in to so bile mere rokopisnega knjižnega bloka. Kodeks je vseboval glasbeni brevir, zapisan v dveh stolpcih. Navpičnice so slepe, reliefne, prečne črte pa so narisane s svinčnikom. Dimenzije zrcala so: v = 0 – 25 – 420 – 315 mm, š = 0 – 15 – 178 – 91 – 160 – 220 mm, tako da pisno polje zavzema površino 217 x 144 mm. Brevir je bil namenjen rabi v manjši skupnosti, kar povedo zunanje poteze, zlasti skromna, zgolj opravilnim potrebam namenjena izdelava ter ne prevelike dimenzije. V enem stolpcu je do 10 glasbenih enot (štiri notne črte, od katerih je ena črta rdeča, in pripadajoče besedilo). Vrstična višina je 5,7 mm, višina glasbene enote pa 24 mm.

Tinta šibke sivo-rjave tonalitete je bila nekvalitetna in je malone zbledela, medtem ko so za lombarde uporabili dobro rdečo in modro tinto: štiri so modre in tri rdeče. Lombarde so visoke od 7 do 11 mm, oblikovno so nezahtevne kombinacije velikih črk in uncijal; ob njih ni nitastega ali slikarskega okrasa.

Na strani, ki je bila notranja in je zato manj poškodovana, so napisane melodije za praznik sv. Cecilije (22. november); na levem stolpcu zgoraj je mogoče prebrati besedilo iz hvalnic [*Valerianus in cubiculo] Ceciliam cum angelo orantem invenit. (Antifona) Cecilia famula tua, Domine, quali apis tibi* .... V desnem stolpcu spodaj se konča z besedami: ... *et non diebus neque noctibis a colloquiis divinis et oratione vacabat*.

Sledi rubrika za praznik papeža sv. Klemna.

Očitno je glasbeni brevir delo dveh rok, razlike med njima so majhne. V celoti gledano je ves zapis videti v lepi okrogleni knjižni gotici, *gotica bononiensis*, črke so povezane v besede, med katerimi je precej razmika.

Paleografske lastnosti so razvidne le pri besedah, ki so napisane z rdečilom, zato je njihov nabor omejen. Črka *a* nastopa v dveh oblikah, nad očesom je daljša črta, ki se včasih upogne navzdol. Tudi *m* je raznolik: kot uncijalni, minuskulni in kombinirani *m* (z ovalom na levi in odprto nogo na desni). *Nizek s* je zaprt v osmico, *visoki s* pa ima popolnoma polkrožen lok, *d* nastopa le v uncijalni obliki, *h* ima spodvito potezo, *t* je nizek in *r* je v obeh primerih le kot okrogel *r*. – Fragment pripada rokopisni tradiciji po

sredini 14. stoletja, ko je bil ta tip knjižne pisave izoblikovan in je s svojo elegantno obliko sledil Petrarkovemu zagovoru jasnih, nekoliko okroglih črk. Ta pisava najprej prevzela kulturno in študijsko napredna središča v severni in srednji Italiji, kjer je se je izšolalo veliko dobrih rokopisnikov in fragmenta ni mogoče povezati s posameznim ateljejem ali celo mojstrom.[242]

Pergament je ovčji, sedaj je očiščen in poravnan, je solidno ohranjen, čeprav površinska poškodovanost povzroča težave pri prepoznavanju zapisanih odlomkov. Knjiga, ki jo je ovijal ta folij, je imela platnice iz tenkega kartona, vezana je bila na izstopajoče vezice, zato je na teh mestih pergament predrt. Poleg tega je večji del površine nekdanje sprednje platnice drobno zguban zaradi vpliva vlage.

24. Ms 2022
Gilles Binchois in neznani avtor(ji): sedem polifoničnih skladb. Franko-flamski notator in italijanski prepisovalec, ok. 1470

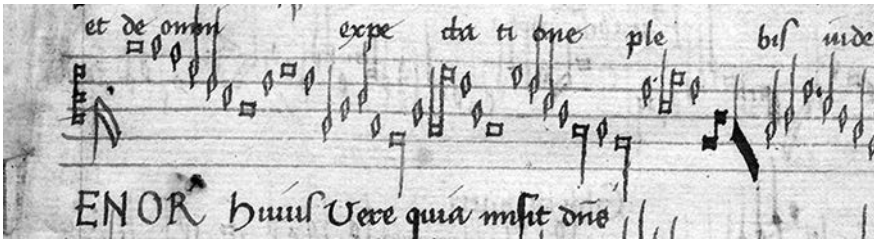

Ohranjena papirna lista[243] sta bila nalepljena na notranjo stran platnic kodeksa s signaturo Ms 71, ki je v katalogu *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji* napačno opredeljen kot delo iz prehodnega časa 14. v 15. stoletje.[244] Vodni

242 Kot primerjavo glede pisave – ne pa tudi drugih prvin, npr. inicial, notacije – navajam dva rokopisa iz sredine 14. stoletja, ki oba kažeta proti Cortoni: pisar Bartolomeo Cortonensis: Milano, Biblioteca Nazionale Braidense, Ms. Castiglioni 3, Bartolomeo di San Concordio: Libro degli ammaestramenti degli antichi, v: Grossi Turchetti, *Biblioteca Nazionale Braidense*, str. 35–36, kat. 51, sl. 2; pisar Bonaventura de Balnoregio: Cortona, Biblioteca del Commune e dell' Accademia Etrusca, Cod. 32, Miscellanea (Bonaventura de Balnoreggio, Boetij, Avguštin, cerkveni koledar); v: Caldelli et al., *Provincia di Arezzo – Cortona*, str. 32–33, kat. sl. 33, sl. 35, 36.

243 V starejši evidenci: Inv. št. 11/97, mapa 2, fragment št. 4.

244 Kos, Stele, *Srednjeveški rokopisi*, kat. št. 64, str. 103–104.

znaki (nakovalo,[245] prekrižana meča,[246] šesterokraka zvezda,[247] trogora,[248] volovska glava[249]) dokazujejo, da so papirje izdelali v 3. četrtini 15. stoletja in besedil niso prepisali pred 1470. To je ena od spodnjih časovnih mej pri opredeljevanju zgodovine dveh listov z glasbenimi fragmenti.

V navedenem katalogu je kodeks uvrščen med rokopise neznane provenience; na strani, kjer je zapis moteta *Vere quia*, so na marginah ohranjeni zaznamki iz časa prve katalogizacije (pozno 18. stoletje); zgoraj je zapisano *71/ Msc. Fol.* (brez navedbe števila folijev), spodaj pa je prvotna signatura licejske knjižnice: *2761.* Milko Kos in France Stele sta v katalоškem popisu navedla tri oz. štiri slovenske besede na fol. 300v, kar lahko pomeni, da je bil kodeks v rokah slovenskega bralca. Besedila v knjižnem bloku govorijo v prid uvrstitvi kodeksa med rokopise iz avstrijskega prostora in je z vezavo vred iz poznega 15. stoletja.

Ms 71 ima lesene platnice (310 x 220 mm, hrbtišče meri 73 mm), ki so prekrite z rjavim usnjem, površini pa sta pokriti s številnimi pečatniki različnih vzorcev. Kompozicija je značilna za ta čas: okoli osrednjega pravokotnika so ožji trakovi; pritisk pečatnikov je bil neenakomeren, vendar je mogoče ugotoviti, da so na platnicah posebni, slikoviti motivi (obsekano deblo z listi, veja, okoli katere se opletajo značilni dolgodlanasti listi, palmetni šopi z ravno obsekanimi vejami, polkrožni arkadni loki, različni cvetovi ipd.[250]). Motivi kažejo na avstrijsko, natančneje dunajsko knjigoveško estetiko. Nekatere vzorce – koničasto prelomljeni trak z biseri

245 Nakovalo: Innsbruck, 1462; identifikacijski rokopis je Innsbruck, Tiroler Landesarchiv, Raitbücher Bd. 2; skupina Realien – Werkzeuge – Amboss – im Kreus, ohne Beizeichen – waagrecht. Identifikacijska številka vodnega znaka: AT3800-PO-122657.

246 Prekrižana meča: Videm (Udine), 1455; identifikacijski rokopis je Udine, Archivio di Stato, Atti notarile 5154; skupina Realien – Waffen – Schwert – zwei Schwerter, frei – ohne Beizeichen. Identifikacijska številka vodnega znaka: IT8355-PO-123185.

247 Šesterokraka zvezda: Univerza Dunaj, 3. četrtina 15. stoletja; identifikacijski rokopis je München, BSB, Clm 3870; skupina Berge/Himmelskörper – Stern – sechstralig – im Kreis, ohne Beizeichen. Identifikacijska številka vodnega znaka: DE5580-Clm3870 91.

248 Trogora z enojnim steblom, brez kroga: vodni znak s prečno širino 25 mm: ta vodni znak je bil razširjen od 3. do 7. desetletja 15. stoletja in ga je najti v gradivu iz Padove, Basla in dežele Frankovske. Zanašam se na varianto z nižjim steblom (65 mm) in sklicnim kodeksom Eichstätt, Universitätsbibliothek, Cod. st 218, skupina Berge/Himmelskörper - Dreiberg - frei - Beizeichen einkonturige Stange - nur Stange - ohne weiteres Beizeichen. Identifikacijska številka vodnega znaka: DE2220-Codst 218 452.

249 Vodni znak volovska glava je šibko odtisnjen in ga ni mogoče natančneje opredeliti.

250 Za pet grafitnih odtisov gl. Vodopivec, *Vezave srednjeveških rokopisov*, str. 504; datacija je povzeta po Kos-Steletovem katalogu.

na notranjem delu traka, trikotnik s polovičnim cvetom, zaporedje lokov z grozdom treh kroglic – je najti marsikje, ker so sestavina časa.[251] Precej skladnosti pa je najti z delom dunajskega knjigoveza z bogatim opusom Mojstra Matije (Meister Matthias) iz njegovih poznih let, po 1467.[252]

Papirna lista sta bila nalepljena na notranjo stran platnic kot varovalo rokopisnega bloka, da se besedilo ne bi poškodovalo zaradi lesene površine. Potem ko ju je knjigovez nalepil, ju je obrezal z nožem, bila sta namreč večja od platnic. To je storil prostoročno, nekoliko vegaste vreze je mogoče primerjati: zareze v notranje zavihe usnjene prevleke se natančno ujemajo z robovi obeh papirnih listov. Odlepljena sta bila brez posebnih površinskih poškodb, zatrganine ob straneh so zacelili z dolito celulozno snovjo. Sneta in restavratorsko očiščena sta bila spomladi leta 1988.[253]

Fragmenta sta na papirju sivkastega odtenka, ki je zelo fine teksture in skorajda ni zaznati osnovnih in veznih žic. Na vsakem listu je dobro viden vodni znak volovska glava; določajo ga navzven izvihane konice rogov, okrogla ušesa in s temena dvigajoč se dvostebelni nastavek s sedemlistnim cvetom. Prerisani vodni znak se ujema z dvema enotama, objavljenima v XIII. razdelku Piccardovih katalogov s simbolom volovske glave. Pri št. 252 je podatek, da so papirje s tem vodnim znakom izdelovali v letih 1450 in 1453 v Ingelfingnu in Münchnu, pri št. 255 pa je navedeno, da so jih leta 1460 izdelovali v Landsbergu ob reki Lahn.[254]

Prvi list meri 284 x 205 mm, drugi pa 285 x 294 mm. Oba sta ohranila popolno spodnjo margino (47 mm), vse druge margine so precej obrezane, da so se ujele s površino platnic. Zrcalo ne ustreza prvotnemu oblikovanju strani z notnim zapisom, ampak posreduje stanje po knjigoveški obrezavi. Meritve prvega lista so naslednje: v = 0 – 17 – 234 – 284 mm, š = 0 – 19 – 193 – 205 mm; zrcalo drugega lista se nekoliko razlikuje: v = 0 – 10 – 236 – 285 mm, š = 0 – 4 – 183 – 204 mm. Pomembna pa je sklepna ugotovitev, da razlik v dimenzijah pisnega polja pravzaprav ni; na prvem listu meri 221 x 172 mm, na drugem pa 222 x 174 mm.

251 Laurin, Bemerkenswerte Einbände, str. 273, 276 in sl. 2.

252 Kyriss, *Verzierte gotische Einbände* I, priloga 105; Laurin, Material aus Steirischen Bibliotheken, str. 296, 297 itd., sl. 2, 3, 4, grafitni odtis št.8, 12, 13, 26, Mazal, *Gotische Einbände*, str. 476–478, sl. 2.

253 Snoj, Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo, str. 5.

254 Piccard, *Die Ochsenkopf-Wasserzeichen, Findbuch II/3*, kat. XIII/št. 252 in 255.

Tudi če je vtis spontanosti pri pripravljanju notnega črtovja prisoten, je vseeno vsaka stran urejena, vedno ima 9 enot notnega črtovja, ena enota meri 24–27 mm. V izčrpni muzikološki študiji teh dveh glasbenih listov je Jurij Snoj zapisal, da je glasba zapisana v beli menzuralni notaciji, vendar so enoglasne intonacije v Binchoisovih stavkih napisane v koralni kvadratni notaciji.[255] Na obeh listih so zapisi ali delni zapisi sedmih skladb; na prvem listu je na eni strani *Sanctus* Gillesa Binchoisa in na hrbtni njegov *Agnus Dei*, na drugem listu pa koncu neugotovljive skladbe (z vmesnim citatom *Paradisi porta*) sledi motet *Cibavit eos*, ki ima dodatek druge melodije ter *Vere quia misit* in *Helas matres*.[256]

Ime Gillesa Binchoisa (1400–1460)[257] je zapisano na zgornjem robu verso strani prvega folija, kjer je *Agnus Dei*: lepo čitljiv je del imena *(Bin) chois*, imen drugih avtorjev ne poznamo. Čemu so bili namenjeni listi, ni mogoče ugotoviti, oz. reči, kje in ob kakšni priložnosti so zapisali melodije in pripadajoče besede. Če vemo, da je zapisovalec uporabil papir iz časa med 1450 in 1460, je pomembna Snojeva informacija, da je Binchoisov *Agnus Dei* zapisan v tridentinskem rokopisu no. 88, ki je nastal med 1444 in 1465, sta pa tudi v rokopisu iz Aoste, ki je najbrž nastal na cesarskem dvoru v Innsbrucku v letih od 1443 do 1446.[258] Motet *Vere quia missit* je tudi najti v tridentinskem rokopisu in sicer no. 90, ki je prav tako datiran med leti 1444 in 1465.

Te letnice se nanašajo na nastanek Binchoisovih glasbenih del in omenjenega moteta, ne pa na zapis na papirnih fragmentih. Prepis melodij je delo ene roke, zapis besed pa druge; Snoj meni, da je izdelek neskrben in nezanesljiv;[259] mislim, da je bil nastanek teh dveh listov povezan z nekim dogodkom.

Vsekakor sta bila oba kopista dobro izvedena v svojem delu; besede so v italijansko opredeljivi gotsko-humanistični pisavi, črke so lepo oblikovane

255 Snoj, Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo, str. 13.

256 Snoj, Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo.

257 Od leta 1949, ko je Erwin Panofsky v Journal of the Warburg and Courtauld Institutions objavil članek in predlagal, da je portret neznanega moža na sliki Jana van Eycka (Leal Sovvenir) v resnici portret Gillesa Binchoisa, se je zvrstilo več predlogov. Predlog Panofskega mogoče ni točen, argumente za in proti je objavil Jacques Paviot, JWCI, 1995.

258 Snoj, Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo, str. 12.

259 Snoj, Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo, str. 14: »Glasbeni zapis je neskrben, skrajno nezanesljiv, poln nejasnosti in napak; razbrati ga je možno šele ob upoštevanju medsebojnih odnosov vseh glasov, vendar ostajajo mnoga mesta dvomljiva in jih je možno različno razlagati.«

in čistih oblik, uporabljene verzalke (*Tenor, Contra*) so delno kaligrafirane, ker je npr. *N* zapisan s podaljšano nogo, tudi *R* se izteče v podaljšani in uvihnjeni nogi, delno kaligrafirane so tudi začetnice posameznih melodij *B(enedictus)* ali *V(ere quia)*. Minuskule so nekoliko ožene, kar je pri humanističnih pisavah pogosto (*b* v mandeljasti obliki, *o, p*), *a* je zapisan kot kurzivna črka z enim očesom, *g* je napisan še v gotskem načinu in ima odprto zanko, *s* nastopa kot osmičasto zaprt znak in predvsem kot *s-longa*, ki bodisi stoji na osnovni črti bodisi se uvihne na levo precej pod njo, lok je izrazit, grbine pa ne; črka *i* je zapisana z akcentno potezo ali piko, *p* in *q* nimata prečnega serifa, poteza trebuha se pri *h* praviloma spodvije, tudi pri *x* se na lev iztekajoča se diagonala nekoliko uvihne; črka *t* nastopa v dveh velikostih, prav tako *l* – če je samostojen, je praviloma visok, nizek je, če je podvojen; *d* je dosledno uncijalen, *r* ima nogo s stalcem ali brez, nastopa seveda v običajnih abreviaturah. Pisava je delo italijanske roke.

Čeprav je Milko Kos zapisal, da gre za izdelek 16. stoletja,[260] lahko natančneje opredelimo fragmente ob primerjavi z rokopisom, splošno znanim kot *The Mellon Chansonnier*.[261] Ta rokopis je nastal na aragonskem dvoru po letu 1470 in je bil nemara eno od poročnih daril za Beatrice Aragonsko, ki se je leta 1476 poročila z Matijo Korvinom. – V tem razkošnem rokopisu, ki vsebuje 57 pretežno posvetnih glasbenih del, so melodije zapisane v beli menzuralni notaciji in enoglasne intonacije na začetkih so v koralni kvadratni notaciji, prav kakor na ljubljanskih fragmentih z Binchoisovima skladbama. To je notacija franko-flamskega sloga in pri *Mellonovi pesmarici* nas ne čudi, da je bil notator s severa Evrope, da so melodije Dufaya, Busnoysa in drugih Binchoisovih sodobnikov[262] podpisane z burgundsko zankasto bastardo z besedili v francoskem, italijanskem, latinskem, španskem in angleškem jeziku. Knjižni slikar Matteo Felice ni bil edini slikar na dvoru Ferranteja Aragonskega in se tudi v okrasu zlivajo italijanski koncepti s francoskimi in burgundskimi: dela so nastajala v

260 Kos, Stele, *Srednjeveški rokopisi*, str. 104.

261 Yale University, The Beinecke Library, Ms 91.

262 Popis vseh pesmi po avtorjih in straneh je dosegljiv na: http://www.undoulxregard.org/mellon/. Faksimilna izdaja mi ni bila dosegljiva (Leeman L. Perkins & Howard Garey: *The Mellon Chansonnier*, 2 vols., New Haven – London 1979). V *Mellonovi pesmarici* so zastopani naslednji avtorji: Busnois, Caron, Okeghem, Joye, Regis, Dufay, Vincenet, Tinctoris, Morton, Barbingant, Petit Jan, le Rouge, Ghizeghem, Walter Frye, Bedingham, Basin.

sodelovalnem okolju in razlike v slogih niso bile občutene kot razpoke v enovitosti dela ampak kot delo svojega časa in vseevropske umetnosti.

Zaradi slogovne razvidnosti besedilnih enot in notacije je čas nastanka ljubljanskih fragmentov okoli 1470 precej zanesljiv. Kot kraj nastanka bi si dovolila predlagati Dunaj oz. okolje dunajske univerze: to misel podpirajo besedila dominikanskih avtorjev v samem kodeksu,[263] vezava v dunajskem slogu in navsezadnje je Matija Korvin – omenjen ob *Mellonovi pesmarici* – več let je prebival na Dunaju, ki je bil svetovljansko odprto mesto.

25. Ms 2023
Glasbena fragmenta. Italijanska roka, po 1500

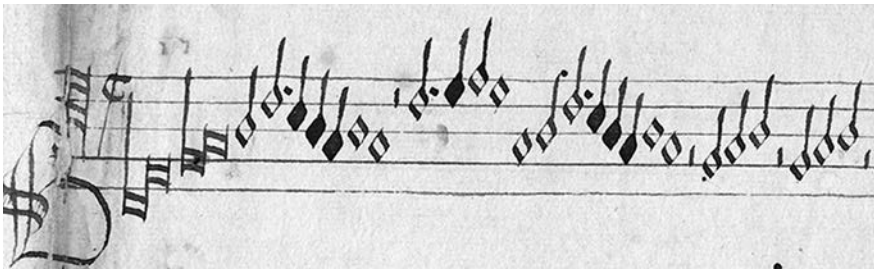

Papirna folija[264] sta bila nalepljena na notranji strani platnic prvotiska *Šeste knjige dekretalij* papeža Bonifacija VIII. s signaturo 16075;[265] v Gspan-Badalićevem katalogu prvotiskov v Sloveniji sta papirna lista omenjena in sicer, da gre za strani iz antifonarija, a gre za neformalen notni zapis, ki je nepopoln in namenjen začasni rabi. Preberemo tudi lahko, da je knjiga bržkone iz gornjegrajske biblioteke. Platnice (432 x 294 x 56 mm) so precej večje od knjižnega bloka (418 x 286 x 36 mm); to

263 Poudariti je treba vsebino kodeksa: ne smemo spregledati pridig oz. razlag evangelijev in pisem vplivnega dominikanca Huga de Prato Florido (1262–1322), ki je bilo študijsko gradivo na dunajski univerzi v 2. polovici 15. stoletja; rokopisi so zagotavljali zaželen izbor, čeprav je takrat izšlo mnogo prvotiskov z njegovimi spisi.

264 Starejša evidenca: Inv. št. 11/97, mapa 2, fragment št. 6.

265 Bonifatius VIII, *Liber sextus decretalium*, Venetiis: p[er] Baptistam de Tortis, M.CCCCLXXXXI, die X decembri, NUK Ti 16075. Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, kat. 141, str. 315.

je polusnjena vezava, kjer so odtisi pečatnikov služili kot okras, ki rahlja vtis sicer zelo temnega usnja.[266]

Po vsem sodeč fragmenta nista pripadala dokončanemu in izvajanju namenjenemu prepisu: med zapisi melodij so prazne notne vrstice in tudi na hrbtni strani večjega fragmenta melodije niso napisane. Papir je sivkaste tonalitete in vodnega znaka ni videti. Večji fragment je po enem vertikalnem robu dopolnjen s celuluzno snovjo, manjše poškodbe so ostale intaktne. Drugi fragment, ki je bil uporabljen za okrepitev hrbta, je bil v restavratorsko-konzervatorskem postopku obojestransko prelepljen z japonskim papirjem, ker je bil zaradi rabe pretrgan po vsej višini.

Večji fragment meri 415 x 286 mm in je delno obrezan: iniciali *V(ersus)* in *B(enedictus)* sta obrezani, torej je bila papirna pola prvotno nekoliko širša. Na strani je po 10 skupin notnih črt z višino 3,2–4,0 mm, brez podpisanega besedila. Ožji fragment, ki je prekrival hrbet, je enako visok, širok pa 7,2–7,8 mm.

Pisava je lahkotna; je humanistična pisava, ki ima v zaobljenih črkah kanček sloga, ki je spremljal bolonjsko gotico. Predlagati bi bilo mogoče severnoitalijansko pisno okolje, kar bi uporaba fragmentov za okrepitev vezave v beneškem tisku tudi podpirala.

26. Ms 2024
Misal. Augsburško delo, 3. tretjina 15. stoletja

Fragment je močno poškodovan;[267] bil je ovitek neke knjige in zunanja stran je kljub čiščenju zelo temna, na notranji strani pa je besedilo sprano.

266 Knjigoveški pečatniki so predvsem obrobili usnjene površine; po višini je na usnjeni prevleki po pet povišanih pravokotnikov, kjer so razpostavljeni trije pečatni vzorci: v kvadrat stisnjen osemlistni cvet, romb z mitološkim četveronožcem, ki je podoben levu s konjskim repom in bruha ogenj, in pravokotno polje, v katerem stojijo tri tenke, sloke osebe, med katerimi sta dva čopasta grma.
267 Starejša evidenca: Inv. št. 12/97, maša 2, št. 9.

Na fragmentu so tudi vreznine za zavezovalne trakove in vreznine za zunanje vezice.

Gre za spodnji del folija iz *Misala*, z besedilom v dveh stolpcih (vsak je širok 85 mm). Razgrnjen meri 160 x 233 mm, velik del medstolpičnega prostora (približno 15 mm) so položili čez hrbtišče ovite knjige, poleg tega je mogoče izmeriti še zunanjo margino (vsaj 24 mm), spodnjo (54 mm) in notranjo (19 mm). Širina pisnega polja je 185 mm, pri 14 vrsticah besedila pa je vrstična višina stabilna in meri 7,3 mm. To so podatki, ki se povsem ujemajo z meritvami na fragmentu, ki so ga uporabili za ovitje *Registra dohodkov in izdatkov župnije Šentvid pri Stični,*[268] tudi nitasta repa, ki se vijeta iz rdeče in zelene iniciale, kažeta podobno dinamiko. Pri fragmentu iz Arhiva Republike Slovenije je v dobro oporo tudi nekaj slikarskih detajlov, npr. zeleno steblo med pisnima stolpcema in vtis o slikarski iniciali, zaradi česar je predlog o času in kraju nastanka bolj zanesljiv;[269] poleg tega je mogoče podati prvotne dimenzije *Misala*, ki so bile približno 370 x 250 mm. Na podlagi vezave registra iz župnije Šentvid pri Stični pa smemo reči, da je tudi ta fragment vzel v roke isti knjigovez ob istem času, torej v sredini 17. stoletja.

Iz besed *(... Dan) et Nephtali (Gad et Aser. Erant) igitur omnes* ... je mogoče prepoznati odlomek iz starozavezne *Knjige o izhodu* (1: 4–5). Misal je bil skrbno pisan, črke se nagibajo h kaligrafiranju, zapisane so z gibkimi potezami, tako da je poševni serif na vrhu navpičnic nekoliko upognjen (npr. *l*), pri črki *r* je videti kot poševno pripet polkrog, kvadrangule so skromne, predvsem izražajo nastavitev in odstavitev peresa. Posamezne črke so lepo oblikovane, npr. *a*, kjer se zgornje oko sicer zapre ob navpičnem steblu, vendar je proporcionalno s spodnjim očesom v razmerju 2 : 3; enako razmerje je pri črki *e*. Tudi zanka pod črko *g* je za spoznanje manjša od zgornjega očesa; pri črkah *m*, *n* in *u* so minimi sicer povezani, a hkrati ima vsaka črka svoj prostor in se znotraj besede ne spreminjajo v težko berljivo zaporedje navpičnih potez. *S-longa* je pogosto na spodnji črti spodvit v desno, pa tudi *f* ne sega pod spodnjo linijo, *p* in *q* imata stebla zaključena brez prečnih serifov. – Stavčne začetnice so poudarjene z rdečo potezo.

---

268 SI AS 781, *Cistercijanski samostan in državno gospostvo Stična, knj. 26, Register dohodkov in izdatkov župnije Šentvid pri Stični in njenih podružnic, 1641 – 1647.* Gl. Golob, *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, 1. Arhiv Republike Slovenije,* kat. št. 65, str. 137–138.

269 Primerjalni rokopis je hranjen v Mariboru, NŠAM, Ms 18.

27. Ms 2025
Misal. Južnonemška pisna šola, 1. polovica 15. stoletja

Leta 1948 je germanist Dušan Ludvik v fondih NUK našel ta pergamentni fragment;[270] uporabljen je bil kot okrepitev hrbtišča med dvema vezicama neke knjige. Pergamentni odrezek meri samo 32/36 x 85 mm in zato ne posreduje veliko podatkov. Videti je štiri delne vrstice, visoke približno 8 mm, ob njih teče navpičnica za levo naslonilo, narisana s tinto.

Sedaj je pergament precej tog, mestoma je zguban, kar je posledica umestitve med vezice, poleg tega so bodisi lombarde razbarvane ali pa manjka del besedila. Na eni strani je zaradi delov liturgičnih oznak, zapisanih z rdečilom, prepoznati, da gre za mašno knjigo. Na drugi strani pa so dobro čitljive besede *[... ut refe]rat unusquisque [propria corporis pout] gessit sive bo[num sive malum] Scientes ergo [timorem Dei....]*, ki so berilo iz 2. pisma Korinčanom (5, 9–11).

Pisava je knjižna gotica 1. polovice 15. stoletja, kakršna je prevladovala v južnonemškem-avstrijskem prostoru. Fragment je po vsem sodeč del istega *Misala*, razrezanega za knjigoveške okrepitve, opisanega kot Ms 2013 (gl. str. 111).

28. Ms 2026
Latinski slovar s pretežno naravoslovnimi vsebinami. Južnonemški prostor, ok. 1300

Rokopisna enota Ms 2026 je sestavljena iz sedmih pergamentnih fragmentov, ki so bili hranjeni v treh različnih ovitkih in so bili foliji nekega slovarja.[271] Fragmenti so nekoliko različnih dimenzij, kakor jih je obrezal neki (ljubljanski?) knjigovez v 18. ali 19. stoletju. Vsi imajo luknje za zavezovalne

270 Starejši vpis: Inv.št. 18/86, mapa 3.
271 Starejša evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, ovitki 2.1, 2.2 in 2.3.

trakove narejene z luknjačem in ne z nožem ali britvijo. Štirje fragmenti (iz ovitkov 2.1 in 2.2) so prekrivali knjižne platnice in se jih je zavezovalo na treh točkah, preostali trije majhni fragmenti (iz ovitka 2.3) pa so služili kot knjigoveške okrepitve. O zgodovini slovarskega kodeksa in njegovega razreza nimamo podatkov, zaradi izbora gesel bi smeli domnevati, da je bil slovar izločen iz neke svetne knjižnice, ko poznejšim lastnikom ni več služil v enaki meri kot stoletja poprej.

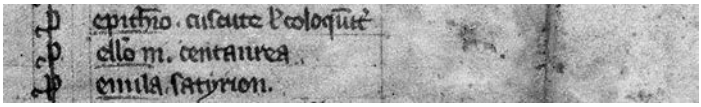

Za vse fragmente veljajo enake materialne danosti, enaki kodikološki podatki in prav tako določa njihovo pripadnost istemu kodeksu vsebinska povezanost. Slovarsko delo je napisano na pergamentu, ki ni bil posebno kakovosten, sedaj pa je zaradi čiščenja, ravnanja in drugih konzervatorskih postopkov še bolj otrpnil, pa tudi zmečkane površine niso povsem zglajene. Ob tem je ostala žolto-rjavkasta obarvanost zaradi lepila in še izrazitejše poškodbe je povzročilo lepilo s tem, ko so se zaradi kombiniranega učinkovanja lepila, vlage, toplote itd. besede z enega folija odtisnile na drugega; mestoma so zapisi zabrisani tudi zaradi posegov. Vse to je prispevalo k ponekod popolni nečitljivosti, drugod je mogoče prepoznati kakšno besedo, neprepoznavne pa so rokopisne drobnarije kot so okrajšave, sklicna znamenja itd. Ob tem pa je pisava je skrbna in vseskozi enakomerna, o čemer pišem v spodnjih odstavkih.

Vsak folij je razdeljen v tri stolpce, ki mu dimenzije določajo navpičnice – na skrajni levi sta črti za verzalni stolpec (pribl. 2,5 mm),[272] sledi ozek stolpec s praznim presledkom (pribl. 2 mm) in širši stolpec (39–43 mm) za dokončanje besede in razlago. V celoti je en stolpec širok približno 45–47 mm; začetnice v verzalnem stolpcu so nekoliko širše kot črke v preostalem besedilu in so vedno poudarjene z rdečim polnilom ali kar navpično potezo, ki povezuje začetnice večjega števila besed. Z rdečilom

272 Raffaelli, La pagina e il testo, str. 3–24, posebej str. 3–7 o prehodu izpostavljenih vrstičnih začetnic iz pesniških del v druge, ne-pesniške zvrsti.

je podčrtana marsikatera geselska beseda. Vsi trije stolpci merijo skupaj z dvema medstolpičnima prostoroma 145–152 mm in to je širina pisnega polja. Zanesljivo je mogoče izmeriti edino notranjo margino, široka je 21 mm, zunanje margine pa so različno obrezane in bi utegnile meriti 35–40 mm. Tudi glede višine folijev ni mogoče zapisati zanesljivih podatkov: na fragmentu s črko *G* je mogoče našteti 48 vrstic, ki pri vrstični višini 4,3 mm dajo 206,4 mm, kar je ocena povprečne višine pisnega polja,[273] v celoti pa so fragmenti visoki največ 250 mm. Če strnem meritve, potem so pisnemu polju namenili približno 210 x 150 mm prostora, foliji pa bi sprva utegnili meriti 300 x 210 mm.

Pikiranja ni najti oz. so ga prekrile mehanske poškodbe; črtna shema pisnega polja je narisana tako s svinčnikom kot s črnilom. Slovarsko besedilo je napisano s temnorjavo tinto, cinober je dobre kakovosti; začetek posamezne črke zaznamuje lombarda, ki je praviloma širša kot je visoka. Lombarde so oblikovane kot modificirane kapitale in uncijale, so široke, a brez okrasa. Praviloma so visoke 9 mm, iniciale z daljšim steblom (*F, P*) pa merijo do 17 mm. Tudi pri lombardah se je rdečilo izkazalo kot kakovosten pisni medij in jih vidimo malone nepoškodovane, zato pa so lombarde, zapisane z modro tinto skorajda izginile.

Gesel iz tistih stolpcev, ki so bili zavihani okoli roba platnic, ni mogoče prebrati zaradi mehanskih poškodb, prav tako ni mogoče ugotoviti vsebine gesel, katerih stolpci so prerezani po višini. Na vseh fragmentih je zapisanih in vsaj delno ohranjenih 650–700 gesel. Štirje fragmenti, ki so delno ohranili lastnosti bifolijev, so sedaj urejeni glede na abecedno zaporedje zapisanih gesel.

Kodikološke lastnosti, ki se nanašajo na fragmente iz posameznih map, so naslednje:

Fragmenta 1 in 2 (v ovitku 2.2.) sta bila pravokotno obrezana in nalepljena na notranjo stran neke tanjše opore, ki je služila za platnice. Oba sta malone enako velika: prvi meri 200 x 288 mm, drugi pa 203 x 276 mm in sta sedaj približno pravokotne oblike. Potem ko sta bila vzeta iz razdrtega kodeksa, sta bila za sekundarno rabo obrezana na velikost

273 Višina pisnega stolpca se nekajkrat spremeni, če so pod zadnjo vrsto dodana nova gesla; pregled ohranjenih fragmentov ne kaže zapisov druge, poznejše roke, ampak so tudi dodatki delo prepisovalca.

knjižnega bloka te knjige, kjer sta dobila mesto v/na platnicah. Na 1. fragmentu neravni, zavihnjeni robovi dokazujejo, da sta bila fragmenta upognjena čez hrbtišče. Na 2. fragmentu pa so edina sled prvotno večjega formata diagonalni vrezi v (zunanjih) vogalih, ki so posledica obrezovanja prevleke čez platnice. Na obeh fragmentih je videti reliefni odtis nekdanjih zavihkov, vendar so široki samo 22 mm in ni mogoče reči, ali sta fragmenta pokrivala hrbtišče. Knjigo se je zavezovalo s štirimi trakovi (ob navpičnem zunanjem robu sta bila dva trakova, po eden na zgornjem in spodnjem robu). Zaradi preostankov papirja na nekdanji notranji strani je utemeljena domneva, da je bil 1. list knjižnega bloka (kot spojni list) nalepljen na notranjo stran pergamentnega ovitka. Sedanje dimenzije fragmentov se v grobem ujemajo z velikostjo knjižnega bloka, ki sta ga varovala.

Pergament je tog, čiščenje ni moglo odstraniti vseh nečistoč, posledic nanosov lepila in tekočinskih razlivov, mestoma so ostali kosci nalepljenega papirja oz. kartona, največ je površinskih poškodb, ponekod so zelo zdrsana večja polja; tako kot drugod, je tudi tukaj najti ostanke črvojedin. Na nekdanji notranji strani je površina svetla, na zunanji strani pa sta fragmenta žolta, temna pa na poljih, ki so bila polita s tekočino, ter tudi nagubana. Na zunanji strani fragmenta, na katerem je videti inicialo U, je svetlejše polje, ker je tam bila svoje čase prilepljena papirna etiketa z naslovom oz. oznako vsebine.

Na 1. fragmentu so desno od veznika gesla na črko *A*; nekaj jih je napisanih na hrbtni strani. Na drugem delu bifolija so na eni strani besede, ki se pričenjajo s predpono *Per-*, na hrbtni pa besede na črke *T, U* (oz. *V*) in *Z*.

Na 2. fragmentu je mogoče prebrati na levem delu bifolija besede s črko *A*, desno od veznika zaključek gesel z začetno črko *B*, sledijo gesla s črko *C*; na drugem delu bifolija so besede na *S*, na hrbtni strani pa gesla s črko *T* in večina besed s črko *B*.

Fragmenta 3 in 4 (bila sta v ovitku 2.1) nista enakih dimenzij; eden meri 235 x 335/338 mm, drugi pa 250 x 333 mm; prekrivala sta platnice neke knjige, zavihki so segali na notranjo stran in zato je pergament v vogalih poševno prirezan. Platnice so bile kartonaste (190/200 x 290/300 mm), debele 2,8–3,0 mm; ker so imele ostre robove, zaradi česar sta fragmenta mehansko poškodovana, zaradi debelega nanosa lepila sta drobno nagubana, tudi tekočina v lepilu je povzročila zabrisanost besedila, mnoge besede

so tako rekoč razkrojene. Bila sta zunanji prevleki in s tem izpostavljena svetlobi, prahu, prijemanju itd.; podložena sta bila z nekim drugim nosilcem zapisa in tako je ob snemanju s platnic ostalo na eni strani fragmentov odtisnjeno obsežnejše zaporedje črk in številk, kar v dobršni meri preprečuje branje oz. razbiranje slovarskih gesel.

Na 3. fragmentu je na levi strani del stolpca s črko *D*, ki ji sledita *E* in *F*, na desni polovici so besede, ki se pričnejo s črkami *M, N, O* in *P*; ko folij obrnemo, je videti zaključek črke *P*, sledijo *Q, R* in črka *S*, na desni strani so besede, ki se pričenjajo s *C* in *D*.

Na 4. fragmentu so na levi strani razgrnjenega bifolija besede z začetnicami *L* in *M* ter *F* in *G*, na drugi strani bifolija pa nadaljevanje *G, H, I* in *K*.

Oba bifolija sta vsebovala del ali večji del gesel, ki se pričenjajo z navedenimi črkami. Tako kot na drugih fragmentih tudi tukaj ni nobena črka v zaporedju gesel zapisana v celoti, ker so pisni stolpci po višini obrezani. Neenakomerno obrezana bifolija sta bila na kartonasto podlago položena poprek, tako da je izvirni veznik z notranjima marginama tekel vodoravno.

Fragmenti 5, 6 in 7 (v ovitku 2.3) so manjših dimenzij in so najbrž služili kot okrepitve hrbtišča neke knjige. Vsi so nepravilnih oblik in so prilagojeni knjigoveškim potrebam; ker gre za majhne kose, je na vsakem le nekaj besed. Največji je kos, ki je visok in ozek pravokotnik nepravilnih oblik. Po višini meri 200 mm, na zgornjem koncu je širok 55 mm, na spodnjem pa 45. Nepopisan marginalni rob je širok 24 mm, vendar ni mogoče vedeti, ali gre za notranjo ali zunanjo margino. – Naslednji fragment je trapezasto prirezan, mogoče je prekrival vpeljavo vezic v (leseno?) platnico ali pa razpredenost (vrvenih) vezic na površini (kartonaste?) platnice. Na najširšem delu meri 50 mm, nasprotni rob je dolg samo 27 mm, stranici sta dolgi 29 oz. 25 mm. – Tudi zadnji fragment je trapezasto prirezan in podobnih dimenzij kot prejšnji: na najširšem delu meri 52 mm, nasprotni rob meri 23 mm, poševni stranici merita 25 in 30 mm. Na drugem in tretjem fragmentu so ohranjene samo po tri besede, hrbtna stran je nepopisana.

Na večjem fragmentu so gesla, ki se pričnejo s črko *S*, na manjših dveh pa tiste, ki se prično s predpono *Per-*.

Pisava: na vseh navedenih fragmentih je enaka in gre za knjižno gotico iz

2. polovice oz. zadnje tretjine 13. stoletja. Črke so nekoliko ožene, pokončne in ponekod je videti zanke na steblih,[274] s čimer se nakazuje vpeljevanje teh prvin hitrega zapisovanja v knjižno gotico in razvoj v bastardo. Značilno za prehodno fazo je tudi oblikovanje črke *a*, ki zgornjega loka nima dosledno naslonjenega na spodnjo zanko, ampak se pojavlja v obeh oblikah, kot *a* z dvema očesoma ali samo z enim. Zgornja stebla črk *b*, *h*, *l*, *t* (sredi besede in brez ligature) so pokončna, ne segajo dosti čez vrhnjo poravnavo minuskul; minimi črk *i*, *m*, *n* ipd. so za spoznanje upognjeni, pri črki *u* pa sta potezi povsem ravni. Okrogline (*o*, *g*, *p*, *q* itd.) so ožene, niso pa koničene, zanka pri *g* je položena vodoravno in ni dosledno zaprta. *Okrogli s* na koncu besed še ni sklenjen v osmico, *dolgi s* pa ima lok le za spoznanje upognjen. – Glede paleografskih vidikov bi našli v dunajskem, salzburškem in južnonemškem okolju precej vzporednih rokopisov, kar pa pove le to, da je pisec slovarja ustvarjal v slogu tega okolja.[275] Ker pa je v geslu *Testiculis wolpis* zapisan dvojni *w*, nakazuje ta črka, od kod bi bil sestavljalec oz. prepisovalec in sicer bi lahko domnevali, da je bil iz Bavarske oz. južne Nemčije in krajev proti Dunaju.

Na štirih obrezanih bifolijih in treh manjših fragmentih je mogoče prebrati samo nekatera gesla, večina je nečitljivih. Vseeno pa je ohranjeno toliko zapisov, da je jasno, da je slovar upošteval vse črke abecede: *A, B, C, D, E, F, G, H, I / J, K, L, M, N, O, P, Q, R* in *S, T, U / V, Z* ter besede, ki se pričnо s predpono *Per-*. Vseeno sem mnenja, da štirje obrezani bifoliji in trije manjši kosi predstavljajo materialne preostanke večjega dela slovarskega zvežčiča. Potemtakem je slovarsko delo obsegalo eno lego; ni incipita in tudi eksplicita ne, vendar je mogoče, da teh knjižnih prvin sploh ni bilo. Vsekakor pa je bil bifolij št. 4 s sklenjenim zaporedjem črk od *F* do *M* sredinski bifolij.

Drugačno vprašanje predstavlja notranja sestava slovarja. Čeprav si črke sledijo po abecednem redu, je znotraj posamezne črke zaporedje gesel poljubno, presenetljivo dosti je besed s črko *K* in izstopa skupina besed s

274 Npr. v razlagi dve vrstici pod geslom *Mesus est* ..

275 Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen, I,* kat. 29, sl. 106: Dunaj, ÖNB, Cod. 965, dunajsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja; kat. 31, sl. 110: Dunaj, ÖNB, Cod. 1709, pogojno avstrijsko delo, prehod iz 13. v 14. stoletje; kat. 33, sl. 115: Dunaj, ÖNB, Cod. 462, avstrijsko delo, zadnja četrtina 13. stoletja.

predpono *Per-*. Zaradi svobodnega zaporedja vnašanja besed v stolpce je videti, kot da so besede izpisane iz različnih knjig. Mogoče so bile dodajanju novih gesel namenjene vmesne prazne vrstice. Je tudi nekaj takih, ki se pojavijo samo z geslom in so brez pojasnila v latinščini, praviloma pa je ob vsakem geslu ena razlaga, seveda so tudi *lemmata*, kjer raznotere pomene pojasnjujejo oštevilčene razlage.

Vsebinska oz. tematska predstavitev slovarja je brez popolnega izpisa in primerjav z različnimi jeziki zgolj okvirna. Zdi se, da so sestavljalca slovarja zanimale besede, ki so blizu sredozemskemu okolju, arabskemu in hebrejskemu, pa tudi besedam, ki imajo korenine v keltskem in luzitanskem jeziku, v razlagah gesel pa je najti germanizme. Kolikor je mogoče reči, so prednost dobile naravoslovne vsebine. Izstopa večje število besed, ki so povezane z rastlinstvom, ki pa jih razumemo šele potem, ko preberemo latinsko razlago: *Alfigel i. folia salitis*, torej žajbljevi listi; *Cunee i. affodili*, so vrsta lilij, pozneje beseda zaznamuje tudi narcise; *Caras i. apium* je divja zelena; *Cupfe. i. ysopus*, torej ižop; *Cangirio i. centavrea* pomeni poljsko cvetlico plavico, pri čemer je *cangirio* luzitanska, torej starejša portugalska beseda; *Balloch i. glande* pomeni želod; *Silen i. nux romana* podaja poimenovanje mandljevca v neki pokrajini. *Castor i. coriandrum* je začimba; *Cedrinus* pomeni predmet, narejen iz cedrovega lesa; *Cadab alkadir i. frago* je opredelitev plodov kapre; nekatere besede so pojasnjene z neko značilnostjo, npr. *Alterachi i. flos rubeus,* le da ne moremo ugotoviti, katera rastlina je izhodišče za besedo. *Sesit est arbor in Egipto*: izvemo za geografsko okolje, a trenutno še ne vemo, ali beseda *sesit* označuje starejše egipčansko ali novejše arabsko poimenovanje; nekatere razlage so nerazumljive: *Felse est species arboris*; tudi geslo *Gesia est arbor* ne pove vsega, prav tako *Husinrim i. species lacticulosus*.

Živali ali dele živali zaznamujejo verjetno številne besede, ki pa jih kot take brez prevoda v latinščino ni mogoče prepoznati: *Semaros i. sardelle;* podobno kratko pojasnilo se glasi*: Suaco piscis est*; druge so razumljive brez dodatnih razlag: *Chameleon*, *Wolpes*.

Posamezna gesla nakazujejo zanimanje za življenjske navade: *Fischalia i. potus* oz. *Ahada i. potus*, *Calos i. panus;* vsaj dvakrat najdemo besedo za utež: *Axufem pondus est; Carmet pondus est*; oznaka *Cassus est locus exterior* govori o bivalnih možnostih. *Al baratia* je beseda najbrž arabskega

izvora, ki pomeni čarobno mizico, a za ta predmet je napisana tudi beseda *cancaliba*. Najti je gesla kot npr. *Sesanach* , ki je keltska beseda za Sase, nekaj je geografskih oznak kot npr. *Gaditana* oz. *Gades; Sudi in Gallia anus; Elambat*; *Gomera*; *Keiro*; mogoče zraven spada tudi *Cuniculite*, ki pomeni ozke podzemne prehode.

Veliko besed, ki se pričnejo s črko *K (kassile, kadiri, karmee, kakasim, kerem , keinacha* itd.) in niso latinskega izvora.

Nekatere besede so ohranile po več stoletjih tudi svojo zvočno podobo in pomen. V delu Plinija st. *Naturalis historia* (Naravoslovje) je beseda *Gades* vključena v II. knjigo, v 67. poglavje in opredeljena kot geografski pojem, povezan z Atlantskim oceanom. *Gades* je zapisan v marsikaterem zemljepisnem in morjeplovskem priročniku tudi več stoletij pozneje.[276] *Chameleon* je še vedno v uporabi in ga preberemo v številnih delih starejših avtorjev[277] in ohranil pa se je vse do danes. Zvečine pa so se besede spremenile tako glede zapisa kot pomena. S tega vidika naj opozorim na kodeks iz knjižnice Žičke kartuzije, sedaj Gradec, Univerzitetna knjižnica, Ms 742 iz 1. polovice 15. stoletja: sestavljen je iz več besedilnih enot, dve pa sta zanimivi vsaj kot primerjava raznoterosti slovarskih del v 14. stoletju. Prvi slovar, *Naturalia* (fol. 157r–180v), je delno izvleček iz Fiziologa, ki mu sledi sklop besed, nanašajočih se na drevesa in zatem še tistih o dragih kamnih »in podobnem«. Drugi slovar (fol. 180v–188r) ima naslov *Vocabula bona et rara per alphabetum*.[278]

Glede na nabor gesel, torej po besednem značaju, je ljubljanski slovar blizu rokopisu, ki ga poznamo kot *Fragmentarium Bobiense de nomine* in je prepis iz 5. stoletja, izvirnik pa je bil precej starejši.[279] Za ta rokopis vemo, da so izpisane besede vzete iz del nekaterih antičnih avtorjev,[280] ugotoviti je

276 Eden od bogato ilustriranih priročnikov o obmorskih krajih je knjiga: Friese Lorenz, *Uslegung der Mercarthen, oder, Cartha marina* ..., Straβburg:,apud Johann Grieninger, 1527 (kot bakrorezci in lesorezci so sodelovali odlični slikarji, Hans Baldung Grien, J. Schäfelin, H. Wechtelin idr.) uporablja ime *Gades* za otok in *Mare Gaditanum* za okolje. To je eden nazornejših primerov preobrazbe starega poimenovanja v sodobnega. Mesto Cadiz seveda ni več otok, ampak je povezan s celino.

277 Uporabi jo npr. Aristotel v *Nikomahovi etiki* (1. knjiga, 10. pogl.), zapisana je v svetopisemskem *Levitiku* (11. pogl.), pri Pliniju (2. knjiga, 113. pogl.), v Celsusovi knjigi *De Medicina* (5. knjiga, pogl. 18), v Platonovi *Republiki* (8. knjiga, 559D), še pogosteje je samostalnik vključen v literarna dela.

278 Kern, *Die Handschriften der Universität Graz*, 2, str. 120–121.

279 Zdaj: Neapelj, Biblioteca Nazionale, lat. 2.

280 Mariotti, Il fragmentarium Bobbiense, zlasti str. 41 – 53; navaja izpisana besedišča naslednjih

bilo mogoče relevantne odlomke iz antičnih del, ki jih je sestavljalec imel v nekem trenutku pred seboj. Enako kot na ljubljanskih fragmentih, so gesla zapisana brez notranjega abecednega reda. Rokopis iz Bobbia so potrebovali v neki šoli, ki je imela visoke zahteve. Veliko je besed grškega izvora in so zapisane brez napak, tako kot pri ljubljanskem slovarju je na prvem mestu dobesedni pomen[281] in prav tako ni v slovarju niti trohice krščanskega. V fragmentariju iz Bobbia je tudi dosti besed, ki se nanašajo na živali, rastline in geografske pojme. Nekatere besede je najti tudi na fragmentih iz Ljubljane,[282] vendar to ne pomeni, da je med obema rokopisoma kakršna koli neposredna povezava.

Če pri fragmentariju iz Bobbia zaradi časa, v katerem je učena kultura pozne antike še živela v šolskem in javnem življenju, štejemo za odvod iz aleksandrijske leksikografske skupine, je vendarle osredotočen na sestavljanje besed iz del mojstrov besede sorazmerno domačega okolja. Pri ljubljanskih fragmentih pa je odvod aleksandrijske šole vsebovan v enem njihovih raziskovalnih načel, da v leksikonu-slovarju-glosarju pritiče ustrezno mesto tudi besedam, ki izvirajo iz dialektov, ne le visokih literarnih stvaritev, enako redkim besedam, besedam z oddaljenimi koreninami ipd. To se je uveljavilo v helenističnih stoletjih: take besede so bile same po sebi razlog, ker so pritegnile pozornost bralca (in zato je potreboval ustrezno leksiko), zbudile njegovo radovednost ipd. Prav v helenističnem času se je literarni jezik (predvsem grški) predstavil kot področje, ki je odprto za besede iz širokega prostora in to pomeni, da jemlje v svoje znanstveno okrilje tudi predmete, rastline, kamnine, pokrajine, oblačila, jedi itd., ki niso vsakdanja. Z drugimi besedami: dediščina Filetasa s Kosa (320–270 pr. n. št.) se je z ljubljanskimi fragmenti predstavila kot nov spomenik.[283]

---

avtorjev: Vergilij, Horac, Lukan, Juvenal in Salustij.

281 Okvire ljubljanskega slovarja presega s slovničnimi in jezikoslovnimi vidiki ter občasnim imenovanjem avtorjev oz. del.

282 Primeri so navedeni na str. 63–68, npr. Gauditana (kat. št. 55): Tyriam quod Gades insulas Hispaniae Tyrii tennerunt; Garganus (kat. št. 112): mons est Apuliae; Sarrana (kat. št. 150): Tyria.

283 Pfeiffer, *Classical Scholarship*, str. 87–104. Holtz, Glossaires et grammaire, str. 4–8.

29. Ms 2027
Odlomki pravnih besedil. Severnoitalijanski prostor, 1427–1435

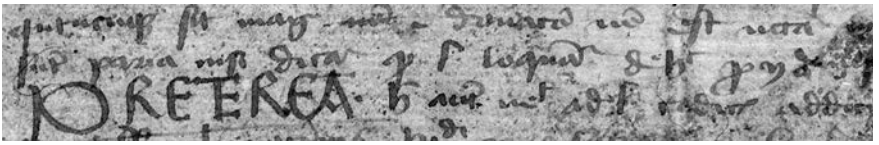

Pod inventarno številko 30/2009 je bilo v mapi št. 4 shranjenih več ovitkov s fragmenti na papirju, ki so bili sekundarno uporabljeni kot knjigoveške makulature.[284] Vseh fragmentov je 26, od tega jih 24 kaže toliko skupnih potez, da lahko govorimo o fragmentni gruči. Povezuje jih več osnovnih značilnosti – enak papir, približno enake dimenzije izvirnih rokopisov, podobne kodikološke poteze in na vseh so zapisana poglavja iz pravnih vsebin, vizualno pa se razlikujejo glede na pisavo (gl. tudi Ms 2028).[285] Dosedanja razdelitev fragmentov v več ovitkov je posledica konservatorskega urejanja rokopisnih bifolijev glede na proces dela, hkrati pa ni podatkov, od kod so bili fragmenti vzeti (iz ene knjižne vezave ali več, katere signature so imele te knjige, kakšna je bila njihova provenienca itd.).

Prvotne dimenzije snopičev oz. knjižic iz prve polovice 15. stoletja so skladne, z merami pribl. 290/305 x 190/205 mm se ujemajo s takratnimi standardiziranimi merami najmanjših papirnih pol,[286] razlike so majhne. Čeprav gre za fragmente različnih pravnih del, najdemo na listih dva vodna znaka, torej so papir v procesu prepisovanja jemali z enega kupa. Operutničeni zmaj in (lovski) rog se ponavljata na vseh 24 fragmentih, vodni znaki se ne spreminjajo in gre za vedno isto papirno naklado. To pa tudi nakazuje, da so prepisi izbranih besedil nastali bolj ali manj sočasno, po naročilu in v istem rokopisnem okolju, verjetno v okviru mestnih ali univerzitetnih kopističnih delavnic.[287]

284 Starejše evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, št. 1.1, 1.2, 1.3 in 1.4.

285 Za fragmenta iz ovitka 1.3 gl. Ms 2029.

286 V Italiji so že v 13. stoletju uvajali splošno veljavne formate, papirni mlin v Bologni je okoli leta 1308 določil naslednje papirne formate: imperiale (500 x 740 mm), reale (450 x 620 mm), mezzane (350 x 520 mm) in Reçute (320 x 450 mm). Več: Sösemann, Papierbewirtschaftung, stp. 524–525.

287 Rokopis Ljubljana, NUK, Ms 152 je zbornik pravnih besedil, kjer je sodelovalo devet »glavnih rok« in je rezultat delavniškega dogovarjanja in internih kopističnih pravil. Več Golob, *S črnilom in zlatom*, str. 278–279.

Po Piccardovem katalogu je identični vodni znak operutničenega zmaja najti na papirjih, ki so jih izdelovali v Gentu v letih 1427–1428.[288] Gerhard Piccard je pridobil vzorce gentske papirne naklade s tem vodnim znakom iz zbirk v Ferrari in Modeni, tako da njegova dokumentacija iz severnoitalijanskih arhivov samo potrjuje, da so italijanski paleografski elementi na obravnavanih fragmentih logični ter da smemo utemeljeno predlagati, da so vsi fragmenti deli rokopisov, ki so severnoitalijanske provenience.

Lovski (glasbeni) rog je vodni znak, ki ga na teh fragmentih pogosteje vidimo; uporabljeni tip ima dvodimenzionalen izlivek, oblikovan ustnik in trak čez sredino olifanta, ki se nadaljuje v zanko za obešanje. Glede na podatkovno bazo manuscripta.at je na temelju risbe in meritev (v=43, š=43 mm) mogoče vodne znake z ljubljanskih fragmentov prepoznati na papirjih, ki so jih izdelovali v nekem severnoitalijanskem papirnem mlinu leta 1433; lokacija ni navedena.[289]

Nalepljeni so bili na platnice več knjig približno enake velikosti, knjigovez pa je ob straneh z luknjačem naredil okrogle luknje za zavezovanje. Poleg tega je vzdolžni del fragmentov zavihal čez hrbtišče knjig, ki jih je imel v delu; na fragmente, uporabljene kot knjigoveške podloge, je šival lege, kar je razvidno iz skupin vbodnih lukenj – praviloma jih je dvanajst in so v štirih skupinah, v vsaki so po tri.

Papirni kosi so mehansko poškodovani: najizrazitejše poškodbe so na vogalih, na robovih platnic in ob nekdanjem vezniku, kjer pogosto manjka del papirja, ostale so luknje od črvojedin ipd. Čitljivost kazijo tudi madeži zaradi razlitja tekočin, lepila, umazanije, rokovanja in prekomerne osvetljenosti, veliko oviro pri branju in prepoznavanju vsebin predstavljajo zrcalni odtisi besedil z neposredno dotikajočih se listov, kar se je zgodilo zaradi vlage in učinkovanja lepila. Besedila so napisana s tintami v odtenkih od srednje- do svetlorjavih, a med njimi ni posebne razlike. Na nekaterih straneh je besedilo izginilo, kar ni nujno posledica koservatorsko-restavratorskega posega, ampak nestabilnosti, razgradnje tint. Vsi fragmenti so restavratorsko

288 Piccard: *Wasserzeichen Fabeltiere. Greif, Drache, Einhorn*, kat. 955 in 956.

289 Eksterna povezava: WZIS DE4860-Ms 1480 105; permalink: https://www.wzma.at/18695; primerjalni rokopis je: Innsbruck, Universitäts- und Landesbibliothek Tirol, Cod. 189. – V naših publikacijah je ta znak naveden kot lovski rog, zato ohranjam tako poimenovanje. V avstrijski podatkovni bazi in mednarodni zbirki vodnih znakov pa je uvrščen v kategorijo glasbenih instrumentov.

očiščeni in poravnani, večje raztrganine so ustrezno zalepljene in močno poškodovani robovi so včasih dopolnjeni s celulozno maso, da se poškodbe ne širijo.

Na desetih fragmentih, ki so po vsem sodeč pripadali enemu rokopisu, je besedilo v bastardi, ki ni vseskozi enakomerna. Razlog za te razlike bi utegnilo biti hitenje in menjave rok; ugotovljene so vsaj tri pisave in nobena ne izraža zanimanja za estetiko zapisa (kot višje dobrine) in s tem celotne strani, bistvena je bila uporabnost. Vsekakor so bili kopisti zelo vešči in sposobni naglega prepisovanja. Uporabljali so standardizirane okrajšave, ki so v tem času ustrezale normam univerzitetne prakse. Nemara so ti fragmenti preostanek univerzitetnega priročnika ali študijskega gradiva, zato so kopisti sledili tudi vizualnim opozorilom na vzorčnem rokopisu in so na vsebinsko pomembne odlomke opozorili z valovitimi obstranskimi črtami ali kartušami ipd.

To je italijanska bastarda brez zank, ki ima mestoma poteze kurzivnosti; črka *a* je že kurzivno pisana, uncijalni *d* pa ima izjemoma kratko zanko; *b, h* in *t* imajo navpična stebla brez serifov, *p* in *q* sta prav tako brez zaključnih črtic; *f* in *visoki s* segata precej globoko pod pisno črto in hkrati precej visoko proti zgornji vrstici; *m* je kratka cikcak tvorba, *r* je najpogosteje napisan kot nizka pokončna črtica, ki se nadaljuje s kratko črtico v desno; najbolj dinamična prvina so loki nad besedami, ki so praviloma okrajšave.

Poleg bastarde za glavno besedilo je na več straneh najti ključne besede, napisane na marginah v knjižni gotici, komentarji in popravki so v kurzivi, notule pa v zelo okrajšani in drobni kurzivi, isto velja tudi za zaznamek na 3. fragmentu, kje se pecia prične.[290] Vmesni naslovi – ki imajo vlogo rubriciranih začetkov – so napisani v približno 4,5 mm visokih verzalkah, ki imajo značilne italijanske poteze: *I* in *T* imata okrasno črtico sredi stebla, prav tako tudi diagonala črke *S*, *V* ima kratek podčrtaj pod konico, *A* zlomljeno prečko, *P* ni verzalka, ampak povečana minuskula.[291]

290 Gl. Uvod, str. 39–40. Murano, Opere diffuse per pecia et exemplar.

291 Koch, Epigraphisches zur 'Schedelschen Weltchronik', str. 365 dalje, piše, da so se dekorativne in historizirane pisave (ki ustrezajo črkam za vmesne naslove na teh fragmentih) uveljavile v poznem 14. stoletju in so se po zaslugi zgodnjih humanistov, ki so se udeležili koncilov v Konstanci in Baslu, zlagoma razširile v južnonemškem prostoru. Ker najdemo malone vse oblike črk s teh fragmentov tudi v Schedlovi *Svetovni kroniki*, je vtis, da je bil vpliv severnoitalijanske dekorativne epigrafike in tipografije na tiskarje v nemškem prostoru velik, ki pa se niso odrekli niti »svojim«

Ti fragmenti se po svoji zunanji podobi le malo razlikujejo. Knjigovez je uporabil razgrnjene bifolije za polepitev notranjih strani platnic, a ni izključeno, da je iz več zlepljenih fragmentov naredil mehke platnice. Čeprav jih je obrezal na potrebne mere (pribl. 290 x 206 mm), je mogoče določiti nekatere kodikološke lastnosti izvirnega rokopisnega dela. Prvotni foliji so bili široki 203 mm, po vsej verjetnosti so bili listi visoki približno 300 mm. Besedilo je vedno zapisano v enem stolpcu, širokem 110–125 mm, sledov narisanega zrcala ni najti, sem in tja je razvidno, da so prepisovalci preganili list na zunanjem robu in tako določili okvir oz. širino pisnega polja, a to ni obodno zrcalo. Število ohranjenih vrstic se spreminja od 35 do 41 in so visoke od 4,3 do 4,9 mm; velikost niha, ker je besedilo pisano na prazen list in so bile kopistu v oporo le reliefne črte papirnega sita. Edino notranjo margino (50–53 mm) je mogoče zanesljivo izmeriti, razlike pri merah zunanje (38–45 mm) in spodnje margine (38–50 mm) so precejšnje. Ker so margine sorazmerno široke, je sedanji vtis rahel, zračen in zdi se, da so bile namenjene glosam bralca, ki pa jih ni dosti.

Na fragmentih so se ohranili odlomki iz kanonskega prava; ker gre za miscellaneo iz del različnih starejših avtorjev in anonimnih tradicijskih virov, bi spis utegnil biti predpisana študijska literatura, predvidena za predavanja, ki jih je profesor napovedal pred začetkom semestra, rokopisni ateljeji pa so po ustaljeni navadi pripravili več izvodov pred pričetkom predavanj. Zdi se, da so na fragmentih zapisani povzetki, mišljeni kot uvodno ali osnovno berilo za predavanja. Teme je najti pri različnih avtorjih, ker obravnavajo temeljne doktrinarne vsebine, npr. pri Avreliju Avguštinu, Tomažu Akvinskem in drugih.

1. Razgrnjen fragment meri 210 x 290 mm; besedilo je zapisano v bastardi. Poudarjen naslov poglavja se glasi *SÂCCIMVS*[292] *NEMINI repraesentat* ... Razprava, ki se prične s citatom *Sanctimus nemini repraesentat*, se nanaša na delo Tomaža Akvinskega.[293]

---

starejšim uncijalnim oblikam, npr. uncijalnemu *d* ali uncijalnemu *e*.

292 V bastardi in knjižni gotici je razlika med *c* in *t* majhna, odvisna je od števila potez; kopist se je pri oblikovanju naslova oprl na besedilo v minuskuli, zato je ostala napaka v naslovu, zapisanem v dekorativnih in povečanih črkah.

293 Thomas de Aquino, *Summa Theologiae*, II. quaestio 61-78; www. Corpusthomisticum.org/sth3061.html

2. Razgrnjen fragment meri 209 x 293 mm, na spodnjem prostem robu je pozneje dodana beseda *maria*; črke so obrisne in posnemajo poznogotsko *textualis* nemškega tipa z izrazitimi kvadrangulami. Na drugi strani je na dnu strani, kjer se odlomek končuje, z oznako *NOTA* napisana opomba pod črto. Na tem fragmentu je zrcalni odtis naslova *LATOR*, ki ga najdemo na fragmentu s kurzivno zapisanim besedilom (gl. Ms 2028), ob strani je opozorilo/dopolnilo, na katerega ne opozarja običajna *manicula*, ampak se okvir kartuše okoli nekaj črk konča v steblu s cvetlico na koncu.[294]
3. Obrezan bifolij meri 210 x 293 mm; videti je dve različni bastardi, pisava na eni polovici bifolija pokončna, na drugi polovici pa je je nagnjena v desno. Obe sta povsem podrejeni načelom prepisovanja v eni delavnici. Uvodne besede *SET PERMUTARE tractibus* ... je najti pri Tomažu Akvinskem in drugje. Na spodnjem robu je videti del napisa *[I]TEM SIBI NUPTIES* na začetku besedila, ki se nanaša na zakonsko zvezo in obveznosti poročenega moškega.[295] To je bifolij iz zadnje lege, ki je morala šteti približno deset bifolijev: pregib v vezniku je širok 8 mm, da je lahko objel vse liste, zadnja stran je prazna. Na prostih robovih so zapisane različne opombe, izstopa večkrat zapisano opozorila *Auttentica* ali *Autentica*. Ob strani je v kartuši opozorilo, ki se pričenja z besedo *Nota*, okvir pa nosi na spodnjem robu narisana ptica, ki z dolgim kljunom opozarja na pomembno mesto.
4. Fragment meri 290 x 206 mm; na sprednji strani se odlomek začne *QVIBUS QVO vobis hec autem* ...,[296] ta odlomek je v celoti poudarjen z nitasto obrobo. Na hrbtni strani je vrstica prerezana, vendar je mogoče prebrati del naslovnega napisa *HOC IVS PE] ... [SI QVAS RVINAS.*[297] Vsi naslovi so pisani v majuskulah, visokih približno 5 mm. Na listu je

294 Ne morem potrditi ne zavreči možnosti, da so črke/znamenja znotraj kartuše v resnici oznake za količino prepisanega besedila (pecia). Gl. Murano, *Opere diffuse per pecia et exemplar*, str. 51 dalje.

295 Prim. Kantorowicz, *Studies in the Glossators*, str. 259.

296 Prim. *Sancti Aurelii Augustini Opera omnia*, PL 45, stp. 1822 dalje.

297 Tako so zapisani naslovi v Azovi knjigi *Summa codicis*, 3, 15, ki se je – kot znameniti bolonjski profesor prava – skliceval na Gratianove *Dekretalije*. Azova dvovrstična glosa se prične s: *Hoc ius, perpetua quoque*, v drugi vrstici pa *Si quas vero ruinas*. Gre za odlomke iz njegovega komentarja o rimskem pravu *Compilatio prima*, ki ga je najti še danes v Modeni. Gl. Kuttner, *Gratian and the Schools of Law*, op. 391.

močno viden zrcalni odtis besedila v knjižni minuskuli; stolpec tega besedila je širok približno 127–130 mm.

5. Razgrnjen bifolij meri 210 x 294 mm; odlomek, ki je naslovljen *AVTEM PRETEREA* se sklicuje na uzance glede darovanja; naslov je poudarjen s povišanimi gotskimi minuskulami; ob besedilu v italijanski bastardi so *notulae*, zapisane v drobni kurzivi.
6. Razgrnjen fragment meri 208 x 295 mm, širina neobrezanega folija meri 207 mm; pisna stolpca sta umeščena na različni višini, zato je na eni strani 43 vrstic, na drugi pa 45. Na fragmentu je vodni znak operutničeni zmaj; ena stran je zaradi obilice lepila zelo temna, na drugi strani pa so črke tako svetle, da so malone izginile. Na obeh straneh je besedilo v bastardi. Odlomek ... *mactare et denotare ... duo etiam panis multis aliis modis ... mores prelati sive inferiores* ... je mogoče prepoznati kot rokopisno verzijo enega od pisem, ki jih je canterburyjski nadškof Balduinus (Baldwin, 1185–1190) poslal Jerneju (Bartholomaeus), škofu v Oxford. To pismo je tematsko naslovljeno *Quoniam unus panis unum corpus multi*, pisma pa so zbrana v delu *Liber de sacramento altaris seu epistola ad Bartholomeum Oxoniensem episcopum*.[298]
7. Razgrnjen fragment meri 208 x 295 mm; na obeh straneh je besedilo v bastardi, a je obojestransko prekrito z odtisom z drugega lista, prav tako popisanega v bastardi. Na eni strani preberemo besedilo, ki bi glede na odlomek ....*filiis et filiabus nomen sempinterne* ...ter v poznejših stavkih uporabljeno zvezo *debet amorem* utegnilo biti študijsko besedilo, ki se je naslonilo na Smaragdov *Komentar k Pravilu sv. Benedikta*.[299] Na drugi strani lista pa lahko preberemo besede ... *et gravius quidem infirmitate quam dixit* .... Identifikacija[300] je dvomljiva zaradi razhajanj v nadaljevanju.
8. Na razgrnjenem fragmentu, ki meri 207 x 298 mm, je sicer 43 vrstic besedila v bastardi, a je skoraj v celoti prekrito z odtisom drugega besedila. List je prekrit s temnimi lisami, tako da je mogoče razbrati samo posamezne besede. Na eni strani je na robu del stavka (*dicat ipse)*

298 *Balduini cantuariensis archiepiscopu Liber de sacramento,* stp. 717 dalje.

299 Prim. Smaragdus, *Commentarius in Regulam S. Benedicti*, PL 102, od stp. 789 dalje.

300 Besede lahko preberemo v *Appendix ad monumenta sex priorum ecclesiae seculorum. Vitae patrum sive historiae eremitive libri decem*, PL 73, stolpec 1000.

s(anctus) Sixtus altas, ki je fraza, vpisana v več srednjeveških koledarjev in zaznamuje 18. september. Pomembnejši bo najbrž odlomek iz VII. knjige Valerija Maksima, kjer je v 1. poglavju znan citat s primerjavo o lidijskem kraju Gigesu ...*Ita Gyges dum ad stipulatorem vanae opinionis deum habere concupiscit, ubi nam solida et sincera esset felicitas, didicit*.[301] V nadaljevanju sledi primerjava med besedami sv. Pavla in argumentom Didima Aleksandrijskega;[302] drug citat imenuje Kajna in Abla, tako da bi na tej osnovi smeli domnevati, da je bila v odlomku poudarjena vloga moralnih odločitev. – Besedilo z druge strani tudi govori o moralnih načelih, ki pa se nanašajo se na čistost deklet (... *virgines et vestales* ...). Citat *Erat in illo populo barbari a diebus antiquis, lex promulgata, ut puella quae in paternis fornicatis gravida inveniebatur, de supercilio monti altissimi precipitaretur* ... je najti v besedilih o zgodnjesrednjeveških tradicijah, nanašajočih se na vzdržnost pred poroko, citat pa je zapisan v *Vita S. Kentigerni*.[303]

9. Na razgrnjenem fragmentu (205 x 295 mm) vidimo, da je osnovno besedilo bilo napisano v bastardi, a je zaradi odtisov v kurzivi tako rekoč nečitljivo. V dekorativnih, zasukanih in enklaviranih črkah je zrcalno odtisnjen naslov s kurzivno popisanega lista *CVM NOBIS* (v = 11m),[304] ki je bil napisan v temnejši tinti kot preostalo besedilo. Besedilo se pod odtisi kurzive zelo slabo vidi. Na drugi strani pa je izrazito temno in, ker je veznik širok 6 mm, smemo domnevati, da gre za zunanje strani lege. Tudi tukaj imata obe strani dvoslojni zapis, z besedilom v bastardi in odtisom v kurzivi. Besedilo je slabo čitljivo, a glede na odlomke besedila, ki se nanaša na krst (*liceat baptizare*), bi lahko šlo za interpretacijo določil iz cerkvenega prava. Na fragmentu je viden vodni znak operutničenega zmaja.
10. Fragment je zgolj ozek trak (208 x 81 mm), na katerem je videti 40 vrstic, ki so visoke po 5,2 mm. Prepisovalec je pisal v poševno oblikovani

301 *Valerii Maximi Factorum et Dictorum memorabilium*, Liber VII, caput I.: Kempf (ed.), str. 219.
302 *Si vivum est verbum et permanens in his, significari putamus illud quod erat in principio apud Deum .... Apud eos, qui non credunt, non honorabilis, sed offensionis est lapis et petra scandali, cum similes sunt ut ipsi volunt, quid eis amplius generalio praebeljit utilius.* Dydimus Alexandrinus, *Opera omnia*, stp. 1761.
303 Dunham, *A History of Europe during the Middle Ages,* str. 65.
304 Gl. Ms 2028, fragment III.

bastardi brez zank. Ves fragment je zelo poškodovan, zaradi zažrtega prahu je kljub čiščenju še vedno temen in številne luknje preprečujejo rekonstrukcijo besed.

30. Ms 2028
Odlomki pravnih besedil. Severnoitalijanski prostor, 1427–1435

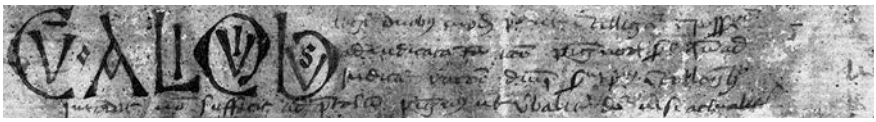

Pod inventarno številko 30/2009 je bilo v mapi št. 4 shranjenih več ovitkov s fragmenti na papirju, ki jih je isti knjigovez uporabil za okrepitve in platnice več knjig, tudi poškodbe so enake.[305] Vseh fragmentov je 26; dva kažeta samosvoj tip poznogotske kurzive in druge posebnosti,[306] 24 pa je napisanih na enakem papirju in dimenzije prvotnih rokopisov so bile približno enake, tudi oblikovanje rokopisne strani se je komaj kaj spreminjalo in govorimo lahko o rokopisih, ki so nastali v utečenem ateljejskem okolju. Skupne lastnosti 24 fragmentov so opisane v uvodu k Ms 2027, kjer so opisi desetih listov. V kratki oznaki ponovimo naslednje danosti: prvotne mere rokopisov so bile približno 290/305 x 190/205 mm, na vseh papirjih najdemo enaka vodna znaka (to sta operutničeni zmaj in lovski ali glasbeni rog), ki so zanesljiva opora pri določanju časa in okolja, ko so nastali rokopisi. Obravnavani fragmenti so iz papirja, ki ga lahko datiramo med 1427 in 1435. Da gre za severnoitalijansko okolje pa poleg vodnih znakov potrjujejo tudi značilnosti pisav; na desetih fragmentih (Ms 2027) so besedila v bastardi (brez zank), ki skupaj z naslovi v verzalkah s potezami italijanske humanistične estetike nedvomno govorijo o severnoitalijanski prepisovalski praksi.

Štirinajst fragmentov pa je bilo del enega ali več besedilnih celot, ki so jih prepisali v italijanski kurzivi. – Gotska kurziva je bila široko uporabljana

305 Starejše evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, št. 1.1, 1.2, 1.3 in 1.4.
306 Gl. Ms 2029; bila sta v ovitku 1.3.

pisava, pri čemer je meja, kako je potekel razvoj iz teksture v kurzivo, nejasna in ni veljavna za vsa rokopisna okolja. Stik s teksturo je ostal tudi ob koncu gotike in nekatere oblikovne prvine posameznih črk se prosto pretakajo.[307] To ni vplivalo na oblikovanje knjige kot celote zato ostaja tudi samoumevna uporaba kaligrafiranih črk za vmesne naslove, rubrike ipd. kar je videti tudi na teh fragmentih. Gotska kurziva je pisava, ki se je pričela razvijati že ob koncu 12. stoletja iz skrajne poenostavitve črkovnih oblik, kakršno je narekovala naglica, notiranje odlomkov, misli, zato ni dosegla standarda, ki kot *ductus* opredeljuje sočasno knjižno gotico. V prepisih daljših besedil pa je kurziva pogosto prevzela prvine notarskih pisav. Ker pa je kurzivna gotica odvisna od individualnosti prepisovalca ali zapisovalca, so oblike črk lahko svojevoljne in to povzroča težave pri branju, tudi znaki za okrajšave so – spričo hitrosti zapisovanja – marsikdaj postavljeni naprej od mesta, kjer bi morali biti, suspenzivne besede pa so v nasprotju s sočasno knjižno gotico in bastardo zapisane le s prvo črko. Zaradi nestandardnega oblikovanja črk in odvisnosti od posamezne roke, je tudi sistematika gotske kurzive nerazrešeno poglavje.[308]

Na fragmentih s kurzivo so vmesni naslovi napisani bodisi s povišanimi in oženimi črkami knjižne gotice z valovitimi serifi ali pa z enklaviranimi in fantazijsko preoblikovanimi verzalkami, znotraj enega naslova so črke tudi postavljene na glavo ali pa zrcalno zasukane; obe obliki vmesnih naslovov je najti na enem foliju. V celoti pa so prepisovalci uporabili tinte različnih kakovosti in na pogled sicer prevladuje sorazmerno svetla sivkasto-rjava tinta, tinta za povišane gotske minuskule je malone izginila in pogosto so ostali samo obrisi črk, medtem ko je za duhovite naslove z enklavami bila na razpolago skoraj črna tinta zelo obstojne kakovosti in skoraj črna. Vmesni naslovi so najbolj zanesljiva opora pri vsebinski opredelitvi, gre za pravne vsebine.

Zrcala niso povsem enakomerna; širina pisnega polja niha med 110 in 130 mm, tudi tu so presenetljivo široke notranje margine (praviloma več

307 Bischoff, *Paléographie*, str.154; v tipkopisu ohranjeni predstavitvi paleografije kot pomožne zgodovinske vede, je Milko Kos sicer omenil gotsko kurzivo, le da na kratko in v vlogi »predhodnice pisanega ali kurendnega pisma.« Kos, *Paleografija*, str. 20.

308 Na kratko in predvsem s pogledom na dalmatinske spomenike, ki pa so odvisni od italijanskih šol: Stipišić: *Pomoćne povijesne znanosti*, str. 101.

kot 50 mm), vendar je na njih napisanih večina korektur, ključnih besed in zaznamkov.

1. Razgrnjeni fragment (207 x 292 mm) je preostanek bifolija, ki je bil uporabljen kot zunanji list in en folij je bil na koncu lege, zato je ostal nepopisan. Sedaj sta prav tu odtisa dveh različnih besedil, eden s pisavo v bastardi in drugi s pisavo v kurzivi. Na vrhu fragmenta je zrcalno odtisnjen naslov v okroglenih črkah, ki ga zaradi poškodovanosti ni mogoče zanesljivo interpretirati.
2. Fragment meri 208 x 292 mm; na obeh straneh je besedilo zapisano v kurzivi in je zaradi odtisa drugega, prav tako kurzivno zapisanega teksta postalo nečitljivo. Pisno polje je visoko 185 mm in široko 112 mm. Na strani je menda 33 vrstic, visokih 4,9 mm. Na fragmentu sta dva poudarjena naslova: v oženi kaligrafirani gotski minuskuli je na recto strani del napisa *AUDITIS ET* ..., na hrbtni pa v okroglenih kapitalah in uncijalah *ACCEDE*... [309]
3. Fragment (205 x 291 mm) je bil sprva zunanji bifolij, saj je pregib v vezniku širok kar 9 mm. Čez del zapisa v kurzivi je odtisnjeno besedilo v bastardi (ta je na nekdanji notranji strani bifolija), zunanja stran pa je sprva najbrž bila prazna in je bila pozneje uporabljena za dodaten zapis v kurzivi. Na obeh straneh je zaradi drugotne knjigoveške rabe in stičnega naleganja različnih folijev več odtisov v kurzivi, zaradi česar je osnovno besedilo nečitljivo. Na fragmentu je tudi zrcalno odtisnjen naslov *CVM NOBIS* z lista, tudi popisanega v kurzivi (gl. tudi Ms 2027, fragment 9). Na tem fragmentu s pisnim poljem širokim približno 125 mm je napisanih 41 vrstic, ki so visoke 4,7 mm.
4. Na fragmentu (207 x 293 mm) je osnovno besedilo v kurzivi, kjer so štirje izpostavljeni naslovi: v okroglenih črkah in preoblikovanih kapitalah z enklavami je zrcalno odtisnjena beseda *EAQVE,* nad katerim je naslov *DE CETERO*; na sosednji strani bifolija preberemo *CVM ALIQVIBVS*; na hrbtni strani pa je beseda *LATOR* v oženi knjižni gotici. Na tem fragmentu so marginalni robovi precej široki (skoraj 60 mm) in ob straneh so pripisane kratke glose, na dnu hrbtne strani pa tudi opomba. Majhen

309 Naslov *ACCEDE* se ponovi tudi na 7. fragmentu, vendar so črke drugače oblikovane in kažejo svobodno domišljijo kopista.

detajl govori tudi o dinamiki prepisovalcev: na tem bifoliju so tri vrstice besedila desno od naslova v precej manjši pisavi (vrstična višina je samo 3,5 mm). Ko besedilo spet teče čez vso širino pisnega polja, se pisava poveča. Za nekatere pomembne besede je prepisovalec sredi odlomka, sicer zapisanega v kurzivi, uporabil tudi bastardo. Na obeh marginah so obsežne glose.

5. Na obeh straneh obrezanega bifolija (208 x 295 mm) je besedilo v kurzivi, besedilo sega od zgornjega roba do spodnjega, tako da ni margine. V fantazijskih kapitalah je viden naslov *GLORIAM POTESTAS*, na drugi strani pa *EAQVE* in *DE CETERO* (oba sta zrcalno odtisnjena na fragmentu 4). Znamenja za alineje imajo zelo dolge zgornje poteze; drobne obstranske pripombe (*notulae*) so delo druge roke. Tudi to je bil zadnji bifolij v legi, ker je pregib v vezniku širok 10 mm, na strani je 40 vrstic s povprečno višino 4,5 mm.
6. Fragment (209 x 293 mm) je na vsaki strani popisan z drugačno kurzivno pisavo, ker je bil prav tako zadnji bifolij v legi. Vmesni naslov je dekorativno oblikovan v igrivo oglatem slogu (črka O je kot romb) ter menjavi majuskul in minuskul. Naslov *DE ◊ SENTENCIA ◊ ET ◊ RE ◊ IVDICA* je napisan na zgornjem robu, pod njim pa v oženih gotskih minuskulah *SENTENCIA*. Na obeh marginah so pripisi. Besedilo je nekdanji notranji strani precej zbledelo, na zunanjih robovih so večja poškodovana oz. preperela polja dopolnjena s papirno maso, na obeh straneh pa osnovno besedilo prekrivajo zrcalni odtisi tudi v kurzivi pisanega teksta z druge pole. Zdi se, da ta odlomek govori o nasledstvu (*accedere alicui*).[310] – Tudi ta bifolij je bil preganjen okoli precej zajetne lege, folija na eno in drugo stran sta široka 208/210 mm; stolpec z besedilom ima dovolj ravne robove (širok je 110 mm), notranja margina meri 53 mm, zunanja pa 45 mm. Besedilo sega tako rekoč od zgornjega roba, na spodnjem pa je zadnja vrstica prerezana. Vidnih je 44 vrstic, višina pa niha; na marginah so korekture in *notulae.*
7. Fragment meri 207 x 292 mm in je edini, kjer je dobro viden pregib papirja, ki ima vlogo naslonila in to je edini fragment z nesporno

310 Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus,* str. 9 navaja štiri pomenske odtenke, a se vsi nanašajo na pravne postopke ob prevzemu dediščine, (rodovnega) nasledstva, zagovarjanja na sodišču in pripadnosti.

dokumentiranim pregibanjem kot postopkom pri oblikovanju slepega zrcala. Fragment je na obeh straneh precej poškodovan zaradi madežev, odtrganin in zrcalnih odtisov. V vezniku sta dva pregiba, katerih robovi so 23 mm vsaksebi, širina pisnega polja je 114 mm, notranja margina meri 52 mm, zunanja pa 42 mm. Na nekdanji notranji strani je odtis naslova *ACCEDE(RE)* v enklaviranih verzalkah.

8. Fragment (207 x 209 mm) je na eni strani temen zaradi lepila in poškodovan zaradi pregibov, bil je ovit okoli platnice in je zaradi prelepljene prevleke vzdolž roba svetlejši; na drugi strani je čez napisano kurzivo odtis kurzivnega besedila z drugega lista. Dva vmesna naslova v povišani knjižni gotici sta povsem zbledela; prvega bi mogoče smeli prebrati *OBOLUS* (?), besedila na drugem pa ni mogoče prebrati.
9. Fragment (210 x 200 mm) je na obeh straneh popisan v kurzivi, preko teh besedil so odtisi stičnih listov, tako v kurzivi kot bastardi. Vmesna naslova sta v oženi knjižni gotici.
10. Fragment (210 x 211 mm) je predvsem sredinski del razgrnjenega bifolija; površina je na eni strani precej temna zaradi lepila, poleg tega je besedilo prekrito z odtisom z drugega lista v kurzivi, na drugi strani je videti kurzivni zapis.
11. Pod prvotno inventarno oznako 1.2 so bili trije ožji kosi papirja,[311] prav tako deli pravnih besedil; tudi te fragmente je uporabil za okrepitve knjižnih struktur isti knjigovez kot preostale papirne kose. – Prvi meri 208 x 83 mm in je odrezan od roba papirnega lista; na eni, recto strani je prek kurzivnega zapisa odtis, tudi v kurzivi, na verso strani pa je kurzivno napisano besedilo na 27 mm širokem pasu, preostalo je prazen prosti rob.
12. Fragment podobnih mer (207 x 90 mm) ima na obeh straneh ozka, 35 mm široka pasova z besedilom v kurzivi. Na hrbtni strani je prek kurzivnega besedila odtis besedila v gosto pisani bastardi.
13. Pod prvotno inventarno številko 1.5 sta bila shranjena dva fragmenta približno enakih mer. Na obeh je sredi kurzivnega zapisa najti več popravkov, napačne besede so preprosto prečrtane; pomembne besede so podčrtane. Fragment z dimenzijami 207 x 285 mm ima na obeh straneh odtise stičnega folija. Na verso strani so sledovi besedila v kurzivi, na

311 Fragment z zapisom v bastardi je Ms 2027, fragment 10.

recto strani pa odtisi bifolija s slovarskimi vsebinami (gl. Ms 2026). Gre za stolpce, kjer se besede pričenjajo s črkama A in B, ker je odtis videti na polju sicer prazne notranje margine.

14. Obrezani bifolij meri 205 x 290 mm in se v ureditvi besedila prav tako ujema z več fragmenti s pravnimi vsebinami. Pisno polje meri 110 – 125 mm, zunanja margina je zaradi neravnega desnega naslonila široka 25–35 mm, notranja meri 56 mm, zgornja je presentljivo ozka, meri samo 12 mm in papir ni bil obrezan; spodnja margina manjka v celoti. Videti je 39 vrstic z višino približno 4,8 mm. Videti je dva nepopolna vmesna naslova, napisana v kaligrafirani in oženi gotski minuskuli, ki je delo iste roke kot na drugih fragmentih.

31. Ms 2029
Neugotovljeni besedili. Severnoitalijanski prostor (?), po 1500

Papirna fragmenta[312] sta služila za okrepitev hrbtišča. Eden je obojestransko raven trak, drugi pa je obrezan tako, da se je papirna površina dobro ulegala med izbočene vezice na hrbtišču. Odrezana sta bila iz sredinskega dela papirja; oba merita po višini približno enako, 206 oz. 208 mm, na najširšem delu nič več kot 24 mm in tam, kjer so zareze za vezice, pa še pol manj.

Bila sta del iste rokopisne celote, mogoče tudi del istega besedila, vsekakor pa izdelek enega samega pisca. To izpričuje pogled na besedilo: ko je pomočil trstiko v tintnik, je ostala sedem ali osem vrstic močna črna sled, ki pa je v naslednjih osmih vrsticah vse bolj bledela. Na vsakem fragmentu je videti 30 oz. 31 vrstic z višino 6,4 mm; ker gre za zapisa v kurzivirani bastardi, je pisava precej vehementna, zelo osebna.

312 Prvotna evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, ovitek 1.3.

32. Ms 2030
Albert Veliki: Komenetar k Aristotelovi Liber physicorum. Avstrijski prostor, 1. polovica 14. stoletja

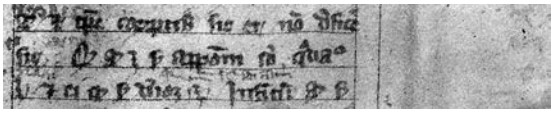

Pergamentni fragment[313] je varoval notranjo stran platnic neke knjige in je očitno bil v rokah istega knjigoveza kot več drugih fragmentov (npr. sedem papirnih folijev s slovarjem, Ms 2033), ker so posamezni rokodelski detajli identični, npr. okrogle, z luknjačem narejene luknje za zavezovalne trakove in druge, namenjene šivanju v skupinah po tri – tukaj so razporejene vzdolž spodnje margine.

Obrezani bifolij je bil del kodeksa z razlago Alberta Velikega Aristotelove *Fizike;* napisana je v latinščini s številnimi okrajšavami. Besedilo je dobilo prostor na dvostolpičnem zrcalu, ki je narisano v kombinaciji potez s tinto in svinčnikom. Na enem foliju sta ohranjena oba stolpca, na drugem pa je popoln samo en stolpec; precej je obrezana tudi zgornja margina.

Izmeriti je mogoče naslednje danosti: razgrnjen bifolij meri 204 x 284 mm, prvotna višina (bi)folija je bila nekoliko večja; sedaj meri en folij 204 x 161 mm.[314] Notranja margina je 30 mm, zunanja 25 mm, spodnja meri 35 mm, zgornja pa zaradi obrezanosti samo 6 mm in je sprva mogoče merila 25 mm, ker sta bili pri rokopisih takega tipa – s študijskimi, ascetičnimi in meditativnimi besedili za zasebno rabo – zgornja in zunanja margina pogosto enakih ali malone enakih dimenzij. Pisno polje na posamezni strani (dva stolpca, pripadajoča verzalna stolpca in vmesni stolpec) meri 162 x 107 mm. V vsakem stolpcu je 36 vrstic z višino 4,6 mm. Na spodnji margini so se ohranili sledovi vbodov za navpične naslonilne črte.

Sledovi dela knjigoveza, ki je v poznejših stoletjih uporabil le še fragment, so naslednji: na zgornjih vogalih so diagonalno potekajoče vreznine, nastale zaradi prilagajanja zavihnjene usnjene prevleke platnic oz. odstranjevanja

313 Starejša evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, 2.4.
314 Prvotni kodeks je najbrž meril 222 x 161 mm.

odvečnega usnja, zapognjenega na notranjo stran, ter že omenjene z luknjačem narejene odprtine za šivalne niti. Ta bifolij je varoval notranjo stran platnice in je bil nameščen tako, da je spodnja margina segala čez hrbtišče knjižnega bloka, ta del pergamenta so zavihali čez hrbtišče in lege so sešili v celoto. To sekundarno šivanje je razlog za štiri skupine treh lukenj na marginalnem pasu.

Pisavo bi lahko označili za knjižno gotico prehodnega tipa, ker je zaznati potrebo po hitri dostopnosti besedila, zato tudi toliko okrajšav, a hkrati je vsaka črka jasna. Taka pisava, ki kaže tudi tendence kurzivnosti, se je med knjižnimi pisavami uveljavila že ok. 1300, postala je splošno razširjena med knjižnimi pisavami zlasti za študijske potrebe, svoje odvisnosti oz. izhodišča v gotski tekstualis pa ne zakriva.[315] Gre za prepis veščega kopista, a pisave ne odlikuje pozornost in lepota črk: oglate so in trdo postavljene druga ob drugi. Tudi v skupinah podvojenih črk (*c – c*, *m – m, l – l* ipd.) sta črki največkrat različnih velikosti, nekatere plavajo nad črto. Videti je, da je naglica vplivala na celoto, tudi velikost ni enakomerna. Prepis je delo 1. polovice 14. stoletja, za kar govorijo oblike črke *a*, ki ima visoko dvignjen lok nad spodnjim očesom, črka *e* nima odstavne črtice, uncijalni *d* je oglat, *g* ima majhno in poševno nagnjeno zanko, *f* in *s-longa* imata šibko izražen lok, ligatura *st* je komaj kaj večja od črke *a* itd. S tem je blizu pisavam pokrajin južno od Dunaja; v poštev pridejo samostani in mesta na Štajerskem, a prav tako ni izključen nastanek rokopisa v širšem slovenskem okolju.[316]

Na fragmentu je videti uporabo različnih tint; na strani, ki je bila nalepljena na oporo, je besedilo prekrito s temnimi lisami lepila in odtisi usnjenih zavihov. Kljub temu, da je bilo temeljno besedilo natančno prepisano, pogrešamo rubrike, strukturne oznake poglavij ipd., prav tako v prostor za lombarde na začetku poglavij niso dodali inicial v cinobru ali kateri drugi barvi.

Velik del besedil je tako rekoč nečitljiv: lepilo, zmečkanine, svetla tinta in odtisi z nekega drugega rokopisnega lista so zameglili velik del besedila. V stolpcu, zapisanem s temnorjavo tinto, pa je mogoče prebrati odlomek, ki je po

315 Glede na obče sprejeto Lieftinckovo terminologijo bi za tukaj uporabljeno pisavo smeli uporabiti tudi izraze kot *texstualis cursiva* ali *polkurziva*.

316 Prim.: Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark ausserhalb der Universitätsbibliothek Graz*, sl. 59, Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 528, dat. 1323.

vsej verjetnosti komentar Alberta Velikega, kjer obravnava nekatera temeljna vprašanja o naravi, ki jih je izpostavil Aristotel. To so predvsem štiri bistvene kvalitete: prostor, čas, premikanje in vzroki. Komentar oz. razlaga Alberta Velikega k prav tem vprašanjem se dobro prebere v odlomku: *Quoniam autem causae diversae sunt quadrifariam, manifestum est ... causa sicut natura et cum dicatur secundum nomen a privatione finis, quod esse ipsius sit privatio.*[317]

33. Ms 2031
Odlomki iz kanonskega prava. Srednjeevropska pisna šola, pozno 14. stoletje

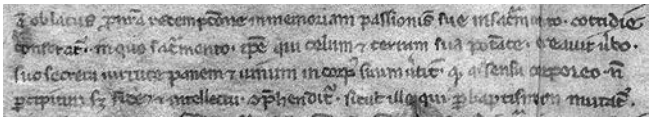

V mapi sta dva pergamentna fragmenta,[318] ki sta bila drugotno uporabljena za spojna lista, na obeh je ostala guba, ki jo je povzročilo ovijanje okoli prve ali zadnje lege. Ohranilo se je nekaj končičev niti, ki jo je uporabil knjigovez.

Dimenzij prvotnega kodeksa ni mogoče ugotoviti, a ravno obrezani zgornja in spodnja margina nakazujeta, da je to bil izvirni rob. Po videzu sodeč pa je šlo za delo, ki je bilo namenjeno vsakdanji rabi in zato je prepis zgoščeno zapisan, nedvomno zaradi varčevanja s pergamentom in zato, da pravni priročnik ni bil pretežak za rokovanje in prenašanje. Oba fragmenta sta enako visoka, poleg tega je mogoče priti do naslednjih ugotovitev: sedanja višina 275 mm je najbrž izvirna, besedilo je pisano v dveh stolpcih; en stolpec je visok dobrih 250 mm, širok 87 mm, širina vmesnega praznega prostora je 12 mm. V enem stolpcu je 68–70 vrstic, visokih 3,7 mm, pisno polje je merilo približno 250 x 186 mm. Na drugem fragmentu je samo 24 vrstic, vendar je bilo zrcalo narisano za vso površino in prečne črte so potegnili s svinčnikom. Ni pa mogoče reči, kakšne so bile mere izvirnega kodeksa, ker so mere prostih robov neugotovljive.

317 Albertus Magnus, *Opera omnia, Liber IV. Physicorum. Tractatus I. caput XVIII: Causae materialis et qualiter est de consideratione physici.*
318 Prvotna evidenca: Inv. št. 30/2009, mapa 4, ovitek 2.5.

V celoti je popisan en fragment; ta meri 275 x 154/163 mm, drugi fragment, ki meri 273 x 168 mm pa je kos folija, ki je bil na koncu izvirnega kodeksa in je v levem stolpcu besedilo zasedlo 27 vrstic, preostali del je prazen (za zadnjo besedo piše *Amen*) in enako tudi hrbtna stran.

Gre za delo s področja kanonskega prava, zapis pa je močno poškodovan in zato skorajda nečitljiv. V medstolpičnem prostoru prvega fragmenta so napisane oznake za odstavke, tem pogosto sledijo ključne besede in nekatere so podčrtane (*signum*, *negligentia / neglicencia*, *altare*, *sepulcro*). Podobno vsebino obravnava tudi Gregor Veliki v svojem komentarju k sakramentarju, besedilo na fragmentih je vsebinsko blizu njegovim besedam v 7. poglavju, vendar ne gre za natančen prepis besedila, kakršnega lahko beremo v Mignevi kritični izdaji.[319]

Fragmenta sta restavratorsko očiščena in poravnana. Besedilo je komajda vidno, delno je uničeno zaradi lepila, zaradi odtisa nekega drugega besedila, ki ima poteze bolonjske okrogle gotice, predvsem pa zaradi tinte, ki je obledela. Oblikovanje črk je mogoče videti le na robu, ki je bil zavihan okoli knjižnega bloka, a to polje je ozko, na njem je nekako pet črk, izjemoma do osem. To je knjižna gotica s tendencami zgodnje bastarde, ki je omogočila hitrejše zapisovanje najbrž precej obsežnega besedila. Za zgodnjo bastardo govorijo predvsem podaljšana stebla *f* in *dolgega s*, vendar se stebla ne sučejo v zanke in so pri *b, h* itd. še enostavna, ravna; *a* ima – pod vplivom kurzive – eno samo oko in stoji brez oporne poteze, ki bi se ukrivila v zgornje oko, kakršno najdemo pri izoblikovani, »čisti« knjižni gotici. Na drugi strani pa so nekatere črke (npr. *g, m, n*) oblikovane z zaobljenimi loki, vendar imajo strukture knjižne gotice.[320] – Ob koncu 14. stoletja je bastarda šele prihajala v rabo in razlike med nastavki novega oblikovanja so bile precejšnje. Posamezne pokrajine so pri vpeljevanju bastarde za obsežnejša besedila izhajale iz starejših tradicij in so uporabile splošno sprejete oblike

319 K temu predlogu usmerjajo na fragmentu zapisane besede *sui ipsius … si quo ex statuitur …* in odlomek, natisnjen v kritični izdaji *Notae et observationes in Librum sacramentorvm S. Gregorii magni papae I.*: *… Sui ipsius mutilationem sumptum est ex canone 23 apostolorum in quo statuitur ut laicus se ipsum mutilans excommunicationi …* Gl. stp. 462.

320 Schneider, *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten*, str. 65; Mairold, *Die datierten Handschriften in der Steiermark aussehalb der UB Graz*, kat. 174, sl. 77: rokopis iz Reina, Cod. 78, datiran 1376, je v splošnem oblikovanju dovolj blizu ljubljanskima fragmentoma, le da je črka a dosledno pisana z dvema očesoma.

črk. Opozoriti velja, da je besedilo prepisano s pisalom, ki je bilo tenko prirezano in je imelo okroglo konico, tako da niso nastale opazne razlike med širšimi in tanjšimi potezami, pisno polje učinkuje kot enakomerna površina brez ritmičnih poudarkov.

34. Ms 2032
Magister Damasus: Summa de ordine judiciario.
Avstrijsko-nemški prostor, 2. četrtina 15. stoletja

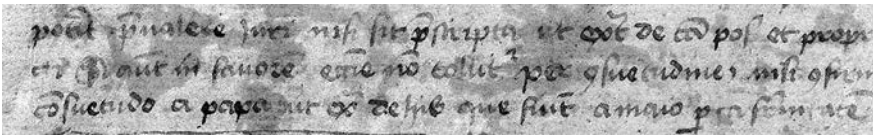

Ms 2032 in Ms 2033 (kat. 35) sta bila sprva vložena v skupno mapo, kjer so bili shranjeni samo papirni fragmenti;[321] med 56 listi je samo 20 rokopisnih fragmentov, preostali so fragmenti različnih tiskov. Vsi so bili uporabljeni kot okrepitve ali podloge platnic, kar dokazujejo sledovi prevlek z globokimi zavihi in zareze za zavezovalne trakove. Prav vsi so bili močno premazani z lepilom, kar je praviloma pustilo skoraj črne sledove in mokrota lepila je prodrla na druge papirne liste, da so po robovih poškodovani globoko v pisno polje, dolgotrajna vlaga je povzročila uničenje papirne strukture. Zaradi različnih vzrokov ima skoraj polovica listov večje luknje; najslabše se je godilo fragmentu št. 6, kjer luknja meri 105 x 145 mm. Sedaj so vsi listi restavratorsko očiščeni in poravnani.

Rokopisni fragmenti so bili zloženi skupaj zaradi enakih materialnih lastnosti, čeprav so preostanki dveh različnih besedil: na šestih fragmentih je pravno besedilo, na štirinajstih pa deli slovarja. Vendar so za obe besedili, torej vseh 20 fragmentov, uporabili papir enake kakovosti z vodnim znakom volovske glave s šesterolistno rožo na enojnem steblu. V Piccardovem katalogu se z njim ujemajo vodni znaki iz treh papirnih mlinov;[322] tak papir so izdelovali leta 1422 v Münchnu, 1435 v Lienzu in 1447 v Kadolzburgu

321 Prej: Inv. št. 12/97, mapa 14.
322 Med njimi je za milimeter razlike v višini cvetnega stebla.

pri Nürnbergu.[323] Ocenimo lahko, da širša datacija papirja, 2. četrtina 15. stoletja, ustreza tudi pisnemu slogu. Papir je sedaj peščene barve, a ni mogoče reči, koliko je tonaliteta skladna z izvirnimi okoliščina, koliko pa je k obarvanosti papirjev prispevala drugotna raba in kakšne reakcije so morebiti sprožili restavratorsko-konzervatorski postopki.

Vsi fragmenti so bili obrezani, da so ustrezali novim potrebam; s sestavljanjem izmerjenih podatkov za različne liste (pisna polja in proste robove) je videti, da je posamezni list prvotno meril okoli 310 x 210 mm, večina listov pa je obrezanih na višino okoli 285/288 mm.

Šest folijev oz. bifolijev z odlomki pravnega besedila je dobilo približno enako oblikovano zrcalo. Besedilo je vedno zapisano v enem stolpcu: v = 0 – 27 – 225 – 280/288 mm, š = 0 – 35 – 155/160 – 207 mm, torej je pisno polje merilo približno 200 x 120 mm. Mestoma so še vedno vidne naslonilne črte, potegnjene bodisi z razredčeno tinto ali slepim pisalom, ni pa ne sledov vbodov, niti ni prečnih črt. Zato zrcalo nekoliko niha; na strani je od 35 do 40 vrstic, povprečna višina vrstic je 5,7 mm, vendar so črke majhne – *a* ne meri več kot 2 mm, torej eno tretjino vrstične višine – in tako učinkuje zapis dovolj zračno. Tudi širina prostih robov ni nespremenljiva, ampak je zgornja margina približno 20 mm, spodnja 72–77 mm, zunanja približno 50 mm, notranja pa vsaj 34 mm.

Besedilo je zapisano s srednjerjavo tinto, z rdečilom so zapisani paragrafi, z rdečo potezo so poudarjene stavčne začetnice, z rdečo je podčrtan posamezni pravni primer, naslovljen *Argumentum*, čemur sledi razlaga vsebine, značaja dogodka oz. problema. Tako je na začetku odlomka utemeljitev primera in zapis dokaznih razlogov, čemur kmalu nato sledi *Contra*, tudi to je rdeče podčrtano. Z rdečilom so zapisane oznake za odstavke in 26 mm visoka lombarda *A(rgumentum ignorantiam...).* Zaradi poškodb je besedilo le delno vidno in so v nadaljevanju navedeni le osnovni naslovi argumentacij, ki nakazujejo vsebinske sklope na posameznih fragmentih.

Incipit na fragmentu 1. natančno opredeljuje vsebino: *Brocardica magistri Damasii*.[324] To je zbirka primerov iz civilnega in cerkvenega prava ter pravnih postopkov, ki so jo tudi dopolnjevali in je v rokopisni tradiciji

323 Piccard, *Ochsenkopf – Wasserzeichen, Findbuch III*, kat. XIII/ 310, 288, 265.
324 Kritična izdaja: Wahrmund: *Die »Summa de ordine judiciario«*.

najti več variant osnovnega, središčnega besedila,[325] med temi tipi pravnih vademekumov je najpomembnejša *Summa Brocarda* velikega pravnika Aza iz Bologne († 1222).[326]

1. Bifolij, v celoti meri 278 x 416 mm, do veznika pa 278 x 208 mm. Pod incipitum je naslov *Argumentum ignorantiam iuris excusore*. Sledijo drugi, npr. *Argumentum per posteriora non derogatur prioribus* in izreki, ki so bili v rabi pri Rimljanih.
2. Bifolij, v celoti 270 x 430 mm, en folij 270 x 217 mm; primer: *Argumentum pro oboedientia praestanda, Argumentum dignitate delinquentis* itd.
3. Folij, 278 x 198/215 mm; poškodovano besedilo.
4. Bifolij, v celoti 284 x 412 mm, širina enega folija je 205/208 mm. *Argumentum: de se confesso non creditur super crimine alterius*, kar je izrek iz rimskih časov; *Argumentum ...promptiora esse ad absolvendum* je razlaga pravnih primerov, ki jo je najti tudi v 4. knjigi *Dekretalij* papeža Gregorja IX. v poglavju *De accusationibus, inquisitionibus et denunciationibus*.
5. Bifolij, 277 x 416 mm, širina folija do veznika je 209 mm. *Argumentum: res inter alios acta, aliis nec nocet nec prodest* je starorimski pravni izrek, ki določa, da pogodba ne sme škodovati stranki, ki ni udeležena v pogodbi.
6. Bifolij, v celoti 270 x 416 mm, do veznika 209 mm. Zelo poškodovan list. Primer odlomka: *Argumentum: Quando lex aliquid alicui concedit, concedere videtur id sine quo res ipsa esse non potest*.

Pisava je kurzivna bastarda;[327] v osnovi je bastarda z (neizrazitimi) zankami, ki jo kurzivne oblike posameznih črk (dosledno samo *a*) spreminjajo v pisavo, namenjeno praktičnemu delu, študiju in je – v tem primeru –

325 Vatikan, Biblioteca apostolica Vaticana, Pal. Lat. 656, se pričenja s stališčem *Quoniam secundum uarietatem* ... Prim. http://manuscripts.rg.mpg.de/item/26549. Kamber, Mangold, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in der Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern*, str. 119, v popisu rokopisa Msc 35 iz frančiškanskega samostana St. Maria v Luzernu, ugotavljata, da je vrstni red argumentov svojevoljen. *Brocardica Damasi* v kolacionirani de Vignatovi izdaji je dostopna: http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10162717-2.

326 Repertorij Azovih del: https://www.history.ox.ac.uk/sites/default/files/history/documents/media/listofidentifications.pdf

327 Kirchner, *Scriptura gothica*, str. 9 – 13: uvod pod naslovom *Brevis notitia de formis et de nomenclatura scripturarum, quae in tabulis afferuntur* tudi oriše razvoj ter izraz *bastarda cursiva* uporabi ob slikah 44b in 56.

referenčno besedilo za postopke v civilnem pravu. Tako je pisava na teh fragmentih dokazilo o samoumevni, spontani rabi dveh tipov pisav; gre za izdelek poklicnega prepisovalca. Roka je – čeprav so minimi in haste pokončni – nagnjena nekoliko v desno. Če bi rekli, da je na teh šestih fragmentih najti manjše razlike, bi to šlo na račun prekinitev pri delu. Vsekakor gre za enakomeren zapis, brez posebnih napak in z bolj ali manj enakimi črkami. Večina črk je oblikovanih tako, da se z odstavno potezo ne povežejo z naslednjo črko, veliko jih stoji na črti brez zavihane črtice (*a, h, m, n*), spodnja (*p, q*) in zgornja stebla (*b, h, l*) so ravna, brez serifov, *f* sega nekoliko pod črto, ne pa *dolgi s*. Črki *c* in *o* sta pravzaprav okrogli, ne ovalni, kakor je *e*. Za glas s je najti tri oblike: *dolgi s*, v B oz. osmico *zviti s* na koncu besede ali *navadni s* (zlasti sredi besede), *g* ima okroglino z rilčkom (ki se nasloni na sosednjo besedo), zanka pod črto je praviloma sklenjena in je precej velika.

Razvoj kurzivne bastarde se je nakazal že ob koncu 14. stoletja, npr. v nizozemskih in čeških mestih,[328] kjer je bilo v univerzitetnem, upravnem in pravnem okolju največ kupcev za tovrstna dela. Ni mogoče reči, kje je nastal ta prepis pravnega priročnika, splošno imenovanega *Brocardica*; mogoče je le opozoriti na rokopise s primerljivim paleografskim slogom in ti so avstrijski oz. dunajski izdelki, kar ne preseneča, saj bi bilo na Dunaju lažje priti do vzorčnega rokopisa kot v manjših krajih.[329]

328 Kirchner, *Scriptura gothica,* pri sl. 56, ki kaže rokopisno stran iz časa ok. 1437, je termin v *bastarda cursiva* izpeljal v *nizozemsko kurzivo*, s čimer je opredelil regionalni razvoj.

329 Prim. Hranitzky et al., *Mitteleuropäische Schulen V*, kat. 67, sl. 314 (in ne 313 ali 315): Dunaj, ÖNB, Cod. 5018, dunajsko delo kmalu po 1425; pisava na fragmentu se v splošnih potezah ujema z dunajskim rokopisom Baldusa de Ubaldis, kjer pa časovno opredelitev podpira tudi okras nitastih in slikarskih inicial. Primer podobne, vendar prav tako ne identične pisave, je zbornik teoloških in drugih rokopisov iz leta 1429, ki je bil v lasti Thomasa Haselpacha, zdaj Dunaj, ÖNB, Cod. 4433: Unterkircher, *Die datierten Handschriften, 1401–1450*, I. str. 96, II. sl. 321 (in ne 304, 323).

35. Ms 2033
Slovarski fragmenti. Avstrijsko-nemški prostor, 2. četrtina 15. stoletja

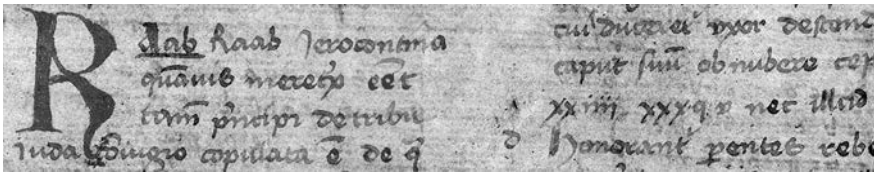

Ms 2033 tvori štirinajst papirnih fragmentov s slovarsko vsebino, ki so bili skupaj s šestimi fragmenti pravnega dela, sedaj Ms 2032, vloženi v eno mapo.[330] Glede materialnih danosti se v celoti ujemajo s fragmenti pravnega priročnika *Summa de ordine judiciario*, splošno znanega kot *Brocardica magistri Damasi*. Tudi ti listi so bili uporabljeni kot okrepitve ali podloge platnic: enako kot pravni fragmenti imajo sledove globokih zavihov, vreznine za zavezovalne trakove, kažejo enake poškodbe zaradi agresivnega lepila in vlage, ki je povzročila preperelost, na listih je veliko lukenj. – Tudi slovar je bil napisan na papirju z vodnim znakom volovske glave s šesterolistnim cvetom na enojnem steblu, kakršnega so izdelovali v treh papirnih mlinih v 2. četrtini 15 stoletja: leta 1422 v Münchnu, leta 1435 v Lienzu in leta 1447 v Kadolzburgu pri Nürnbergu.[331] Papirni listi so sedaj restavratorsko očiščeni in poravnani.

Ni znano, za katero knjižno vezavo so uporabili te liste, vendar so vsi fragmenti prirezani na malone enake, nove mere. Posamezni list je prvotno meril okoli 310 x 210 mm, večina listov pa je obrezanih na višino okoli 285/288 mm. Slovarska dela so praviloma urejena na zrcalu iz več stolpcev in tukaj je dvostolpična ureditev, ki se nekoliko spreminja. Stolpci niso enako široki, v povprečju merijo od 55 do 60 mm, enako spremenljiv je tudi medstolpični prostor (od 15 do 30 mm), saj je knjiga bila priročnik, ki ni zahtevala reprezentativne izdelave. Zaradi knjigoveških posegov in posledično poškodovanja listov tudi mere prostih robov niso identične; na fragmentu št. 6 je dovolj zanesljivo videti oblikovanje strani: pisno polje meri 210/213 x 130/135 mm, zgornja margina meri 12 mm, spodnja 58 mm,

330 Prej: Inv. št. 12/97, mapa 14.
331 Piccard, *Ochsenkopf – Wasserzeichen, Findbuch III*, kat. XIII/ 310, 288, 265.

zunanja 47 mm in notranja 32 mm. Število in višina vrstic nekoliko niha, ker prečne črte niso narisane; v posameznem stolpcu je 40 do 43 vrstic, ki so visoke 5,4 do 5,9 mm. Naslonilne navpičnice so narisane z razredčeno tinto.

Zrcalo, merjeno na fragmentu št.14, se za kakšen milimeter razlikuje od drugih, a bralec tega skoraj ne more ugotoviti: v = 0 – 17 – 225 – 280 mm, š = 0 – 32 – 85/88 – 104 – 163 – 210 mm.

Za besedilo so uporabili srednjerjavo tinto; z rdečilom je vselej podčrtana osnovna beseda, ki ima lahko eno ali več razlag, besednih zvez itd. V slednjem primeru je vsaka nova razlaga zapisana v novo vrstico in začetnica je poudarjena z rdečo potezo, vsaka razlaga pa je označena s črko, postavljeno na levo stran stolpca, ter je s tako jasno ločenostjo opozarjala bralca na nov pomen. Kopist je pomene označeval od črke *a* dalje, ki so pri obsežnejših geslih presegli celotno abecedo in je po potrebi nadaljeval z *aa*, *ab* itd. Na sredini zgornje margine je z rdečilom napisana črka, ki označuje slovarski nabor,[332] z rdečilom so napisane tudi lombarde na začetku nove črke, ki so preproste, brez estetskih nagibov in zgolj velika opozorila za iščočega; segajo čez štiri vrstice in so tako – glede na odločno potegnjene serife – visoke od 16 do 20 mm.[333]

Ohranjeni foliji in bifoliji so samo del sorazmerno obsežnega splošnega slovarja; ohranjen je delni nabor gesel za nekatere črke od P dalje. Vsi listi so precej poškodovani in so gesla nečitljiva, kar preprečuje citiranje gesel od prve zgornje do zadnje spodnje vrstice; zato so navedena le gesla, ki jih je na posamezni strani mogoče zanesljivo prečitati. Navedene so v zaporedju (če gre za bifolije), kakor bi jih brali na listih, če bi bil slovar še vedno zvezana knjiga: torej prva recto stran (r1), nato prva verso stran (v1) in zatem recto in verso stran drugega (spodnjega) dela preganjenega bifolija (r2 in v2). To sicer ne zapolni manjkajočih listov, a ohranja nekdanjo razvrstitev besed. Okrajšave so razvezane in v dvomljivih primerih preverjene v slovarskih delih Du Cangea, Souterja, Ernoult – Meilleta in Niermeyerja, pravopisna raba pa ni spremenjena.

Slovar je bil zasnovan splošno, z mnogimi krščanskimi vsebinami, a nič manj niso pogoste besede, ki so utemeljene v književnosti rimske antike, ob katerih so imenovani avtorji, hkrati pa zapisano odseva bogat nabor

332 Na foliju, kjer se iztečejo gesla na *t* in pričnejo na *v*, sta na margini napisani obe črki.

333 V celoti je videti samo naslednje lombarde: Q (v = 17 oz. 24 mm), R (16 mm), S (20 mm), T (20 mm), X (20 mm).

latinskega besedišča, ki je bilo v 15. stoletju splošno v rabi. Znotraj posamezne črke je zaporedje besed slabše urejeno, tako da *lemmata* ne sledijo dosledni abecedni rabi. Pri posameznih geslih sta zabeleženi dve besedi, med katerima obstaja razvojno razmerje (*Votum, Vovere*), sta si pomensko blizu (*Sabaoth, Sabbatum*) itd. Take dvojnice, če so zapisane na začetku ali koncu posamezne strani, so navedene.

1. 278 x 417 mm, bifolij; r1: *Pedagogus* > *Penitentia*; v1: nadaljevanje gesla *Penitentia* > *Pertunsura*[334]; r2: *Rex* > *Rursus*. Sledi črka S: *Sabaoth, Sabbatum*; v2: nadaljevanje *Sabbatum* > *Sacrare*.
2. 282 x 415 mm, bifolij; r1: *Perdere* > *Persecutus*; v1: *Perseverare* > *Petrus*; r2: *Renovari* > *Respondere*; v2: *Restructio* > *Reverti*.
3. 278 x 417 mm, bifolij; r1: nadaljevanje gesla *Petrus*; v1: *Pietas* > *Plebs*; r2: *Recepturis* > *Redire*; v2: *Refere* > *Remissi*.
4. 274 x 415 mm, bifolij; r1: *Pollvere, Pollutus* > *Populus*; v1: *Portus* > *Potare*, *Potus*; r2: *Psalmum* > *Purificare, Purificatio*. Sledi črka Q: *Quadraginta* > *Quescere*; v2: *Quinquagesimo* > *Quoniam*. Sledi črka R: *Raab* > *Recedere*.
5. 278 x 414 mm, bifolij; r1: *Prabe*[335] > *Predicatio*, v1: *Predicare* > *Prerogamus*; r2: *Principatus* > *Proheres*[336]; v2: *Praeda* > *Predicatio*.
6. 280 x 420 mm, bifolij; r1: *Sacrificium* > *Salomon*; v1: *Saltare* > *Sacrificator*; r2: nadaljevanje gesla *XP (Christus)*.
7. 281 x 417 mm, bifolij; r1*: Sanguis* > *Sapientia, Sapiens*; v1: *Sardius* > *Scabies*; r2: *Vitis* > *Vitulus*; v2: *Vnda*.
8. 277 x 413 mm, bifolij; r1: *Scriba* > *Sentire*; v1: *Sedes*; r2: *Vidua* > *Vir*; v2: *Vivere* > *Visitare*.
9. 282 x 417 mm, bifolij; r1: *Semivocus* > *Sepelire*; v1: *Sepe, Separe* > *Servio*; r2: *Verbum* > *Vestire*; v2: *Victoria* > *Videre*.
10. 282 x 417 mm, bifolij; r1: *Sexagesimus* > *Simplex*; v1: *Sion* > *Soror*; r2: *Tribunus*;[337] v2: *Velare* > *Verba*.

334 Besedo navaja edino Souter.

335 V tej obliki ni zapisan v uporabljenih slovarskih delih, iz razlage je razvidno, da bi moralo pisati *praebo* (*praebeo*); Du Cange navaja le geslo *Praebenda, Praebitio*.

336 Papias piše *Prohaeres*.

337 Zaradi poškodb je to edino geslo, vidno na celi strani.

11. 278 x 417 mm, bifolij; r1: *Sortior* > *Spiritus, Spiritualis*; v1: nadaljevanje *Spiritus* > *Sponsa*; r2: *Testamentum* > *Timere*; v2: *Thimoteus* > *Triginta*.
12. 280 x 413 mm, bifolij; r1: *Statua* > *Summitas*; v1: *Supprimere* > *Suspendere*. Sledi črka T: *Tabernaculum* > *Talio*; r2: *Tectum* > *Temptatio*; v2: *Tenebre* > *Terra*.
13. 278 x 206 mm, folij; r: *Vovere* > *Votum, Vovere*; v: *Vuri*[338] > *Vxor*.
14. 280 x 210 mm, folij; r: nadaljevanje gesla *Vxor*; v: *X (Christus)*.

Tudi na teh fragmentih je besedilo pisano v kurzivni bastardi[339] in je verjetno izdelek prepisovalca, ki je pripravil že pravni priročnik *Brocardica magistri Damasi*. Izbrana pisava skupaj z vsebino govori o nastanku rokopisa v utečenem kopističnem okolju in v kraju, kjer je intelektualna, slej kot prej univerzitetna ali politično odločujoča sredina, potrebovala referenčna dela. Za naročnika prepisa je bila pomembna natančnost in uporabnost, kar je s papirnim kodeksom lahko dobil za ne previsoko ceno. Tudi pri slovarskih fragmentih ni mogoče s prstom pokazati na kraj in delavnico, kjer je nastal prepis, lahko pa si predstavljamo, da je bil bodisi povezan ali odvisen od univerzitetne sredine na Dunaju, kjer je bila univerza ustanovljena leta 1365 in je bil študij naklonjen humanističnim vsebinam; tudi univerza v Erfurtu, ustanovljena leta 1379, bi utegnila biti primerno okolje, pod pogojem, da je kopist do tja pripotoval iz nižjeavstrijskih krajev, kakor je razvidno iz pisave.[340] Izhodišče za prepis je seveda bila rokopisna predloga, ki ni bila dosegljiva kjerkoli, a so tudi samostanske knjižnice – Melk, Lambach, Klosterneuburg, Lilienfeld, Vorau in tudi dunajska samostana avguštincev in irska ustanova »Schottenkirche«, če omenimo najverjetnejše zakladnice tovrstne literature – vneto zbirale najnovejša znanstvena dela in izboljšane priročnike.

338 Beseda pomeni trpotec.
339 Gl. str. 168 – 169.
340 Pisava je ista kot na slovarskih fragmentih, Ms 2033; opozorilo na rokopise s primerljivim duktusom se lahko sklicuje na iste spomenike kot pri zgornji kataloški enoti.

36. Ms 2034
Utrakvistični liturgični rokopis. Češko delo, sredina 16. stoletja

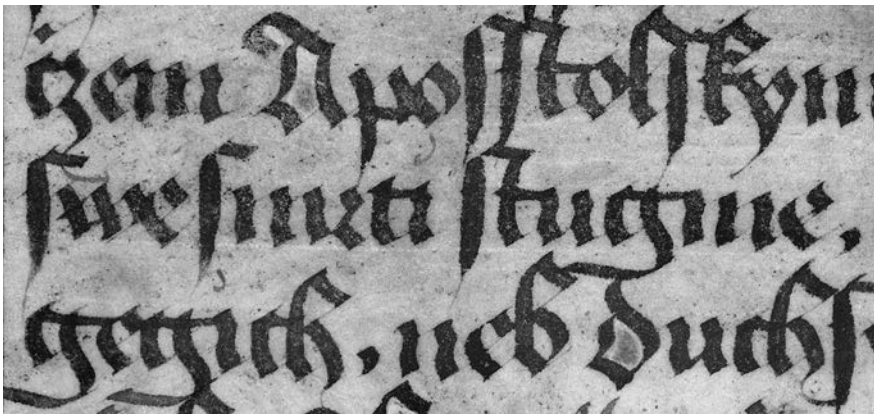

Fragment velikega bifolija[341] je leta 1948 v fondih NUK našel Dušan Ludvik. Žal ni nobenega zaznamka glede knjige, ki jo je ovijala ta pergamentna pola; na fragmentu so dobro vidni sledovi zavihkov oz. robov platnic. Tudi ta knjiga je bila z dimenzijami 388 x 265 x 43 mm velika. Pergamentnega bifolija niso lepili na platnice, so pa ob pregibih za ovitek hrbtišča izrezana polja za pretikanje petih zunanjih vezic. To je telečji pergament, na otip povsem gladek, čvrst in rumenkaste tonalitete.

Razgrnjen bifolij meri 433 x 630 mm, pri čemer je ohranjen en folij od veznika do zunanjega roba, drugi je po širini pisnega polja prerezan. Tako so dimenzije večjega folija 433 x 377 mm, manjšega pa 433 x 253 mm. Izmeriti je mogoče naslednje: zgornja margina je obrezana na višino 40 mm, spodnja margina je odrezana v celoti, skupaj z nekaj spodnjimi vrsticami, notranja margina je pri obeh folijih približno 50 mm, zunanja pa vsaj 70 mm; širina pisnega polja je 255 mm. Nedvomno je bilo na posamezni strani več kot 25 vrstic besedila, kakor jih sedaj lahko preštejemo. To je preostanek nekdanjega utrakvističnega liturgičnega kodeksa v češkem jeziku,[342] ki je

341 Starejša evidenca: Ms 17/86.

342 Dasi je splošno znano, si dovoljujem za lažje razumevanje termina pripomniti, da izraz izhaja iz liturgične definicije sub utraque specie, kar pomeni prejetje kruha in vina pri obhajilu; takrat je rimsko-katoliška Cerkev dajala laikom samo kruh.

glede na svoj izgled moral imeti protokolarno veljavo, saj je vrstična višina izjemnih 18 mm. Vmes so dvakrat vključena polja za liturgične melodije.[343]

Pisava je kaligrafirana in se izmika podrobnejši paleografski opredelitvi šole, ker pa je večina ohranjenih utrakvistuočnih liturgičnih rokopisov (posebej gradualov in antifonarjev) nastala v Pragi, bi zaradi delovnih pogojev, obvladovanja zahtevne kaligrafije, jezikovnega znanja in liturgične nezmotljivosti kot kraj nastanka kazalo predlagati Prago ali s Prago povezana kulturna in verska središča (Kutná Hora, Oloumuc, Žitava, Melnik). Besedilo je napisano s sorazmerno široko prirezanim peresom, ki je v kontrastiranju širokih in lasno tenkih potez ustvarilo dinamičen in hkrati slikovit videz strani. Posamezne črke so oblikovane v ritmizaciji med upognjenimi in zelo okroglimi segmenti, ki jih zaključi ostro odsekana odstavna črtica ali pa se nitasta zanka spusti globoko pod pisno naslonilo. Če je npr. minuskulni *h* širok zaradi okroglega trebuha in ima *z* obliko številke 3 z velikim spodnjim lokom, je prav tako zanimiv *k*, ker je sestavljen iz treh valovitih črt; na drugi strani sta *o* in uncijalni *d* izrazito koščičasta, minuskulni *w* je zapisan kot štirikratna ponovitev široke poševne črtice. Nad črkami so drobna naglasna znamenja, stavčne začetnice so bolje vidne zaradi rumenih polnil. Beseda *Ridyz* se začenja s slikarsko inicialo, ki je velika (44 x 45 mm), vendar je preprosta, oblikovana kot široka lombarda in dopolnjena z rumenim presojnim nanosom.

Utrakvistični liturgični rokopisi so praviloma lepi izdelki in marsikdaj so slikarske iniciale s pripovednimi prizori v resnici majhne (tabelne) slike. Vendar na ljubljanskem fragmentu razen besedila in iniciale R ni drugih odločujočih prvin, npr. lombard ali kadel, nikjer ni zunanji rob ohranjen do take mere, da bi videli izvirno paginacijo ipd. Vseeno je glede na dostopno gradivo predlagana datacija ustrezna, ker se videz v dobršni meri ujema s foliji podpisanega in datiranega liturgičnega rokopisa: z grbom mesta Čáslav opremljeni glasbeni liturgični rokopis je leta 1557 dokončal Johannes

343 O liturgičnih glasbenih kodeksih utrakvistov je Graham zapisal, da so jih uporabjali zbori oseb, ki so bili literati. "Te skupine, ki so pričele (delovati) v 15. stoletju kot zbori, so se v 16. in 17. stoletju preobrazili v literarne cehe, ki so mdr. imeli pomembno vlogo v kulturnem življenju in izobraževanju." Graham, Bohemian Scribes and Illuminators, 319–320. Njegova disertacija, ki jo je predstavil leta 1998 na Pontifikalnem inštitutu v Torontu, obravnava utrakvistične rokopise z vidika evharistične osrediščenosti: Utraquist Eucharistic Documents of the Jagiellonian era, 1471 – 1526. A codicologial and Textual Study.

Taborsky.[344] Podobnost gre do take mere, da so dimenzije (predvsem pisno polje) skladne, časlavski rokopis ima na strani 30 vrstic besedila, vrstice so prav tako zamejene z dvema navpičnima rdečima črtama, tudi note so zapisane v obliki rombov; tudi iniciale s trebuhom (*B, P, R*) imajo zanko polžasto potegnjeno v notranje polje; v pisavi je najti veliko skladnosti: *a* je pisan povsem enako, tudi *g* ima vodoravno odprto zanko, *z* je videti kot številka 3, *b* je povsod identičen, prav tako *n, m, i*; vendar je *uncijalni d* v časlavskem rokopisu dobil kratko in ravno potezo (in ni upognjena kot v ljubljanskem), tudi lok na *dolgem s* je bolj odprt, a to so malenkostne razlike, ki bi jih lahko našli v dveh zaporedno napisanih rokopisih enega samega poklicnega prepisovalca.

Stara kataloška oznaka »Češki kanzional« se nanaša predvsem na melodije, vključene v govorjeno besedilo. Takega naslova pa ni najti v katalogih srednjeveških rokopisov v čeških javnih zbirkah.[345] Ohranjen je del svetniške liturgije s poglavjem, kjer je v rubriciranem naslovu imenovan Jan Hus, in del napeva *O svolanie Konstanske* (O felix Constantia). Antifone ali sekvence o Janu Husu so najpomembnejši besedilni dokaz, da gre za utrakvistično delo, v popolnih rokopisih pa so tudi sekvence za Hieronima iz Prage in druge češke mučence.[346]

344 Zdaj Dunaj, ÖNB Mus. Hs 15.503; Unterkircher et al., *Datierten Handschriften der ÖNB, 1501–1600*, sl. 206. Klugseder, Katalog der mittelalterlichen Musikhandschriften, str. 10. Vsebinsko je časlavski rokopis ozačen kot Gradual – Sekvencijar – Tropar. Rokopisni listi merijo 635 x 410 mm; kodeks je popoln in šteje 445 folijev. Prim. http://data.onb.ac.at/rec/AC14315784. Naročnik rokopisa je bilo mestno županstvo; Čáslav je le nekaj kilometrov od Kutne Hore.

345 Prim.: Tošnerová, *Guide to Manuscript Collections in the Czech Republic*.

346 Temeljno literature glede vsebin, razvoja, naročnikov, skupnosti in ustvarjalcev so prispevali ugledni raziskovalci iz Češke, predvsem Václav Novotný, František Šmahel, Marek Ďurčanský, David Eben itd.

37. Ms 2035
Gradual. Srednja Italija ali Rim, zadnja četrtina 15. stoletja

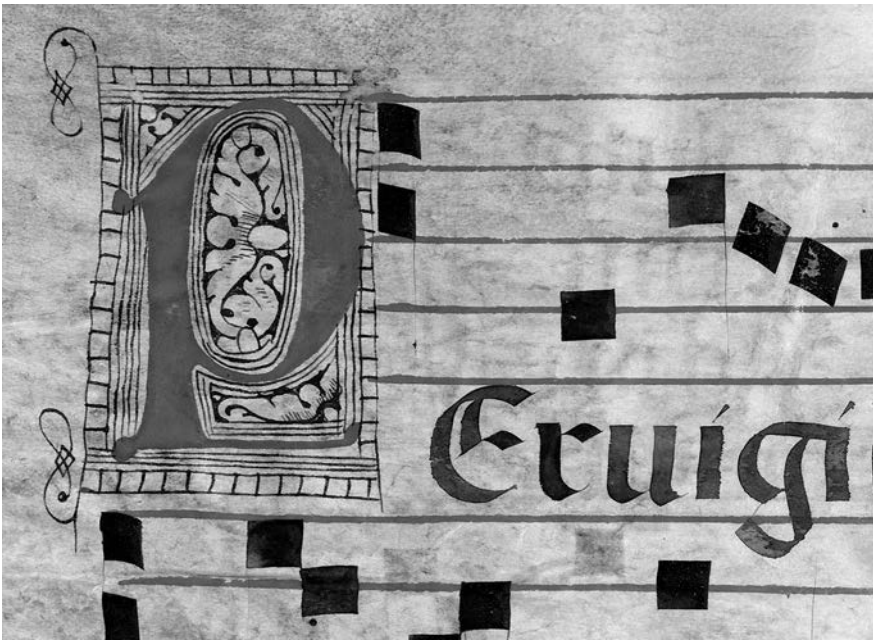

En folij iz kornega graduala[347] je dobro ohranjen; sedaj meri 527 x 355 mm in, ker je prerezan v vezniku, je mogoče reči, da so to tudi mere nekdanjega rokopisa. Ker je bil antikvarno kupljen, ni nobenih podatkov o zgodovini kodeksa ali vsaj fragmenta.

Mehak pergament je kvalitetno izdelan, je obojestransko enakomerno svetel, vendar je tudi tako tenek, da zapis v črni in rdeči tinti prodre na drugo stran. Folij so po vsem sodeč pregrnili čez notranjo stran platnic za zaščito knjižnega bloka; vzdolž notranje margine je namreč opaziti poškodbe zaradi točkovno nanešenega lepila.

Na foliju je 6 notnih enot; melodije so pisane v kvadratni notaciji na petih rdečih notnih črtah. Posamična glasbena enota meri 64 mm, višina črk med notranjima črtama (npr. e, i, o, n, m, u itd.) je do 14 mm. Pisno polje meri 398 x230 mm, ker so prosti robovi široki: zgornja margina meri

347 Podarila N. Golob.

48 mm, zunanja 70 mm, notranja 55 mm in spodnja 81 mm.

Pero za besedilo je široko skoraj 14 mm; uporabili so temno tinto sivo-rjavkastega odtenka, za rubrike in iniciali pa rdečo, modro in vijolično tinto. Kakor je za renesančne glasbene rokopise tega časa pričakovati, je pisava t. im. gotico-antiqua. Prebrati je mogoče melodije za praznika sv. Lucije in sv. Vincencija.

Edina opora za približno datacijo sta dve veliki lombardi *A(d)* in *P(er)*. Bolj izdelana je iniciala P: nekoliko ožena lombarda je postavljena v preprost okvir (v = 68 mm) iz nekaj prostoročno potegnjenih črt, ki ga na zunanjem robu ne zaključuje zaporedje biserov, ampak pravokotnikov. V notranjosti iniciale je tako v trebuhu črke kot v obrobnih poljih preprost rastlinski motiv, to je dvostranski mehko upognjen list s plodom na sredini. Iniciala A je nekoliko manjša; okvir meri 61 x 35 mm. Je modra, ozadje in listni okras pa je izpolnjen z rdečo tinto.

Ureditev rokopisne strani in oblikovanje inicial se ne oddaljujeta od pogosto impresivnih, s pozornostjo in odličnim znanjem izdelanih rokopisov zelo velikega formata. Le malenkosti nas lahko usmerjajo, npr. obroba iz pravokotnikov, saj je raba vijolične tinte v italijanskih skriptorijih in ateljejih pogosta. Ker sta iniciali oženi lombardi, si smemo predstavljati cerkveno okolje in naročnike, ki niso vzeli kopiranja klasične rimske (epigrafske) kapitale kot obvezno obliko za sicer imenitne rokopise.[348]

38. Ms 2036
Liber pontificalis. Severnoitalijansko delo, sredina 15. stoletja

Štirje papirni fragmenti[349] in dva pergamentna (kot. št. 39) so bili nalepljeni na platnice prvotiska z Justinijanovim besedilom *Rimskega prava*, NUK 17861. V Gspan-Badalićevem katalogu prvotiskov je navedeno, da je med fragmenti *Vita Bonifacii*; njegovo ime se pojavi tudi na dveh vmesnih naslovih, sicer pa fragmenti posredujejo odlomke o življenju in delu štirih

348 Prim. Corsini, Codici del XV secolo, str. 402 – 407; tudi Labriola, I libri liturgici, str. 185 dalje; kot kopist liturgičnih gradualov je večkrat imenovan Andrea Tedesco, a to je le vzporedno delujoč mojster.

349 Starejša oznaka: Inv. št. 12/97, mapa 2, št. 4B.

papežev.[350] Na vseh fragmentih je najti enake poškodbe, ki so nastale zaradi drugotne knjigoveške rabe: polja nad vezicami so izrezana in na vseh so v vogalih globoke diagonalne zareze, kar je posledica rezanja odvečnega usnja s prevleke. Ostali so tudi sledovi lepila, s katerim so usnjene zavihe utrdili na notranji strani platnic.

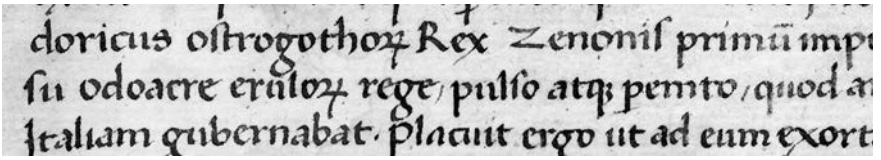
doricus ostrogothoꝝ Rex Zenonis primū imp
su odoacre erūloꝝ rege pulso atq; pemto, quod a
ſtaliam qubernabat. placuit ergo ut ad eum exort

Papir je precej krepek, vendar je videti samo del vodnega znaka; to je enostebelna palica s šesterokrako zvezdo, ki pa je nastavek pri številnih figuralnih znakih in ne nastopa samostojno. Papirni kosi so odrezani na dimenzije platnic in merijo 208/216 x 157/158 mm; izmeriti je mogoče širino prostih robov: zgornja margina meri 4,0 mm, notranja 18–20 mm, zunanja 37 mm, spodnja pa 9,2 mm. Iz teh podatkov sicer ni mogoče sestaviti dimenzij izvirnega papirnega kodeksa, a pri širini 215 mm bi kodeks utegnil biti visok dobrih 300 mm. Ne vemo, koliko vrstic besedila je bilo na posamezni strani, tekst je napisan zračno, v dolgih vrsticah (173 mm); ostala je samo sled slepih navpičnih črt, ne pa prečnih.

Vsekakor naj bi bil ugleden izdelek: pisava je odlično oblikovana po načelih Poggia Bracciolinija, ko je za osnovo nove humanistične pisave vzel italijansko romansko rotundo iz 10., 11. stoletja. Ker gre za fragmente, ni mogoče zanesljivo odgovoriti na vprašanje, ali vidimo pisavo dveh rok ali ene roke, ki je spreminjala svoj *ductus*, vendar je odlomek o Celestinu I. napisan v ožjih črkah kot npr. odlomek o papežu Simahu.

Pisavo zaznamujejo pri majuskulah nekatere vehementne poteze, npr. *R* ima izprožено desno nogo, pri velikih in majhnih črkah *X* je leva noga precej podaljšana, tudi *Q* sega pod črto v širini dveh črk. Verzalni *N* je zelo širok, tudi *M* stoji na piramidalno razširjenih nogah in nekajkrat ima na nogi odstavno kljukico, na drugi strani pa je *A* nekoliko ožji; *P* ima malce povišan in poševno

350 Gspan, Badalić: *Inkunabule v Sloveniji*, kat. št. 212: Justinianus: *Institutiones (cum Glossa ordinaria Accursii et Summariis Hieronymi Clarii)*, Venetiis: Johannes et Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, impensis Gulielmi Pincii, Astensis, 1499, die 10 marcii. Prim. ISTC: ij00544000.

ožen trebuh, pri črki *S* pa sta krivini nesimetrični. To je treba videti kot izraz tistega toka med humanisti, ki so najprej vzeli velike črke po zgledu rimskih epigrafskih spomenikov kot vzorec za dekorativno pisavo, še pred sredino 15. stoletja pa so si dovolili svobodnejši odnos, posebej v rokopisih, ki niso imeli protokolarnega značaja. Vmesni naslovi to najbolj izražajo: *B* bi moral imeti spodnjo oblino nekoliko večjo od zgornje, serif pa ne bi smel biti upognjen navzdol, pač pa bi moral biti kratek in za spoznanje uvihan navzgor, *A* ne bi smel imeti upognjenih diagonal, ampak bi moral tvoriti čvrst trikotnik, *I* ima prečno črtico, ki je rimske kapitale nimajo itd. – Oblikovne razlike med verzalkami v naslovih in v stavčnih začetnicah sicer obstajajo, a so majhne.

Minuskula, ki je knjižna humanistika oz. *humanistica textualis*, ima zelo podobne oblikovne lastnosti kot karolinška minuskula, hkrati pa je razlika med debelimi in tenkimi potezami izrazitejša. V tem primeru je videti nekatere poteze, ki jih je humanistična minuskula prevzela od gotice: *a* je napisan bodisi kot črka z dvema očesoma (zgornji ni zaprt) bodisi kot kurzivni enojni *a*, črka *i* nima pike na vrhu, vendar pa končni *s* ni vedno okrogel in je prepisovalec uporabil tudi *s-longa*. V slogu književne humanistike pa je, da se *d* in *f* ne spuščata pod pisno črto, za vezaj (*et*) je vzeto znamenje iz tironskih not (&). Razmiki med vrsticami so večji kot pri knjižni gotici, ker so visoka in spuščajoča se stebla proporcionalno daljša kot poprej. Okrajšav je malo in so nezapletene, saj je bila knjižna humanistika v rabi predvsem za literarna besedila, ne pa za sholastična ali pravna.[351]

Humanistične pisave, bodisi književne, kurzivne ali notarske, so hitro prevzele vodilno vlogo v naprednih mestnih središčih in je tudi roke posameznih prepisovalcev v enem rokopisnem ateljeju skorajda nemogoče razlikovati. Gre za pisavo poklicnega kopista oz. kopistov iz severne Italije iz sredine 15. stoletja, verjetno iz let, ki so blizu 1460.[352]

Besedilo je napisano s temnorjavo tinto, za naslove v verzalkah pa so uporabili svetlo, medeno-rdečo tinto; kvadratna polja na začetku poglavij so ostala prazna. To so odlomki iz znamenitega dela *Liber pontificalis*, ki je kronika oseb in dogodkov, povezanih s papeži od sv. Petra do Štefana V. in se prekine leta 885.[353]

351 Derolez, The Nomenclature of Humanistic Scripts, str. 166.

352 Mnenje mi je v osebnem pismu (26. september 2020) posredoval Stefano Zamponi, Dipartimento di Storia, Archeologija, Geografia, Arte, Spettacolo; Università degli studi di Firenze.

353 Franklin, Reading the Popes, https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/692789

Na fragmentih so se zapisani odlomki iz življenj papežev Damasa, ki je bil 39. papež (366–384), 44. papeža Bonifacija I. (418–422), 45. papeža Celestina (422–432) in 53. papeža Simaha (498–514). Ohranjeno besedilo sicer dovoljuje prepoznavanje zgodovinske rdeče niti, ne pa tudi, za katero redakcijo gre. To anonimno delo je bilo nadvse vplivno, štejemo ga za glavni vir o zgodovini rimskokatoliške Cerkve, razvoju cerkvenega prava in liturgije, prehodu iz struktur antične družbe v srednjeveško itd. Vendar so izhodiščno besedilo, torej najstarejšo redakcijo, stalno spreminjali, dopolnjevali, črtali nezaželene odlomke itd. Verzij, ki so se delno ali v celoti ohranile, je veliko: znanih je več kot sto srednjeveških rokopisov. Za študij *Liber pontificalis* – ta naslov je bil zapisan v 12. stoletju – sta ključni kritični izdaji, ki sta jih pripravila Louis Duchesne in Theodor Mommsen,[354] vendar oba opozarjata, da nista obravnavala vseh obstoječih rokopisov, ampak samo ključne.

Vsi fragmenti so restavratorsko očiščeni in poravnani. Navedbe se nanašajo na besedilo od mesta in do mesta, kjer je besedilo čitljivo.

1. 216 x 157 mm. r: naslov *CELESTINUS I.*: ... *hereses transigere illum haud* ... do ... *eruditiores ab his fierent in dies*]; v: naslov: *BONIFATIVS I.*:[355] ... *diu et Bonifatium absentem ab urbe vixisse* ... do ... *hinc post Bonifacij post mortem extremum ipse*].[356]
2. 157 x 215 mm.[357] r: naslov *UNO POST BONIFATII MORTEM DIE:*[358] *opti...dem usi consilio Romae* ... do ... *per id temporis*]. v: *Damasus ante docuerat* (prerezano) ...*decantari psalmos et versus: legisque post hac* ... do ... *Annis diebus nove profuisse. Martinus].*
3. 157 x 208 mm. r: ... *urbe in qua Simaci beneficio* ... do ... *Sed coactam a Simaco repente synodum: cum ad eam*]; v: ... *ad Constantiniam basilicam convenientes maximum* ... do ... *ad eum exorta de discordi pontifici electione*].

354 Mommsen, *Liber Pontificalis, MGH*. Duchesne, *Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*.

355 Ta stran je bila nalepljena na sprednjo platnico, vendar je bila prekrita z drugim listom, zato branje otežujejo zrcalni odtisi nekega drugega besedila.

356 V nadaljevanju je besedilo razmazano zaradi vlage.

357 Na dveh robovih je temna sled lepila, ki preprečuje branje besedila, poleg tega je papir zarezan zaradi knjigoveške odstranitve usnja v vogalih platnice.

358 Vmesni naslov v poglavju o papežu Bonifaciji, zato je napisan z rjavo tinto.

4. 158 x 215 mm. r: *cronicarum (ut arbitror) libris sumptum* ... do ... *Petri basilica qui Damasum servus est scriptor.* Sledi naslov: *SIMACVS PONTIFEX QUINQVAGESIMVS TERTIVS... [V]IX DUM ANASTASIVS ... nec enim qua* ... do ... *plures symachum cupiebant. Erant autem ambo ex patribus*]. v[359]: ... *dissidium sedari posse consultius* ... do ... *insignes viri auctoritatis dignitatis eximae.*

39. Ms 2037
Tomaž Akvinski: Theologicae summae compendium (?). Severnoitalijanska šola, 14. stoletje

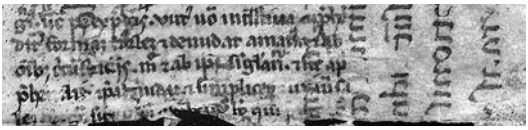

Na mapi s pergamentnima fragmentoma[360] je pripis, da sta vzeta iz vezave prvotiska z Justinijanovim besedilom *Rimskega prava*.[361] V Gspan-Badalićevem katalogu ohranjenih prvotiskov piše, da je vezava sočasna kot natis Justinijanovega zakonika, da so v svetlorjavo usnje vtisnjeni vzorci z orientalskimi motivi,[362] v platnice pa so vlepljeni fragmenti rokopisov z neugotovljenim tekstom v gotski minuskuli 14. stoletja na pergamentu ter papirni fragmenti z besedilom *Vita Bonifacii I.* (z dodanim vprašajem, gl. kat. 38).

Dodati je mogoče naslednje: platnice merijo 212 x 153 mm (hrbtišče 33), knjižni blok je šivan na tri dvojne vezice. Obe platnici sta enako okrašeni: v zunanjem obodu platnice je večkrat odtisnjen pečat z vzorcem manjšega šestlistnega cveta, ob katerem sta obakraj trtna bršljanova lista; notranje polje zaključuje okvir iz oglatega trakastega prepleta,[363] v vogalih

359 Čitljivih je le nekaj besed.
360 Po starejši evidenci: Inv. št. 12/97, mapa 2, št. 4a.
361 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, kat. št. 212, str. 137: Justinianus: *Institutiones (cum Glossa ordinaria Accursii et Summariis Hieronymi Clarii)*, Venetiis: Johannes et Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, impensis Gulielmi Pincii, Astensis, 1499, die 10 marcii. Prim. ISTC: ij00544000. NUK 17861.
362 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 328.
363 Gl. Mazal, *Europäische Einbandkunst*, sl. 72 in kat. št. 72, str. 58: reproducirano je severnoi-

so kvadratna polja iz prepletenih trakov, na sredini je velik romb, ki ga obdaja vzorec z rozetami in ta spominja na kufsko ornamentiko, sredino pa zapolnjuje velika rozeta s premerom 56 mm s štirimi oz. osmimi cvetnimi lističi. – Glede na vzorce okrasnih pečatnikov je prvotisk iz beneške tiskarne oplatničil in okrasil eden od tamkajšnjih knjigovezov.

Fragmenta sta kljub restavratorskemu posegu še vedno precej pomečkana in del pergamenta je ostal drobno zguban: kot hrbtni okrepitvi sta zdrknila med posamezne lege in večstoletna stisnjenost je razlog za neporavnanost. Pergament je zelo tenek in gibek, bila pa sta položena čez drug fragment: gre za odtis besedila s papirnih fragmentov z besedilom v humanistični minuskuli (gl. str. 178–182). – Oba kosa sta enako oblikovana, z jezikoma, ki sta prekrivala del hrbtišča med vezicami in sta okrepila povezavo platnice in hrbtišča. Bila sta izrezana iz razgrnjenega bifolija, tako da je največja širina malo manj kot 200 mm, višina pa (merjeno na jezikih med vezicami) največ 42 mm. Prvotni folij je po širini meril približno 130 mm, besedilo je napisano v dveh stolpcih, širokih 40 mm, vmesni stolpec je širok 6 mm, notranja margina ne presega 13 mm, zunanja pa meri 25–28 mm.

Čeprav je vrstična višina 3,2 mm, so črke majhne, nič več kot 1 mm. Kakor je mogoče ugotoviti iz redkih besednih povezav (... *ut bonitas malitia quiescit in ... tunc estimatio* ...), bi to lahko bil odlomek iz dela Tomaža Akvinskega *Theologicae summae compendium* in sicer iz argumentacije, naslovljene kot *Quaestio XXXIV*.[364]

To je bila študijska knjiga, varčna pri porabi pergamenta, zato so se tudi odločili za drobne črke in besedilo dodatno strnili tako z okrajšavami in – tako kaže – okrajšavami ali povzetki razlag. Navsezadnje se je delo Tomaža Akvinskega kot združitev vseh teoloških naukov širilo v različnih oblikah, prilagojenih posebnim zahtevam, drobna pisava nakazuje, da je bil študijski priročnik. Lahko da gre za delo, prepisano v severni Italiji (Padova s širšo okolico), kjer je bila univerzitetna skupnost številčna.

talijansko delo iz 3. četrtine 15. stoletja. Dodati je treba, da je ta vzorec bil marsikje v uporabi: s svojo nevtralnostjo in vendar različnostjo glede na običajne mehke, vrvičaste pletenice je ustvaril vtis »orientalske« anikonske ornamentike. Sem spada tudi kufska ornamentika.

364 Študija Duarte Sousa-Lara je v celoti posvečena pozicijam Tomaža Akvinskega do dobrega in slabega delovanja, Aquinas on Interior and Exterior Acts, str. 277–316. – *Summa theologiae, Quaestio 34* je naslovljena *De bonitate et malitia delectationum*.

40.–44. Ms 2070–2074 [Ti 4057–4061]
Zbornik s prvotiski, rokopisnimi besedili od 2. polovice 15. stoletja do ok. 1500 in karolinškimi fragmenti, pred 874. Južnonemške pisne šole

Zbornik s signaturo 4057–4061 sestavlja šest tiskanih del, štiri rokopisne enote (Ms 2070–2073), sedemnajst karolinških rokopisnih fragmentov (Ms 2074), za okrepitev knjižne vezave so uporabili tudi folij iz rokopisa *Doctrinala* Alexandra de Villa Dei, ki je sedaj katalogiziran kot Ms 2006.

Knjižni blok s tiskanimi in rokopisnimi besedili šteje 232 folijev, dokumentirano je lastništvo Janeza Krstnika Seebacha,[365] pozneje je bila knjiga vpisana v katalog gornjegrajske knjižnice.[366] Ob sekularizaciji samostanov je skupaj z drugimi enotami prešel v zbirko licejske knjižnice, vendar ga Milko Kos in France Stelè nista vključila v monografijo *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, pač pa ga zaradi prvotiskov navajata Alfonz Gspan in Josip Badalić.[367]

Vezava je restavrirana; lesene platnice merijo 221 x 149 x 58 mm, prevlečene so s temnorjavim usnjem, hrbet je okroglen, šivan na 4 dvojne vezice. Na ščitnem ovitku *Doctrinala* sicer piše, da je bil 3. maja 2010 dokončan postopek čiščenja in restavriranja, a ta podatek je osredotočen le na karolinške fragmente in folij Alexandra de Villa Dei ter ne velja za cel kodeks,[368] ker so ga že ob koncu 20. stoletja prevezali ter čez hrbtišče napeli novo usnje in dopolnili poškodbe na vogalih. Pred knjižni blok in za njim so dodali brezkislinske papirje, s katerimi so tudi zavarovali notranje strani platnic, in popravili so zapirala. Takrat so se sprostili karolinški in zgodnjegotski fragmenti, ki jih je proti koncu 15. stoletja uporabil knjigovez Johannes Meigfoge;[369] vsi so zgodovinsko pričevalno gradivo tako glede

365 Na zgornjem robu prvega (tiskanega) besedila je Janez Krstnik Seebach (1546 – 1613) lastnoročno zaznamoval lastništvo: *Ex Bibliotheca Joannis Baptistae a Seëpach.*

366 Na spodnjem robu prve strani prvega (tiskanega) besedila: *Bibl. Oberburgensis Epi(scopi) Labacensis*. Opozoriti velja, da je leta 1655 tedanji generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin dal sestaviti katalog gornjegrajske knjižnice, pero pa je imel v rokah nekdo drug. Tudi če je zapisal ekslibris gornjegrajske knjižnice nekdo drug, to ne spremeni dejstva, da je knjiga prešla v last ljubljanske škofije. Gl. Simoniti, *Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice*, str. 271–273.

367 Gspan, Badalić*, Inkunabule v Sloveniji*, na str. 326–327 navajata tudi prisotnost fragmentov.

368 Restavratorska dela, izvršena v maju 2010 so bila delno povezana s pripravo gradiva za razstavo *Manuscripta* v Narodni galeriji septembra 2010.

369 V slovenski literaturi je prvo navedbo Meigfogeja najti v Gspan-Badalićevi monografiji, kjer je kot priloga XXXII objavljen posnetek sprednje platnice.

izvora obeh srednjeveških rokopisov kot primera estetike augsburškega – ali širše gledano švabskega – knjigoveškega sloga.[370]

Površini sprednje in hrbtne platnice sta razdeljeni na osrednje večje pravokotno polje in obstranske ozke pravokotnike. Na obeh je najti enake knjigoveške pečatnike z naslednjimi motivi: petlistni cvet v medaljonu, desetlistni cvet v medaljonu (večji), desetlistni cvet v medaljonu (manjši), trikotno polje z grifonom, grbovni ščitek s feniksom z razprtimi krili, dvostranska palmeta v rombu, manjši romb z lilijo, puščica prebada srce (v rombu), uvit napisni trak z imenom knjigoveza Johannes Meigfoge[371] ter pečatniki za odtis letnice. Na zgornjem robu sprednje platnice so odtisnjene rimske številke, ki naj bi dale letnico vezave: ADMCCCCL, vendar je odtis pomanjkljiv in zato posreduje napačen podatek. Glede na strukturne lastnosti in vzorce na knjigoveških pečatnikih bi jo kazalo datirati v pozno 15. stoletje: Meigfogejeva vezava ni bila dosti poznejša kot so tiskana in rokopisna besedila v tem kodeksu, čeprav so nekatera čakala na vezavo vsaj kakšno leto, kar je očitno zaradi nečistoč in svetlobne opaljenosti prvih bodisi zaščitnih ali naslovnih strani.

Knjižni blok meri 207 x 137 x 43 mm in je v celoti iz papirnih listov; so različnih kvalitet in različnega porekla, čeprav so bili izdelani približno sočasno. Zaradi majhnega formata so vodni znaki vedno preganjeni in so v vezniku. V kodeksu je mogoče najti vsaj štiri različne vodne znake, ki so podatki o času in kraju izdelave papirja:

Volovska glava z dvostebelnim nastavkom in šestdelnim cvetom: Augsburg in Nürnberg, 1470.[372]

---

370 Kyriss, *Verzierte gotische Einbände, I.*, str. 22, opozarja, da vzorci izstopajo zaradi fine risbe in se delno naslanjajo na motive iz Erfurta, od koder je bil doma. Pogosto je uporabljal napisni trak s svojim imenom, kar je pripomoglo k identifikaciji njegovega opusa: Kyriss je takrat zapisal, da je znanih 38 njegovih vezav in na 33 je najti napisni trak.

371 Do leta 1950 je bil Johannes Meigfoge v znanstveni literaturi neznan. Informacije o njem je bistveno razširil Ernst Kyriss s seznamom vezav, ki jih je objavil v pregledni monografiji *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet*, I. 1951, str. 46 in II, 1954, 55. Kyriss je objavil 9 pečatnikov, čeprav jih je identificiranih 36, med njimi je tudi pečatnik z motivom puščice, ki prebada srce, vendar je objavljeni pečatnik zrcalno postavljen kot je ljubljanski in je tudi večji. Glede Meigfogejevega opusa prim. Hummel, Wilhelmi, *Katalog der Inkunabeln in Bibliotheken der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, str. 305–306. Več o njem: Hummel, Johannes Meigfoge – ein Ellwanger Buchbinder des 15. Jahrhunderts?, str. 187–194. Bil je iz Erfurta, med 1475 in 1513 je delal predvsem na Švabskem. (gl. str. 27).

372 Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen*, Abt. XIII, 22.

Volovska glava s trikotnim obeskom: Ellingen in Landshut, 1469 in 1470.[373]

Tehtnica v enojnem krogu: Füssen, 1450–1475. [374]

Prekrižani puščici: severna Bavarska, 2. polovica 15. stoletja.[375]

Izjemoma je najti liste, ki so bili pred vezavo večjih mer, kot je knjižni blok: tako je na listu 153 notica obrezana, tudi kvinij od fol. 85 do 94 je za spoznanje večji, sicer pa so lege ohranile prvotne mere. V nekaterih legah so listi 2–5 mm manjši od drugih,[376] tako je npr. celotno besedilo na fol. 202r–207 natisnjeno v rimski tiskarni Adama Rota na približno 5 mm manjših listih.[377] Dokazilo, da so papirji ohranili izvirne dimenzije, so pogosti scefrani robovi, kakršni so ostali, ko so pole sneli s papirniških sit. Tako je obreza ohranila »stopničast« rob, ki ga ustvarijo uporabljeni listi, vzeti iz zalog različnih papirničarjev. Papir je na splošno dobre kakovosti, zato izstopajo listi 166r–178v z besedilom *Stilo romane curie*: papir je temen, neenakomerne debeline in pri kontrastni svetlobi se vidijo polja temnejše iz neprosojne, nečiste papirne mase. Listi imajo sodobno bibliotekarsko foliacijo s svinčnikom, na katero se v nadaljevanju sklicujem.

Kodeks je sestavljen iz tiskanih[378] in rokopisnih enot, ki skupaj štejejo 20 leg; zaradi različnih dolžin besedil se tipi leg menjavajo od kvaternijev do nonijev, pri nekaterih legah so prazne končne liste odrezali. – Zrcala tiskanih in rokopisnih besedil so različna, a vedno gre za ureditev v enem stolpcu.

Vsebine so (z izjemo prvega teksta o kometih) po značaju pravno-administrativne. Zaporedje rokopisnih in tiskanih del je naslednje:

1r: predlist, na katerem so navedeni naslovi tiskanih del v kodeksu;[379]

---

373 Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen*, Abt. XII, 741.

374 https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=12737: identifikacijski rokopis je hranjen v: Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. II.1.2°.

375 https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/lesezeichen/index.php?refnr=DE0510-CodII I12_20_X&setzeLesezeichen=1; identifikacijski rokopis je hranjen v: Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. III.1.2°.

376 To so npr. listi 42, 54, 63, 65, 67, 72, 102, 116, 123, 137-140 itd.

377 Sixtus IV.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellerie Sanctissimi domini nostri domini Sixti divina providentia Pape quarti*. Rome: Adam Rot, 1471. Gl.: BSB-Ink S-447 – GW M42586.

378 V nadaljevanju so podatki o kataloških opisih prvotiskov povzeti po monografiji Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*; dodani so osnovni opisi in povezave do polnih podatkov, ki jih je najti na naslovu *Incunabula short title catalogue*.

379 Seznam je sestavil J. K. Seebach.

2r–33r: Thurecensis phisici (Conrad von Megenberg) *Tractatus de cometis* (Venetiis: Hans Aurl, 1474);[380]

34 r, v: prazno;

35r–134v: Leonicenus De Vincentia (Niccolò Leoniceno, resp. Leonicenus Omnibonus): De octo partibus orationis, et De arte metrica *(sive Grammaticae libellus, et de metrica)* (Patavii: Bartholomaeus de Valdezoccho et Martinus de Septem Arboribus; 14. januar 1474);[381]

135r: kratek pripis o vsebinah;

136r: naslov *Modus servandus*;

137r – 143v: anon.: *Modus servandus in executione gratiae expectatiue etc.* (Romae: Johann Reinhard, okoli 1475);[382]

144r, v–145r, v: prazno;

146r–153r: anon.: *Iste est modus servandus in execucione seu prosecucione gracie sue...* (Ms 2070)

153v: tri notice: 1. zbadljivka, 2. o prazniku svetega Petra in Pavla, 3. zapis, da Leonhard Vieder dovoli vikarju Frideriku Voglenu maševati v neki kapeli (=cerkvi) vse leto, razen na dan sv. Mavricija;[383]

154r–164r: anon.: *De arte notariatus* (Ms 2071);

165v: nedokončana notica na zgornjem robu, sicer prazno;

166r–178v: Johannes de Bononia: *Stilo romane curie* (Ms 2072);

179r: naslov *Modus bacandi et accep(tandi) beneficia*;

179v: prazno;

180r–183v: anon.: *Modus vacandi et acceptandi beneficiorum* (Romae: Stephan Plannck, s. a.)[384]

184r–185v: prazno;

186r–201v: Sixtus IV.: *Regule, Ordinationes et Constitutiones cancellarie apostolicae, 2 Oct. 1471* (Romae: Adam Rot, post 27. VII. 1471)[385]

---

380 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 136, kat. 204; ISTC ic00785000.

381 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 185, kat. 414; ISTC il00174000.

382 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 195, kat. 462; glede na letnice drugih tiskov je bilo besedilo natisnjeno med 1475-1478. ISTC im00777800.

383 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 363, kat. 462.

384 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 196, kat. 463. Plannck je med 1481 in 1500 to delo štirikrat natisnil; glede na dimenzije in oblikovanje bi utegnil biti v tem kodeksu uvezan izvod iz prve izdaje iz časa ok. 1481–1487; ISTC im00785920.

385 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji,* str. 231, kat. 611; navajata datum »post 27. VII.

202r–207v*:* Sixtus IV.: *Regulae, Ordinationes et Constitutiones cancellarie apostolicae, publicatae die 19. XII. 1471, Add: Regulae expectativarum* (Romae: Adam Rot, post 19. XII. 1471)[386]

208 r–232v : *Primus modus vacantibus etc.* (Ms 2073).

40. Ms 2070

Pravno besedilo (Iste est modus servandus etc.). Nemška pisna šola, ok. 1500

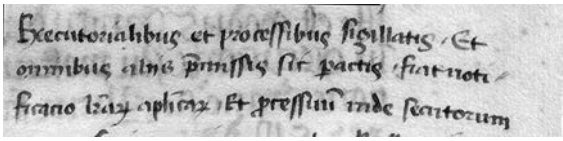

V zborniku je na fol. 137r–143v tiskano delo neidentificiranega avtorja: *Modus seruandus in executione gratiae expectatiue etc.* Kot piše v monografiji o prvotiskih v Sloveniji, je bilo besedilo natisnjeno v Rimu pri Johannu Reinhardu okoli 1475.[387] V nadaljevanju je na fol. 146r–153r še rokopisni povzetek, ki ima enak naslov kot tiskano delo pred njim: *Iste est modus servandus in execucione seu prosecucione gracie sue…* Tudi tukaj ni naveden avtor.

Besedilo je urejeno v enostolpičnem zrcalu: v = 0 – 23 – 158 – 205 mm, š = 0 – 22 – 102 – 142 mm. Pisno polje meri 135 x 80 mm, šteje 24 vrstic z višino 5,8 mm, vrstična višina za črke v naslovu je zaradi svobodne poteze nekoliko višja, predvsem pa uncijalni *d*, povezava *st*, *s-longa* na začetku besed in inicialni *I* ustvarjajo vtis bistveno drugačne velikosti. Zrcalo je slepo, je komajda zaznavno in ima samo obodne poteze.

Dve roki; bastarda (brez zank) je tekoče oblikovana, glavni naslov in vmesne poudarjene besede so izpisane v oženi, vendar kaligrafirani knjižni gotici, nekateri detajli (serifi, zaključni *okrogli s* ipd.) so vehementno poudarjeni. Prvi prepisovalec je pisal do zadnje vrstice na fol. 148r; *a* je

---

1471«, ki je sedaj na ISTC zapisan: po 2. oktobru 1471. ISTC is00574800.

386 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji,* str. 231, kat. 612. ISTC is00576600.

387 Gspan, Badalić*, Inkunabule v Sloveniji*, str. 195, kat. 462; glede na letnice drugih tiskov je bilo besedilo natisnjeno med 1475-1478. ISTC im00777800.

že humanistično oblikovan z eno zanko in je blizu tipografskim črkam, *r* nastopa v dveh okroglih oblikah (z ravno odstavno kljuko ali z valovito in uvihnjeno potezo), na koncu vrstice je odprt (kot poševni v) z izrazito diagonalno potezo, *g* ima odprto zanko, minimi za *i, m* in *n* so ravni, povezava *st* je povišana; vse črke so pokončne. Drugi prepisovalec je črke nagnil nekoliko na desno, *g* ima zanko pogosto zaprto, *s* je na koncu besed večji in kljunasto odprt v prazen rob, črka *r* je tudi sredi besed podobna odprtemu v-ju, enako takrat, ko je napisana na koncu, povezava *st* je nizka.

Besedilo je pisano v temnorjavi tinti, manjkajo iniciale, ki so jim namenjeni sedaj prazni prostori na začetkih vrstic. Ker je čakalo na vezavo, je prva stran temnejša zaradi nečistoč in svetlobne opaljenosti.[388]

Naslov: *Iste est modus servandus in execucione seu prosecutione gracie sue alicui facte per quem dominum nostrum*. Inc.: *Primo habitis bullis plumbatis executor vel Judex* ... - Ekspl.: ... [I]*tem nota qui licet generaliter episcopus vel superior klariter (!)*[389] *causas possit delegare, et eas committere tamen ubi agitur contra aliquem de scismate (!) vel heresi cum tales cause censeatur maiores. Non possunt alteri delegare. Explicit.*[390]

41. Ms 2071
De arte notariatus. Nemška pisna šola, ok. 1500

V zborniku je na fol. 154r–164r rokopis z naslovom *De arte notariatus*, avtor ni znan. Besedilo je napisano v enostolpičnem zrcalu: v = 0 – 22 – 159 – 206 mm, š = 0 – 20 – 85/100 – 143 mm, tako da pisno polje meri 137 x 65/80 mm. Na strani je 24 vrstic, visokih 5,8 mm, črke za vmesne naslove so nekoliko večje, od 6,0 do 7,0 mm. Zrcalo je slepo, je komajda zaznavno in ima samo obodne poteze. Bastarda brez zank je tekoče oblikovana, besedilo je bilo prepisano v isti delavnici kot prejšnje, prav tako dve roki, ki se menjata že v kazalu: prva je napisala naslove od 1.–13. poglavja, druga roka pa od 14.–20. in je manj skrbna.

388 Rokopisna verzija ni identična s tiskom v tem kodeksu; prim. tudi IV. rokopisno različico.
389 Tiskano besedilo pravi: ... *vel generaliter causas* ...
390 Besedilo je ohranjeno v več variantah in tudi natisnjeno je v različnih besedilnih oblikah. Prim. Hain, *Repertorium bibliographicum*, št. 11508–11514, str. 524.

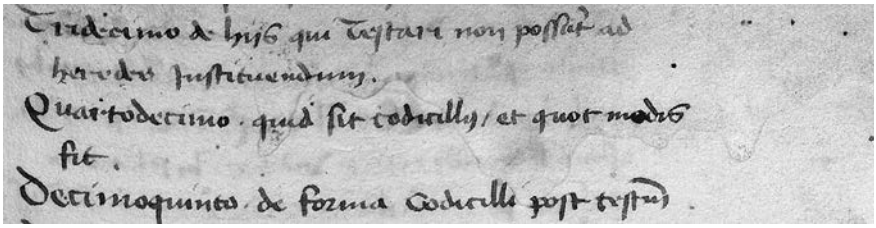

Prva roka je v besedilo vključevala poševnico na začetku in koncu vrinjenega stavka ali pojasnila ali naštevanja različnih statusov ali opozorila, da pravno dejanje izvaja ena oseba ali več. Druga roka je večkrat prekinila delo – zvečine po končanem paragrafu – in velikosti črk nihajo.

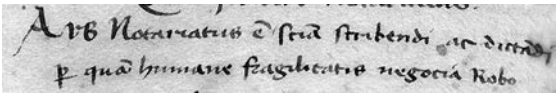

Glavni naslov, vmesni naslovi in začetki poglavij so izpisani v kaligrafirani gotici, nekatere črke imajo izstopajoče velike trebuhe ali dolge, valovite serife. Besedilo je pisano s temnorjavo tinto, odtenki se glede na prekinitve dela najpogosteje menjavajo po posameznih paragrafih; iniciale v rdečilu niso dodane, čeprav je kopist pustil prazna polja na začetkih vrstic.

Naslov: *De arte notariatus*, sledi kazalo 20 poglavij*: Notandus est primo quid sit ars notariatus et unde dicitur.* Inc.: *Quid sit ars notariatus. Ars notariatus est sciencia scribendi ac dictandi ...* - Expl.: *... Septima si parentes est hereticus et filius catholicus. Amen. Finis.*[391]

391 *De arte notariatus* je praktično besedilo s kratko oblikovanimi nasveti za ureditev notarske pisarne, ki se prične z navedbo značaja, pomena in pristojnosti notariata, kdo je lahko notar, kako naj bo urejen prostor itd. do opredelitve kodicilov in testamentov ter razlik, vsebuje tudi koncepte listinskih besedil. Izhodišče tega besedila je najbrž italijansko; strukturo pripisujejo papežu Urbanu V. (1362 – 1370) oz. papeški pisarni pod njegovim nadzorom. Številni rokopisni izvodi so različno dolgi, nekateri členi so izpuščeni, drugi so skrajšani.

42. Ms 2072
Johannes de Bononia (Johannes Andreae): Stilo romanae curiae. Nemška pisna šola, 2. polovica 15. stoletja

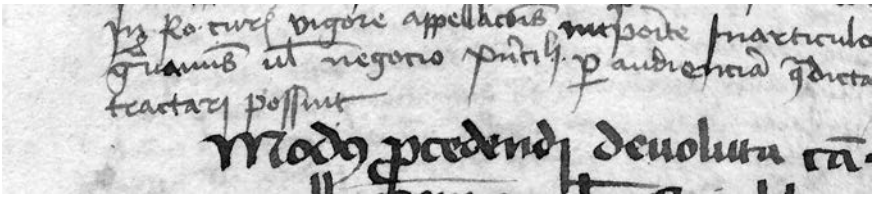

Na fol. 166r–178v je povzetek besedila Giovannija Andreae (Johannes de Bononia): *Stilo romane curie.* Besedilo je napisano zelo zgoščeno in enostolpično zrcalo skorajda nima margin: v = 0 – 07 – 198 – 206 mm, š = 0 – 12 – 115 – 143 mm. Strani so zapolnjene tako rekoč od enega roba do drugega. Pisno polje meri meri 191 x 103 mm, šteje 42 vrstic z višino 4,3 mm. Zrcalo ni narisano, do fol. 209v je potegnjena tenka, s tinto narisana črta ob zunanjem robu papirja, od 210r dalje je tudi spodnja črta, ki sega do zunanjega roba papirja. Bastarda z zankami kaže na nemško roko; ob fol. 176 je privezan polovični list z manjkajočim poglavjem (*De executione citationis*...), majhna iniciala D na začetku je pisarska, neokrašena in je tekoče oblikovana, glavni naslov in vmesne poudarjene besede so izpisane v oženi knjižni gotici, nekateri detajli (serifi, zaključni *okrogli s* ipd.) so vehementno poudarjeni. – Kopist je za besedilo uporabil temnorjavo tinto, manjkajo iniciale, ki so jim namenjeni sedaj prazni prostori na začetkih vrstic. Besedilo je čakalo na vezavo, kar je videti zaradi nečistoč in svetlobne opaljenosti prve strani.

Naslov: *Stilo romane curie.* Inc.: *Dvplex est modus deuoluendi siue trahendi ad Romanam curiam ut in ipsa tractetur ...* - Ekspl.: *...doctam non ualerent. Finis est.*[392]

392 Izhodišče za besedilo je delo bolonjskega pravnika (Giovanni da Bologna resp. Johannes de Bononia, 13. stoletje), ki pa se je uveljavilo v skrajšanih oblikah, prirejenih za neposredno obravnavo. Značilno je, da se priredbe začnejo z identičnimi opredelitvami procesnih postopkov, se pa v nadaljevanju razlikujejo tako v oblikovanju stavkov kot glede obsega krajšanja; prim. Dolezalek, Die handschriftliche Verbreitung von Rechtssprechsammlungen der Rota. Eden od možnih prirejevalcev tu prepisane verzije bi bil kanonik Johannes Urbach (ali Auerbach), ki je povzetke pravnih postopkov namenjal duhovnikom na nižjih položajih; skrajšana oblika je namreč precej razširjena v avstrijskih in južnonemških krajih. Prim. Freiburg im Breisgau, Universitätsbiblio-

43. Ms 2073
Primus modus vacantibus itd. Južnonemška pisna šola, ok. 1500

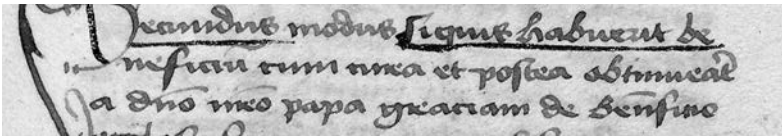

Rokopisno besedilo je v glavnem povzetek navodila, ki ga je izdala vatikanska kurija in je bilo mnogokrat natisnjeno. Ena od natisnjenih različic je v zborniku na fol. 180r–183v pod naslovom *Modus vacandi et acceptandi beneficiorum*.

Rokopisna različica na 208r–232v se pričenja z besedami: *Primus modus vacantibus...* Skrben prepis na enostolpičnem zrcalu je enakomeren; v = 0 – 20 – 165 – 205 mm, š = 0 – 25 – 110 – 145 mm, pisno polje meri 135 x 85 mm, na strani je 25 vrstic, visokih 5,8 do 6,7 mm. Vtis je zračen, ker je med vrsticami dosti praznega prostora, tudi margine so široke. Zrcalo je predvsem obodno in zvečine reliefno označeno, ob nekaterih odstavljenih besedah je okvirna črta, ki je funkcionalna oznaka in ne dekorativna kartuša. Pisano je v srednjeevropski bastardi z zankami, ključne besede so povečini podčrtane, tudi kadar se vsebina nadaljuje v nov paragraf. Na samem začetku je večja pisarska iniciala *P(rimus modus)* v rdečilu, ki je oksidiralo v vijolično-sivo; iniciale na začetku paragrafov so izpisane z vehementnimi potezami, ki se marsikdaj pretvorijo v fantazijske črkovne oblike. Na fol. 209r in 210r je z rdečilom kot tekoči naslov in bralcu v oporo zapisano *Vacandi modus* in *Acceptandi modus*.

Primerjava tiskanega besedila in rokopisnega povzetka pokaže, da je kopist posredoval samo nekatere člene, številne je izpustil, tiste, ki jih je povzel, pa je zelo strnil. Po uvodnem *Primus modus vacantibus* se na fol. 212r prične *Modus acceptandi*, konča na 212v in tam se nadaljujejo člani z *De modi agendi ad acceptandum benificia in partibus per gratiam expectandus*.

---

thek, Ms 244, 433r–437v. Hagenmeier, *Kataloge der Universitätsbibliothek Freiburg in Breisgau*. Bd 1, Teil 3, str. 19–22. http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//kataloge/HSK0547.htm Besedila z naslovom *De modo devolvendi causas ad curiam romanam* so dosti pogostejša, redkokdaj pa je mogoče dokazati popolno ujemanje.

Naslov: *Primus modus vacandibus*. Inc.: *Primus modus vacandibus secundum romanus est* ... Expl. ... *insinuatione acceptatione et provisione. Et sic est finis*.

44. Ms 2074
Lekcionar škofa Ermenricha iz Ellwangna. Reichenausko-sanktgallenski slog, pred 874

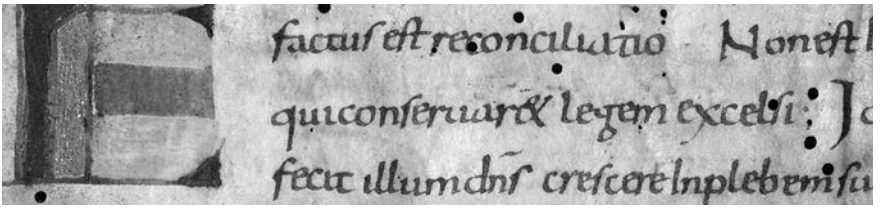

Alfonz Gspan in Josip Badalić navajata prisotnost rokopisnih fragmentov v Meigfogejevi vezavi zbornika s signaturo 4057–4061 : »Na notranji strani sprednje platnice vlepljen pergament z odlomkom latinske verzificirane slovnice (knjižna minuskula 12. stoletja); od naslednjega je ohranjen le trak z začetki verzov.«[393] To je folij iz dela *Doctrinale* oz. *Doctrinale puerorum* Alexandra de Villa Dei (ok. 1200), ki je zaradi ritmizirane razlage (v leoninskih heksametrih) latinske slovnice postalo razširjeno šolsko berilo. V restavratorsko-konzervatorskem postopku je ta fragment dobil samostojno evidenčno številko Inv. št. 16/1986, mapa 3 in je sedaj katalogiziran kot Ms 2006 (str. 92–94). V Gspan-Badalićevi monografiji se opredelitev fragmentov, uporabljenih v vezavi, nadaljuje z besedami: »Za okrepitev zgibov so uporabljeni tudi pergamentni odrezki. Na notranji strani zadnje platnice vlepljen kos popisanega pergamenta*: Ecce....* (karolinška minuskula 9. stoletja).«

Te karolinške fragmente je prvi omenil Berhnard Bischoff v pregledu karolinških šol v južnonemških pisnih šolah oz. posebej v avstrijskih diecezah in jih povezal z rokopisom, znanim kot *Lekcionar škofa Ermenricha iz Ellwangna*.[394] Ohranjen je en večji fragment, ki je pokrival notranjo stran

393 Gspan, Badalić*, Inkunabule v Sloveniji,* str. 326–327.
394 Bischoff, *Die südostdeutschen Schreibschulen*, str. 206.

hrbtne platnice, in 16 pergamentnih trakov, uporabljenih kot okrepitve v veznikih.[395] Na vseh je mogoče prebrati del besedila v karolinški minuskuli, vsi fragmenti so bili del enega rokopisa. Pri vseh lahko govorimo o enako kakovostnem pergamentu, ki je brezhiben, tenek, svetel, na obeh straneh enakomerno gladek; pri nekaterih trakovih za okrepitev veznikov je mogoče ugotoviti, da je pergament tako tenek, da preseva besedilo s hrbtne strani.

Karolinška minuskula pripada – širše vzeto – času in slogu, za katerega je Bernhard Bischoff rekel, da predstavlja vrhunec karolinške rokopisne odličnosti in da črke določa »malone tipografska pravilnost«.[396] Naslovi beril so napisani v rustikalni kapitali, ki zvesto posnema poznoantične dosežke. Črke v besedilu so enake velikosti, prevladuje vtis pokončnosti in zaobljenosti, besede so med seboj jasno ločene, če je v pergamentu poškodovano mesto, ga zapis zaobide oz. preskoči. Vrstična višina je 8,8 mm, tako da je besedilo videti zračno. Razlika med poudarjenimi, debelejšimi potezami in tanjšimi je majhna. Konec vertikale pri pokončnih in spuščenih steblih je posebej poudarjen, *p* in *f* ne segata pretirano globoko pod črto. – Na čas med 870 in 874 in vzporedne rokopise, ki so izšli iz skriptorijskega sloga Sankt Gallna, kažejo nekatere značilnosti: *a* je napisan z dvema potezama, tako da je desna poševnica kratka, črka ima eno oko in je dostikrat zgoraj odprta; *e* ima visoko postavljen trebuh, vendar brez izrazite prečne črte, *g* ima ovalno in zaprto zanko, v končnici *-it* sta črki povezani, enako *-st* in črka *s* se poševno vzpne do vertikalnega *t*; minimi *m* in *n* so sicer ravni, a se zadnja poteza uvihne v kratko odstavo, *o* je okrogel. Rustikalna kapitala ima nekaj posebnosti: *A* je brez prečne črte, poševna poteza črke *N* ni izrazito diagonalna, črka *X* ima levo nogo podaljšano, *D* je v majuskulni in uncialni obliki. Tudi v naslovih je rustikalna kapitala zapisana v dveh velikostih, ki zaznamujeta siceršnjo razliko med velikimi in malimi črkami, kakršna bi veljala v tekočem besedilu.

Tinta je kostanjevorjavega odtenka, uporabljeno rdečilo ni vedno enako kakovostno. Marsikje je oksidiralo v temnovijolično z mestoma kovinskim leskom, a na fragmentih oz. samo na trakovih za okrepitev veznikov je videti tudi poteze z rdečilom boljše kakovosti, s katerim so oblikovali iniciale ali

395 Predstavljeni so z različnih vidikov v: Golob, *Manuscripts and fragments*, str. 267–268; Golob, *Manuscripta*, str. 182–185 s posnetkom trakov in začetkom besedila iz knjige modrosti; Golob, *S črnilom in zlatom*, str. 62–63.

396 Bischoff, *Paléographie,* str. 131.

dele enobarvnih inicial, le da glede na ohranjenost ni mogoče ničesar reči o njihovem videzu.

O skriptoriju posreduje precej podatkov tudi večbarvna iniciala *E(cce sacerdos magnus)*, ki je edina v celoti ohranjena. Njeno polje meri 44 x 28 mm in je dobila prostor sedmih vrstic; za vertikalno steblo je knjižni slikar uporabil zlato in srebrno tinto, stopničasto sestavljena trakova sta obrobljena z dobrim rdečilom, vendar je srebro potemnelo in si je treba predstavljati prvotno odličnost v sestavljanju dveh svetlečih se kovinskih pigmentov.[397] Polja med tremi prečkami so pokrita s presojnimi barvami, s svetlomodro, citronasto in rdečo. Sicer stroga kompozicija je barvno harmonična, barvni odtenki pa so pomemben podatek pri opredeljevanju izvora rokopisov: poleg estetske naklonjenosti govorijo barve tudi o razpoložljivih pigmentih in tinkturah. Enako barvno skladnjo in enako oblikovanje inicialnih struktur je najti pri skupini fragmentov, ki jih hrani Osrednji državni arhiv v Stuttgartu, poleg tega se ljubljanski in stuttgartski fragmenti ujemajo po vseh drugih kodikoloških kriterijih.[398] Bernhard Bischoff je ljubljanske fragmente opredelil kot dele *Lekcionarja škofa Ermenricha iz Ellwangna* (ok. 814–874)[399] ter jih ob tem datiral v zadnjo četrtino 9. stoletja. Ker pa je Ermenrich umrl decembra 874, bi bilo bolje reči, da je rokopis – in s tem tudi ti fragmenti – nastal v zadnji tretjini 9. stoletja oz. med 870 in 874. Ne moremo pa reči, ali je rokopis v resnici nastal v samostanu Ellwangen v augsburški diecezi, ki je bil vpliven in povezan z drugimi pomembnimi samostani, zlasti tistimi na Reichenauu in v bližnjem Sankt Gallnu, kjer je Ermenrich nekaj let deloval. Vsekakor je bil rokopis najpozneje ok. 1460 v knjižnici samostana v Ellwangnu, ki so ga takrat razpustili in je tako postal dostopen knjigovezu Meigfogeju.

Pergamentni fragmenti posredujejo nekaj kodikoloških podatkov. Ugotoviti je mogoče dve slepi navpičnici ob zunanji strani pisnega stolpca, drugih prvin – npr. pikiranje – ni najti. Fragment z inicialo *E* je največji

397 Argirografija in krizografija – pisanje s srebrno oz. zlato tinto – spadata med privilegiije tistih pomembnih samostanskih skriptorijev, ki so bili pod vladarjevo zaščito. To seveda ne pomeni, da so skriptoriji s takimi privilegiji tudi dosegali izjemno umetniško višino.

398 Stuttgart, Hauptstaatsarchiv, sign. skupina J 522 (prej J 43 B X a). Schwarzmaier, Sozialgeschichtliche Untersuchungen, posebej sl. 8 in besedilo od str. 69 dalje; Hofmann, Epistolarfragmente des 9. Jahrhundert, str. 154 navaja vse znane fragmente tega *Epistolarja*, a brez ljubljanskih.

399 Bischoff, *Die süddeutschen Schreibschulen*, str. 206.

(136 x 193 mm), nepoškodovani sta zgornja (33 mm) in zunanja margina (60 mm), kar daje misliti, da je bil rokopis impresivnih dimenzij. Na obeh straneh je mogoče prebrati po 11 vrstic besedila, visokih 8,8 mm. Stran z inicialo *E* (prvotna verso stran folija) je bila položena na platnico in je zato bolje ohranjena od prvotne recto strani, kjer se jasno vidi sled lepila z usnjene prevleke. Na recto strani beremo del besedila iz 3. poglavja Kološanom od zadnjega dela 7. verza dalje: ... *cum viveritis in illis. (8) Nunc autem [*odrezano: *turpem sermonem] de ore vestro. (9) Nolite mentiri invicem*... V posamezni vrstici je videti po 35 črk, manjka jih približno 20, torej je bil en stolpec besedila širok dobrih 150 mm.

Na prvotni verso strani se pod naslovom *Lectio libri Sapient[iae]* prične besedilo *Ecce sacerdos magnus qui in diebus suis ... coro nam gloriae. Statuit illi testamentum*... in je del 44. poglavja Sirahove knjige.[400]

Pergamentni trakovi za okrepitev veznikov so nekoliko vegasto odrezani, večina vrstic je prerezanih in v nadaljevanju so zapisane besede, ki jih je mogoče prebrati na obeh straneh trakov.

1. 192 x 6 mm; r:. *AD TIMOTH* (Ad Timotheum = naslov Timotejevega pisma); v: ... *duplicia red* ...(hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi = Zaharija 9:12)
2. 192 x 7 mm; r: *Fer VI ĒB XXV P'PENT: LĒC Zachariae prof* ... ; v: ... *aliquem hab* ...(et donantes vobismetipsis si quis adversus aliquem habet querelam = Kološanom 3:13)
3. 185 x 6 mm; prazen trak, odrezan na spodnji margini, videti je samo 1 mm visoke vrhove črk
4. 193 x 7 mm; r: neopredeljivo, samo deli črk; v: ... *quasi arcum implevi* ... (Quoniam extendi mihi Judam quasi arcum: implevi Ephraim: = Zaharija 9:13)
5. 166 x 8 mm; r: neopredeljivo; v: *dium fortium & ch ... super eos videb*... (Et Dominus Deus super eos videbitur, et exibit ut fulgur jaculum ejus = Zaharija 9:14)
6. 193 x 9 mm. r: ... *iubila filia hierusalem. Ecce*... (jubila, filia Jerusalem: ecce rex tuus veniet = Zacharia 9:9); v: ...*vinculū perfectionis. & pax cpi*

400 Zaporedje besed se ne ujema v celoti niti s t. im. Alkuinovo redakcijo († 804).

(christi) exub ... (quod est vinculum perfectionis. Et pax Christi exsultet in cordibus vestris = Pismo Kološanom, 3: 14, 15).

7. 186 x 6 mm. r: ... *SANCTORUM IIII CORONAT* ... (berilo o štirih kronanih mučencih); ...*in quo non est aqua* ... (tui emisisti vinctos tuos de lacu in quo non est aqua = Zaharija 9:11)
8. 193 x 8 mm; r: ... *minibus usq. ad fines terrą* ... (et a fluminibus usque ad fines terrae = Zaharija 9:10); ... *quodcumq. facitis. inverbo* ... (Omne, quodcumque facitis in verbo aut in opere = Pismo Kološanom 3: 17)
9. 193 x 7 mm; r: ... *suscitabo filios tuos, super filios tuos* ... (suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, Graecia = Zaharija 9:13); v: samo prazen prostor med vrsticama
10. 191 x 7 mm. r: ...*m gentibus. Et potesta* ... (loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari = Zaharija 9:10); v: ... *omnia in nomine* (facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini = Kološani 3:17)
11. 192 x 8 mm. r: *& dedit illi sacerdotium in aug... & beatific* ... (aeternum, et dedit illi sacerdotium = Eklezijast 45:8); v: ... *scera misericordiae. Benigni* ... (viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam = Kološanom 3:12)
12. 195 x 7 mm. r: ...*tes invicem. Et donantes vobis ipsis siquis* ... (supportantes invicem, et donantes vobismetipsis si qui = Kološani 3:13); v: ... *offerre illi incensum dignum. In odorem sui* ... (offerre sacrificium Deo, incensum, et bonum odorem = Eklezijast , 45:20) .
13. 190 x 7 mm; r: ... *gloria. Fungi sacerdotio & habere laudem in nomine iosu* ... (fungi sacerdotio, et habere laudem, et glorificare populum suum in nomine ejus. = eklezijast 45:19); v: ...*tatem. modestiam. patientiam* ...(sancti, et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam: = Kološani 3:12)
14. 192 x 8 mm; r: ... *ipsos. psalmis et* ... (docentes, et commonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis, et canticis = Kološani 3:16); v: ... *phraum &* ... *perdam quadrig*... (Et disperdam quadrigam ex Ephraim = Zaharija 9:10)
15. 95 x 9 mm; r: ... *utile domino* ... (et utile Domino ad omne = 2 Timotej 2:21); v: prazno
16. 95 x 79 mm; r: ... *et commora* ... (et commorabitur in medio = Zaharija 5:4); *veritatem. & dissip* ... (credebant ei, dissipati sunt, et redact = Dela apostolov 5:36)

45. Ms 2075 [Ti 488]
Aristotel: Physica. Srednjeevropska pisna šola, zgodnje 16. stoletje

Fridericus Sunzel (tudi Sünzel) oz. Fridericus Mosellanus Sunzel je dosegel doktorski naziv iz medicine na univerzi v Ingolstadtu[401] in ga poznamo pravzaprav le po delu *Collecta et exercitata Friderici Sunczel Mosellani liberalium studiorum magistri in octo libros Phisicorum Arestotelis in almo studio Ingolstadiensi*. Delo je izšlo leta 1499 in šteje 140 listov,[402] v ljubljanskem izvodu[403] je k Sunzlovemu delu je privezanih 125 papirnih listov z rokopisnimi skriptami o Aristotelovi *Fiziki*.

Knjiga ima značilno stiško vezavo iz 2. polovice 17. stoletja: kartonaste platnice so prekrite z rjavim marmoriranim papirjem, na hrbtišču je črna nalepka z zlatim tiskanim naslovom, obreza je rdeča. Na zaščitnem sprednjem listu je sredi 17. stoletja profes Gregorig zapisal *Cathalogo Sitticensi inscriptus;* čezenj je odtisnjen modri pečat licejske knjižnice. To je po vsem sodeč druga vezava, starejših sledov sicer ni najti, vendar sekundarni znaki, ki se pričnо pri obrezi knjižnega bloka, ki je knjigi dala format razpotegnjenega kvadrata (in odvzela standardno obliko pravokotnika v razmerju 2 : 3), obrizg na strojno gladki obrezi, vlepljeni listi, novi pred- in zalisti, vlepljeni vloženi listi, odsotnost sledov (zavihov) starejše prevleke čez opore ipd. govorijo o koreniti prevezavi.[404] Knjiga je sedaj dobro ohranjena; ni pa mogoče reči, ali sta bili obe besedili tudi prvotno zvezani skupaj, kar bi bilo glede na vsebino in približno ista leta nastanka tudi možno.

Sedaj meri knjižni blok 186 x 148 mm, za glavnino rokopisne kopije predavanj so uporabili papir z vodnim znakom volovske glave, ki se ji s temena dviguje visok latinski križ, okoli katerega se ovija kača s kronico.[405]

---

401 Knott, Robert, "Sünzel, Fridericus Mosellanus" in: Allgemeine Deutsche Biographie 37 (1894), S. 162-163 [Online-Version]; URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd102468443.html#adbcontent

402 Hagenau: Heinrich Gran, impensis Johannes Rynman, 11. V. 1499. – 4°. – ISTC is00869000

403 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 235, kat. 628 in str. 387.

404 Izvirna foliacija je skoraj v celoti odrezana, se pa pričenja s predavanjem vsebin, o katerih govori I. knjiga Aristotelove *Fizike* in ne upošteva prologa ne kazala; vloženi listi (9 folijev) so bili dodani pozneje.

405 Precej podoben segment vodnega znaka (volovske glave) s kačo, ki se ovija okoli latinskega križa, je najti v knjigi Ti 25532 – 25536, vendar ni mogoče ugotoviti, ali je tudi v drugih pogledih med tema dvema vodnima znakoma kakršna koli povezava.

Tak vodni znak je najti v južnonemškem prostoru v med leti 1492–1511,[406] sicer pa se podobna kompozicija pojavlja še nekaj desetletij.[407] Papir s tem vodnim znakom so med 1492 in 1511 izdelovali v naslednjih krajih: Augsburg, Ellwangen, Bayreuth, Innsbruck, Linz, München in Nürnberg.[408] Na nekaterih listih je najti še en vodni znak, to je tehtnica v krogu s šesterokrako zvezdo na vrhu držala, podoben motiv pa se pojavi tudi na vloženih ali privezanih papirjih, ki so praviloma majhnih dimenzij. V Piccardovem katalogu je naveden v VI. razdelku in sicer kot znak na papirju, izdelanem na Dunaju leta 1505 ali v Augsburgu leta 1503.[409]

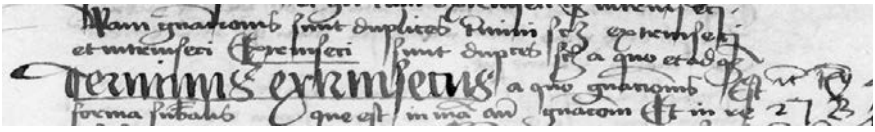

Rokopisno besedilo, privezano za tiskom Sunzlove razprave, je urejeno na slepem enostolpičnem zrcalu: povečini lahko ugotovimo, da so papirni listi preganjeni na črti zunanje margine in le izjemoma (npr. na 66r) je narisan obod s svinčnikom. Obodno zrcalo se podreja skorajda nespremenljivim meram pisnega polja (v = 0–21–160/163–186 mm, š = 0–17–105/114–143 mm), ki ima povečini 47 in pozneje praviloma 35 vrstic brez vodoravnih črt. Besedilo sta zapisala dva prepisovalca: prvi je prepisoval do fol. 79v, drugi pa od 80r dalje. Pridružuje se še nekaj rok, npr. oseba, ki je sestavila kazalo in zapisu ni z estetskega vidika namenila posebne pozornosti, ter več študijskih komentatorjev. Prvi prepisovalec je do fol. 51r uporabljal svetlorjavo tinto, od 51v pa temnejšo, njegovo delo se konča na fol. 79v. Odlikuje ga je izjemno lepa bastarda z izrazitimi stebli (*f, l* ali *p, s*), ker pa so elegantno

406 Vodni znak volovske glave z dvolinijskim križem in ovijajočo se kačo s kronico, kakršen je v tem ljubljanskem rokopisu, je z enakimi merami (186 x 52 mm) objavljen v spletni podatkovni bazi: https://www.wzma.at/992: Vodni znak š= 52, v = 186 mm, AT4000-545_273; osnovni rokopis: Innsbruck, Universitäts- und Landesbibliothek Tirol, Cod. 5545; poreklo: Bavarska, ok. 1495–1498.

407 Primerjalni rokopis: Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2844 (iz samostana sv. Jakoba – Schottenkirche); AT8500-2844_18 dodatni podatki Fauna / Ochsenkopf / frei, mit Obererzeichen / mit zweikonturiger Stange / Schlage (aufrecht) / an Stange mit lateinischen Kreuz / sechs Windungen / mit Augen.

408 Piccard, Wasserzeichen Ochsenkopf, 3. knjiga, XVI. razdelek, kat. št. 191, 208.

409 Piccard, Wasserzeichen Waage, VI. razdelek, kat. št. 174 in 175.

zapisani loki (za okrajšave, za steblo uncijalnega *d* itd.) tudi horizontalno povezali besedilo v estetsko celoto, je vtis enakomerne »črkovne tkanine« presenetljiv. Ta kopist je na eni strani zapisal približno 47 vrstic besedila; vrstice so visoke 3,3 mm, vendar so črke majcene in zato je pogled na pisno polje presenetljivo lahkoten in ne učinkuje zgoščeno. Drugi prepisovalec je nadaljeval od fol. 80r v bolj robati bastardi. To besedilo je zapisano s temnorjavo tinto, na strani je zvečine 35 vrstic, visokih 3,8 mm. Imel je imel precej širše pero, vendar so črke večje in med vrsticami ni prostora, zato je njegov prepis videti zbit, težak, kar je posledica njegove kinetike roke.

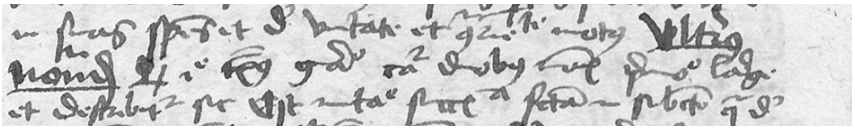

Rokopisni del šteje 125 folijev (dolepljeni in vstavljeni listi niso šteti) in je videti, da je prvih šest listov zlepljenih iz dveh prostih listov in binija, povečini pa je privez sestavljen iz kvinijev in senijev. Sestavo celotnega knjižnega bloka bi zapisali po Chroustovi formuli: $1, 2^{2} + II^{6} + V^{16} + (3 \times VI)^{52} + (VII\text{-}1)^{65} + (2 \times VI)^{89} + (3 \times V)^{119} + (V\text{-}4)^{125}$.

Kljub vizualni dvojnosti zaradi pisave – elegantne bastarde in njene težke različice – ostaja ureditev celote nespremenjena. Predavanja o Aristotelovi *Fiziki* so skladno z izvirnikom zapisana v osmih knjigah, naslovi prvih šestih so poudarjeno oblikovani.[410] Znotraj vsake knjige so vmesni naslovi, ki zaznamujejo vsebinske sklope oz. posamezna poglavja (npr. *In omni sciencia notandum, De qualitates, De motu* itd.); vedno so zapisani v črkah, ki so aluzija na plastičnost epigrafskih črk. Vsaka črka ima namreč obrobo, ki ji daje vtis globine. Ker je bila v 15. stoletju – zaradi občega zavedanja o pomenu zgodovine in starejših kulturnih dosežkov – naklonjenost do historizacije pisav velika, ne preseneča, da se te črke zgledujejo po zaobljenih

410 Prva knjiga, ki se prične po nenaslovljenem uvodu, je zaznamovana z naslovom (*Circa inicium* ..., 7r) v zelo velikih tekstualis s poudarjenimi rombi na konceh; iniciala C je visoka 32 mm; 2. knjiga *Secundus liber*... (36r) ima modro-rdečo inicialo, iz katere se izraščajo nitaste zanke; 3. knjiga *Liber tercius incipit*... (48r) se prične z veliko lombardo, ki izstopa zaradi koničastih izrastkov, med vibami je videti dva moška profila, ki kažeta jezik; 4. *Ab inicio quarti libri* ... (70v) krasi zeleno pobarvan ptiček; 5. *Iuxta initium quinti libri phisicorum* ... (86v) se pričenja z dvobarvno, modro-rdečo lombardo; 6. *Queritur circa inicium sexti libri phisicorum* ... (96r).

romanskih minuskulah; tudi zato, ker so vsaj nekateri naslovi dopolnjeni z lazurno zeleno ali svetlo okro, je v tem barvitem dopolnilu mogoče prepoznati občudovanje starejših epigrafskih spomenikov, ki so imeli vrezane črke zapolnjene z obarvano pasto.[411] Črke so precej velike in med njimi ni posebnih razlik; npr. *o* meri 11 mm, *b* zaradi navpičnega stebla 16 mm, *p* pa zaradi spuščenega stebla 14mm.

Na posamezni strani je – v skladu z dinamiko razlage in obnavljanja snovi tega obsežnega dela – več opozorilnih naslovov. Govorimo lahko o pritajenem kaligrafiranju, povečane bastarde namreč kažejo elemente predfrakture. Tako piše *Corollarium, Cognitio, Intencio, Discursio, Notandum* itd.; te besede so podčrtane ali postavljene v (delni) okvir, z rdečo potezo so zaznamovane stavčne začetnice in marsikje je ob strani napisana številka podpoglavja, na zgornji margini pa številka knjige. Podčrtane in povečane besede skupaj z drugimi ključnimi besedami ustvarjajo vodilo skozi besedilo. Tudi vizualna ureditev kaže, da gre za čistopis oz. prepis univerzitetnih predavanj.

Na fol. 118r se izteče besedilo k 8. knjigi Aristotelove *Fizike* in na praznem prostoru je zapis v devetih vrsticah, z vehementno in široko raztegnjeno pisavo, ki je prvoosebni zapis o izkušnji v času študija na Dunaju. Na tem je ena vrstica z besedami *Stephans … Viennensis*, ki so v dobršnem delu odstrgane in vse kaže, da niso povezane z nadaljevanjem. Kakor je pri marsikaterem srednjeveškem besedilu mogoče ugotoviti, je zapis zaradi jezikovnih spodrsljajev neprevedljiv oz. ga ni mogoče zanesljivo niti prepisati: *Item frater Gregorius de Laybaco professus in Sitich missus ad alme (!) gymnasium Wienense anno domini quadrigentesimo octavo (a?) reverendo in Christo patre domino ac domino Martino abbate in prelibato monasterio totoque conventu, et in tercia mutacione promotus sum optimumque locum tredecimum inter sexaginta tres examinatique … ad quatuor septimas integras a quinque examinatoribus et circa festum penthecostes*. – Na kratko bi te besede označili kot osebno potrditev uspešnega študijskega dogodka,

411 Koch, Epigraphisches zur 'Schedelschen Weltchronik', str. 366-367 pravi, da se je v precej poznem 14. stoletju v napisih pojavila ob gotski kapitali tudi gotska minuskula, ki se je v 15. stoletju povezovala z mehkobo humanistične pisave. V razvoju epigrafskih pisav, ki seveda izvirajo iz rokopisnega gradiva, je v zgodnji gotiki opazno večja prisotnost obarvanih napisov, ki se – kljub svoji zapoznelosti, če sodimo po oblikovnih prvinah – razkrivajo kot dela, ki jih je še vedno določal princip romanike in rokopisno ustvarjenih naslovov, titulov itd.

sicer pa piše, da je bil brat Gregorius iz Ljubljane, profes v Stični, poslan s strani opata Martina in vseh samostancev na dunajsko gimnazijo (artistično fakulteto) in sicer leta Gospodovega 1408. Če pravilno razumem njegove besede, je v tretjem predpisanem roku – na to se najbrž nanaša navedba »okoli Velike noči« – opravil obveznosti (izpit) in dosegel odlično trinajsto mesto med 63 kandidati (gl. str. 47).[412]

Omenjeni opat Martin je vodil stiški samostan med leti 1494 in 1500, pred tem pa je bil prior in zapisana letnica (1408) je nedvomno pomanjkljiva, najbolj razumno bi bilo pričakovati 1498. Kakor piše Mlinarič v monogafiji o stiškem samostanu, je imel leta 1500 stiški samostan na študiju enega svojih menihov, Gregorja, kar potrjuje zapis.[413] Na dunajski univerzi je več profesorjev predavalo o Aristotelu in njegovih delih, glede na značaj univerzitetnih predavanj pa so vsa komentarji, razlage. V tem trenutku ni mogoče reči, kdo je predaval vsebine, ki so tukaj zapisane.[414]

Rokopis Aristotelove *Fizike* ni izdelek Gregorja iz Ljubljane, to je kupljen čistopis ali antikvarno dostopen tekst, ki je nastal v bližini dunajske artistične fakultete. Na dunajski univerzi so bila vsaj od Peuerbachovih predavanj v sredini 15. stoletja naravoslovna predavanja ne le ugledna znanstvena komponenta, ampak tudi nujna za študij medicine, geografije in kartografije, astronomije itd., znanosti, ki so bile visoko cenjene.[415] Navsezadnje pa so rokopisna predavanja o Aristotelu pomembno dokazilo, da so nekateri študenti po izpolnjenih obveznostih ob vrnitvi s seboj prinesli tudi knjige in zapiske, tako da je vsaj od zgodnjega 16. stoletja tudi v Stični obstajala informacija o Aristotelevem delu.

412 Franzu Lacknerju, Dunaj, Avstrijska akademija znanosti, Kommission f. Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, sem hvaležna za sodelovanje pri tem zapisu in informacije glede predavanj.
413 Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 280. – Ime Gregor, Gregorig je nosilo več stiških menihov in nekateri so bili profesi. Naključje je hotelo, da je na predlistu poldrugo stoletje pozneje zapisal stiški bibliotečni ekslibris še en profes Gregorig.
414 Popis srednjeveških komentarjav Aristotelovih del je malone brez napake (ljubljanski privez ni naveden) sestavil Charles Lohr. Starejši članki so zbrani v dveh volumnih: Charles Lohr: *Latin Aristotle Commentaries. I.1. in I.2. Medieval Authors. A-L* in M-Z (Corpus Philosophorum Medii Aevi. Subsidia, 17 in 18), Firenze: Sismel Edizioni del Galluzzo, 2010 in 2013. – Opora v raziskovanju bi bilo tudi Lohrovo delo: *Latin Aristotle Commentaries. III. Index initiorum - Index finium* (Corpus Philosophorum Medii Aevi. Subsidia, 10), Firenze: Leo S. Olschki, 1988.
415 Prim. Lhotsky, *Die Wiener Artistenfakultät*, str. 153 dalje.

46.–48. Ms 2076–2078 [Ti 25532–25536]
Zbornik s prvotiski, rokopisnimi besedili in fragmentom misala iz 13. stoletja. Nemške in italijanske pisave od zgodnjega 16. stoletja dalje

Zbornik s signaturo 25532–25536 vsebuje pet tiskanih del, rokopisni glosar iz zgodnjega 16. stoletja pred knjižnim blokom (Ms 2077), glosirano Horacijevo *Carmen seculare* kot privez za tiskanimi besedili (Ms 2078), fragment iz misala, ki so ga uporabili za okrepitev knjižne vezave (Ms 2076), več vsebinsko raznovrstnih sestavkov in risb iz poznejšega časa.

Na listu pred prvim tiskanim delom je zapisano lastništvo *Conventus Neostad(iensis)* in sicer v kurzivi, ki je pisava sestavljalca glosarja in torej iz zgodnjega 16. stoletja. Zraven je zaznamek *Loci Capucinorum Rudolphs Werti*, kar bi utegnil zapisati nekdo, ki je po letu 1658 knjigo prevzel v samostansko knjižnico.[416] Njegove roke ne srečamo nikjer drugje; kako je knjiga prehajala iz novomeškega frančiškanskega samostana v lastništvo kapucinov in kmalu zatem spet v okrilje frančiškanov, ni mogoče opredeliti, vendar sta bila oba vpisa zatem prečrtana in zadnje lastništvo je zabeleženo z: *Ad usum fratris Christophori Steidler Franciscani 1665*. – Ob sekularizaciji je knjiga prišla v zbirko licejske knjižnice, kar je razvidno iz standardnega vpisa na notranji strani sprednje platnice.[417] V monografijo *Inkunabule v Sloveniji / Incunabula quae in Slovenia asservantur* sta knjigo vključila Alfonz Gspan in Josip Badalić ter navedla rokopisne priveze.[418]

Vezava je izvirna in v celoti nepoškodovana, manjka le eno trakasto zapiralo. Lesene platnice merijo 220 x 155 x 58 mm in so prevlečene z usnjem svetle, nekoliko rumenkaste barve, ki je na sprednji platnici in hrbtu potemnelo in je temno rjavo. Na okroglenem hrbtišču jasno izstopajo tri dvojne vezice. Obe platnici sta okrašeni z vzorci, značilnimi za južnonemški prostor. Zunanji rob platnic obdajajo štiri ozka, prazna polja; sredinski pravokotnik pokrivajo vibasti rastlinski okviri z razčesanimi brsti na obodu, sredi kapljičastih polj so odtisnjeni listni šopki

416 Zapis je nedvomno iz 17. stoletja; samostan kapucinske veje frančiškanov je bil v Novem mestu ustanovljen leta 1658. Dolinar, Kapucini, str. 406.

417 Zapisano v levem zgornjem kotu notranje strani sprednje platnice: 25532-36 in poznejši signaturni dodatki: V. M. e2 / 8. IV.

418 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, opis celote je pri kat. št. 74 na str. 301.

s storžastim cvetom / plodom na sredini.[419] Tako okraševanje z usnjem prevlečenih platnic je bilo v zadnji tretjini 15. stoletja in še pozneje nadvse priljubljeno; ti motivi se na pečatnikih različnih knjigovezov le malo razlikujejo.[420] Čeprav so štiri tiskana dela iz Leipziga in eno iz Basla, je vezava nesporno južnonemška.

Tiskana dela,[421] ki tvorijo glavnino knjižnega bloka, so iz časa okoli 1500, tri so bila natisnjena v Leipzigu v letih 1503 in 1504, prvotisk pa je samo prvo delo. Tiskani del knjižnega bloka šteje 267 listov; navedene številke strani se nanašajo samo na ta del knjige:

1r–118v: Baptista Spagnuoli Mantuanus: *De patientia. Cum additionibus Johannis Bergmann et Sebastiani Brandt* (Basileae: Johann Bergmann, XVI. Kal. Sept. [17. avgust] 1499);[422]

119r–187v: Valerius Maximus: *Epitomata super nouem libros Ualerii Maximi de dictis factisque memorabilibus* (Liptzik: Johannes Thanner, 1503);[423]

187r–223v: Basilius Magnus: *De legendis antiquorum libris, sive De liberalibus studiis;*[424]

224r–234v: Lucius Firmianus Lactantius: *Elegiacum carmen de situ paradisi ortu obituque phoenicis* (Liptzik: Johannes Tanner Herbipolensis, 1504);[425]

---

419 Za vzorec vibastih okvirjev z razčesanimi brsti gl. Kyriss, *Verzierte Einbände II*, Tafel 215, kjer v legendi piše, da je motiv »Laubstaub frei IV« najti v vezavah ok. 1483–1506; v Kyrissovem katalogu je reproducirana platnica knjige: Bamberg, Staatsbibliothek, Inc. qxx.28.

420 Mazal, *Einbandkunde*, str. 111–127.

421 V nadaljevanju so podatki o tiskih povzeti po monografiji Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*; dodani so osnovni opisi in povezave do polnih podatkov, ki jih je najti na naslovu *Incunabula short title catalogue* in do digitaliziranih del.

422 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 107, kat. 74; ISTC ib00079000; avtor je bil karmeličan, znamenit humanist, pesnik in pisatelj. V tem spisu je odlomek, ki govori o Ameriki. https://daten.digitale-sammlungen.de/0003/bsb00036409/images/index.html?id=00036409&groesser=&fip=qrsfsdrfsdreayaxdsydeneayaxsxs&no=9&seite=239

423 https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV019307608

424 Iz grščine prevedel Leonardo Bruni, delo je posvetil Colucciu Salutatiju. Besedilo se ne konča s kolofonom, ki bi sporočal kraj, ime tiskarja in čas natisa. Do leta 1504 je izšlo 24 samostojnih natisov tega besedila (Nürnberg, Mainz, Ulm, Leipzig, Deventer; španskih, francoskih in italijanskih izdaj zaradi tipografskih razlogov ne navajam). Glede na tipografijo in kakovost papirja, ki se ujema s predhodnim besedilom Valerija Maksima, menim, da gre v tem primeru za natis bodisi Johannesa Tannerja iz Leipziga leta 1503. (prim.: https://katalog.ub.uni-leipzig.de/Record/0-1104273098) ali natis pri Martinu Landsbergu, tudi iz Leipziga, ok. 1505; ISTC ib00278200.

425 https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV001436799

235r–267v: Laurentius Corvinus: *Compendiosa et facilis diuersorum carminum structura* etc. (Liptzik: Martin Landsberg, 1504).[426]

46. Ms 2076
Misal. Salzburški slog (?), konec 13. stoletja

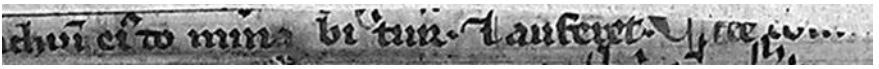

V Gspan-Badalićevem katalogu inkunabul piše, da so »za knjigoveški material uporabljeni kosi popisanega pergamenta (odlomki misala, 14. stoletje).«[427] Knjigovez je za okrepitev vezic in poteka šivalnih niti na hrbtišču čez robove zloženih papirnih leg nalepil odrezek pergamentnega folija, ki ga je videti med knjižnim blokom ter sprednjo in hrbtno platnico. V celoti meri približno 212 x 85 mm (platnice so visoke 220 mm), s tem da je širina fragmenta blizu prvotni širini folija, saj je ohranjena širina cele vrstice in kanček margine na obeh straneh. Vrstica je dolga približno 175 mm, vrstična višina med vzporednima črtama pa približno 7 mm; zrcalo je narisano s tenkim peresom in razredčeno tinto.

Ob sprednji platnici je videti nekaj besed … *Venite. Ego dicitur … vir Ierusalem* in delček iniciale, to so del stebla modre lombarde z rdečo nitasto obrobo, nekaj nevm in ena rdeča notna črta. Besedilo je napisano v lepi knjižni gotici: vtis polnih, nekoliko širokih črk, ki koničenje lokov šele nakazujejo, ustvarja estetsko kakovost. Pero je sorazmerno široko rezano, razlik med debelimi in tenkimi potezami tako rekoč ni in zato je enakomernost vseh črk izrazita. Pristavne in odstavne poteze so kratke in mehko upognjene, minimi niso oženi in ne stojijo na rombih, se pa zgornji točki črke *u* oblikujeta kot (bodoči) rombasti kvadranguli. Črka *a* ima širok in precej velik trebuh, poševnica pa je kratka in se – ker je zgornji vrh kratko upognjen – ne nasloni na trebuh; *c, e* in *o* so ovalni in na vrhu se poteza prelije navzdol; *d* je uncijalen in poševnica gre v levo le do širine črke; *b* ima serif potegnjen v levo in je na vrhu blago vdrt, kar spet nakazuje razvoj v

426 https://katalog.ub.uni-leipzig.de/Record/0-1109411731
427 Gspan-Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 301.

smeri viličastih serifov; *s-longa* ima širok lok, na *g* se obeša široka in ovalna zanka. Po estetiki zapisa in oblikovanju črk se v primerjavo ponuja nekaj rokopisov s konca 13. stoletja, ki so po provenienci salzburško delo ali delo iz krajev pod vplivom salzburškega rokopisnega sloga.[428]

47. Ms 2077
Glosar. Nemško-avstrijska roka, zgodnje 16. stoletje

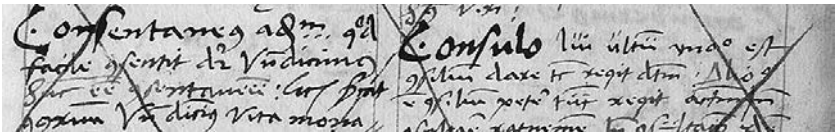

Knjigovez je ob vezavi tiskov dodal pred knjižni blok (215 x 155 mm) in za njim prazne liste, kar ni nenavadno, če je bil kupec izbranih vsebin in naročnik vezave oseba, ki se je danim besedilom študijsko posvetila, kakor v tem primeru. Papirji so sicer prepognjeni tako, da je vodni znak volovska glava z dvostebelnim latinskim križem in kačo preganjen okoli veznika, vendar je papir mogoče dovolj natančno časovno opredeliti: je izdelek papirnih mlinov iz naslednjih krajev: Augsburg, Ellwangen, Bayreuth, Innsbruck, Linz, München in Nürnberg, ki so med 1492 in 1511 uporabljali enak vodni znak.[429] V obravnavanem gradvu iz NUK so papirne liste s takim vodnim znakom zložili v lege za prepis predavanj Aristotelove *Fizike* (Ms 2075).

Kdorkoli je izbral tiskana besedila, se je osredotočil na literarno teorijo in stvaritve od grško-rimske antike dalje. Njegovi pisavi sledimo na številnih straneh dodanih papirnih listov in na marginah natisnjenih del. V glosarju (in tudi za Horacijevo *Carmen seculare*) je za osnovno pisavo uporabil bastardo s kurzivnimi tendencami, za stavčne začetnice je s širšim peresom zapisal kaligrafirane majuskule, ki se zgledujejo po predfrakturi; razlage,

428 Prim. Fingernagel, Roland, *Mitteleuropäische Schulen I*, kat. 45, sl. 156, 157, Dunaj, ÖNB, Cod. 14208, rokopis je opredeljen kot delo iz praškofije Salzburg in iz 4. četrtine 13. stoletja; kat. 60, sl. 193–195, Dunaj, ÖNB, Cod. 932, Hugo de S. Victore: *De sacramentis*; rokopis je označen kot avstrijsko delo s širšega območja, vendar iz stolnične knjižnice v Salzburgu; prehod iz 13. v 14. stoletje.

429 Piccard, *Wasserzeichen Ochsenkopf*, 3. knjiga, XVI. razdelek, kat. št. 191, 208.

komentarje, glose, notule pa je zapisal v ostri in nagnjeni kurzivi; pisal je v latinščini. Njegova pisava prevladuje med pisavami vsaj šestih bralcev, ki so besedila prav tako obdali s svojimi zaznamki: črke so nagnjene v desno, majuskule so vehementne in dodani so krogci ali polkrogi, to je pisava, ki bi jo našli marsikje v nam bližnjih nemško pišočih okoljih, na univerzah, dvorih ali notariatih.[430]

Rokopisne strani z glosarjem niso enotno oblikovane, čeprav so v osnovi vse strani urejeno po domišljeni črtni shemi z dvema stolpcema, ki sta široka, kolikor je dopuščal papir. Razdelitev strani je podrejena uporabnosti, a ne niha samo črtni okvir, ampak tudi število vrstic in njihova višina; črtni okvirji so narisani samo na straneh, kjer so lemmata zapisane, na rezervnih (praznih) straneh pa ne. Na koncu vsake črke je puščal nekaj prostora za poznejša dopolnila, pa tudi sicer so spodnje margine kot morebitni prostor za dodatke precej širše od zgornjih, notranjih in zunanjih. Posamezna gesla so različno dolga in pri narisu zrcala je uporabil pravzaprav vso razpoložljivo površino lista. V povprečju je črtna shema naslednja: v = 0 – 10/12 – 185/192 – 215 mm; š = 0 – 15 – 74 – 78 – 142 – 151 mm.[431]

Glosarju je namenjenih vseh 23 listov pred knjižnim blokom; predlist oz. spojni list je nepopisan in ga v nadaljevanju ne štejem.

1r–v: črka *A* (38 gesel), na recto stran je prilepljen papir (192 x 134 mm) s t. im. Gvidonovo roko kot oporo pri glasbeni teoriji. Ob lestvici je prošnja *Sancte cherubine doce me cantare,* pozno 16. stoletje.[432]

Med 1v in 2r je vložen samostojen list, 210 x 145 mm, ki je bil nalepljen na notranjo stran platnice neke knjige, kar dokazujejo sledovi zavihov in tri

430 Prim. Unterkircher: *Die datierten Handschriften 1501–1500*, Dunaj, ÖNB, Cod. 5234, dat. 1504. O raznovrstnosti pisav ob natisnjenih vsebinah gl. Uvod, str. 34–37.

431 Te strani je v 2. polovici 16. stoletja uporabil neznani zapisovalec sestavkov v italijanščini, ki je vsa polja s slovarskimi beležkami prečrtal, svoj izbor besedil pa je zapisal na razpoložljiva polja ob glosarju ali pod stolpci z izbranimi besedami. Verjetno je vse sestavke vnesel v sorazmerno kratkem času, ker so oblike črk od prvega do zadnjega besedila tako rekoč nespremenjene, kar bi se zgodilo, če bi delo trajalo nekaj let. Pisava je individualna in kljub skrbnosti ni podrejena kanonu nekega okolja, zato jo je možno opredeliti s splošno oznako, da gre za italijansko roko iz 3. tretjine 16. stoletja. Prim.: Unterkircher, *Die datierten Handschriften, 1501 – 1600*, str. 137, sl. 283, Dunaj, ÖNB, Cod. 11.656, 1566 ali 1567; opis s sliko: https://manuscripta.at/_scripts/php/cat2pdf.php?cat=CMDA4&ms_code=AT8500-11656

432 Del glosarja je nečitljiv zaradi papirja, ki je bil nalepljen na uvodne vrstice h glosarju, pozneje pa odtrgan.

luknje z rjastimi robovi, ki so sledovi zaklepov. Papir je služil za *probationes pennae* več zapisovalcem; trije so ponovili isto frazo: *Sum qui non eram: quot (!) sum*.[433]

2r: črka *B* (5 gesel), 2v: glasbena podlaga za 113. psalm;

3r–v: črka *C* (33 gesel);

4r–v: črka *D* (25 gesel);

5r: *E* (23 gesel), 5v: štirje vzorci petja z naslovi *Pro cantu b molli* in *Pro cantu duro;*

6r–v: črka *F* (16 gesel);

7r: črka *G* (12 gesel); 7v: *Come apparua il Demonio ad un frate informe*; besedilo se nadaljuje na 8r. List je vzet iz neke vezave, na robovih lista so barvni madeži od zavihov, v vogalih so rjaste luknje;

8r: *H* (55 gesel); 8v: *Miracolo di Sant Antonio di Padoua* (2. polovica 16. stoletja);

9r–v: *I* oz. *J* (29 gesel); na dnu strani se prične besedilo *Del valore dell Indulgenze* (2. polovica 16. stoletja), ki se nadaljuje na 10r; črka K ni vključena;

10r: *L* (13 gesel); zaključek *Del valore dell Indulgenze,* sledi *Come può S. Uomo sapere per conielure s'é in Caritâ, o no* (2. polovica 16. stoletja);

10v: *Un caso graue di Santa Elisabetta regina di Portogallo* (2. polovica 16. stoletja); konča se na 11r;

11r: črka *M* (13 gesel); 11v: *Caforare e molto notabile. Quali sono veri Fratti di S.Francesco* (2. polovica 16. stoletja); besedilo se nadaljuje do 12r;

12r: črka *N* (7 gesel), pod katerimi se prične besedilo *Della Proprietà*, ki se nadaljuje na 12v in izteče na 13r;

13r: črka *O* (16 gesel); 13v: zgodba o dogodku na Siciliji: *Caso notabile* (2. polovica 16. stoletja);

14r–v in delno 15r: črka *P* (47 gesel); na dnu *Virtù nel habito di S. Francesco* (2. polovica 16. stoletja);

15v: *Della rivelazione delle parole sante di N. S. a S. Francesco*; besedilo se nadaljuje na 16r, kjer je dodana štirivrstičnica *Casu cecidisti carne cacata* ... s pripisom *Tempore Lini Papae* (2. polovica 16. stoletja)*;*

433 »Sem, ki nisem bil, kar sem.« Stavek se bere kot ena od parafraz na temo srečanja med tremi živimi in mrtvimi kralji: Bili smo, kar ste, boste, kar smo. Vendar se zdi, da bi ta kratek stavek utegnil nakazovati na pomen prestopa iz posvetnega življenja v meniško oz. odstopa iz profanega, umrljivega življenja v življenje v bogu in v samostanskem okolju.

16 r: *Q* (5 gesel); 16v: *R* (14 gesel);

17r–v: črka *S* (36 gesel);

18r–v: črka *T* (21 gesel); na spodnjem delu *Dell' Abstinenza*;

19r: *U/V* (17 gesel); 19v: *Della sensualità carnale* (2. polovica 16. stoletja); izteče se na spodnjem robu 20r;

20r–v: dodatek k črki *C*, gesla na *Con-* (17 gesel);

21r: črka *X*, na spodnjem delu je besedilo *Jesus Maria Franciscus* (2. polovica 16. stoletja), ki se konča na 21v;

22r–v: *Benedictio Chordam*.

Vsega skupaj je najmanj 442 gesel; naj omenim, da so ob besedah iz klasične latinščine številne novolatinske (ločijo se po obrazilih, tudi sklanjatvi), tako da kaže, da je sestavljalec imel pred seboj berila iz italijanskega okolja. Nekatere besede si je mogoče pojasniti s pomočjo Ernout-Meilletovega *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*; večkrat se ta etimološki slovar sklicuje na enciklopedično delo *Disciplinarum libri IX* Marka Terencija Varra, pa tudi na besedila Plauta, Seneke, Apuleja itd., pri nekaterih terminih se Ernout-Meilletov slovar ustavlja tudi pri etruščanskih koreninah (npr. *Laresso* = duhovi ranjkih kot izpeljanka iz lar, laris) ali grških izpeljankah (npr. *Arhimonia* = slavnostni napev). Sestavljalec je v literaturi, iz katere je izpisoval, našel ob njemu verjetno znanih besedah tudi nove razlage ali pomene, precej se jih povezuje s pravnimi in javno-upravnimi prvinami iz rimske antike.[434] Nekatere se nanašajo na rastlinstvo ali živalstvo,[435] zvečine pa so novolatinske besede.

434 Nekaj primerov: Aura, Arbiter, Censeo, Confido, Cognatio, Consulo, Centare, Collega, Conservatore, Creditor, Dextera dedidi, Dictator, Familiaris et domesticus, Geometer vel geometria, Hibernia, Limes, Manes, Orcanum, Oraculum, Plebeius, Prologus, Passus, Pretor, Pontus max., Senator, Toga, Tragedia, Tribunis, Valetudo, Villa itd.

435 Aurifodina (pridevnik za rastline, ki imajo rumeno obrobljene liste), Berula (sadež), Tuber (sadež), Nibulus (jastreb), Aurisedina (čreda neudomačenih živali, največkrat konj).

48. Ms 2078
Horacij: Carmen seculare. Nemško-avstrijska roka, zgodnje 16. stoletje

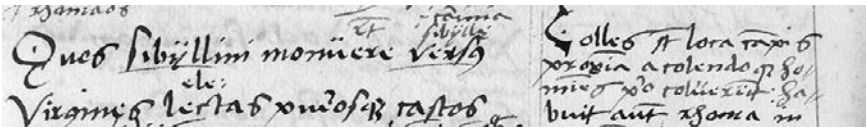

Za knjižnim blokom je privezanih 5 listov enake kakovosti kot za glosar. Tu je na fol. 1r–3v prepis Horacijeve *Carmen seculare*, s številnimi obstranskimi in medvrstičnimi glosami, komentarji in sklici na druge avtorje. Zrcalo je podrejeno strukturi pesmi ter prostoru, ki ga je predvidel za zapisovanje obstranskih in medvrstičnih glos. Prostor za obstranske glose je določen z dvema tesno postavljenima navpičnicama. Svoboden, razgiban videz strani je skorajda v skladu z ritmom Horacijevih verzov, meritve zrcala so naslednje: v = 0 – 15 – 17/20 – 210 mm, š = 0 – 15 – 97 – 99 – 143 – 152 mm.

Na 4r–v je sestavek *Della cognatione naturale ouero Consanguinità*; to je zapis iz zadnje tretjine 16. stoletja, na 5r je narisana shema krvnega sorodstva.

Na 5v je v kurzivi in z zelo svetlo tinto v kurzivi zapisanih 12 vrstic sklepnega besedila, ki se v načinu starejše tradicije obrača na bralca in prosi, naj tisti, ki sami niso vešči pisanja, ne bodo ostri sodniki ter se zakjuči s formulo *Laus Deo*.

49.–54. Ms 2079–2084 [Ti 17485]
Zbornik pravnih del s prvotiskom in šestimi rokopisi. Severnoitalijanska prepisovalca; 8. september 1473 in Julianus, 22. september 1474

Kot ena knjižna celota je pod istimi platnicami združenih šest samostojnih rokopisnih enot, ki sledijo tiskanemu besedilu: to je prvotisk Johannesa Andreae *Quaestiones mercuriales super regulis iuris*.[436] Po seznamu British

436 Venetiis: Adam de Rottweil, IV. non. jul. [4. VII.] 1477. – Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 96 in 294, kat. 26; ISTC ia00637000. - Celotno besedilo je dostopno na: https://archive.org/details/A3360991/. Te vsebine naj bi pridevnik *mercuriales* pridobile zaradi zato, ker jih je Giovanni Andreae predaval ob sredah. Gl.: https://amesfoundation.law.harvard.edu/digital/JohannesAndreae/JohannesAndreaeMetadata.html.

Library oz. Incunabula Short Title Catalogue je v celoti ali delno ohranjenih 22 izvodov te naklade, sicer pa je besedilo do leta 1499 izšlo vsaj sedemkrat. Ljubljanski primerek je ohranil izvirno in nedotaknjeno italijansko vezavo z značilnimi, v trilist oblikovanimi kovinskimi deli za pritrditev usnjenih trakov. Ob primerjavi z drugimi sočasnimi vezavami jo lahko datiramo v leto 1477 ali nekoliko pozneje. Vezava je strukturno še vedno trdna, le da so platnice delno poškodovane. Kakor je dostikrat videti pri vezavah študijskih ali pogosto uporabljanih del, gre za trpežno polusnjeno vezavo, standardni izdelek svojega časa; lege so šivane prek treh razcepljenih galunskih vezic, ki so vpeljane v približno 10 mm debeli leseni deščici. Površinsko sta gladki in imeli sta dve stranski zapirali, sedaj sta traka odstranjeni,[437] čez del platnic in hrbtišče je nalepljeno rumenkasto-rjavo usnje. Obe deščici sta močno pogrizeni na zunanjih vogalih in kažeta sledove črvojedin. – V knjigo je vložen listič, kjer je na eni strani pismo kartuzijana Tomaža, na drugi strani pa je osnutek pisma nekemu Baltazarju; zapisa nista vsebinsko povezana s tiskom in prepisi predavanj.[438]

Platnice merijo 343 x 245 mm; knjižni blok je nekoliko manjši, 337 x 228 mm in je dobro ohranjen. Tiskana razprava Giovannija Andreae obsega 154 listov, na katerih je videti vodni znak lokostrel v krogu brez dodatkov. Krog meri v premeru dobrih 47 mm; identičen vodni znak je v registru t. im. Piccardovega inštituta in pripada papirju, izdelanem v Benetkah leta 1471.[439]

Za rokopisne priveze so uporabili papir z vodnim znakom trogora z zvezdo na enojnem steblu. Najti ga je mogoče v natisnjenem Piccardovem katalogu v dveh malone identičnih različicah; prva, s številko 976 in dati-

437 Le na hrbtni platnici sta ostala t. im. toga kovinska dela zaklepa, ploščici, s katerima sta bila pritrjena trakova. V nasprotju z avstrijsko-nemško knjigoveško navado, da so kovinski deli bolj ali manj pravokotne oblike, so italijanski knjigovezi uporabljali npr. kovinske triliste, pod katere so pritrdili trakove. Na tej osnovi smemo reči, da so za vezavo uporabili italijanske knjigoveške dele.

438 V katalogu prvotiskov v Sloveniji piše: "V primerek je vložen nedatiran dopis kartuzijanca fratra Tomaža in koncept pisma nekemu Baltazarju. To priča, da je knjiga iz bistrske kartuzije. Bistrsko provenienco dokazuje tudi ohranjeni seznam te knjižnice v NUK." V resnici je v knjigo vložen listič, pisavi sta različni, vsekakor pripadata nemškemu pisnemu okolju. Gspan, Badalić: *Inkunabule v Sloveniji,* str. 294.

439 Gl. Landesarchiv Baden-Württemberg-Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Bestand J 340, Wasserzeichensammlung – Suchergebnis (piccard-online.de). Evidenčna številka znaka: 123837, primerjalni prvotisk: Landesbibliothek Stuttgart, Incun. Bibl. lat. H 3150.

rana 1427, je opredeljena kot vodni znak iz severnoitalijanske pokrajine blizu Milana, druga, s številko 979 in letnico 1423, pa je iz papirnega mlina v Vidmu / Udinah.[440]

Rokopisni del šteje 37 listov (155r–192v); potrebne papirne pole so preganili v štiri lege, vendar niso popolne. Za zadnjim listom tiskanega besedila Giovannija Andreae je bil zaščitni list, ki so ga (verjetno ob vezavi) odstranili, prav tako so odtrgali prvi list pred rokopisnimi besedili (ki je tudi služil kot zaščita) ter na koncu odrezali še tri liste. Prepisi so na papirnem bloku iz treh kvinijev in enega senija; s Chroustovo formulo bi ga zapisali: V–1[163], V[173], VI[185], V–3[192].

V Gspan-Badalićevem katalogov prvotiskov so navedeni naslovi rokopisnih besedil, ki sledijo tiskani razpravi Giovannija Andreae. Takole piše: »Primerku je privezanih od lista 155 dalje 7 rokopisnih pravnih tekstov (ista roka, gotska kurziva iz okoli 1475), in sicer:

155r° – 196v°: *De officio delegati ...*

164r° – 165r°: *Sequitur materia que tangitur in glossam penutria* (sic!) ...

165v° – 169r°: *Lectura super glossam Joannis Andreae super arborem affinitatis ...*

169v° – 175v°: *Lectura super glossam Joannis Andreae arboris consanguinitatis...*

174r° – 176r°: *Solet non parua esse ... et apud canonistas et apud legistas ...*

176r° – 180r°: *Lectura super C. salubrier etc. de usuris ...*

181r° – 185r°: prazno

186r° – 191v°: *In nomine Domini nostri ihesu christi ... Ita ut supra dictum est dico Juris esse Ego Alexander de Neuo, iuris utriusque doctor minimus, Paduae legens ordinarie in Jure canonico et propria manu me subscripsi. Submittens me emendationi et correctioni cuiuslibet iudicis sentientis et hoc consilium edidi MCCCCLXVIIII. Transcriptum vero fuit per me MCCCCLXXIII VI. diis septembris. Amen.*« [441]

V ta nedvomno dragocen popis se je prikradlo nekaj spodrsljajev; popravljeni podatki o navedenih straneh, pisavi in vsebinah so navedeni v nadaljevanju ob vsaki enoti posebej.

440 Piccard: *Wasserzeichen Dreiberg* I., kat. št. 976 in 979.

441 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 294.

Rokopisne priveze povezuje nekaj skupnih lastnosti, na prvem mestu je vseskozi enak papir z enim samim vodnim znakom, ki je dobro viden na nepopisanih listih. Tiskano Andreaevo delo in rokopisne dodatke so hkrati zvezali, saj ni videti, da bi karkoli spreminjali in popravljali. Rokopisne tekste so prepisali pred vezavo in tvorijo samostojno celoto, ki je prek vsebine in prepisa predavanja o Andreaejevem traktatu povezana s tiskom v večjo pravno delo. Vendar je bil papir, uporabljen za rokopisna besedila, nekoliko večjih dimenzij kot za tiskano delo: obstranske glose na zunanji margini so obrezane, hkrati pa so prikupni deteljičasti znaki, ki nadomeščajo *diple* ali *nota bene*, napisani na notranjem marginalnem stolpcu (ki se izrazito uvihne v veznik, npr. fol. 191r) narisani z mirno in svobodno potezo, na zunanjem pa so repi delno odrezani.

Prepisi so delo dveh prepisovalcev: med šestimi besedili je najstarejši tisti, ki je sedaj privezan na zadnjem mestu (Ms 2084) in vsebuje predavanja Alessandra de Nevo (Nievo) in se zaključi z datumom 6. september 1473. Prvih pet čistopisov predavanj (Ms 2079 do 2083) je prepisal Julianus, ki se je podpisal na fol. 173v in ob svojem imenu dodal datum, 22. september 1474. Sledi nekaj praznih listov (181r–185r) in glede na obseg drugih besedil bi smeli sklepati, da je bil prostor rezerviran za čistopis še enega predavanja, a delo ni bilo izvršeno. Oba prepisovalca sta uporabljala temno tinto, vendar je Julianova tinta temnejšega odtenka. Prav tako je ureditev strani skladna: besedilo je vedno na dvostolpičnem zrcalu; s svinčnikom so narisane navpičnice, ki omejujejo širino pisnih stolpcev. To je osnovna shema zrcala, ki pa nekoliko niha, ker vodoravne črte niso zaznamovane. Vbodi za navpičnice so vidni na skrajnem zgornjem in spodnjem robu listov, pikirali so potem, ko so bili listi cele lege že preganjeni. Med dimenzijami posameznih pisnih polj so sicer malenkostne razlike, ki gredo na račun širine pisnih stolpcev, a opazne so edino v neposredni primerjavi: besedilo v Ms 2084 (Nievovo predavanje) je potisnjeno v zgornji rob (v = 0 – 12 – 265 – 337 mm; š = 0 – 32 – 100 – 127 – 198 – 228 mm, merjeno na 180v). Julianovi prepisi (Ms 2079–Ms 2083) imajo vse strani skoraj enako oblikovane (v = 0 – 17 – 277 – 337 mm; š = 0 – 29 – 98 – 124 – 194 – 228 mm, merjeno na 170 r). Površina pisnega polja je na pogled precej skladna (Nievov kopist: 255 x 164 mm; Julianus 245 x 165 mm), v posameznem stolpcu je 57–65 vrstic, ki so visoke približno 4,7 mm.

Največjo razliko zaznamo v pojmovanju besedilne celote: Julianus je pisal brez umikov ob novih vsebinah, torej ni oblikoval odstavkov. Le pri dveh besedilih je vključil bastardno pisane vmesne naslove, prepisovalec Nievovega predavanja pa je glede na spremenjene vsebinske poudarke pričel pisati v novi vrsti in v sklepni rekapitulaciji je vsako trditev dodatno poudaril z večjo verzalko, ki včasih posnema italijanske humanistične majuskule, drugikrat pa kaligrafirane črke iz sklopa *litterae bastarde librariae*. Julianus je opozorila zaznamoval z obstranskimi valovnicami in kazalkami; njegove *maniculae* so preproste risbice, a prst je usmerjen na eno samo poved. Prepisovalec zadnjega predavanja, ki imenuje de Neva, je ob strani dodajal opozorila dosledno v obliki triperesne deteljice, ki je v tem času pogost vizualni element.[442]

Oba kopista kažeta poteze severnoitalijanskih pisnih šol. Gspan-Badalićev katalog sicer govori o eni roki, ki je pisala v gotski kurzivi,[443] a že sama kurziva prinaša prvine neopredeljivega, nenatančnega zapisa z okrajšavami, ki so številne in včasih nestandardne. Razlike med obema rokama so očitne; Julianova pisava je nekoliko bolj okrogla in naklon na desno ni tako izrazit, medtem ko je zapis de Nevovega predavanja v Ms 2084 ostrejši, črke so ožene in nagnjene na desno. Severnoitalijansko okolje pa opredeljuje tudi izbor črk za naslove; vsak sestavek ima nekoliko drugače oblikovan incipit, izbrane črke same po sebi niso nenavadne, je pa zanimiva raznovrstnost okrasnih črk.

442 To ni izjemna domislica, pač pa opozorilno znamenje, ki ga je dovolj pogosto najti vsaj v rokopisih nemškega govornega območja. Pri nas jih je obilo v rokopisu NUK Ms 147, znanem kot *Horarij iz Kartuzije Bistra*, in sicer v Psevdo-Avguštinovem besedilu *Liber supplicationum Augustini*, ki ima za začetku datum 1496 in na koncu 1497. Golob, S črnilom in zlatom, str. 260–261.
443 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 294.

49. Ms 2079
De officio delegati. Julianus, pred 22. septembrom 1475

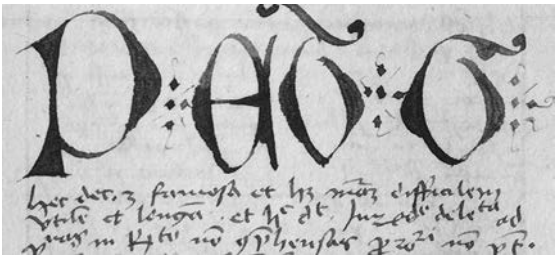

Besedilo obsega fol. 155r–163v;[444] vsebino o dolžnostih in pristojnostih odposlancev oz. pooblaščencev dovolj natančno opredeljuje naslov. Rokopis govori o temah, ki se ponavljajo v pravni literaturi, tukaj je začrtano in razloženo polje delovanja cerkvenih emisarjev za pravne zadeve. Vsebina je izpeljava iz več knjižnih predlog, najtehtnejši osnovi sta bili *Liber decretalium* papeža Gregorja IX. (ok. 1170–1241) in *Liber sextus decretalium* papeža Bonifacija VIII. (ok. 1235–1303). Slednjo knjigo je Giovanni Andrea glosiral in ohranila se je v številnih kopijah (pozneje v tiskani obliki), ker je bila temeljno delo kanonskega prava. – Vsebinsko osnovo je najti v XXIX. poglavju *Knjige dekretalij* Gregorja IX. pod naslovom *De officio et potestate iudicis delegati*.[445]

Na zgornjem prostem robu je nad sestavkom zapisan naslov v dekorativni predfrakturi precej velikega formata (v = 12 mm) naslov, *De officio delegati cum institutum wolgare*.[446] Besedilo samo pa se prične s formulo *P*ET*G** [*per (a)eternam gratiam*] v poudarjenih poznogotskih lombardah (v = 25 mm), ki se na peti in temenu ožijo v koščičasto obliko. Med njimi je iz pik sestavljen zvezdasti vzorec, ki se kot rokopisni motiv ponavlja tudi v opozorilnih znamenjih (v vlogi kazalk) na navpičnih marginah, nekatere segajo prav v veznik. Besedilo je prepisal Julian.

444 Gspan, Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, str. 294 navaja zmoten podatek, da besedilo teče do 196v.
445 https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/GregoriusIX/gre_1t29.html
446 Vmesna beseda je okrajšana, vendar brez znakov in zato odprta za različne interpretacije.

Presenetljiva je raba črke »w« v naslovu, ki je z izrazito lomljenimi črkami estetsko bližje nemškemu pišočemu okolju kot italijanskemu; naslov bi lahko prispeval kdorkoli iz stacionarija, ali pa se je Julian oprl na kakšno rokopisno predlogo.

50. Ms 2080
Sequitur materia in penuria. Julianus, pred 22. septembrom 1475

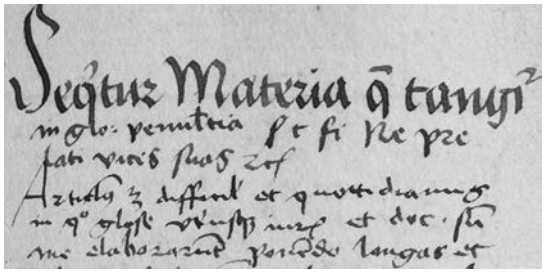

Besedilo na folijih 164r–165r z naslovom *Sequitur materia quae tangitur in glossam penutria* (!) … ima napako, pisati bi moralo *penuria*, pomanjkanje. Besedilo se začne z nekaj povečanimi črkami v bastardi, a to ni uveljavljeni naslov, je bolj opozorilo na drugo vsebino. Ob strani je več glos oz. razlag prepisanih predavanj. Gre za nepopolne tri strani; prepisal jih je Julian v enakem kurzivnem zapisu kot prejšnje besedilo, na enako oblikovanih straneh in z enakim črnilom. V posameznem stolpcu je od 56–63 vrstic s povprečno višino 4,3 mm.

51. Ms 2081
Lectura super glossam Johannis Andreae etc. Julianus, pred 22. septembrom 1475

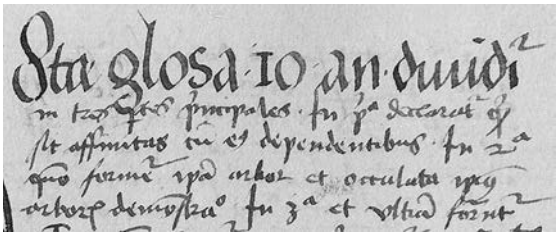

Na zgornjem robu folija je z lasno tenkim peresom napisano navodilo za naslov: *Lectura super glossam Joannis Andreae super arborem affinitatis* … Čistopis predavanja na fol. 165v–169r pa se prične brez zapisanega naslova in beremo razlago od *Ista glosa Io(annis) an(dreae) dividitur* itd. Drevo sorodstvenih razmerij je v kanonističnih traktatih ena najpomembnejših in hkrati vizualno izpopolnjenih struktur, ki riše zapletena notranja in zunanja družinska razmerja ter s tem povezane pravne in ekonomske posledice. V kanonskem pravu sta bila mejnika besedili Gregorja IX. in Bonifacija VIII.; Giovanni Andreae je v svoji *Glossa ordinaria* obravnaval ključne vidike, med katerimi je tudi vsebina, ki se nanaša na obveznost vzpostavitve zakonskega razmerja med osebama, ki tega ne moreta storiti.[447] – Tudi to besedilo je urejeno v dveh stolpcih; prepisal ga je Julian. Pisava je torej kurziva, vmesni naslovi (*In p(ri)ma p(ar)te, In eadem)* pa so poudarjeni, zapisani so s širšim peresom v precej veliki bastardi.

447 To je vsebina malone celotne IV. knjige *Dekretalij* Gregorja IX., posebej je tej temi posvečeno 14. poglavje (*Titulus XIV: De consanguinitate et affinitate*), prav tako je ta vsebina obravnavana na koncu *Liber Sextus Decretalium* Bonifacija VIII. Prim. Justin Reinhardt, Arella, Essential Incompability, zlasti uvodne strani 173 dalje.

52. Ms 2082
Lectura super glossam Johannis Andreae De arboris consanguinitatis etc. Julianus, 22. september 1475

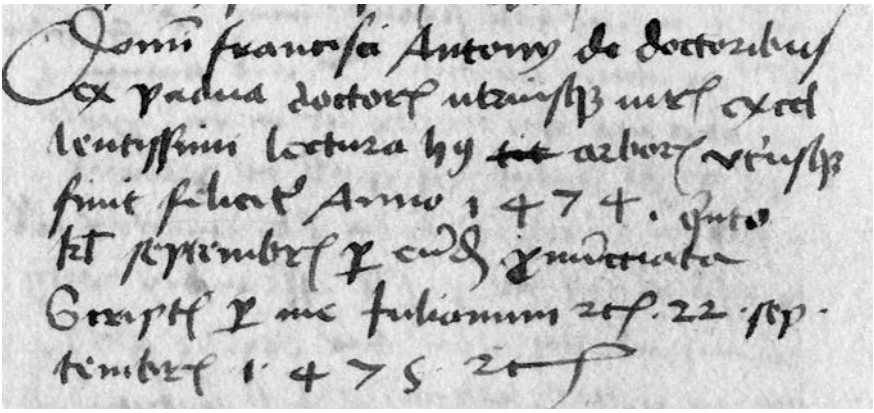

Tudi na tem naslovnem listu je na zgornjem robu s tenkim peresom in mnogimi okrajšavami napisano navodilo za naslov *Lectura super glossam Joannis Andreae arboris consanguinitatis*, vendar se besedilo prične v kaligrafirani humanistični gotici s: *Circa lecturam Arboris*. Besedilo, fol. 169v–173v, je enako oblikovano kot vsa doslej, v povprečju je v stolpcu več kot 60 vrstic; tudi tukaj so vmesni naslovi zapisani s širokim peresom in v bastardi. Na strani 173v je na koncu sestavka zapisano: *Domini Francisci Antonii de Doctoribus ex Padua doctoris utriusque iuris excellentissimi lectura huius arboris utriusque finit feliciter, anno 1474 quinto Kl. Septembris per eundem pronunciata. Scriptum per me Iulianum etc. 22. septembris 1475 Amen.*[448] – Iz tega sledi, da je bilo 28. avgusta 1474 uspešno zaključeno predavanje o obeh drevesih sorodstvenih razmerij, 22. septembra 1475 pa je Julianus dokončal čistopis.[449] – Omenjeni profesor Antonius Franciscus

448 Zaradi čitljivosti so vrstice s sklepno formulacijo o predavanjih v Padovi in samoimenovanje prepisovalca povečane.

449 Imenovani Antonius Franciscus a Doctoribus (1442–1528) je najprej predaval v rojstni Padovi, bil potem zaradi suma delovanja v prid cesarja Maksimilijana in proti Benetkam zaprt, pozneje je spet predaval. Edino pomembnejše delo je *Index in Commentaria Abbatis Siculi*; Schulte, *Die Geschichte der Quellen und Literatur*, str. 366.

de Doctoribus, znan tudi kot Antonius Franciscus Paduanus[450] je predaval tudi na drugih univerzah, npr v Pisi in Arezzu.

53. Ms 2083
Solet non parua esse quod est apud canonistas et legistas etc. Julianus, 22. september 1475

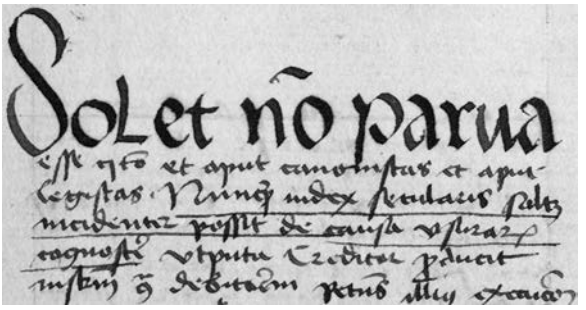
Solet nõ parua

V povečani bastardi je zapisan začetek vsebin na fol. 174r–180v: *Solet non parua esse quod est apud canonistas et legistas* … Tega besedila ne moremo povezati z Giovanijem Andreaeo in poprejšnjimi predavanji o kanonskem pravu, opozoriti pa velja, da je sem in tja omenjen *iudex* ali *iudex feodalis*, kar vsaj ohlapno nakazuje, da se vsebina nanaša na zadeve iz rimskega prava. Z vmesnim naslovom *Nunquam iudex secundus* … je zaznamovano prvo podpoglavje, naslednje pa je naslovljeno *Sepe dubitari* … (175r); naslednje (176r) se zagonetno prične z *Lectura super C. salubriter etc. de usuris*.[451] Ne vem, ali je s črko »C« označen observant Michele Carcano, ki se je zavzemal za prepoved oderuštva in oderuških posojil (kar bi nekatera mesta dovolila judovskim skupnostim), ker to nasprotuje naravnemu, božjemu in kanonskemu pravu, izrek prepovedi pa je pričakoval od papeža.[452] Pred tem besedilom je nekaj praznega prostora (približno 8 vrstic), zadnji stavek

450 Schulte, *Die Geschichte*, str. 350, ga imenuje v povezavi s pravnikom po imenu Fellinus Sandeus, sicer pa so podatki o njem precej skopi. Kot Antonio Francesco Dottori (1432–1528) je naveden v seznamih pravnikov 15. stoletja; gl. https://amesfoundation.law.harvard.edu

451 V Gspan-Badalićevem opisu je to podpoglavje predstavljeno kot samostojna enota.

452 Osnovni podatki povzeti po članku: Francesco Bianchi, Alessandro Nievo v *Enciclopedia Treccani*. https://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-nievo_(Dizionario-Biografico)/

ni dokončan. Fol. 181r–185v so prazni. Besedilo je prepisal je Julian, 22. septembra ali pozneje; to besedilo je napisano na papirjih iste lege kot poprejšnje. Naslov na 176r je napisan v frakturi.

54. Ms 2084
Alexander de Neuo: Consilium. Italijanski prepisovalec, 8. september 1473
Zadnja lega, ki sedaj obsega fol. 186r–191v, je bila zložena kot kvinij, zadnje

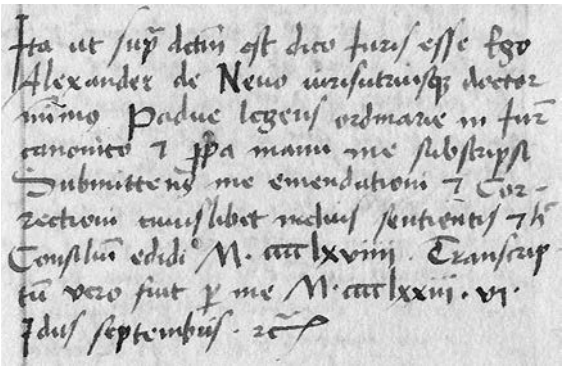

tri liste so odrezali. Na začetku je invokacija: *[I]n nomine domini nostri ihesu christi qui est verus deus et verus homo: tuus gloriosissime sanguine redempti sumus* … Sledi čistopis predavanja *Queritus a me*… padovanskega profesorja Alexandra Nevo (ali Nievo). V podpisanem besedilu piše: *Ita ut supra actum est, dico iuris esse. Ego Alexander de Neuo, iuris utriusque doctor minimus Paduae legens ordinarie in iure canonico et propria manu me subscripsi. Submittens me emendationi et correctioni cuiuslibet melius sentientis. Et hoc Consilium edidi MCCCCLXVIIII. Transcriptum vero fuit per me MCCCCLXXIII VI. Idus Septembris. Amen.* – Iz tega zapisa sledi, da je bil 8. septembra 1473 dokončan čistopis, beseda *Consilium* pa je okrajšava naslova njegovega najbolj znanega dela: *Consilium contra Judaeos foenerantes*.[453] – Besedilo je zapisano na posebni, zadnji legi.

453 Schulte, *Die Geschichte*, str. 330.

Knjigovez je poskrbel, da je za tiskanim besedilom vključil starejše čistopise predavanj in delo sta opravila dva kopista. Zgovorna podpisa nedvoumno povesta, da sta Julianus in neznani prepisovalec delo dokončala nekaj let pred tiskano izdajo dela Giovannia Andreae (1477). Besedila predavanj si je v univerzitetnem stacionariju najbrž sposodil sam naročnik kopij ali pa prepisovalca v dogovoru z njim.[454]

Podpisani datumski in imenski podatki pri dveh rokopisnih prepisih so vredni kratkega opozorila. To so zapisi, ki posredujejo kombinirane podatke tako o zgodovinsko zanesljivih kot o zgodovinsko posrednih podatkih. Jean Destrez je zbral velikanski in raznoliki sklop podpisov, ki je predstavljen v postumno objavljeni študiji *Des manuscrits apparement datés*: ni vsaka zapisana letnica tudi zgodovinsko nesporna datacija.

Podpisa (*subscriptiones*) v Ms 2084 in Ms 2082 sta konceptualno različna.

Starejši je zapis na fol. 191v v Ms 2084, ki se pričenja s fiktivno samopredstavitvijo avtorja Aleksandra de Nevo: *Ego Alexander de Neuo … propria manu me subscripsi. Submittens me emendationi et correctioni cuius melius sententis. Et hoc Consilium eddidi MCCCCLXVIIII*. Neki, mogoče prvi prepisovalec je imel pred seboj izvod, kjer je bila zapisana aprobacija avtorja, padovanskega profesorja Aleksandra de Nevo (1419–1484), ki se je – kot pravi – lotil izboljšav in stavčnih popravkov. In zatem potrjuje, da je pričujoči *Consilium* izdal oz. prepustil v razširitev leta 1469. Na tem mestu se sled do izvirnega besedila povsem zabriše. Alexander de Nevo je *Consilium contra Judaeis foenerantes* dokončal pred 17. novembrom 1441,[455] glede na zapisane besede pa naj bi dovolil prvo edicijo šele leta 1469, medtem ko je prva tiskana izdaja iz leta 1476.[456]

Prepisovalec de Nievovega *Consiliuma* je ostal anonimen. Bil je poklicni kopist in je – za naročnika ali svoj krog bralcev – zapisal sklepni stavek, ki zagotavlja verodostojnost njegovega dela in dodaja letnico: *Transcriptum vero*

454 Schulte navaja seznam pogosto sposojenih kanonističnih del pri univerzitetnih stacionarijih, ob tem pa cene oz. varščine za izposojo. Schulte, *Die Geschichte*, str. 554–556.

455 Schulte, *Geschichte der Quellen*, str. 330.

456 Izšlo je kot natis treh vsebinsko povezanih besedil: Nicolaus de Ausmo: *Supplementum Summae Pisanellae*; Alexander de Nevo: *Consilia contra Judaeos foenerantes*; Astesanus de Ast: *Canones poenitentiales*. Venetiis: Franciscus Renner, de Heilbronn, & Nicolaus de Frankfordia, 1476; ISTC: in00067000.

fuit per me MCCCCLXXIII VI. Idus Septembris. Amen. – Datum dokončanja prepisa po neki, nam neznani besedilni predlogi je 8. september 1473 in to je najbrž točen podatek. Letnica 1469 je bila nedvomno zapisana na osnovni, sposojeni predlogi in je bila zgolj sestavina izvirnega dela. Kopist je celotni kolofon prepisal po predlogi (če je vestno sledil naročilu, naj prepiše »v celoti«)[457] in je podatek, ki se ne nanaša na izdelavo te kopije, kar se je zgodilo leta 1473.

Naslednji zanimiv podpis je na listu 173v, kjer se konča *Lectura super glossam Joannis Andreae arboris consanguinitatis*. Besedilo sporoča, da je »odličen« profesor Franciscus Antonius de Doctoribus zaključil predavanje o sorodstvenih povezavah 28. avgusta 1474 in je Julianus 22. septembra 1475 dokončal čistopis. To pa je stvaren, podatkovno zanesljiv zapis, ki z daljave nakaže proces študijskega dela: profesorjevemu predavanju in zapisu razlage so sledile izpitne oz. nastopne preskušnje in zato je bil čitljiv in urejen tekst predavane vsebine zaželen, če ne v resnici potreben.

Sklepna pripomba: tako tiskano besedilo kot skupek listov z rokopisnimi kopijami predavanj bi kupec (ki je dal oboje zvezati pri severnoitalijanskem knjigovezu) lahko kupil v Benetkah ali drugem italijanskem univerzitetnem mestu z mrežo knjigotržcev oziroma v kakšnem antikvariatu. Na to univerzitetno okolje kaže način prepisovanja – nagla, kurzivna pisava z mnogimi okrajšavami – in zgoščenost besedil, to pa že namiguje na proces prepisovanja po peciah in je več kot značilna metoda za kopistično prakso v univerzitetnem okolju, ko so si poklicni prepisovalci pri knjižničarju proti plačilu varščine sposodili folij ali dva in ga na vrat na nos prepisali.[458]

55.–63. Ms 2085–2093 [Ti 17110]
Zbornik s tiskanim pravnim delom in devetimi rokopisnimi enotami. Srednjeevropske pisave, od 1430 dalje

Leta 1937 je Jože Glonar v *Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo* objavil članek »Iz stare stiške knjižnice«,[459] v katerem je navedel naslove 300 knjižnih enot, ki jih je ugotovil v fondih NUK. Na str. 115 je naslednji

457 Destrez, Fink-Errera, Des manuscrits apparement datés, str. 59–70.

458 Boyle, Peciae, apopeciae, and a Toronto ms., str. 39–40. Soetermeer, *Utrumque ius in peciis*.

459 Glonar, Iz stare stiške knjižnice, str. 110–131.

vpis: *Artis notariatvs, hoc est, de officio exercitioqve tabellionum tomi dvo: qvorvm prior theoricam omnem explicat, alter ipsam praxim tradit, et omnis generis praescriptis formvlis docet. Vterqve eo ordine qvem seqvens paginae facies indicat*. Takoj nato je Glonar navedel šest rokopisnih privezov iz 15. stoletja s pripombo, da je bil zadnji vpisan po sedanji vezavi, torej po 1683.

Na naslovnem listu je signet tiskarja Christiana Egenolpha iz Frankfurta, kjer je na sredini valjastega oltarja srce, obdano s plameni. Ta list je bil precej poškodovan, vendar pred letom 1683 popravljen in na dolepljenem zgornjem delu je stiški profes Gregorig zapisal *Sum Monasterij Sitticensij 1683*, na spodnjem delu pa je nekdo drug v lepi humanistični kurzivi dodal ime tiskarja in datum, *1539 mense sept*.[460] Ob prevezavi so odstranili prvih 6 ali 7 listov s seznamom vsebin[461] in zato je prvi list knjižnega bloka brez sledov minulih poškodb. Tiskani del, ki je sestavljen iz dveh delov (89 in 104 listov), šteje 193 listov oz. 386 strani, sledi 227 privezanih listov z rokopisnimi besedili (228. list je nalepljen na hrbtno platnico), kar pomeni, da ima celota 391 listov. Sedanja vezava je »značilno stiška«, kakršno vidimo na številnih rokopisih in tiskih: kartonaste opore so prevlečene z rjavo-črno brizganim papirjem, z rjavim usnjem so prekriti hrbtišče, kjer je nalepka z naslovom in preostanki signature, ter vogali. Da je knjiga sestavljena iz dveh delov, je videti tudi na obrezi: obrizg na tiskanem delu knjižnega bloka je rumeno-zelen, na delu z rokopisi pa je kromoksidnega odtenka. Zunanje dimenzije knjige so 291 x 200 x 68 mm, dimenzije listov v knjižnem bloku pa 280 x 197 mm.

Glonar je ob naslovu te knjižne enote zapisal o privezanih rokopisnih besedilih naslednje: *Privezani razni rokopisi na papirju, XV. stol.; 1) 10 listov o tehniki volitve papeža, pravicah in dolžnostih kardinalov, kopije pisem z bazelskega koncila; na zadnji strani rokopisne beležke o kmečkem puntu na Slovenskem 1515; – 2) Articuli de modo procedendi in hoc sacro Consilio; zapisniki, dekreti z raznih sej, kopije bul; 47 listov; oba rokopisa je pisal neki Italijan; – 3) Tractatus super missam, quem vocant speculum Ecclesiae, quem*

460 Na izvirni naslovnici ni datuma, le kraj in ime tiskarja. V primerjalnih izvodih sledi vsebinsko kazalo, ki ga stiško-ljubljanski izvod nima in zato so naslednji listi dobro ohranjeni, brez znakov poškodb.

461 Bayerische Staatsbibliothek v Münchnu hrani izvod, ki je najbrž popoln. Gl.: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10144973

frater Hugo edidit; »Casus reservati« sicut constituit dominus Phylippus legatis; Casus canonici; ... per manus Martini Mercatoris de Monaco Anno [14]XXX⁰, 45 listov; – 4) Excommunicatio, Suspensio, Interdictum ... per manus martini chaüffel. Aliqua puncta ex tractatu Johannis Caldrini de ecclesiastico interdicto (fol. 18); Speculum mortis sive peccatoris S. Augustini; –5) Processus Canonicus; 6) – Forma creandi Palatinos (vpisana, ko je bil zbornik že na novo vezan).

Ker so naročniki oz. prepisovalci navedene vsebine ob nastanku šteli za samostojne besedilne enote, ima ob sodobni foliaciji 1–228 vsaka enota zapisano še starejšo, ki se vselej pričenja z enico. Od fol. 58 do 224 so na zgornjih prostih robovih dopisani pomožni naslovi, kar kaže, da so bili v 17. stoletju spisi Ms 2088 do Ms 2092 v posesti zainteresiranega bralca. Domneva, da je v živi rob napisal naslove profes Gregorig (ok. 1683), naj ostane odprta. Papirji so različnih kvalitet in to tudi nakazuje, da so bila besedila prepisana ob različnih časih in potem sestavljena.

55. Ms 2085

Besedila o volitvah papeža in pristojnostih, sklepi koncila v Baslu. Basel (?), po 1450

Od fol. 1r–10r je kot en vsebinski sklop zapisanih več kratkih besedil, ki jih je označil že Glonar. Vsa so oblikovana na enotno določenem zrcalu: to so dolge vrstice, s svinčnikom je narisan zgolj obod, v = 0 – 23 – 248 – 282 mm, š = 0 – 38 – 180 – 200 mm, na strani bi lahko bilo vsaj 45 vrstic, ki so visoke približno 4,5 do 4,9 mm. Ker je pisava drobna, je vtis popisane strani zračen.

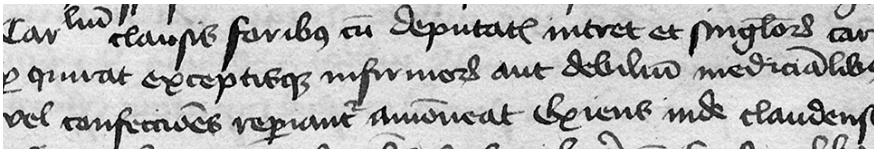

Besedila so v bastardi prepisali štirje kopisti, razlike v pisavi prvega, drugega in četrtega prepisovalca niso velike. Prvi kopist je pisal do sredine folija 2v; njegove črke so za spoznanje nagnjene v desno, kar je najočitnejše pri steblih nad in pod črto (*f, p, dolgi s*), loki nad besedami so kratki (npr.

v besedi *fuerunt* je prečno črtico na *t* »vrnil« le za dve črki ipd.), *u* in *n* sta enaka znaka, končni, okrogli *s* je videti kot nizka verzalka B,[462] *uncialni d* je kot številka 8 ipd.; pisal je s precej temno tinto.

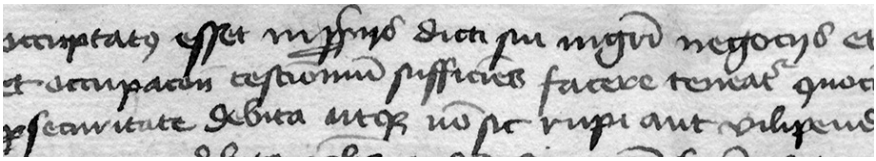

Sredi folija 2v je novo besedilo pričel pisati drugi kopist, ki je črke zvečine pisal pokončno, le *dolgi s, f, l* in *p* je potegnil v izraziti naklon; lokov nad besedami ni uporabljal kot prvine v okrasnem značaju besedila. Pogosteje je kot drugi kopisti je uporabljal okrajšave in je tilde rad upognil v potlačene loke. Njegov protohumanistični *a* z enim očesom je precej širok in *uncialni d* je nizek, presenetljiva je uporaba ozkega in visokega, lijakastega znaka (na prvi pogled V) v sintagmi *pontifex romanus*. Pisal je z nekoliko svetlejšo tinto in svoje delo je dokončal na zgornjem delu fol. 4v.

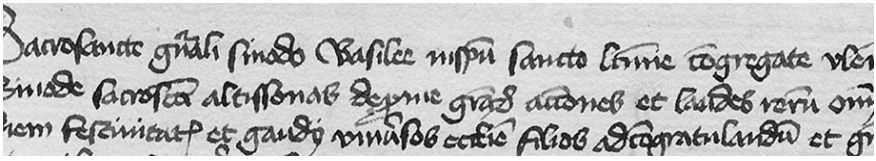

Tretji kopist je zapisal preostalo besedilo na 4v in je nadaljeval do spodnjega roba fol. 5r. Njegova pisava je slogovno povsem drugačna in težnje po elegantnosti, ki so jo dosegli preostali trije kopisti, pri njem ni zaznati. Njegova bastarda je sicer nazorna in preprosta za branje; zdi se, da mu je bila tuja vertikalna dinamika *dolgega s* in *f*, ki jo kažejo preostali prepisovalci. Pisal je s črno tinto, pero je imel precej široko prirezano, izrazitih razlik med tenkimi in debelejšimi potezami ni videti, delno tudi zato, ker so odstavne poteze zelo kratke in se črke povezujejo v gruče, ki tvorijo jasno ločene besede. Vse črke so sorazmerno nizke, *dolgi s* in *f* imajo kratka stebla, *q* se konča brez prečne črte, končni *okrogli s* je potlačen, črka *a* je zapisana

462 Bischoff imenuje tako obliko »Rücken-B«. Bischoff, *Paléographie*, str. 159.

v več oblikah, lok pri *g* je precej velik in videti kot sklenjen trikotnik. Na koncu prepisa je datum: ... *scripta quinta mensis julij anno domini M° cccc° xxxvi°* in pojasnilo, da gre za zapise presvete sinode v Konstanci, ko je bil *auditor Martinus Renner decanus* ...ter ... *de haselbach sancte ecclesie presbiter.*

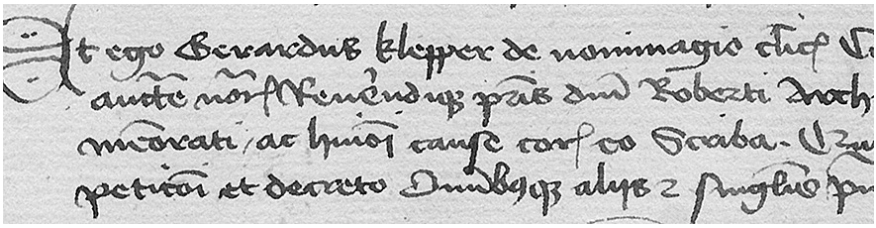

Na 5v je pero vzel četrti kopist in nalogo opravil do konca; pisal je v zelo drobni in enakomerni bastardi. Črka *a* ima vedno enako oblikovano eno oko in je protohumanistične oblike, *uncialni d* ima jasno, v kratko diagonalo dvignjeno hasto, stebla na *dolgem s* in *f* so jasna in krepko zarisana, *i* ima praviloma piko, *g* ima odprto zanko, ki sega precej v levo glede na okroglino, *m, n* in *u* so približno enakomerno nabrane valovnice, steblo *okroglega r* je potegnjeno poševno v desno; *c* in *e* imajo osnovni lok enak, se pa *nizki t* razlikuje zaradi izrazite prečne poteze. Pisava je pretežno pokončna in nagnjenost na desno je razvidna samo pri *dolgem s* in *f*. Loki nad besedami (ali »Luftlinien« kot pogosta značilnost kaligrafiranih bastard) ne zabrisujejo pomena besed, ampak služijo za povezavo med besedo in dvignjeno abreviaturo za *-us*, ali za v zamahu podaljšano potezo, npr. številke 6 v dokumentarno zapisanem datumu, za plavajoče serife pri stavčnih začetnicah (*I, B, V*) ipd. Tudi pod njegovim podpisom na 10r je osmičasta zanka. V celoti se kolofon glasi *Et ego Gerardus Klepper de Novomagio*[463] *clericus Coloniensis diocesis publicus apostolica auctoritate notarius reverendique (!) patris domini Roberti achidiaconi iudicis et commissarii memorati ac huiusmodi cause coram (?) eo scriba Quia dictarum litterarum inhibitociarum (?) peticioni et decreto omnibus aliis et singulus premissis dum sicut etc.*[464]

463 Novomagio je latinsko ime mesta Nijmegen.

464 Pri transkripciji je pomagal kolega Franz Lackner, Dunaj, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Nekaj nejasnosti je ostalo zaradi skrivenčeno zapisanih črk in okrajšav.

Deset listov tvori kvinij, uporabljen je krepak papir z vodnim znakom volovska glava z enojnim steblom in šestčrtno zvezdo. Vodni znak volovske glave z zvezdo je bil zelo razširjen in glede na obliko nekoliko širše oblikovane glave z očmi in gobcem ter malenkostno navzven upognjenimi rogovi, je ob drugih podatkih (višina celotnega znaka 65 mm) mogoče predlagati nekaj papirnih dokumentov. Vsi se zgostijo v času med 1451 in 1456, največ pa jih pripada mestni papirnici v Baslu[465] in so iz let po sredini 15. stoletja.

Vsebine se nanašajo na pravne procese: začne se z opisom postopka izvolitve papeža (*Quoniam salus populi pastor bonus...*), na fol. 3r se nadaljuje z opredelitvami pravic in pristojnosti kardinalov, druge visoke duhovščine, nato sledijo prepisi različnih določil, ki so rekapitulacija sklepov s koncila v Baslu (poletni in jesenski meseci 1436). – Značaj vsebin ni presenetljiv, ker je 17. ekumenski koncil potekal v Baslu; sklical ga je papež Martin V., ki je tako kot cesar Sigismund Luksemburžan želel doseči konec sporov s husiti; koncil je leta 1439 zaključil papež Evgen IV. Pozorni smo lahko, da je več sklepov opremljenih z letnico 1436: takrat, 5. julija 1436 so se pogajanja s husiti zaključile z jihlavskimi kompakti, to pa izraža poseben interes naročnika prepisa.

56. Ms 2086
Zgodovinska beležka o kmečkem puntu na Slovenskem. Kranjska, 1515

Na fol. 10v je 22 vrstic zapisa o kmečkem puntu na Slovenskem, na vrhu je letnica *Anno domini 1515*. Ker je malo verjetno, da bi o dogajanju pisala oseba daleč vstran, bi smeli domnevati, da je bil zgoraj navedeni rokopis (Ms 2085) že v času kmečkih puntov na Kranjskem, nemara v Stični.

Besedilo je v nemščini, je spontan zapis v kurzivirani bastardi, brez namena doseči izpiljen videz. Letnica je tik pod zgornjim robom lista, vrstice pa segajo po vsej širini lista. Zapisano je bilo v dveh fazah: v prvem odstavku so besede sorazmerno odprte, raztegnjene in marsikatera črka ni videti dokončana,

465 Piccard-Wasserzeichen-online: http://www.landesarchiv-bw.de: Wasserzeichen-Informationssystem - Detailansicht (wasserzeichen-online.de) : Basel 1451: CH078-PO-74929 in Basel 1452: CH0780-PO-75857

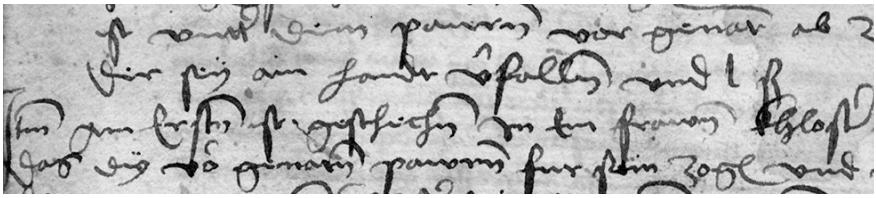

pogosto so oblike zgolj nakazane, vendar skorajda ni okrajšav. V naslednjih dveh odstavkih je pisava zgoščena, *dolgi s* je enako pokončen kot poprej, *uncijalni d* je napisan kot zanka, več je lokov nad besedami in zapis izkazuje vehemenco, odločenost. Vsekakor je bil pisec vešč prostega oblikovanja stavkov in pri krajevnih imenih ni čutiti, da bi zastal pri pisanju.

57. Ms 2087
Articuli de modo procedendi in hoc Sacro Consilio etc.
Nemško območje, pred 1450

V vsebinsko in rokopisno enoto je združenih pet papirnih leg, z izvirnim oštevilčenjem folijev 1–47 in sodobnim 11–57, ki ga uporabljam v nadaljevanju. Gre za zaporedje treh senijev, enega binija in enega kvaternija, ki so mu odrezali zadnji folij.[466] Papir ni enake kakovosti, nekoliko debelejši ima vodni znak trogore s križem, ki so ga med 1440 in 1444 izdelovali v Heidelbergu, Ellwangnu, Bambergu in na Dunaju.[467] Vmes je nekaj tanjših folijev, kjer vodni znak ni dovolj razviden za opredelitev časa in kraja nastanka.

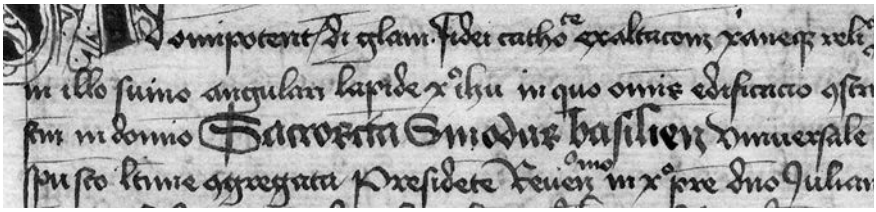

466 Po Chroustovi formuli (upoštevaje številke, zapisane v recentni knjižničarski foliaciji): (3 x VI)[46] + II[50] + (IV-1)[57].
467 Piccard, *Die Wasserzeichen Dreiberg*, Abt. XVI/1, 201, 202, 215.

Vsa besedila so urejena v enostolpičnem zrcalu z narisanim obodom: v = 0 – 24 – 245 – 282 mm, š = 0 – 22 – 178 – 197 mm. Vrstice niso označene, a na vsaki strani je 33 do 35 vrstic, najpogosteje visokih 6,6 ali 6,7 mm. – Prepise sta izdelala dva kopista v zelo lepi bastardi, razliko je najjasneje videti pri oblikovanju črke *a*, ki je pri prvem mojstru zaznamovana z blagimi potezami predfrakture (videti je kot romb), pri drugem je poteza bolj gladka, okroglena; podobno je tudi črka *e* pri prvem kopistu nekoliko zašiljena, pri drugem pa ne. Črke *c, e, m, n, o* itd. so na vrhu koničene, trebuh črke *d* je na levi strani koničasto oblikovan, steblo je spremenjeno v kapljičasto zanko. V celoti je pisava svojevrstna, zelo domišljena glede estetskega učinka, kar podpira enakomernost zapisa. Slikovitost predfrakture in loki, ki se uvihnejo v drobne trne, je posebej razvidna pri vmesnih naslovih. Začetne črke podnaslovov so poudarjeno široke, loki so ponovljeni in se pri marsikateri začetnici spreminjajo v protokadele, drugod so začetnice pretvorjene v velike zanke iz tenkih, vehementnih potez. Lombarde z brstnimi polnili, bisernimi obrobami in v pretirano širokih oblikah z izrazitimi serifi (11r, 14r, 15r, 49r, 54r, 55r) so dvobarvne (rdeče-črne). Listi so bili vsaj po vertikali obrezani za 15 mm, ker manjkajo deli lokov na kaligrafiranih inicialah.

Besedil je veliko, na prvem mestu je pod naslovom *Articuli de modo procedendi in hoc Sacro Consilio* pravilnik o postopkih pri zasedanjih s prisotnostjo opatov (11r), sledi besedilo o zasedanju kardinalskega zbora (14r), od 15r so zapisi o zasedanjih na baselskem koncilu;[468] na 17r sta podpisa oz. prepisa notarskih priseg (*Subscriptiones notariorum*) dveh zapisovalcev sklepov (in sta tukaj prepisana kot dokazili verodostojnosti),[469] na fol. 49r je novo besedilo *Secundum beatus Anastasius Confessor ignorans canones (pe)nales quantum ad bona executioni* itd.; fol. 55r: *Decretum electionum amplius …Sicut in constituenda domo* itd. – Več besedil, ki govorijo o vsebini sinodalnih zasedanj, se konča z zapisom letnice, vsi podatki se nanašajo na sklepe baselskega koncila.[470] Zadnje besedilo s to vsebino je napisano na fol. 48v.

468 Primeri: fol. 24r: *Sessio quarta sacrae generalis sinodi die XX iunij anno* (14)*XXXII°*; fol. 26r: *Epistola missa Bohemis cum salvaconducu*, 27r: *die IX mensis augusti* itd.

469 Pisarska podpisa sporočata imeni; prvi je Petrus, klerik iz škofije Amiens, drugi pa Laurentius, klerik iz škofije Lincoln; oba sta dosegla naziv *magister artium*. To nista izvirna podpisa, ampak je njuni samopredstavitvi in zagotovili o natančnosti dela vestno prepisal kopist.

470 Zvečine so dokumenti iz let 1432 in 1433.

Besedilo *Secundum beatus Anastasius Confessor ignorantes canones (pe) nales quantum ad bona executioni* etc., ki se s temi besedami pričenja na fol. 49r, sicer ni neposredno povezano z dogajanjem na baselskem koncilu, ampak so stališča papeža Anastazija (ki je leta 398 nasledil Siricija) uporabili kot zgodovinsko vzporednico. Anastazij se je postavil po robu hereziji, ki jo je vodil Origenes in papež mu je očital, da slabi vero. – Ko se besedilo konča sredi fol. 54v, se na novi strani prične zgoščen zapis *Decretum electionum amplius* ... ki mu na koncu, do sredine fol. 57r, sledita še dva sklepa, nanašajoča se na dogajanje na Češkem.

Rokopis je skrben izdelek iz sredine 15. stoletja, ki se glede na paleografske in likovne prvine umešča v nemški prostor. Umestno bi bilo v tem izboru besedil delu videti osebno odločitev, pa tudi naročilo, ki je bilo izvršeno bodisi v pisarni visokega cerkvenega dostojanstvenika ali v odlični notarski delavnici.[471]

58. Ms 2088
Hugo a S. Caro: Expositio missae. Martinus Mercator de Monaco, 1430

Od fol. 58r do 71r je besedilo dominikanskega teologa Hugona a Sancto Caro (de Saint-Cher), ki sledi rubriciranemu naslovu *Incipit tractatus super missam quem vocant speculum Ecclesiae, quem frater Hugo edidit*. Besedilo se nadaljuje z: *Dicit apostolus ad Ephesos VI° Induite vos armaturam*..., se pa na fol. 71r konča sredi stavka, tako da manjka zaključek te razprave.[472] Besedilo je napisano na papirju z vodnim znakom trogore z enojnim steblom, kakršnega so izdelovali npr. v Gorici leta 1430.[473]

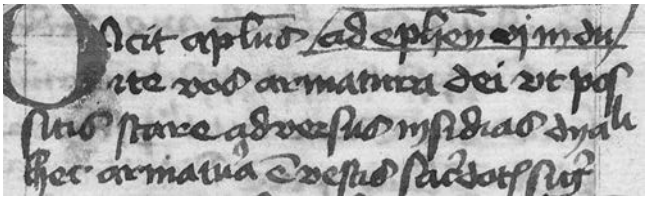

471 Glonarjeva misel, da gre za delo nekega italijanskega prepisovalca, je zgrešena.

472 Med 1476 in 1501 je izšlo vsaj 47 izdaj pod naslovom *Expositio missae seu speculum ecclesiae*, prim. Romae: apud Johannes Reinhardi, ISTC ih00515500, ok. 1476, München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB-Ink H-420 – GW n0275.

473 Piccard, *Wasserzeichen Dreiberg, II*, št. 400.

Besedilo je urejeno na dvostolpičnem zrcalu in se tudi za poznejša besedila vse do fol. 144v ne spreminja. Vsak stolpec je širok približno 70 mm, s svinčnikom so narisane črte za levo in desno naslonilo ter zgornjo in spodnjo črto, ne pa tudi prečne črte za vrstice. Njihovo število nekoliko niha od 33 do 35 vrstic, v povprečju so vrstice visoke 6,3 mm, na vtis različne zgoščenosti zapisa vpliva tudi rubricirano podčrtovanje ključnih besed oz. delov stavkov. Meritve zrcala dajo naslednje vrednosti: v = 0 – 29 – 240 – 283 mm, š = 0 – 16 – 84 – 103 – 174 – 197 mm.

Od fol. 58 do fol. 120 se besedila ne oziraje se na nove paginacije nadaljujejo in so lege teh besedil, ki jih v celoti lahko sprejmemo kot prepise Martina Mercatorja iz Münchna, sestavljene v zaporedju senija, ternija, septenija, senija in kvinija [(58 ss.:)VI^{69} + III^{75} + VII^{89} + VI^{110} + V^{120}].

Besedilo je napisano s skoraj črno tinto, ki preseva skozi papir; rdečilo je solidne kakovosti, uporabljeno je za podčrtavanja, paragrafe, vmesne naslove, glavni naslov je napisan na zgornji margini nad levim stolpcem, iniciale so oblikovno skromne lombarde s serifi, ki se iz polkrožnega lista potegnejo v prosto plahutajočo nit. Med zapisi s črno in rdečo tinto ni prostorskih razlik, kar pomeni, da ju je kopist uporabljal sproti glede na potrebe. Pisal je v bastardi, ki je zelo izpisana, tekoča. Gre za subjektivno oblikovanje črk, ki pa je podvrženo naročilu in je zato zgoščeno, poenostavljeno, vse v cilju, da prepis ni bil finančno zahteven. Opozoriti velja, da je v južnonemškem prostoru v prvih dveh desetletjih 15. stoletja še prevladovala bastarda z zankami, potem pa se je pričela umikati bastardi brez zank, kakršno je videti tudi izpod peresa Martina Mercatorja iz Münchna.[474] Tukaj zapisano besedilo sicer kaže značilne poteze južnonemške bastarde, a ta ni regionalno zamejena, značaj ji določa roka prepisovalca. Videti je uporabo različnih tipov črk: *d* je pisan z ravnim steblom ali osmičasto zvito potezo, *q* ima vedno ravno steblo, *g* vodoravno zapisano in na levi strani odprto zanko, *p* je bodisi pokončno stoječa ali na desno nagnjena črka, med črkami *m, n* in *u* skorajda ni razlike, *e* ima prečno potezo bodisi poševno ali vodoravno in to določa, ali je črka videti »stoječa« ali »nagnjena«, *l* je lahko zapisan z zanko ali ravnim steblom, *dolgi s* nastopa v različnih dimenzijah – je visok ali kratek, sega daleč pod spodnjo črto ali se dvigne nad vse druge črke,

474 Schneider, *Palãographie und Handschriftenkunde*, str. 70 dalje

kratki s na koncu besed je pogosto na levo nagnjena osmica itd. Okrajšave so pogoste in loki nad besedami so tako rekoč neopazni, prevladujejo ravne poteze nad črkovnimi gručami. Te značilnosti je najti v vseh tekstih, ki jih je prepisal Martin Mercator in to je do fol. 120r.

V ozkem medstolpičnem prostoru na zgornji margini je z roko 2. polovice 17. stoletja napisano *HVGO DE MISSA*; tinta je sivkaste barve.

59. Ms 2089

Casus reservati sicut constituit dominus Phylippus legatis; Heinrich iz Merseburga: 'Casus' k Summa super V libros Decretalium. Martinus Mercator de Monaco, 1430

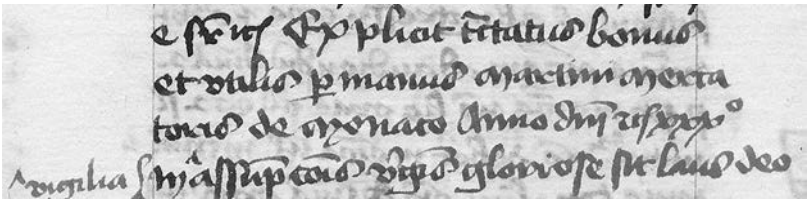

Na fol. 71v–75v je kratko pravno besedilo, ki se nanaša na dekrete papeškega legata in Glonar ga je glede na vsebino naslovil *Casus reservati*. Čeprav se besedilo prične na verso strani fol. 71, je na recto strani fol. 72 napisana rimska številka I., ki zaznamuje začetek nove vsebine. Na sredini medstolpičnih prostorov je z enako pisavo kot pri Ms 2088 zapisan skrajšan naslov *STATUTA DÑI PHILIPPIJ*. Z rdečilom so napisani vmesni naslovi, manjkajo pa nekatere lombarde.

Takoj nato se od 76r do 120r nadaljuje traktat o kanonskem pravu z incipitom *Labia sacerdoti custodiunt scienciam* .... Avtor je Heinrich iz Merseburga, frančiškan in predavatelj na redovni univerzi v Magdeburgu. To je nesporno njegovo delo in je bilo kot kratek priročnik pod naslovom *Summa super V libros Decretalium* (1242 ali ok. 1253) precej razširjeno. Ok. 1260 je neznani kanonist dodal podrobnejšo razlago in ok. 1290 so dodali pravne primere (*Casus*).[475]

475 O Heinrichu iz Merseburga gl.: https://www.deutsche-biographie.de/pnd120665050.html. Podatkovna baza Manuscripta mediaevalia navaja za nemško govorno območje 37 v celoti ali delno ohranjenih rokopisov.

Od fol. 76r dalje je sodelovala oseba, ki je dodajala lombarde. Te so preproste in v notranjih poljih zapolnjene z zaporedjem črtic, vejic z dvostransko nanizanimi pikami, ki so tudi serifi. Lombarde so rdeče in ponekod dopolnjene z zeleno tinto. – Na koncu besedila in pred kazalom je z rdečilom napisan kolofon, kjer se prepisovalec imenuje: *Explicit tractatus bonus et valdus per manus Martini Mercatoris de Monaco Anno (14) XXX⁰, in vigilia assumptionis Beatae Mariae Virginis et gloriose. Sit laus deo*. Na vrhu medstolpičnih prostorov je z roko 17.stoletja zapisano *CASVS CANONICI*, nad kazalom pa *REGISTRI CASVVM*.

60. Ms 2090

Antoninus Florentinus: Tractatus notabilis de excommunicationibus, suspensionibus interdictis, irregularitatibus et penis. Martinus Mercator de Monaco, 1430 in Martinus Chäuffel.

Pod zgornjim robom folijev od 121 do 138r je zapisano *EXCOMMUNICATIO, SUSPENSIO, INTERDICTUM* in to so ključne vsebine v besedilu florentinskega nadškofa sv. Antonina, ki je bilo pod naslovom *Tractatus notabilis de excommunicationibus, suspensionibus interdictis, irregularitatibus et penis* natisnjeno že leta 1476.[476] V besedilu Ms 2090 ni avtor nikjer omenjen, zato pa je v tej različici na začetku zapisan poudarek, da je ta traktat *utile*; besedilna primerjava kaže, da ne gre za vsebinska odstopanja, le manjše razlike, kar se zgodi, ko je delo večkrat prepisano po vedno novi kopiji. – Antoninus Pierozzi (1389–1459) je bil teolog in dominikanski redovnik, zelo vpliven florentinski nadškof in pozneje razglašen za svetnika. Pričujoče delo je samo eno od številnih[477] in dosti so jih natisnili še v 15. stoletju.

476 Roma [Antoninov tiskar, 'De censuris (H1269)], 1. Julij 1476. ISTC ua00775500; prim. London, British Library: IB: 18222.

477 Med najbolj znanimi so *Summa de casibus conscientiae IV.* (NUK: Argentinae: per Joannem Grüninger, 1496); *Chronicon* (NUK: in Nuremberga: per Antonium Koberger: 31. julij 1484); *Summula confessionis utilissima* (NUK: Venetiis: Impendio Antonii de Strata, 1481); *Confessionale domini Archiepiscopi Florentini* (NUK: Argentinae: per Martini Flacii, 1490); *Opera composta in vulgare ... per instrvttione delli sacerdoti idioti circa la cvra delle anime* (NUK: in Vinegia: Stephano da Sabbio, 1536); *Opus quadragesimalium & de sanctis sermonum flos florum* etc. (Koper, OK S. Vilharja: Venetiis: 1500 – ali 1509) in druga dela.

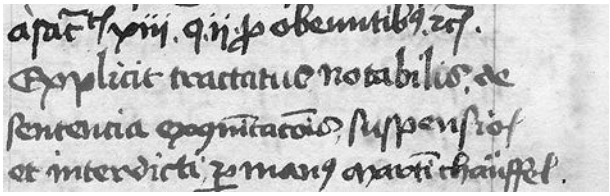

Besedilo je pričel prepisovati Martinus Mercator, brez incipita. Tako je *Tractatus quidam notabilis …* oblikovan enako kot drugi prepisi Martina Mercatorja: v dveh stolpcih, v enaki bastardi z mnogimi okrajšavami, z lombardami, ki jih včasih dopolnijo zelene okrasne poteze. Vrstice so včasih bolj zgoščene in črke so v nekaterih odstavkih manjše (samo 6,0–6,1 mm). Ker pa je prepis večkrat prekinjen in delo nadaljuje druga, zelo sorodna roka, je videti, da je delo potekalo v okviru ene kopistične delavnice. Drugi prepisovalec se je na koncu, sredi fol. 138r podpisal: *Explicit tractatus notabilis de sentencia excomunicationibus, suspensionibus et interdicti per manus martinus chäuffel*.

Z roko 17. stoletja je pod kolofonom zapisano *finis* in takoj zatem *A L I A*, s čimer je zgornje besedilo zaključeno in zapisana prva beseda novega.

61. Ms 2091
Giovanni Caldrini: De interdicto ecclesiastico (summa abbreviata); Psevdo-Avguštin: Speculum mortuorum sive peccatoris. Južnonemška pisava (Chäuffel), ok. 1430

Na fol. 138r–140v je zapisano kratko besedilo, kjer že rubriciran naslov sporoča, da gre za povzetke iz razprave Giovannija Caldrinija: *Aliqua puncta ex tractatu Johannis Caldrini de ecclesiastico interdicto.* Delo samo je namreč precej obsežnejše,[478] in tudi začetek *Tempore et loco interdicto* pove, da se ne ujema s popolnim spisom[479] in tudi ne z nekaterimi znanimi povzetki,

478 Primerjalni rokopis Oxford, Bodleian Library, Ms. Hamilton 24 (gl. MS. Hamilton 24 - Medieval Manuscripts (ox.ac.uk) navaja 22 folijev (169v–191v) kot obseg popolnega Calderinijevega besedila; primerjava je umestna tudi zato, ker je primerjalni rokopis najbrž iz Erfurta in zgodnjega 15. stoletja ter enakih mer kot ljubljanski.

479 Začetek se sicer glasi *Quamvis dubia plura iuxta materiam interdicti …*; navedeno Bodleian Library, Ms. Hamilton 24, fol. 169v.

s temi pa se ujema glede obsega.[480] Giovanni Caldrini oz. Calderini (ok. 1300–1365) je bil znamenit strokovnjak za kanonsko pravo in prav to besedilo je bilo zelo razširjeno. – Tudi za to besedilo so uporabili papir z vodnim znakom trogore s steblom in ohranili enako ureditev v dveh stolpcih. Kot prepisovalec se je spet izkazal Martinus Chäuffel. V primerjavi z Martinom Mercatorjem ima njegov *o* koničast vrh, loki na *b, h* in *l* so nekoliko bolj okrogli, tudi pisava je za spoznanje manjša od sodelavca. Njegove poteze so izrazitejše, v rubriki zapisan začetni *A* je izmišljena črkovna tvorba iz dveh navzkriž postavljenih diagonal in ena se končuje v listni arabeski, prav tako so v besedilu rdeče poteze, ki ne označujejo samo stavčnih začetnic, ampak bralcu nakažejo, kje se misel zaokroži in lahko predahne. Na zgornji margini je zapisano z roko 17. stoletja *ALIA*, kakor je v presledku med dvema besediloma.

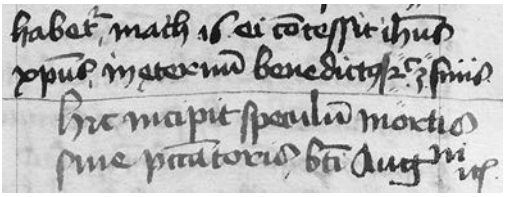

Sredi desnega stolpca na fol. 140v je rubrika: *Hic incipit speculum mortuorum, sive peccatoris beati Augustini*; besedilo se konča na 144v.[481] Tudi v primerjalnih rokopisih je besedilo enako kratko in enakim incipitom kot tukaj: *Quoniam, karissimi, in via hujus seculi…*«[482] To ni besedilo sv. Avguština, pač pa neznanega avtorja iz poznejših stoletij z zasilnim imenom Psevdo-Avguštin, ki je pisal pod vplivom Hugona od Svetega Viktorja. V

480 V navedenem primerjalnem rokopisu Oxford, Bodleian Library, Ms. Hamilton 24 je na fol. 194r–196v *Summa abbreviata de ecclesiastico interdicto*, kljub približno enakem obsegu se povzetek pričenja z *Ecclesiasticum interdictu est suspension ecclesiastice censure a diuinis officiis* .... Katalog oxfordske knjižnice navaja dva vzporedna rokopisa s povzetkom Calderinijevega besedila, to sta Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. II. 1.2° 143 in München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 3596, ki se pričenjata z enakim incipitom.

481 Explicit je v dobršni meri ponovitev napovednega stavka: *Explicit speculum mortuoris editum per beatum Augustinum*.

482 Angers, Bibliotheque municipale, Ms 322, fol. 66r; University of Pennsylvania, Kislal Center for Special Collections, Ms Codex 96, fol. 126r–129r.

jedru je razmišljanje o človekovih dobrih in slabih delih, o odrešenju in smrti grešnikov.

Delo je kratko, kodikološke in paleografske poteze se ujemajo s predhodnim besedilom.

62. Ms 2092

Processus de canonicatu, de prebenda ac dignitate, et beneficio cedentis vel decedentis canonici vacantibus ... Srednjeevropska pisava, konec 15. stoletja

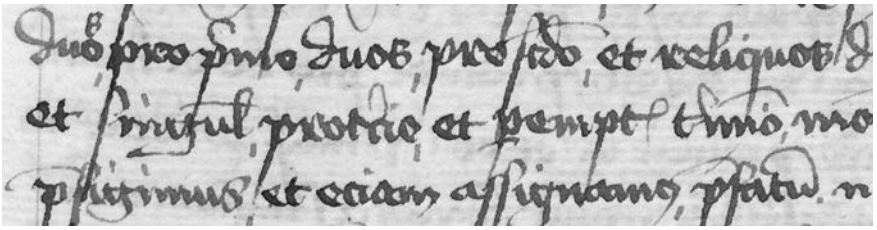

Besedilo, ki od fol. 145r do 225r obravnava 35 primerov kanonskega prava, je po svoje tudi knjiga obrazcev, ki natančno podajajo zapisovanje izhodiščnega stanja, razlogov za proces, razvoja postopka in ugotovitvenih sklepov. Vsega skupaj šteje 81 folijev, ki so bili zloženi v lege ter v teku prepisovanja označeni tako z reklamanti kot kustodami, posamezne lege pa so zvečine sestavljene iz senijev. Po Chroustovi formuli bi zaporedje zapisali: [od 144v] $(3 \times VI)^{180} + V^{190} + (2 \times VI)^{214} + (VI\text{-}1)^{225}$. – Papir je sorazmerno tenek in ni povsem enotne kakovosti. Tukaj ugotovljeni vodni znak ščit, vertikalno razdeljen v tri polja s križem na vrhu, ni zaenkrat dosegljiv v nobeni podatkovni bazi.

Zapis v dolgih vrsticah je tako rekoč prepuščen odličnosti prepisovalca, ker je samo s svinčnikom narisano obodno zrcalo, pri čemer segata črti obeh navpičnih naslonil prek roba pisnega polja. Listi so obrezani za približno 5 mm, kakor je mogoče sklepati glede na pomanjkljive zanke in okrasne spirale ob začetnicah. Enostolpično zrcalo je povsod enako: v = 0 – 30 – 228 – 285 mm, š = 0 – 36 – 55 – 197 mm; na pisnem polju je lahko do 29 vrstic, ki so visoke približno 7,3 mm, nekoliko se zgostijo le pri notarskih podpisih, da je prepis brez napak in natančno sledi predlogi (*subscripcio notarum*).

Na zgornjem prostem robu je z roko 17. stoletja na verso strani zapisano *PROCESSVS*, na recto pa sledi številka pravnega postopka in ta je bodisi besedilna ali številčna (v rimskih ali arabskih številkah); vseh procesnih situacij je 35.[483] Sodobna knjižničarska foliacija teče od fol. 145r do 225r, pri tem pa je prepisovalec uporabljal svoje številčenje.

Pisava pripada zelo poznemu 15. stoletja in spada med t.im. pisarniške ali notarske pisave, ki so osnovno bastardo dvignile na visoko raven. Za vsako črko in za celoto je mogoče reči, da je značilna izjemna stilizacija, to je izpiljena in od začetka do konca enakomerna pisava.[484] Ni dvoma, da se je izoblikovala v velikih pisarnah svetne in cerkvene gosposke,[485] postala zgled za druge pisarne po vsej državi in, kakor pravi Karin Schneider, si je osebje v pisarnah lahko s tovrstnim znanjem zagotovilo primeren postranski zaslužek s prepisovanjem rokopisov. Notarska bastarda, ki je »nadosebna« in tudi v daljših besedilih vseskozi skladna, je bila npr. na dvoru Friderika III. Habsburžana in njegovega sina Maksimilijana I. nagnjena na desno, kakor je tukaj. Črke so majhne in med vrsticami so večji presledki, zato celota ne učinkuje težko. Nekatere črke so značilno oblikovane od začetka do konca: *f* in *dolgi s* sta zapisana z močno poudarjenimi potezami, *f* se pogosto skloni in poveže z naslednjo črko, *b, d* in *l* imajo ne pretirano široke zanke, *okrogli r* je zapisan kot *x* oz. kot diagonala s prislonjeno kljukico, *g* ima pod krogom odprto zanko, potegnjeno daleč v levo, veliki loki na začetkih in koncih besed (»slonove troblje«) so sestavina te pisne kulture, ki je vzniknila iz pisarniških potreb in osvojila prostor zahtevnejših knjižnih prepisov. K vprašanju, ali je oblikovno tako posebna pisava imela dovolj občinstva, je bila deležna naklonjenosti ter je s tem imela krog naročnikov in plačnikov, je treba dodati, da gre le za oblikovni odvod starejših pisav oz. nadaljevanje vse bogatejšega videza rokopisne strani. V tem času so rokopisi že predstavili veliko mero fantazije v nitastem okrasu inicial, ki je »zapustilo« ožje okolje iniciale in se razbohotilo prek velikih površin. Bralci so se že več desetletij

483 Jedro vsebine je zaznamovano že v naslovu, npr. št. 4: *de collatione et investitura*, 32: *super privilegii in absencia*, 33: *super residencia in absencia*, 34: *super sacra thelogia*.

484 Schneider, *Paläographie und Handschriftenkunde*, str. 77: pisava se je izoblikovala v velikih in pomembnih pisarnah, npr. nadškofijskih ali vladarskih oz. dvornih, izhodišče pa je pisava, uporabljena za pomembne listine.

485 Na fol. 154v v notarskem podpisu beremo: *et ego notarius clericus ... et imperiali* (na koncu 3. pravnega primera).

srečevali s kaligrafskimi pretiravanji in duhovitostmi, ki so se odmaknile od funkcionalnega bistva zapisa. – V tem besedilu so z istim peresom zapisane številne stavčne začetnice oz. iniciale, ki s svojimi oblikovnimi fantazijami predstavljajo majhen izziv za bralca ter z izstopajočo, nepričakovano velikostjo obdajo precejšen del besedila.[486]

63. Ms 2093
Forma creandi palatinos. Kranjska, po 1683

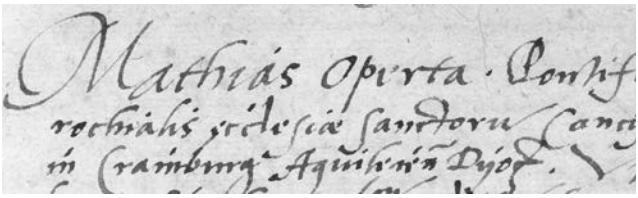

Besedilo na fol. 226r–228r je bilo zapisano potem, ko je bila celotna knjiga že zvezana in popravljena, torej po letu 1683; zadnji list je nalepljen na notranjo stran hrbtne platnice. – Zgodovinski zapis se pričenja z imenovanjem kranjskega župnika Matije Operta,[487] navajanjem njegovega dvojnega doktorskega naslova, pristojnosti v Kranju in drugih krajih oglejskega patriarhata. V celoti pa govori o dogajanju na Kranjskem, imenuje cesarja Friderika III. in številne plemiče.

V latinščini napisano besedilo je stisnjeno, z ozkim prostim robom na levem in spodnjem delu lista; vrstice segajo do skrajnega roba na desni strani.

486 Na fol. 204v je *P(rocessus)* zavzel ves prostor zunanje margine, na fol. 222v je črka S(uper) zasedla 24 vrstic in je visoka 178 mm; ker se oblikam iniciale strokovno besedilo umika oz. prilagaja, je očitno, da je vse tovrstne iniciale ustvaril prepisovalec.

487 Navajam po Žontarjevi knjigi *Zgodovina mesta Kranja*, da je cesarjev dvorni kaplan Matija Operta postal kranjski mestni župnik (leta 1469 je še bil vpisan na dunajsko univerzo), odšel študirat pravo v Padovo in se po promociji vrnil leta 1484 v Kranj. Žontar na več mestih popiše njegove zasluge za gospodarsko in umetnostno rast mesta, na sl. 31 je Opertov grb iz leta 1494; umrl je leta 1511. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, zlasti str. 69–70.

SEZNAM OSEBNIH IN KRAJEVNIH IMEN

Aachen 74
Aalen 81
Abel 155
Adam de Rottweil, tiskar v Benetkah 210
Admont, benediktinski samostan 163
Agata, sv. 56
Agneza, sv. 56
Alasia da Sommaripa, Gregorio, zgodovinar in filolog 122
Albert Veliki, sv., filozof in teolog 14, 46, 162, 164
Aldrovandi, Ulisse, naravoslovec 90
Alexander de Nevo (Nievo) > de Nevo (Nievo), Alexander
Alexander de Villa Dei, avguštinec, gramatik in matematik 40, 92, 184, 193
Alfonsi, Petrus, španski pisec 64
Alkuin, učenjak karolinškega časa 196
Alzey, samostan 78
Ambras (Amras), grad 28
Ambrož, sv. 73
Amonij (Ammonius Alexandrinus Grammaticus), filozof 103
Anastazij, papež 230
Andrea, Giovanni (d'Andrea, Giovanni; Johannes Andreae; Johannes de Bononia), kanonist 15, 16, 40, 49, 187, 191, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 219, 221
Andrej, sv. 56
Annaberg (Anneberg) 28
Anton Padovanski, sv. 208
Antoninus Florentinus (Antoninus Pierozzi), florentinski nadškof, teolog 18, 233
Antonius de Strata, tiskar v Benetkah 233
Antonius Franciscus de Doctoribus, pravnik 218, 219, 222

Aosta 134
Apulej (Apuleius), filozof in retorik 209
Arezzo 219
Aristotel, filozof 15, 24, 35, 45, 46, 147, 162, 164, 198, 200, 202, 202, 206
Arundel, John, profesor logike 35
Astesanus de Ast, pravnik 221
Auersperg, Anton Aleksander, knez 38, 59, 62
Augsburg 56, 90, 125126, 138, 185, 199, 206
Aurhaym, Heinrich, prepisovalec in knjižni slikar 72
Aurl, Hans, tiskar v Benetkah 187
Avrelij Avguštin, sv. 64, 107, 111, 152
Azo Portius (Azzo, Azolenus), glosator 153, 168

Balduinus (Baldwin), canterburyjski nadškof 154
Baldus de Ubaldis, pravnik 169
Baltazar, prejemnik pisma iz Bistre 211
Bamberg 228
Bämler, Johannes, prepisovalec, tiskar, knjižni slikar 90
Baptista de Tortis, tiskar v Benetkah 137
Barbara, sv. 11, 48, 76, 77, 78, 79
Barbigant, francoski skladatelj 136
Barnaba, sv. 56
Bartholomaeus, oxfordski škof 154
Bartholomaeus de Valdezoccho, tiskar v Padovi 187
Bartolomeo Cortonensis, prepisovalec 132
Bartolomeo di San Concordio, zgodovinar 132
Basel 17, 133, 151, 204, 224, 227
Basilius Magnus > Bazilij Veliki
Basin, Adrien, francoski skladatelj 136
Bayreuth 199, 206
Bazilij Veliki, oče grške Cerkve 36, 204
Beatrice Aragonska 136
Beda, Častitljivi (Venerabilis), sv. 74
Bedingham, Johannes, angleški skladatelj 136
Benedikt iz Nursije, sv. 56, 75

Benetke 27, 28, 48, 91, 179, 182, 211, 222
Berckensem, Johannes Curius, zdravnik, avtor 128
Bergmann, Johannes, tiskar v Baslu 204
Berlin 62
Bernard iz Clairvauxa, sv., cistercijanski teolog 58
Binchois, Gilles, burgundski skladatelj 13, 26, 48, 132, 135, 136
Bindoneo, Francesco, tiskar v Benetkah 65
Bistra, kartuzija 12, 25, 38, 39, 49, 51, 106, 109, 111
Bobbio, benediktinski samostan 148
Bodensko jezero 128
Bologna 27, 33, 39
Bonaventura de Balnoreggio, prepisovalec 132
Bonifacij I., papež 181
Bonifacij VIII., papež 137, 215, 217
Brandt, Sebastian, humanist, satirik 204
Brasavoli, Antonio Musa, zdravnik 65
Bratislava 124
Bruni, Leonardo, humanist 36
Busnois (Busnoys), Antoine, burgundski pesnik in skladatelj 136

Cadiz (gadez) 43
Calderini (Caldrini), Giovanni, humanist, pravnik 18, 224, 234, 235
Calepino, Ambroggio, humanist, klasični filolog 44
Carcano, Michele, frančiškanski pridigar 219
Caron, Firminus, francoski skladatelj 136
Cecilija, sv. 131
Celestin I., papež 179, 181
Celovec 20
Celsus, grški filozof 147
Celtis, Konrad, humanistični znanstvenik in pesnik 36
Ciceron, Mark Tulij (Marcus Tullius Cicero), državnik, pravnik, filozof 35, 42
Cortona 132
Corvinus, LAurentius > Rabe, Lorenz
Crastone, Giovanni (Crastonus, Johannes), humanist in znanstvenik
26, 103

Čáslav 175, 176

Damas, papež 181
Danijel, sv. 12, 38, 49, 84, 88, 90, 91
De la Puente, Luys, jezuitski teolog 111
De Nevo (Nievo), Alexander, profesor prava 25, 40, 212, 213, 214, 220, 221
De Tortis, Baptista, tiskar v Benetkah 137
De Zacco (Zecco?), Antonius, nekdanji lastnih Slavinskega misala 84
Deventer 204
Didim Aleksandrijski (Didymus Alexandrinus), cerkveni oče 155
Dinkelsbühl 81
Dol pri Ljubljani 44
Donatus, Aelius, gramatik 41
Dornik, Aleš, vikar v Slavini 23, 49, 89, 91
Dufay, Guillaume, francosko-belgijski skladatelj 136
Dunaj 19, 20, 25, 26, 46, 49, 61, 64, 68, 72, 73, 97, 100, 102, 110, 116, 117, 124, 133, 137, 145, 163, 169, 173, 199, 201, 206, 207, 228
Schottenkirche 173, 199
Dunajsko Novo mesto 102, 116

Egenolph, Christian, tiskar v Frankfurtu 223
Eichstätt 133
Eike von Repgow, sestavljalec Saškega zrcala 39
Elizabeta Portugalska, sv. 208
Ellingen 186
Ellwangen 26, 41, 199, 206, 228
Erberg, Janez (Johann) Weilandt 44
Erberg, Janez Benjamin 44
Erberg, Jožef Kalasanc 44
Erberg, Wolf Adam 44
Erberg, Wolf Daniel 44
Erfurt 173, 185, 234
Ermenrich iz Ellwangna, škof 15, 26
Esztergom 101
Evgen IV., papež 227

Evstohij, menih 111
Ezekijel 99, 100
Ezra 94, 97

Felice, Matteo, knjižni slikar 136
Ferrante I. Aragonski, kralj Neaplja 136
Ferrara 150
Filetas s Kosa (Philitas), gramatik 148
Filip, sv. 56
Fortunat, sv. 51, 56
Frančišek, sv. 208
Frankovsko 128, 133
Frankfurt 223
Friedrich I. von Schwarzenburg, kölnski nadškof 127
Friderik III. Habsburžan, nemški kralj in cesar 237, 238
Frye, Walter, angleški skladatelj 136
Füssen 186

Gaming, kartuzija 110, 116
Gašper iz Zaloga, prevzemnik Slavinskega misala 23, 49, 89, 91
Gent 74, 150
Gerbec, Marko, zdravnik, član Academiae Operosorum 65
Gertruda (Jedert), sv. 75
Gervazij, sv. 56
Ghizeghem, Hayne van, burgundski skladatelj 136
Giges, kralj Lidije 155
Gorica 20, 230
Gornjegrajski, pesnik 47
Gornji grad, benediktinski samostan 104, 137
Gradec (Graz) 20
Gran, Heinrich, tiskar v Hagenauu 198
Grande Chartreuse, kartuzijanski samostan 54
Gratian, menih, utemeljitelj kanonskega prava 153
Gregor I. Veliki, sv. Papež 56, 78, 165
Gregor IX., papež 215, 217

Gregor iz Ljubljane > Gregorius de Laybaco
Gregorig, profes v Stični (sredina 17. stoletja) 46, 198, 201, 202, 223, 224
Gregorius de Laybaco, profes v Stični (ok. 1500) 46, 49, 201, 202
Grien, Hans Baldung, slikar 147
Grieninger, Johan, tiskar v Strasbourgu 147
Gulielmus Pincius, Astensis, tiskar v Benetkah 179
Gvido Aretinski (Guido d'Arezzo, Guido Aretinus) 13, 26, 46, 125
Gymnicum (Gymnich), Johannes, tiskar v Kölnu 124

Hacque, Johannes Baptista, tiskar v Kölnu 111
Hagen, Gregor, avstrijski pesnik in kronist 72
Happel, Eberhard, polihistor 44
Haelbach, Nicolaus 226
Haselpach, Thomas, teolog 169
Hauskericher, Michael, župnik 48, 77
Heidelberg 228
Heiligenkreuz, cistercijanski samostan 103, 110, 116
Heinrich iz Merseburga, kanonist 17, 232
Herman, prior kartuzije Bistra 107
Hieronim iz Prage 176
Horacij, Kvint H. Flak (Quintus Horatius Flaccus), pesnik 16, 36, 37, 44, 45, 148, 203, 206, 210
Hugo a Sancto Caro (de Saint-Cher), teolog 17, 224, 230
Hugo de Prato Florido, dominikanski avtor 137
Hugo od Svetega Viktorja, sholastični teolog 235
Hus, Jan 39, 176

Ingelfingen 134
Ingolstadt 46
Innsbruck 20, 81, 133, 135, 199
Izaija 99
Izidor iz Sevilje 41

Jacobus, neznani bralec 62
Jakob iz Voragine (Jacobus de Voragina, Jacopo de Fazio), nadškof 39, 78

Jakob, diakon iz Heliopolisa 110
Jakob, sv. 39, 56, 83
Janez (evangelist), sv. 39, 56, 87, 90, 113
Jeremija 99, 100
Janez Krstnik, sv. 56
Johannes & Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, tiskarja v Benetkah 28, 179, 182
Johannes de Bononia (da Bologna) > Andrea, Giovanni
Johannes de Colonia, tiskar v Benetkah 28
Johannes Grieninger (Grüninger), tiskar v Strasbourgu 147, 233
Johannes Klepper de Novomagio, klerik 226
Johannes Reinhard, tiskar v Rimu 230
Johannes Rynman, založnik 198
Johannes Taborsky, prepisovalec 175
Joye, Gilles, franko-flamski skladatelj 136
Jožef, vikar v Bistri 130
Julianus, prepisovalec 16, 17, 49, 210, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 222
Julijan, sv. 74
Jurklošter, kartuzija 56
Justin, Elo 73
Justinijan I., vzhodnorimski cesar 28, 178, 179, 182
Juvenal (Decimus Junius Juvenalis), pesnik 44, 148

Kadolzburg 166, 170
Kaisheim 56
Kajn 155
Kamnik, Frančiškanski samostan 90, 121
Karel IV. Luksemburžan, kralj in cesar 72, 97
Katarina, sv. 23, 86, 89
Kentingernus, sv. 155
Klemen, sv., papež 131
Klosterneuburg, samostan avguštinskih korarjev 103, 116, 173
Koberger, Anton, tiskar v Nürnbergu 85, 233
Köln 26
Koloman von Manswerd, župnik v Kranju 72

Konstanca 151, 176
Konstantin Veliki, rimski cesar 36
Koroška 116
Kosmač, Jurij 19
Krakov 20
Kranj 72, 238
Kranjska 13, 17, 18, 38, 95, 110, 114, 116, 117, 118, 227, 238
Kremsmünster, benediktinski samostan 83
Krištof, sv. 83
Kutná Hora 175, 176

Laktancij, Lucij Firmijan (Lucius Caecilius Firmianus signo Lactantius), pesnik 36, 204
Lambach, benediktinski samostan 173
Landsberg am Lahn 134
Landsberg, Martin, tiskar v Leipzigu 204, 205
Landshut 186
Laurentius, notar iz Lincolna 229
Le Mans 74
Le Reposoir, kartuzijanski samostan 55
Le Rouge, Guillaume, nizozemsko-burgundski skladatelj 136
Leipzig 204
Leon II., sv., papež 74
Leonicenus De Vincentia (Niccolò Leoniceno, L. Omnibonus), zdravnik in matematik 187
Leopold II., cesar 19
Lertout, Jean, tiskar v Lyonu 128
Lienz 166, 170
Lilienfeld, samostan 173
Lin, papež 208
Linz 20, 199, 206
London 55
Lucija, sv. 178
Lukan, Mark Anej (Marcus Annaeus Lucanus), rimski pesnik 44, 148
Luzern, samostan St. Maria 168

Lwow 20

Magdeburg 232
Magister Damasus, pravnik 14, 39, 166
Mainz 204
Maksimilijan I., cesar 237
Manesse, družina 47
Manthen, Johannes, tiskar v Benetkah 28
Manutio, Aldo, tiskar v Benetkah 28, 103
Marcelin, sv. 56
Marcellus, cerkveni dostojanstvenik 109
Maribor, Nadškofijski arhiv 90
Marija 56, 75, 91
Marija Magdalena, sv. 83
Marjeta, sv. 39, 83
Marko, sv. 56
Martin V., papež 227
Martin, opat v Stični 46, 201, 202
Martinus de Septem Arboribus, tiskar v Padovi 187
Martinus Flacius, tiskar v Strasbourgu 233
Martinus Mercator de Monaco, prepisovalec 17, 18, 40, 49, 224, 230, 231, 232, 233, 234, 235
Martinus Chäuffel, prepisovalec 18, 49, 224, 233, 234, 235
Matej iz Zaloga, eden od prevzemnikov Slavinskega misala 23, 49, 89, 91
Matija Korvin, ogrski in hrvaški kralj 136, 137
Matteo Felice, knjižni slikar 136
Matthaeus Silvaticus > Silvaticus, Matthaeus
Mauerbach, kartuzija 102, 110
Mavricij, sv. 56, 187
Mayr, Johannes Baptista, tiskar v Ljubljani 118
Megenberg, Conrad von, avtor posvetnih del 187
Meigfoge, Johannes, knjigovez 26, 41, 92, 184, 185, 193, 195
Meister Matthias (Mojster Matija), knjigovez 26, 134
Meister Michael (Mojster Mihael), prepisovalec in knjižni slikar 100, 124
Melk, benediktinski samostan 100, 102, 173

Melnik 175
Merano 28
Milano 212
Modena 150
Mogorowiger, župnik v Podjuni 69
Mohor, sv. 51, 56
Mojster Matija > Meister Matthias
Mojster Mihael > Meister Michael
Mojster, Stuchsov > Stuchsov mojster
Mondsee, benediktinski samostan 57
Morton, Robert, angleški skladatelj 136
München 134, 166, 170, 199, 206

Natolini, Giovanni Battista, tiskar v Vidmu / Udine 122
Nehemija 97
Nicolaus de Ausmo, pravnik 221
Nicolaus de Frankofordia, tiskar v Benetkah 221
Nievov kopist 213, 214, 221
Nivelles 75
Nördlingen 81
Novo mesto 203
Novomagio (Nijmegen) 226
Nürnberg 81, 84, 167, 170, 185, 199, 204, 206

Okeghem, Johannes, franko-flamski skladatelj 136
Olomouc 20, 175
Operta, Matija, župnik v Kranju 238
Origenes, teolog 230
Ortmann, Hermann > Scotten, Hermann
Ottfried von Weissenburg, pesnik 32
Oxford 35

Paderborn 74
Padova 25, 27, 33, 39, 49, 133, 183, 212
Paganus, Eustathius, škof 98

Pasini, Maffeo, tiskar v Benetkah 65
Paskal, sv. 56
Pavel, sv. 35, 39, 56, 83, 87, 90, 187
Pelagija, sv. 12, 109, 110, 111
Perpetuus, sv. 74, 75
Peter, sv. 39, 56, 83, 84, 180, 181
Petit Jean (Jan), nizozemsko-francoski skladatelj 136
Petrarca, Francesco 132
Petrus, notar iz Amiensa 229
Peuerbach, Georg von, astronom, matematik 202
Philipponus, Johannes, gramatik v Aleksandriji 103
Pierozzi, Antonius > Antonius Florentinus
Pincio, Guglielmo, založnik 179, 1882
Pisa 219
Phylippus, legat 232
Plannck, Stephan, tiskar v Rimu 187
Platina (Bartolomeo Sacchi), prefekt vatikanske knjižnice 28
Platon 45, 46, 147
Plavt, Tit Makcij (Titus Maccius Plautus), rimski pisatelj, komediograf 209
Plinij st. (Gaius Plinius Secundus Maior), polihistor 147
Poggio Bracciolini, Gian Francesco, italijanski humanist 39, 179
Praga 72, 97, 102, 124
Preming, Franciscus, prepisovalec v Nürnbergu 12, 49, 86, 87, 88
Priscianesi, Francesco, humanist, jezikoslovec 44
Priscijan iz Cezareje (Priscianus Caesariensis), gramatik 41
Protazij, sv. 56
Psevdo-Avguštin, neznani srednjeveški avtor 18, 214, 224, 234, 235
Purkart Strnad z Janovic, plemič 96

Rabe, Lorenz (Laurentius Corvinus), pesnik, literarni teoretik 36, 45, 205
Radics, Peter pl. 19
Radlič, Baltazar 65
Regensburg 57
Regis, Johannes, nizozemski skladatelj 136
Reichenau 195

Rein, cistercijanski samostan 165
Reinhard, Johann, tiskar v Rimu 187, 188
Renner, Franciscus, de Heilbronn, tiskar v Benetkah 221
Renner, Martin, dekan 226
Rinij, Benedikt (Rinius, Benedictus), polihistor 42
Robert, kölnski aridiakon 226
Rot, Adam, tiskar v Rimu 186, 187, 188
Rothenburg (ob Tauberi) 81
Rottweil, Adam de, tiskar v Benetkah 210
Rudolfswerd > Novo mesto
Runkelstein (Roncolo, Rungelstein) 28
Rupert, sv. 75

Salomon III., sanktgallenski opat 42
Salustij, Gaj S. Krisp (Gaius Sallustius Crispus), rimski zgodovinar 148
Salutati, Coluccio, florentinski humanist 294
Salzburg 20, 94, 103, 110, 124, 145, 206
Sandeus, Fellinus, pravnik 219
Sankt Gallen, benediktinski samostan 194, 195
Sankt Lambrecht, benediktinski samostan 109
Schäfelin, J. > Schaufelin, Hans
Schaufelin, Hans, slikar, grafik 147
Schiratti, Nicolo, tiskar v Vidmu / Udine 130
Schönleben, Janez Ludvik 114, 117, 118, 119, 121
Scotten, Hermann (Ortmann, Hermann), teolog 26, 124, 126
Seebach, Janez Krstnik, bibliofil 184, 186
Sendlbergk, Johannes, prepisovalec 109
Seneka, Lucij Anej (Lucius Annaeus Seneca) 209
Sigismund Luksemburški, cesar 97, 227
Sikst IV., papež 187, 188
Silvaticus, Matthaeus, avtor medicinskih del 23
Simah, papež 179, 181
Siricij, papež 230
Slavina 23, 84, 89, 90, 91
Smaragdus, eksarh Ravenne 154

Smichov, kartuzija 96
Spagnuoli Mantuani, Baptista, humanist in pesnik 35, 204
St. Pölten, benediktinski samostan 120
Stacij, Publij Papinij (Publius Papinius Statius), pesnik 43
Steidler, Christophorus, frančiškan v Novem mestu, 203
Stephanus da Sabbio, tiskar v Benetkah 233
Stična, cistercijanski samostan 25, 41, 46, 120, 128, 139, 201, 202, 223, 227
Stor, Primož, iz Zaloga, eden od prevzemnikov Slavinskega misala 23, 49, 89, 91
Stuchs, Heor, tiskar v Nürnbergu 90
Stuchsov mojster, knjižni slikar 12, 90
Stuttgart 195
Sunzel, Fridericus (Suntzel, Sunzell, Sünzell, Sintzel), zdravnik, pisec o Aristotelu 46, 199
Svibenski, viteški pesnik 47

Šentvid pri Stični 139
Šorn, Jože 41
Šrajbarjev turn 62
Štefan V., papež 180

Tedesco, Andrea, kopist 178
Terpin, Filip, generalni vikar ljubljanske škofije 184
Thanner (Tanner), Johannes (Herbipolensis), tiskar v Leipzigu 204
Tiburcij, sv. 74
Tinctoris, Johannes (Jehan le Taintenier, Jean Teinturier), nizozemski skladatelj in teoretik 136
Tomaž Akvinski, sv. 15, 152, 153, 183
Tomaž, kartuzijanski menih 211
Toronto 84, 175
Tours
Traiskirchen 48, 77
Tribeswinkl (Tribuswinkl) 48, 77
Trier, sv. Pavlin, samostan 127

Ulm 204
Urbach (Auerbach), Johannes, kanonist 191
Urban V., papež 190

Valerij Maksim (Valerius Maximus), zgodovinar 36, 155, 204
Valerijan, sv. 74
Van Eyck, Jan, slikar 135
Varon, Mark Terencij (Marcus Terentius Varro), enciklopedik 209
Vergilij, Publij Maron (Publius Vergilius Maro), pesnik 12, 42, 104, 105, 106, 148
Udine / Videm 133, 212
Vieder, Leonhard 187
Vincencij, sv. 178
Vincenet, Johannes, franko-flamski skladatelj 136
Vintschgau 28
Voglen, Friderick, vikar 187
Von Teck, Ludwig, oglejski patriarh 69
Vončina, ljubljanski svetnik 41
Vorau, samostan avguštinskih korarjev 173

Weber, Beda, pisatelj 28
Wechtelin, Hans, slikar in grafik
Wilde, Franc, filozof in knjižničar 19, 20
Wirnt von Grafenberg, viteški pesnik 11, 29, 47, 62, 65
Wolfram von Eschenbach, viteški pesnik 11, 29, 47, 65

Zalog 23, 38, 84, 90, 91
Zürich 61

Žička kartuzija 120, 147
Žitava 175
Žovneški, viteški pesnik 47
Žužek, Jože 100

SEZNAM NAVEDENIH ROKOPISOV

Admont, Stiftsbibliothek
Cod. 528 ... 163
Angers, Bibliothèque Municipale
Ms 322 ... 235
Augsburg, Universitätsbibliothek
Cod. II. 1.2° ... 186, 235
Cod. III. 1.2° ... 186
Benetke, Biblioteca Nazionale Marciana
MS Ital. XI, 45 (7439) ... 28
MS Lat. VI.6, No. 59, Marcianus 2548 ... 42
Berlin, Staatsbibliothek
Mgf 747 ... 62
Bratislava, Slovenský národný archív
Ms II b ... 79
Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana
Cod. Pal. Lat. 143 ... 59
Cod. Pal. Lat. 656 ... 168
Cortona, Biblioteca del Commune e dell'Accademia Etrusca
Cod. 32 ... 132
Eichstätt, Universitätsbibliothek
Cod. st 218 ... 133
Freiburg, Universitätsbibliothek
Ms 244 ... 191
Graz, Universitätsbibliothek
Cod. 128 ... 124
Cod. 472 ... 124
Cod. 633 ... 109
Innsbruck, Universitäts- und Landesbibliothek Tirol
Cod. 189 ... 150

Cod. 355 72
Cod. 5545 199
Innsbruck, Tiroler Landesarchiv
Raitbücher Bd. 2 133
Karlsruhe, Landesbibliothek
Cod. Donaueschingen 738 81
Köln, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek
Dom Hs 59 127
Dom Hs 84 127
Dom Hs 95 127
Kremsmünster, Benediktinerstift
CC 344 58
CC 35 58
Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije
SI AS 309, zapuščinski inventarji, XII, E 22–24 44
SI AS 309, E 34 44
SI AS 309, E 36 44
SI AS 781 139
Gr A I. 18 44
Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica
Ms 3 126
Ms 10 32
Ms 35 120
Ms 71 26, 132, 133
Ms 147 214
Ms 152 149
Ms 247 98
London, British Library
Ms Add. 31384 55
Luzern, Zentral- und Hochschulbibliothek
Msc 35 168
Maribor, Nadškofijski arhiv
Ms 18 139
Milano, Biblioteca Nazionale Braidense
Ms. Castiglioni 3 132

München, Bayerische Staatsbibliothek
Clm 3596 ... 235
Clm 3870 ... 153
Clm 7905 ... 56
Clm 19331 ... 56
Clm 23203 ... 56
Napoli, Biblioteca nazionale
Lat. 2 ... 147
Oxford, Bodleian Library
Ms. Hamilton 24 ... 236, 237
Ms. Laud. Msc. 415 ... 78
Pennsylvania, University of Pennsylvania, Kislal Center for Special Collections
Ms Codex 96 ... 235
Praga, Knihovna Metropolitní kapituly u Sv. Vita
P 5 ... 96
Praga, Knihovna Národního muzea
Ms XIIII C1 ... 96
Rein, Stiftsbibliothek
Cod. 78 ... 165
Stuttgart, Hauptstaatsarchiv
Sign. J 522 (olim J 43 B X a) ... 195
Toronto, Bergendal Collection
Ms 40 ... 84
Trier, Bibliothek des Priesterseminars
Hs 1 ... 127
Udine, Archivio di Stato
Atti notarile 5154 ... 133
Wien, Österreichische Nationalbibliothek
*Cod. 23** ... 100
Cod. 381 ... 117
Cod. 393 ... 113
Cod. 435 ... 94
Cod. 462 ... 145
Cod. 539 ... 117

Cod. 586 61
Cod. 876 64
Cod. 893 64
Cod. 925 103
Cod. 932 206
Cod. 965 ..... 94, 145
Cod. 1184 117
Cod. 1203 120
Cod. 1305 ..... 102, 116
Cod. 1401 102
Cod. 1441 102
Cod. 1599 110
Cod. 1623 64
Cod. 1709 145
Cod. 1772 120
Cod. 1790 102
Cod. 1827 57
Cod. 1842 96
Cod. 1866 120
Cod. 1939 57
Cod. 1965 57
Cod. 2144 116
Cod. 2162 110
Cod. 2295 101
Cod. 2420 110
Cod. 2426 102
Cod. 2483 61
Cod. 2708 61
Cod. 2761 96
Cod. 2765 72
Cod. 2783 73
Cod. 2844 199
Cod. 4433 169
Cod. 4448 102
Cod. 4626 102

Cod. 4793 102
Cod. 5005 73
Cod. 5018 169
Cod. 5130 116
Cod. 5234 207
Cod. 5382 102
Cod. 5390 73
Cod. 11.656 207
Cod. 14.208 206
Cod. Mus. Hs 15.503 176
Wolfenbüttel, Herzog-August Bibliothek
Cod. Guelf. 334 Gud. Lat. 125
Yale, The Beinecke Library
Ms 91 136
Zagreb, Metropolitanska knjižnica
Cod. 156 96
Zürich, Zentralbibliothek
RP 102 59

LITERATURA

Kratice pogosteje navedenih ustanov

ARS = Arhiv Republike Slovenije Ljubljana
BM = Bibliothèque Municipale
BSB = Bayerische Staatsbibliothek München
CIPL = Comité international de paléographie latine
FSLJ = Frančiškanski samostan Ljubljana
FSNM = Frančiškanski samostan Novo mesto
NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor
NUK = Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek Dunaj
UB = Universitätsbibliothek
UK = Univerzitetna knjižnica

Kratice pogosteje navedenih virov

PL = Patrologia latina
PG = Patrologia graeca
MGH = Monumenta Germaniae Historica
LGBw = Lexikon des gesamten Buchwesens

Spletni viri

[Akvinski, T.] Thomas Aquinas, "Summa Theologiae: Secunda pars secundae partis a quaestione LXI ad LXXVIII", v: *Corpus Thomisticum Sancti Thomae de Aquino*: <Corpusthomisticum.org/sth3061.html> (obisk 15. 10. 2020).

[Akvinski, T.] McWhorter, Matthew R., "Aquinas and Inherently Private Moral Acts," *Angelicum ,* 89 (2012) 4/4, pp. 715–734: <https://www.jstor.org/stable/44618437?seq=1> (obisk 11. 9. 2020).
Andreae, Giovanni [Johannes]: <http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00054266/ (obisk 17.10.2020).
"Johannes Andreae Contents, " *The Ames Foundation* <https://ames-foundation.law.harvard.edu/digital/JohannesAndreae/JohannesAndreaeMetadata.html> (obisk 18.10.2020)
Ars notariatus (Francoforti: Egenolff, 1539): <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10144973> (obisk 17. 4. 2021)
"Azo of Bologna [†1220]," *List of identifications*: <https://www.history.ox.ac.uk/sites/default/files/history/documents/media/listofidentifications.pdf> (obisk 9. 11. 2020)
Bianchi, Francesco, "Nievo, Alessandro," *Dizionario Biografico degli Italiani* 78 (2013): <https://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-nievo_(Dizionario-Biografico)/ (obisk 5.4. 2021).
Basilius Magnus, *Magnus Basili[us] de poetaru[m] orator[um] historicoru[mque] ac philosophoru[m] legendis libris cu[m] commentariolo Magistri Joha[n]nis. Honorij Cubitensis* (Liptzik: Abiegnus, 1504): <https://katalog.ub.uni-leipzig.de/Record/0-1104273098> (obisk 20. 10. 2020).
Beda Venerabilis, De Ratione Computi, CAP. XVII - De continentia decemnovennalis <http://monumenta.ch/latein/text.php?tabelle=Beda_Venerabilis&rumpfid=Beda%20Venerabilis,%20De%20Ratione%20Computi,%20%20%2017&nf=1> (obisk 22. 8. 2020).
Bratislava, Slovenský narodný archív, MS SNA 4 Antiphonary of Bratislava, p. 513 <http://cantus.sk/image/6658> (obisk 17. 7. 2020).
Brocardica Damasii: <http://manuscripts.rg.mpg.de/item/26549> (obisk 15.6.2020)
Caldrini (Calderini), Giovanni: <http://ox.ac.uk >(obisk 17.4.2021)
CIPL: *XXIe Colloque international de paléographie latine: L'émergence des écrits en langue vulgaire: Le point de vue paléographique* (Florence:

Università degli Studi, 19 - 21 février 2020 <http://www.palaeographia.org/cipl/firenze/index.htm> (obisk 15.9.2020).
Corvinus, Laurentius [Lorenz Rabe]: *Magistri Laurentij Coruini ... Compendiosa [et] facilis diuerso[rum] carminu[m] structura cu[m] exemplis aptissimis ac ad vnguẽ elaborat[is]. [et] postrẽo breuib[us] [co] gnoscen da[rum] sillaba[rum] preceptis...* (Liptzik: Thanner, 1504) <https://katalog.ub.uni-leipzig.de/Record/0-1109411731> (obisk 20. 10. 2020).
[De Vignate, Ambrosius], "Brocardica Damasii", v: *Tractatus plurimorum doctorum* (Lugduni: Marion, 1519):
<http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10162717-2> (obisk 20. 6. 2020)
Ezrova knjiga:
<https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/esra-schriften-ausserbiblische-at/ch/fbb-21326b293eea326603d106053baf1/ > (dostop 22.6.2021).
Glosatorji (italijanske univerze): <https://www.history.ox.ac.uk/sites/default/files/history/documents/media/listofidentifications.pdf (obisk 5.9.2020)
Gregorius IX., *Decretalium Gregorii papae IX compilationis liber I. Titulus XXIX: De officio et potestate iudicis delegati*:
<https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/GregoriusIX/gre_1t29.html> (obisk 17. 10. 2020).
[Heinrich von Merseburg] Weinzierl, Karl, "Heinrich von Merseburg" v: *Deutsche Biographie*
<https://www.deutsche-biographie.de/pnd120665050.html> (obisk 11. 5. 2021)
Italijanski kanonisti:
<https://amesfoundation.law.harvard.edu> (obisk 11.4.2021)
Knjižni trg, Benetke:
15cBooktrade <http://15cbooktrade.ox.ac.uk/> (obisk 30. 8. 2018).
London, British Library, MS 31384 Gradual, in Latin
<http://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&ct=display&fn=-search&doc=IAMS040-002023511&indx=2&re-

cIds=IAMS040-002023511&recIdxs=1&elementId=1&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dscnt=2&scp.scps=scope%3A%28BL%29&frbg=&tab=local&dstmp=1600596172852&srt=rank&mode=Basic&dum=true&fromLogin=true&vl(freeText0)=carthusian%20gradual&vid=IAMS_VU2> (obisk 22. 8. 2020).

[Liber pontificalis] Vircillo Franklin, Carmela, "Reading the Popes: The Liber pontificalis and its editors," *Speculum* 92 (2007) 3:
<https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/692789> (obisk 11. 8. 2020).

Lucius Caecilius Firmianus Lactantius, *De situ paradisi terrestris* (Lipzik: Tanner, 1504):
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00003642> (obisk 20. 10. 2020).

Magister Damasus (izd. de Vignate):
<http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10162717-2>. (obisk 27.9.2020)

Mantuanus: Baptista Mantuanus, *De patientia* (Basel: Johann Bergmann, de Olpe, 1499): <https://daten.digitale-sammlungen.de/0003/bsb00036409/images/index.html?id=00036409&groesser=&fip=qrsfsdrfsdreayaxdsydeneayaxsxs&no=9&seite=239> (obisk 22. 10. 2020)

Manuscripta juridica (Magister Damasus): http://manuscripts.rg.mpg.de/item/26549 (obisk 25.9.2020)

"The Mellon Chansonnier: an index by page, song and composer," *Indexes to online facsimiles of the Loire Valley Chansonniers:*
<http://www.undoulxregard.org/mellon/> (obisk 22. 1. 2021).

Milchsack, Gustav, "Beschreibung von Cod. Guelf. 334 Gud. lat. (Katalog-Nr. 4641)," *Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel Handschriftendatenbank* <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=334-gud-lat&catalog=Milchsack> (obisk 30. 8. 2020).

"Schwabenspiegel," *Handschriftencensus: eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters:* <https://handschriftencensus.de/werke/344> (obisk 17. 9. 2020).

Schwabenspiegel: http://www.deutschestextarchiv.de/rem/?d=M339-G1.xml. (obisk 17. 9. 2020)
Steffens, Franz: (*Lateinische Paläographie*): <http://www.paleography.unifr.ch/steffens/tafeln_frm.htm> (obisk: 23.10.2020)
"Sunzel, Fridericus," *OCLC WorldCat Identities* (Dublin: OCLC, cop. 2021) <http://worldcat.org/identities/viaf-84770806/> (obisk 15. 4. 2021).
[Sunzel, Fridericus] Knott, R., "Sünzel, Fridericus Mosellanus," : *Deutsche Biographie* <https://www.deutsche-biographie.de/pnd102468443.html#adbcontent> (obisk 15. 4. 2021).
[študij prava] Clark, David S., "The Medieval Origins of Modern Legal Education: Between Church and State," *The American Journal of Comparative Law* 35 (1987) 4, pp. 653-719 <https://www.jstor.org/stable/840129> (obisk: 11.12.2020).
[Švabsko zrcalo] Reinhardt, Marion Justin in Arella, Gerard, J., "Essential Incompatibility as Grounds for Nullity of Marriage," *The Catholic Lawyer* 16 (1970) 2: <https://scholarship.law.stjohns.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1748&context=tcl> (obisk 11. 10. 2020)
Tanner, Johannes: https://katalog.ub.uni-leipzig.de/Record/0-1104273098
Unterkircher, Franz (*Die datierten Handschriften, 1501–1600*): https://manuscripta.at/_scripts/php/cat2pdf.php?cat=CMDA4&ms_code=AT8500-11656 (obisk 18. 10. 2020)
Urbach (Auerbach), Johannes:
<http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//kataloge/HSK0547.htm> (obisk 11. 9. 2020).
Utrakvistični rokopisi:
<http://data.onb.ac.at/rec/AC14315784> (obisk: 22. 4. 2021)
Valerius Maksimus:
<https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV019307608> (obisk 27. 11. 2019)
Valerius Maximus:
<https://books.google.si/books?id=dP0o9Wa-_KsC&printsec=frontcover&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> (obisk: 27.22.2019)

Vodni znak Kača ob latinskem križu:
<https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?klassi=002004003&anzeigeIDMotif=10727&anfang=11&bildbrowser= > (obisk: 17.10.2020).
Vodni znak Lovski rog (Avstrija):
<https://www.wzma.at/18695> (obisk 25. 6. 2020).
Vodni znak Prekrižani puščici:
<https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/lesezeichen/index.php?refnr=DE0510-CodIII12_20_X&setzeLesezeichen=1> (obisk 25. 6. 2020).
Vodni znak Tehtnica:
<https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/detailansicht.php?id=12737> (obisk: 25. 6. 2020).
[Wirnt von Grafenberg] Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, MS 1079 (Fragm.) Wirnt von Grafenberg: Wigalois <http://www.handschriftencensus.de/1047> (obisk 2. 9. 2020).
[Wirnt von Grafenberg] Berlin, Staatsbibliothek, Mgf 147 (Fragm.) Wirnt von Grafenberg: Wigalois
<http://www.handschriftencensus.de/1138> (obisk 2. 9. 2020).
[Wolfram von Eschenbach] Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 1533 (Fragm. 60):
<http://www.handschriftencensus.de/1047> (obisk 17. 4. 2020).
[Wolfram von Eschenbach] Geissbühler, Mirjam et al., "Parzival-Handschriften und Fragmente zu den Editionsproben," *Parzival-Projekt*
<http://www.parzival.unibe.ch/hsverz.html> (obisk 17. 4. 2020).
Wolfram von Eschenbach:
<http://www.handschriftencensus.de/1047> (obisk 2.9.2020).
Wolfram von Eschenbach:
<http://www.parzival.unibe.ch/hsverz.html> (obisk 2. 9. 2020).

Bibliografija

Alasia da Sommaripa, Gregorio: *Vocabolario Italiano, e Schiauo. Che contiene vna breue instruttione per apprendere facilmente detta lingua Schiaua, le lor ordinarie salutationi, con vn ragionamento famigliare per li viandanti. Aggiuntoui anco in fine il Pater noster, l'Aue Maria, il Credo, i Precetti di Dio, e della S. Chiesa, con alcune lodi spirituali solite a cantarsi da questi popoli nelle maggiori solennità dell'anno.* In Vdine: appreso Gio. Battista Natolini, MDCVII.

Albertus Magnus: *Physica, Libri 1–4. Opera omnia edenda Institutum Albert Magni Coloniense.* Aschendorff: Aschendorff Verlag, 1987.

Autenrieth, Johanne: Probleme der Lokalisierung und Datierung von spätkarolingischen Schriften (10. und 11. Jahrhundert). *Codicologica, 4: Essais méthodologiques* (ur. Albert Gruys & Jan Peter Gumbert) 1978, str. 67–74.

Avguštin, Avrelij: *S. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Opera omnia. PL XLV.* Parisiis: J.-P. Migne, 1867.

Beda Venerabilis: *Chronica minora. Bedae chronica maiora ad a. 725. MGH* (izd. Theodor Johannes Lucas Mommsen). Berolini: B. Weidmann 1898.

Beier, Christine: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Universitätsbibliothek Graz: Die illuminierten Handschriften 1400 bis 1550, 1–2*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2010.

Berckensem, Johannes Curius: *Conservandae bonae valetudinis praecepta longe saluberrima, Regi Angliae quondam à Doctoribus Scholae Salernitanae versibus conscripta ... per Ioannem Curionem Berckensem, celeberrime Erphordianae Reipublicae medicum physicum etc.* Lugduni: Apud Ioannem Lertout, M.D.LXXVII.

Berčič, Branko: Avstrijska bibliotečna instrukcija iz leta 1778 in ljubljanska licejska knjižnica. *Šumijev zbornik. Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999, str. 281–289.

Bernasconi Reusser, Marina: Handschriften und Inschriften des 11. / 12. Jahrhunderts aus dem Kloster Allerheiligen in Schaffhausen. *Scriptorium. Wesen. Funktion. Eigenheiten. Comité international*

de paléographie latine, XVIII. Kolloquium. St. Gallen, 11. – 14. September 2013 (ur. Andreas Nievergelt / Rudolf Gamper / Maria Bernasconi / Birgit Ebersperger / Ernst Tremp). München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 2015, str. 339–356.

Bezlaj, France: Liber de simplicibus Benedicti Rinij. *Jezik in slovstvo* 1974, str. 185–192.

Biblioteca Palatina. Katalog zur Ausstellung vom 8. Juli bis 2. November 1986. (ur. Elmar Mittler). Heidelberg: Braus, 1986.

Bischoff, Bernhard: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. Die bayrischen Diözesen*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1960.[2]

Bischoff, Bernhard: *Paléographie de l'antiquité romaine et du Moyen Âge occidental*. Paris: Piccard 1993.

Bonath, Gesa & Helmut Lomnitzer: Verzeichnis der Fragment-Überlieferung von Wolframs 'Parzival'. *Studien zu Wolfram von Eschenbach. Festschrift für Werner Schröder zum 75. Geburtstag* (ur. Kurt Gärtner & Joachim Heinzle). Tübingen: Niemeyer 1989, str. 87–149.

Bonifacij VIII.: *Bonifatii VIII Liber sextus decretalium.* Venetiis: per Baptistam de Tortis, MCCCCLXXXXI.

Soetermeer, Frank Pieter Willem: *Utrumque ius in peciis: die Produktion juristischer Bücher an italienischen und französischen Universitäten des 13. und 14. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Klostermann, 2002.

Boyle, Leonard E.: Peciae, apopeciae, and a Toronto ms. of the Sententia Libri Ethicorum of Aquinas. *The role of the book in medieval culture*, *Proceedings of the Oxford International Symposium, 26 September–1 October 1982*. Turnhout: Brepols, 1986, str. 71–82.

Brasavola, Antonio Musa resp. Antonii Musae Brasavoli Ferrariensis: *Examen omnium syruporum, quorum publicus usus est: cum indice*. Venetiis: in aedibus Francisci Bindonei & Maphei Pasinei etc., 1540.

Brocardica Damasi: Tractatus plurimorum doctorum. Tractatus singulares et in praxi contingibiles diversorum doctorum: cum additionibus et repertorio etc.: Per Ambrosius de Vignate. Lugduni: Per Ioannem Marion, M.D.XIX.

Caldelli, Elisabetta, Francesca Gallori, Martina Pantarotto, Maria Cristina Parigi, Patrizia Stoppacci, Michelangiola Marchiaro, Fran-

cesca Ramacciotti: *I manoscriti medievali della provincia di Arezzo. Cortona*. Firenze: Sismel, 2011.
Canart, Paul: La paléographie est-elle un art ou une science? *Scriptorium*, LX, 2006, 2, str. 159–185.
Clark, David S.: The Medieval Origins of Modern Legal Education: Between Church and State. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 35/4, 1987, str. 653–719.
Cobban, Alan: *English university life in the Middle Ages.* London: UCL Press, 1999.
Codoñer, Carmen: Isidore de Séville: Différences et vocabulaires. *Les manuscrits et glossaires de l'antiquité tardive à la fin du Moyen âge* (ur. Jacqueline Hamesse). Louvain-la-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales 1996, str. 57–77.
Corsini, Cecilia: Codici del XV secolo. *Pistoia. Un' officina di libri in Toscana dal Medioevo all' Umanesimo* (ur. Giancarlo Savino). Pistoia: Cassa di Risparmio di Pistoia e Pescia, 2011, str. 375–424.
Crastonus, Johannes: *Lexicon Graeco-Latinus. Cum additionibus Scipioni Fortiguerrae et Marci Musuru*. Venetiis, Aldus Manutius, Romanus, XII, 1497.
Cullin, Olivier: Notations in Carthusian liturgical books: preliminary remarks. *The Calligraphy of Medieval Music* (ur. John Haines). Turnhout: Brepols 2011, str.175–193.
De la Puente, Luys: *Quadriga pastoralis, quâ ad Deum et proximum per SS. Missae sacrificium, et officium divinum atque administrationem, sacramenti confessionis et curam spiritualem moribundorum: zelator animarrum parochus pro officii sui ratione excurrit, compendiosa agendorum methodum adornata*. Colonia Agrippina: Typis Joann. Bapt. Hacque, 1671.
Deeming, Helen: Observations on the Habits of Twelfth- and Thirteenth-Century music scribes. *Scriptorium,* LX, 2006, 1, str. 38–58.
Degering, Hermann: *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preußischen Staatsbibliothek. I. Die Handschriften in Folioformat. Mitteilungen aus der Preußischen Staatsbibliothek, VII.* Leipzig 1925 (repr. Graz: ADEVA 1970[2]).
Derolez, Albert: The Nomenclature of Humanistic Scripts. *Quaerendo*, 41, 2011, str. 162–171.

Destrez, Jean, Guy Fink-Errera : Des manuscrits apparement datés. *Scriptorium*, 1958, 1, str. 56-93.
Diakon Jakob: *Vita sanctae Pelagiae. Appendix ad monumenta sex priorum Ecclesiae saeculorum. Vitae patrum, sive historiae eremiticae libri decem, tomus prior, PL, LXXIII*. Parisiis: apud editorem, 1849.
Didim Aleksandrijski: *Dydimi Alexandrini Opera omnia. PG, XXXIX*. Parisiis: J.-P. Migne, 1863.
Dolezalek, Gero: Die handschriftliche Verbreitung von Rechtssprechsammlungen der Rota. *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*, 31/1972.
Dolinar, France Martin: Kapucini. *Enciklopedija Slovenije,* 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 405–406.
Du Cange, Charles Du Fresne: *Glossarium ad scriptores mediae & infimae Graecitatis ... accedit Glossarium mediae & infimae Latinitatis, una cum brevi etymologico linguae Gallicae ex utroque glossario.* Lugduni: apud Anissonios etc., 1688.
Duchesne, Louis: *Liber pontificalis. Texte, introduction et commentaire, 1–2*. Paris: E. Thorin, 1886.
Dunham, Samuel Astley: *A history of Europe during the Middle Ages, Vol. IV*., London: Longman, 1833.
Ernout, Antoine, Alfred Meillet: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots.* Paris: Klincksieck, 1951.[3]
Federici, Carlo, Melania Zanetti: How many Aldine Binderies were there? *Bookbindings: Theoretical Approaches and Practical Solutions.* Bibliologia: Elementa ad Librorum Studia Pertinentia, 45 (ur. Nataša Golob, Jedert Vodopivec Tomažič). Turnhout: Brepols, 2017, str.123–161.
Fery-Hue, Françoise: La tradition manuscrite du 'Lapidaire du roi Philippe. *Scriptorium*, LIV, 2000, 1, str. 91–192.
Fill, Hauke: *Katalog der Handschriften des Benediktinerstiftes Kremsmünster. Teil 1: Von den Anfängen bis in die Zeit des Abtes Friedrich von Aich (ca. 800 – 1325). Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Denkschriften 166; Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters II,3,1.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.

Fill, Hauke: *Katalog der Handschriften des Benediktinerstiftes Kremsmünster. Teil 2: Zimeliencodices und spätmittelalterliche Handschriften nach 1325 bis einschließlich CC 100. Katalogband. Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Denkschriften 270; Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters II, 3,2*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000.

Fingernagel, Andreas, Martin Roland: *Mitteleuropäische Schulen I (ca. 1250–1350). Bd. 1–2. Die illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Reihe I, Band 10*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997.

Fingernagel, Andreas, Martin Roland: *Mitteleuropäische Schulen II (ca. 1350–1410). Österreich – Deutschland – Schweiz. Bd. 1–2. Die illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Reihe I, Band 11.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.

Franklin, Carmela Vircillo: Reading the Popes: The Liber pontificalis and Its Editors. *Speculum,* 92.3, 2017, str. 607–629.

Frenz, Thomas: Gotische Gebrauchsschriften des 15. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Schrift lateinisch-deutscher Glossare am Beispiel des 'Vocabularius Ex quo'. *Codices manuscripti*, 7/1981, str. 14–32.

Friese, Lorenz: *Uslegung der Mercarthen, oder, Cartha marina* .... Straβburg: apud Johann Grieninger, 1527.

Frinta, Mojmir Svatopluk: *Punched Decoration on Late Medieval and Miniature Painting*. Prague: Maxdorf 1998.

Glavan, Mihael: Slovenska rokopisna kulturna dediščina v NUK, 1945–1995. *Petdeset let Narodne in univerzitetne knjižnice* (ur. Lenart Šetinc). Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica 1996, str. 77–90.

Glavan, Mihael: *Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2003.

Glei, Reinhold F.: Alexander de Villa Dei (ca. 1170–1250), Doctrinale. *Lateinische Lehrer Europas* (ur. Wolfram Ax). Köln – Wien etc.: Brill, 2005, str. 291–312.

Glonar, Jože: Iz stare stiške knjižnice. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XVIII, 1937, str. 306–131.

Glonar, Jože: Vseučiliška knjižnica v Ljubljani. *Mladika*, 19, 1938, št. 7, str. 267–269.
Golob, Nataša: *Srednjeveški kodeksi iz Stične. XII. stoletje.* Ljubljana: Slovenska knjiga, 1994.
Golob, Nataša: Manuscripts and fragments. Slovenian territory in the Carolingian era. *Hortus artium medievalium*, 8, 2002, str. 261–272.
Golob, Nataša: *Manuscripta: knjižno slikarstvo v srednjeveških rokopisih iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*. Ljubljana: Narodna galerija–Filozofska fakulteta, 2010.
Golob, Nataša: *Srednjeveške in renesančne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor* (ur. Dragica Marinič, Igor Filipič). Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center Maribor, 2012.
Golob, Nataša: *S črnilom in zlatom: srednjeveško knjižno slikarstvo iz slovenskih zbirk.* Ljubljana: Cankarjeva založba 2017.
Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije. Manuscripta et fragmenta. 1*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Arhiv Republike Slovenije, 2018.
Graham, Barry S.: Bohemian Scribes and Illuminators in the Jagiellonian era /1471 – 1526). *Scriptorium*, LIV, 2000/2, str. 319–341.
Grammaticus, Ammonius Alexandrinus: *De differentia affinium vocabulorum. – Voces ad rem militarem pertinentes*. Venetiis, Aldus Manutius, Romanus, XII. 1497.
Grossi Turchetti, Maria Luisa: *I manoscritti datati della Biblioteca Nazionale Braidense di Milano.* Firenze: Sismel, 2004.
Gregor Veliki: *Diui Gregorii papae huis nominis primi, cognomento magni Liber sacramentorum demum correctior et locupletior editus. Ex missali ms. Sancti Eligii bibliothecae Corbeiensis, notisque & obseruationis illustratus opera & studio fr. Hugonis Menardi*. Parisiis: apud Dioniysium Moreau, M.DC.XLI.
Gregor Veliki: *Sancti Gregorii Papae I, cognomenti Magni, Opera omnia*; *Liber sacramentorum cum variis praefationibus et supplementis, LXXVIII.* Parisiis: J.-P. Migne, 1862.
Gspan, Alfonz, Josip Badalić: *Inkunabule v Sloveniji / Incunabula quae in Slovenia asservantur.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1957.

Gumbert, Johannes Peter: *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert*. Leiden: Brill, 1974.
Hagenmeier, Winfried: *Kataloge der Universitätsbibliothek Freiburg in Breisgau. Bd. 1, Teil 3*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1988.
Haidinger, Alois: *Verborgene Schönheit. Die Buchkunst im Stift Klosterneuburg*, Klosterneuburg–Wien: Stiftsmuseum Klosterneuburg, 1998, pp. 34–35.
Hain, Ludwig: *Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD etc.* Stuttgartiae: Sumptibus J.G. Cottae Stuttgartiae – Lutetiae Parisorum: Jul. Benouard, 1826–1838.
Hajnal, Istvan: A propos de l'énseignement de l'écriture dans les univerisités medievales. *Scriptorium*, 1967, str. 3–30.
Henkel, Nikolaus: Glossierung und Texterschließung. Zur Funktion lateinischer und volkssprachiger Glossen im Schullunterricht. *Die althochdeutsche und altsächsische Glossographie. Ein Handbuch, Band 1* (ur. Rolf Bergmann – Stefanie Stricker). Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2009, str. 468–510.
Hermann, Hermann Julius: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. I. Band: Die illuminierten Handschriften in Tirol*. Leipzig: Verlag von Karl W. Hiersemann, 1905.
Hilgers, Heribert A.: Materialien zur Überlieferung von Wirnts Wigalois. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 93, 1971, str. 228–288.
Höfler, Janez: Gorenjski prispevki k najstarejši glasbeni zgodovini na Slovenskem. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XIV, 1966, št. 2, str. 91–100.
Hofmann, Norbert: Epistolarfragmente des 9. Jahrhunderts aus Ellwanger Archivbeständen. *Ellwanger Jahrbuch*, 33, 1989–1990, str. 192–206.
Holtz, Louis: Les manuscrits latins à gloses et à commentaires: de l' antiquité à l'epoque carolingienne. *Atti del convegno internazionale, Urbino, 20 – 23 settembre 1982* (ur. Cesare Questa, Renato Raffaelli). Urbino: Università degli studi di Urbino, 1984, str. 139–168.
Holtz, Louis: Glossaires et grammaires dans l'antiquité. *Les manuscrits et glossaires de l'antiquité tardive à la fin du Moyen âge* (ur. Jacqueline

Hamesse). Louvain-la-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales 1996, str. 1–21.
Hranitzky, Katharina, Veronika Pirker-Aurenhammer, Susanne Rischpler, Martin Roland und Michaela Schuller-Juckes & Christine Beier, Andreas Fingernagel, Alois Haidinger: *Mitteleuropäische Schulen V (ca. 1410–1450). Die Illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek. Veröffentlichungen zum Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Reihe I, Band 14.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
Hriberšek, Matej: Slovaropisje klasičnih jezikov na Slovenskem v 16. stoletju. *Slavia Centralis*, 2, 2008, str. 77–87.
Hummel, Heribert: Johannes Meigfoge – Ein Ellwanger Buchbinder des 15. Jahrhundets. *Ellwanger Jahrbuch* 27/ 1977–1978, str. 187–194.
Hummel, Heribert, Thomas Wilhelmi: *Katalog der Inkunabeln in Bibliotheken der Diözese Rottenburg-Stuttgart.* München: Otto Harrassowitz Verlag, 1993.
Janko, Anton: Zwei Wigalois Fragmente aus Ljubljana. *Acta neophilologica,* 15, 1982, str. 3–15.
Janko, Anton, Nikolaus Henkel: *Nemški viteški liriki s slovenskih tal. Žovneški, Gornjegrajski, Ostrovrški / Deutscher Minnesang in Slowenien. Der von Suonegge, Der von Obernburg, Der von Scharpfenberg.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
Jenni, Ulrike, Maria Theisen unter Mitarbeit von Karel Stejskal: *Mitteleuropäische Schulen III (ca. 1350–1400). Böhmen – Mähren – Schlesien – Ungarn. Mit Ausnahme der Hofwerkstätten Wenzels IV. und deren Umkreis. Bd. 1–2. Die illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Reihe I, Band 12*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004.
Justin Reinhardt, Marion, Gerard J. Arella: Essential Incompability as Grounds for Nullity of Marriage. *The Catholic Lawyer* 16, 1970, no. 2, str. 173–187.
Justinianus: *Institutiones (cum Glossa ordinaria Accursii et Summariis Hieronymi Clarii)*. Venetiis: Johannes et Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, impensis Gulielmi Pincii, Astensis, 1499, die 10 marcii.

Kamber, Peter Heinrich, Mikkel Mangold: *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in der Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern. Katalog der mittelalterlichen Handschiften des Franziskanerklosters St. Maria in der Au Luzern.* Basel: Schwabe Verlag, 2019.

Kantorowicz, Hermann: *Studies in the Glossators of the Roman Law. Discovered Writings of the Twelfth Century*. Cambridge: University Press, 1938.

Kapteyn, Johannes Marie Neele: Wigalois der Ritter mit dem Rade von Wirnt von Gravenberc. *Rheinische Beiträge und Hülfsbücher zur germanischen Philolgie und Volkskunde* 9, 1926.

Kern, Anton: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, *1. Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich.* Leipzig: Otto Harrasowitz, 1942.

Kern, Anton: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, *2.* Wien: Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1956.

Kirchner, Joachim: *Scriptura gothica libraria a saeculo XII usque ad finem medii aevi. LCCCVII imaginibus illustrata*. Monachi et Vindobonae in aedibus Rudolfi Oldenburg, MDCCCCLXVI.

Klein, Klaus: Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften (Wolfram und Wolfram-Fortsetzer). *Wolfram von Eschenbach. Ein Handbuch* (ur. Joachim Heinzle). Berlin – Boston: De Gruyter 2011, Bd. II., str. 941–1002.

Klemm, Elisabeth: *Die illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts deutscher Herkunft in der Bayerischen Staatsbibliothek. Katalog der illuminierten Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek in München, Band 4.* Wiesbaden: Harrasowitz, 1998.

Klugseder, Robert: Katalog der mittelalterlichen Musikhandschriften der Österreichischen Nationalbibliothek Wien. *Codices manuscripti & impressi : Supplementum 10*. Purkersdorf 2014.

Koch, Walter: Epigraphisches zur 'Schedelschen Weltchronik'. *Die Leidenschaft des Sammelns. Streifzüge durch die Sammlung Woldan*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, str. 365–384.

Kos, Milko: *Paleografija: skripta po predavanjih na bibliotekarskem tečaju MP LRS od januarja do maja 1947* (tipkopis). Ljubljana 1947.

Kos, Milko, Francè Stelè: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji / Codices aetatis mediae manu scripti qui in Slovenia reperiuntur.* Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1931.

Kosmač, Jurij: C. k. licealna bukvarnica v Ljubljani. *Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči*, 8/1850, št. 23, str. 94–95.

Košak, Alja: Številka 60 v Sothebyjevem katalogu. *Delo,* 10. december 1982.

Kuttner, Stephan: *Gratian and the schools of Law, 1140–1234*. Abington: Routledge 2018.[2]

Kyriss, Ernst: *Verzierte Einbände im alten deutschen Sprachgebiet, I–II*. Stuttgart: Max Hettler Verlag, 1951–1958.

Labriola, Ada: I Libri liturgici e i libri umanistici miniati nella seconda metà del XV secolo. *Pistoia. Un' officina di libri in Toscana dal Medioevo all' Umanesimo* (ur. Giancarlo Savino). Pistoia: Cassa di Risparmio di Pistoia e Pescia, 2011. str. 183–216.

Laurin, Gertraut: Bemerkenswerte Einbände der Bibliothek des Franziskanerklosters in Graz. *Gutenberg-Jahrbuch*, 38, 1963, str. 273–283.

Laurin, Gertraut: Material aus steirischen Bibliotheken: Zur Geschichte der Werkstatt des Wiener Buchbinders Mathias. *Gutenberg-Jahrbuch*, 36, 1961, str. 296–304.

Lhotsky, Alfons: *Die Wiener Artistenfakultät 1365–1497. Festgabe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zur 600-Jahrfeier der Universität Wien*. Graz – Wien – Köln 1965.

Mairold, Maria: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, bearbeitet von Anton Kern, Band 3: Nachträge und Register. Zusammengestellt von Maria Mairold*, Wien: Georg Prachner Verlag, 1967.

Mairold, Maria: *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600. 1–2. Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band VI.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979.

Mairold, Maria: *Die datierten Handschriften in der Steiermark ausserhalb der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600. 1–2. Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band VII*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988.

Mariotti, Scevola: Il 'Fragmentum Bobiense de nomine' (Gramm. Lat. VII. 540–544 Keil). *Il libro e il testo. Atti del convegno internazionale, Urbino, 20 – 23 settembre 1982* (ur. Cesare Questa, Renato Raffaelli). Urbino: Università degli studi di Urbino, 1984, str. 37–68.

Mazal, Otto: Gotische Einbände mit Kopfstempeldekoration aus der Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek. *Gutenberg-Jahrbuch* 37, 1962, str. 473–481.

Mazal, Otto: Schatzkammer der Buchkunst. Die Handschriften-und Inkunabelsammlung. *Ein Weltgebäde der Gedanken. Die Österreichische Nationalbibliothek* (ur. Otto Mazal). Graz: ADEVA, 1987, str. 41–86.

Mazal, Otto: *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit*. Graz: ADEVA, 1990.

Mazal, Otto: Beobachtungen zu österreichischen Buchschriften des 14. Jahrhunderts. *Codices manuscripti,* 16, 1992, Heft 9, str. 1–26.

Mazal, Otto: *Elemente des Buch- und Bibliothekswesens. Band 16. Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1997.

McGeachy, J. A.: The 'Glossarium Salomonis' and its Relationship to the 'Liber Glossarum' Author(s). *Speculum*, 13/3, Jul. 1938, str. 309–318.

Milchsack, Gustav: *Katalog der lateinischen Handschriften. Die Gudischen Handschriften*. Wolfenbüttel: Zwissler, 1913.

Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba 1995.

Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina 2001.

Mommsen, Theodor (izd.): *Liber Pontificalis. Gesta Pontificium Romanorum. Pars prior. MGH*. München: Harrassowitz, 1998.[2]

Murano, Giovanna: *Opere diffuse per exemplar et pecia*. Turnhout: Brepols, 2005.

Niermeyer, Jan Frederik: *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden: Brill, 1976.

Oppitz, Ulrich-Dieter: *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters*, I-II. Köln – Wien: Böhlau 1990.

Overgaauw, Eef: Die Nomenklatur der gotischen Schriftarten bei der Katalogisierung von spätmittelalterlichen Handschriften. *Codices manuscripti,* 17, 1994, Heft 15, str. 100–106.

Pátková, Hana: *Česká středověká paleografie*. České Budějovice: Veduta, 2008.
Paviot, Jacques: The Sitter for Jan van Eyck's 'Leal Sovvenir'. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutions*, vol. 58, 1995, str. 210–215.
Petrucci, Armando: Minuta, autografo, libro d'autore. *Atti del convegno internazionale, Urbino, 20–23 settembre 1982* (ur. Cesare Questa, Renato Raffaelli). Urbino: Università degli studi di Urbino, 1984, str. 397–414.
Pfeiffer, Rudolf: *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
Philiponus, Johannes: *Collectio vocum quae variato accentu mutant significationem*. Venetiis, Aldus Manutius, Romanus, XII. 1497.
Piccard, Gerhard: *Die Ochsenkopfwasserzeichen. Findbuch II. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Sonderreihe: Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*. Stuttgart: Kohlhammer, 1966.
Piccard, Gerhard: *Wasserzeichen Ochsenkopf. Findbuch II, 1-3. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg*. Stuttgart: Kohlhammer 1966.
Piccard, Gerhard: *Wasserzeichen Waage. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg*. Stuttgart: Kohlhammer 1978.
Piccard, Gerhard: *Die Wasserzeichen Fabeltiere. Greif, Drache, Einhorn. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Sonderreihe: Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*. Stuttgart: Kohlhammer, 1980.
Piccard, Gerhard: *Die Wasserzeichen Dreiberg, I–II. Abteilungen I.–VI. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg*. Stuttgart: Kohlhammer 1996.
Plotzek, Joachim M.: Zur rheinischen Buchmalerei im 12. Jahrhundert. *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400, II.* (ur. Anton Legner). Köln 1973, 305–332.
Plotzek, Joachim M.: *Glaube und Wissen im Mittelalter. Die kölner Dombibliothek*. Köln: Erzbischöfliches Diözesanmuseum & München: Hirmer Verlag, 1998.

Pope, Joseph: *One hundred and twenty-five manuscripts. Bergendal Collection Catalogue*. Toronto: Brabant Holdings, 1999.
Radics, Peter von: Die k. k. Studienbibliothek in Laibach. *Blätter aus Krain*, 8, 1864, št. 22, str. 86–88.
Radics, Peter pl.: Iz nekdanjih samostanskih knjižnic v Stičini, Kostanjevici, Bistri in Pleterjah. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* XIII, 1903, zvezek 3-4, str. 53–64.
Raffaelli, Renato: La pagina e il testo. Sulle funzioni della doppia rigatura verticale nei codici latini antiquiores. *Il libro e il testo. Atti del convegno internazionale, Urbino, 20–23 settembre 1982* (ur. Cesare Questa, Renato Raffaelli). Urbino: Università degli studi di Urbino, 1984, str. 1–24.
Reichling, Dietrich (ur.): *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern. Monumenta Germaniae Pedagogica*. Berlin 1893 (repr. Berlin: K. Elm, 1980).
Rizzo, Silvia: Gli umanisti, i testi classici e le scritture maiuscole. *Atti del convegno internazionale, Urbino, 20–23 settembre 1982* (ur. Cesare Questa, Renato Raffaelli). Urbino: Università degli studi di Urbino, 1984, str. 223–242.
Schiewer, Hans-Joachim: 'Ein ris ich dar vmbe abe brach / Von sinem wunder bovme.' *Beobachtungen zur Überlieferung des nachklassischen Artusroman im 13. und 14, Jahrhundert. Deutsche Handschriften 1100–1400. Oxforder Kolloquium 1985* (ur. Volker Honemann, Nigel F. Palmer), Tübingen, 1988, str. 222–278.
Schiratti, Nicolo: *Devotioni per Congregatione della Santissima Conversione di Giesù, Maria, e Gioseppe, canonicamente instituta in Goritia nella Chiesa del Collegio Cesareo della Compagnia di Giesù ... dalla Liberalità dell'Illustrissima Signora, Signora Rachaella Coronina, Lib. Bar. di Prebacina, & Gradiscutta, nata Grabitia* ... In Vdine, MDCLVII.
Schirok, Bernd: Parzivalrezeption im Mittelalter. *Erträge und Forschung*, 174, 1982.
Schneider, Karin: *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung*. Tübingen: Niemeyer, 1999.

Schönbach, Anton: Zum Wigalois I. *Zeitschrift für deutsches Altertum*. 22, 1878, str. 337–365.

Schönleben, Janez Ludvik: *Carniola antiqua et nova: antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gotthica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica, nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca: sive inclyti Ducatiis Carnioliae annales sacro-prophani. Ab urbe condita ad notram usque aetatem per annorum seriem chronographice digesti in duos tomos etc.* Labaci: sumpt. & typis Joann. Baptistae Mayr, 1680–1681.

Schulte, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf Papst Gregor IX. II. Die Geschichte der Quellen und Literatur von Papst Gregor IX. bis zum Concil von Trient.* Stuttgart: Akademische Druckerei, 1877.

Schwarzmeier, Hansmartin: Sozialgeschichtliche Untersuchungen zur Geschichte der Abtei Ellwangen in der Karolingerzeit. *Ellwangen 764–1964. Festschrift zur 1200 Jahrfeier.* Ellwangen: Schwabenverlag, 1964, str. 50–74.

Scotten, Hermann: *Vita honesta, sive virtvtis: Qvomodo qvisque vivere debeat, omni aetate, omni tempore et qvolibet loco, erga Deum et Homines. Authore Hermanno Schoten, Hesso. Cui novissime adjecimus institvtionem christiani hominis per Adrianum Balnadum Aphorismis digestam.* Coloniae: Apud Joannem Gymnicum, Anno M.D.LXXVII.

Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Med humanisti in starimi knjigami*. Ljubljana: Slovenska matica, 2007, str. 271–315.

Sixtus IV. : *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellerie Sanctissimi domini nostri Sixti divina providentia Pape quarti.* Rome: Adam Rot, 1471.

Smaragdus: *Smaragdi Abbatis Monasterii Sancti Michaelis Virdunensis Opera omnia. PL, CII*. Parisiis: apud J.–P. Migne editorem, 1865.

Smolik, Marijan: Latinski rokopisni misal. *Knjižnica*, 47, 2003, str. 51–62.

Snoj, Jurij: *Srednjeveški glasbeni kodeksi. Izbor reprezentativnih primerkov iz slovenskih knjižnic*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center

Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Muzikološki inštitut, 1977.
Snoj, Jurij: Dva lista z Binchoisovo in brezimno glasbo 15. stoletja v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici. *Muzikološki zbornik*, XXIV, 1988, str. 5–20.
Snoj, Jurij: Ljubljanski prepis traktatov Gvidona Aretinskega. *Muzikološki zbornik*, XXVIII, 1992, str. 63–71.
Snoj, Jurij: *Zgodovina glasbe na Slovenskem, I. Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
Snoj, Jurij, Gregor Pompe: *Pisna podoba glasbe na Slovenskem / Music in Slovenia throughout aspect of notation*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2003.
Sösemann, Bernd, Papierbewirtschaftung. *LGBw, V*., Stuttgart: Hiersemann, stp. 524–525.
Sousa-Lara, Duarte: Aquinas on Interior and Exterior Acts: Clarifying a Key Aspect of his Action Theory. *Josephinum Journal of Theology*, 2008, 15-2, str. 277–316.
Souter, Alexander: *A Glossary of Later Latin: To 600 A. D*. Oxford: The Clarendon Press, 1949.
Stanonik, Janez: *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem. Disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1957.
Steffens, Franz: *Lateinische Paläographie. 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen und einer systematischer Darstellung der Entwicklung der lateinischer Schrift*. Berlin – Leipzig: De Gruyter Mouton, 1929.[2]
Steinová, Evina: *Notam superponere studui. The Use of Annotation Symbols in the Early Middle Ages. Bibliologia, 52*. Turnohout: Brepols, 2019.
Stipišić, Jakov: *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi. Latinska paleografija. Opća diplomatika. Kronologija*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
Svoljšak, Sonja: Kratka predstavitev zbirke prvotiskov NUK. *Črna umetnost v barvah. Naslikane in natisnjene upodobitve v prvotiskih Narodne in univerzitetne knjižnice* (ur. Nataša Golob, Marijan Rupert, Sonja Svoljšak). Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2007, str. 10–31.

Šorn, Jože, Glossarien Fragmente des Städtischen Archivs zu Laibach. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, V, 1892, str. 100–117.
Šter, Katarina: Koralni rokopisi slovenskih kartuzij. *Zgodovina glasbe na Slovenskem. 1. Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja* (ur. Jurij Snoj). Ljubljana: Založba ZRC. ZRC SAZU, 2012, str. 137–218.
Tacenko, Tamara N.: Zur Geschichte der deutschen Kursive im 16. Jahrhundert. Bemerkungen zur Entwicklung dieser Schrift anhand von Dokumenten einer Sammlung aus St. Petersburg. *Archiv für Diplomatik,* 38/1992, str. 357–380.
Tkacz, Michael W.: Albertus Magnus and the Recovery of Aristotelian Form. *The Review of Metaphysics*, 64, June 2011, str. 735–762.
Tiefenbach, Heinrich: Regensburger Glossenhandschriften. *Die althochdeutsche und altsächsische Glossographie. Ein Handbuch, Band 2* (ur. Rolf Bergmann – Stefanie Stricker). Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2009, str. 1337–1352.
Tošnerová, Marie et al.: *Guide to Manuscript Collections in the Czech Republic. Studie o rukopisech. Monographia XVII*. Prague: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd, 2011.
Unterkircher, Franz: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band I. Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1400*. Wien – Köln – Graz: Hermann Böhlaus Nachf.; Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1969.
Unterkircher, Franz: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1971.
Unterkircher, Franz, Heidelinde Horninger, Franz Lackner: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1501 bis 1600. Band IV.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1976.
Valerij Maksim: *Valerius Maximus: Factorum et dictorum memorabilium libri novem* (ed. Carolus Karl Kempf). Leipzig: Teubner, 1888 (repr. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1976).

Vodopivec, Jedert: *Vezave srednjeveških rokopisov. Strukturne prvine in njihov razvoj = Medieval Bindings in Slovenia. Binding Structures on Stiff-Board Manuscripts*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.
Wahrmund, Ludwig: Die »Summa de ordine iudiciario« des Magister Damasus. *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Prozesses im Mittelalater*, 4. Bd., 1962, I–XX, 1–62.
Weber, Bruno: *Zeichen der Zeit. Aus den Schatzkammern der Zentralbibliothek Zürich.* Zürich: Verlag Neue Zürcher Zeitung, 2002.
Ziegler, Hans-Joachim: Wirnt von Grafenberg, *Verfasserlexikon,*10, 1999[2], stp. 1252–1267.
Žontar, Jože: *Zgodovina mesta Kranja. S sodelovanjem vseuč. profesorjev dr. W. Schmida (Graz) in dr. Fr. Steleta (Ljubljana)*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

MEDIEVAL MANUSCRIPTS AND MANUSCRIPT FRAGMENTS

National and University Library

Part 1

The present survey of medieval manuscript fragments and previously unpublished manuscripts from the collection of the National and University Library in Ljubljana is, due to the abundance of materials, the first of three planned volumes. Like the volume featuring materials from the Archives of the Republic of Slovenia, published in 2018, this booklet also presents manuscript monuments in Latin script, created until the end of the Middle Ages (the mid 16th century) with units listed by ascending shelf numbers.

Each unit is marked with the most relevant codicological data, together with a proposed dating estimate and content definition. Wherever possible, the treated unit was equipped with a suitable historical framework. Subscriptions and colophons of the scribes proved invaluable. We know almost nothing about them, but they have now entered the community of persons who skilfully copied i.e. transcribed complex texts A scribe called Julianus, who, about 1475 copied study materials for teaching legal matters (likely at the University of Padua, Ms 2079–2083) signed his name; around 1430 some transcripts of legal volumes were signed by Martinus Mercator de Monaco and Martinus Chäuffel (Ms 2088–2090); in 1463 near Traiskirchen, a parish priest, Mihael Hauskericher transcribed several religious texts (Ms 1876/II). The Missal for the Church of St. Daniel in Zalog (Ms 2000) is a particularity in this survey. It was commissioned in the Nürnberg scriptorium workshop of one Franziscus Preming, and in 1481 Vicar Aleš Dornik from Slavina, Primož Stor, and Matej, son of Gašper of Zalog, having paid 5 gold coins and seven silvers for it, took delivery of the book and transported it home.

Along with »official« transcripts of important texts, one can find personal notes and short historic messages of informal nature, referring to people in cities and monasteries. The inscription from the Cistercian mon-

astery Stična Abbey is a fine example. One Gregorius de Laybaco proudly wrote he had successfully passed an exam at the University of Vienna as the thirteenth among sixty-three candidates (Ms 2075); a completely personal opinion of the scribe emerges from the sentences on the 1515 peasant revolts (Ms 2086), quite private opinion is contained also in the text on the Kranj parish priest Matija Operta and the Carniolan nobility (Ms 2093). – The binding of manuscripts and early prints hold information on the history of one book volume or another. The majority is not signed by the author, so allow me to mention the bookbinder Johannes Meigfoge (Ms 2070–2074) and Master Mathias from Vienna (Ms 2022 oz. Ms 71), who possessed their personal blind stamp tools.

About a third of all units falls to the fragments of liturgical and church texts, while, interestingly, at least 23 texts treat legal contents. Some only survive as meagre fragments, while others are well rounded up in comprehensive units of several folios. They encompass, among other, chapters on cannon and Roman law, theoretical treatises and completely practical advice on how to judge or settle different disputes. *Schwabenspiegel* is undoubtedly a good example of a legal compendium, dealing with diverse life situations. Fragments of the *Schwabenspiegel*, written in German and kept in Ljubljana, represent an independent, until now unknown redaction. Certain texts interpret the development of legal procedures, complete with the definition of the problem, the formation and founding of the indictment, reproaches, argumentation, etc. Several texts provide instructions on the standards pertaining to the notariate and the office of public notary; provisions regarding elections and handling exceptional situations etc. are derived from Canon and Roman law; the universally known scheme of a family tree (arbor consanguinitatis) depicting family relations, is commented on several times, etc. A considerable number of fragments comprise of university lecture notes, with most texts originating from Northern Italy. Transcribed texts referring to the conclusions of the Council of Basel come from the Stična Abbey Library, the institute of Canonicate, elections, etc., reflecting the need for such legal provisions in a monastic environment and surely within the Ljubljana Diocese alike. The authors frequently provided excerpts or comments on the work of the great canonists Giovanni d'Andrea

and Alexander de Nevo. The fragments also include some bifolia of *Summa de ordine iudiciario* or *Brocardica Magistri Damasii*, a widely circulated medieval legal manual.

Dictionary texts document the striving towards knowledge and broader horizons. Glossaries and dictionaries are also equipped with words the author - a careful reader - wrote down from the available literature, recording phrases he was familiar with and complementing them with new meanings, or more exotic words. Dictionary authors compiled them out of their personal interest in specific topics and also devoted their attention to expressions describing phenomena from faraway places and exotic language environments (Ms 2026), and are rooted in the Hebrew, Arab, Celtic etc. cultural spheres, frequently noting words from literature from the Antiquity (Ms 2077). – Notes of university lectures and commentaries on Aristoteles' Physics, gravitating away from the strict adherence to the analyses of Albertus Magnus are also preserved. Here, Aristoteles' work itself is perceived as that of central interest: as we know, the 15th century founded its humanist postulates about the Ancient philosophy on the works of great philosophers (Ms 2075).

Several parchment fragments reached Ljubljana as bookbinders' waste material; at the time when parchment folios were made parts of bound books, they belonged to environments and locations, unrelated to the Duchy of Carniola. Such fate befell the fragments of the Ermenrich Lectionary (Ms 2074), which were used for strengthening the back of a thick bound volume. Bookbinder Johannes Meigfoge used the folia of this beautiful Carolingian manuscript after the 1460 abolishment of the Benedictine Abbey in Ellwangen. Fragments used as bookbinders' waste material also include the bifolio of a work on the theory of music *Micrologus* by Guido of Arezzo (Ms 2019), as well as fragments of music by Gilles Binchois and anonymous secular musicians (Ms 20222 and 2023). Fragments of literary works *Parzival* by Wolfram von Eschenbach (Ms 1553) and *Wigalois* by Wirnt von Grafenberg (Ms 1079, folder 76) were most likely purchased, however they complement the Slovenian knack of poetry, already expressed in the works of von Sounegge, von Scharpfenberg, and von Obernburg, whose poems can only be found in the so called Manesse Songbook.

Biblioteka – Bibliotheca
20

Manuscripta et fragmenta
2

SPREJETO NA SEJI IO PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 14. 6. 2021

SREDNJEVEŠKI ROKOPISI IN ROKOPISNI FRAGMENTI
NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA, 1. DEL
Nataša Golob

Urednik
Peter Štih

Recenzenta
Matjaž Bizjak
Janez Mlinar

Prevajalka povzetka
Špela Truden

Fotografije rokopisnega gradiva
Narodna in univerzitetna knjižnica

Uredniški odbor
Boris Golec
Anja Dular
Kajetan Gantar
Dušan Koman
Mojca Mlinar Strgar
Matija Ogrin
Drago Samec
Mateja Švajncer
Petra Vide Ogrin (*glavna urednica*)
Luka Vidmar

Oblikovanje in prelom
Studio Jančič

Izdala in založila
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Narodna in univerzitetna knjižnica

Tisk
Dravski tisk, d.o.o., Maribor

Naklada
400 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

091:027.54(497.4Ljubljana)«653«

GOLOB, Nataša, 1947-
Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti : Narodna in univerzitetna knjižnica / Nataša Golob ; [prevajalka povzetka Špela Truden ; fotografije rokopisnega gradiva Narodna in univerzitetna knjižnica]. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Narodna in univerzitetna knjižnica, 2021- . - (Biblioteka / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Bibliotheca / Academia scientiarum et artium Slovenica, ISSN 1408-6344 ; 20. Manuscripta et fragmenta ; 2)

Del 1. - 2021
ISBN 978-961-268-079-4 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, zv. 1)
COBISS.SI-ID 83299331

O avtorici

Nataša Golob je bila do upokojitve redna profesorica za umetnost srednjega veka na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, predavala je tudi na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo o strukturah in razvoju antične in srednjeveške knjige.

Velik del svojega strokovega delovanja je namenila raziskovanju srednjeveške rokopisne dediščine iz slovenskih krajev, povezane z našimi ustanovami in osebami, ki so bili izobraženci in bibliofili ter živeli med knjigami in za njih. O njenih dognanjih govori obsežna bibliografija, kjer članki, monografije, razstave in razstavni katalogi razkrivajo raznovrstnost in bogastvo te intelektualne plati iz naše preteklosti. Posebno pozornost namenja rokopisnim fragmentom, ki so šele z objavami zaživeli kot dokazila o rokopisnih knjigah, ki so bile v naših krajih. Če se je po grobi oceni v naših večjih knjižnicah in arhivih ohranilo več tisoč neopredeljenih fragmentov, se z njihovim katalogiziranjem vrača v našo kulturno zgodovino srednjega veka lepo število kodeksov, ki so jih v naslednjih stoletjih razdrli, uporabili za druge, predvsem knjigoveške namene, a kot fragmenti neizpodbitno pričajo o prisotnosti teh rokopisnih del med nami.

Manuscripta et fragmenta 2

»Priprava katalogov srednjeveških fragmentov in neobjavljenih srednjeveških rokopisov ni samo naloga, ki čaka, da bo opravljena: to je odpiranje vrat v srednji vek, čas, ki je za nekatere tako daleč in za druge tako blizu. Marsikaj je znanega o srednjeveških knjigah, ki so nastale v naših krajih ali pa so sem prišle pozneje, vendar je neposredni stik z vsako enoto, naj bo pergamentni drobec z nekaj vrsticami ali zajeten kodeks, nadvse vznemirljiv. S pogledom na material, vezavo, pisne medije, tip pisave, vsebine je vzpostavljen stik z materialnimi danostmi. Na drugi strani so vsebine, njihov izbor, sledovi bralcev in podatki o okolju, v katerem je nam izročeno delo vsaj nekaj časa bilo: v vsem je del nekdanjega življenja te knjižne zapuščine.«

ACADEMIA OPEROSORUM · MDCCCIII
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
SLOVENIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

23 €

9 789612 680794